Memoires van Nellie Jansen

voor mijn kleinkinderen

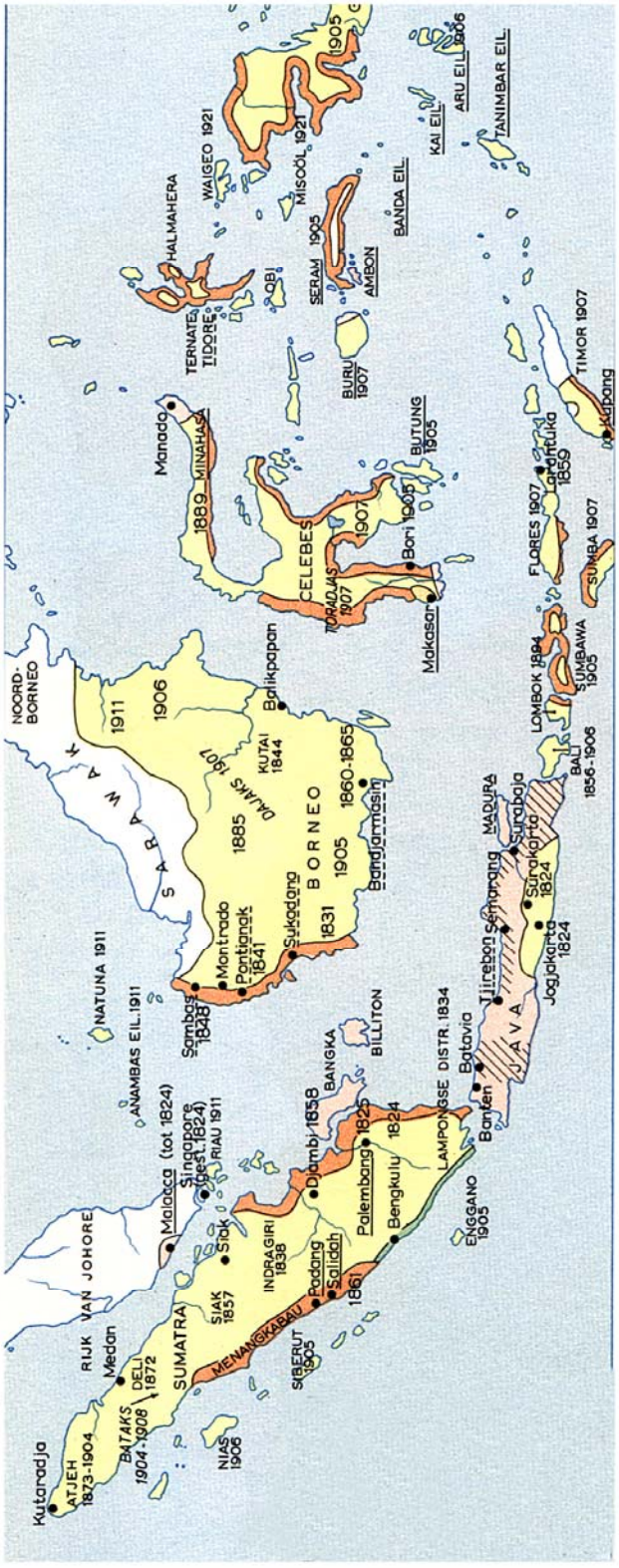

Memoires van Nellie Jansen

voor mijn kleinkinderen

april 2004

Inhoud

Inleiding 9
Mijn vader 10
Mijn moeder 12
Kennismaking 14
  Verloving 14
  Trouwen 16
Naar Indië 21
  Langsa 21
De eerste jaren in Indië 23
  Eenzaam 24
  Mandikamer 24
  Maaltijden 25
Overplaatsing naar Banka 28
  Wim en Miesje 28
  Atjeh 28
  Griepepidemie 29
Ambon 30
  Geboortes 31
  Bediendes 32
  Dagindeling 34
  Overlijden van moeders vader 38
  Het eerste verlof 38
  Seks 39
  School 41
  Boeken 42
  Bloemen 43
  Oma Roskot 44
  Oom Kajadoe en tante Letty 45
  Hond 46
  Trachoom 46
  Vakantie 47
  Tafelgesprekken 48
  Feesten 49
  Spelletjes 51
  Vrijgevigheid 52
  Zwemmen 53
  Bekende personen 53
  Spoken 54
  Communisten en boterhammen met jam. 55
  Verliefdheden 56
  Vriendinnen 57
  Angsten 57
  Verlof 58
  De reis naar Holland 63
  In Holland 66
De jaren in Holland 68
  Vaders vertrek 68

In huis bij tante Jany en oom Ab 70
Vader, moeder en de kleintjes in Indië 71
Charlie Chaplin/ De Uiver 79
Wim 80
Kees 83
.....
Naar Bali 89
Per trein en boot naar Indië 90
Jopie 91
Weer in Indië 91
Engeland 103
Logeren bij de familie Maas 103
Naar kostschool 104
Kerstvakantie in Holland 110
Terug in Engeland 110
Londen 113
Gedeeltelijke hereniging van het gezin 118
Met moeder en Mies weer naar Engeland 119
.....
Amsterdam 123
Kerstvakantie 123
In Amsterdam 124
Terug op Ambon 129
Weer naar Indië 129
Weer op Ambon, oorlog in Europa 132
Ontmoeting met Hugo 134
Holland in oorlog 137
Vaders droom 152
Oorlog in Indië 159
De aanval op Pearl Harbour 159
Lege boot 160
De Japanse inval 160
Dysenterie 164
De hutkoffer 167
Vaders begrafenis 168
Pietje in het hospitaal 169
Vertrek uit het Boskamp 171
Het eerste bombardement in het kamp 172
Het verhoor 175
Bijzondere ervaring 178
Nog meer stokslagen 179
Verhuizing naar een volgend kamp 183
Bombardement van het kamp Tan Toei 185
Het volgende kamp was in een kerkje 187
Weer verhuizen 190
Kampili 191
Nieuwe kampbewoners uit Malino 192
Handel 194
Structuur 194
Dromen 196

Malaria 198
Dolle honden 200
Weer dromen over bombardementen 201
Loodsen op palen 202
Einde van de oorlog 204
Terug naar Holland 206
In het Holland van na de oorlog 211

Inleiding

Mijn lieve kleinkinderen,

Omdat ik jullie zo laat in mijn leven kreeg - er ligt driekwart eeuw tussen onze leeftijden - lijkt de afstand tussen mijn en jullie generatie haast te groot om te overbruggen. Het zal waarschijnlijk voor jullie onmogelijk blijken te zijn om je een goede voorstelling te maken van het leven van jullie grootmoeder. Op verzoek van Daan zal ik proberen jullie een indruk te geven van de tijd, waarin ik geleefd heb.
Ik zal beginnen iets over de achtergrond van het leven van mijn ouders te vertellen, allebei in de negentiende eeuw geboren. Het valt mij al moeilijk me voor te stellen hoe mijn ouders de eerste jaren van hun leven gedacht en gevoeld hebben, voor jullie moet dat vrijwel onmogelijk zijn. Veel van hun opvattingen hebben zij natuurlijk overgenomen van hun ouders en van de tijdgeest die er heerste in de jaren, dat zij opgroeiden.

Mijn vader

Mijn vader werd in 1892 geboren in Zwolle - een provinciestadje tijdens zijn jeugd. Zijn vader bezat een bouwmaterialenhandel. Het woonhuis, waarin mijn vader opgroeide, lag aan een gracht en er hoorden ook een molen en pakhuizen vol tegels en bouwstenen bij. Die bouwmaterialen werden in mijn vaders jeugd nog met paard en wagen vervoerd en mijn vader vond het heerlijk met de knechten op de wagens mee te rijden. Tegenwoordig is het Terpelkwijkpark een rustige woonwijk met oude huizen. Verdwenen zijn de molen en de pakhuizen.
Mijn vader was een donkere, tengere man, die omdat hij wat gebogen liep, als jongen jarenlang Mensendieckgymnastiek heeft moeten doen.
Zijn moeder, die ik nooit gekend heb, moet een statige, mooie vrouw geweest zijn. Volgens overlevering kwamen haar voorouders uit Joegoslavië, Herzegovina, en werden haar zwarte haren en blauwe ogen aan die afkomst toegeschreven.
De vader van mijn vader schijnt een joviale man geweest te zijn. Zo ziet hij er op de foto's ook uit met zijn ringbaard en eeuwige pijp in zijn mond.
Mijn grootmoeder was lang ziekelijk en heeft jaren op bed doorgebracht, nadat ze in haar jonge jaren acht kinderen op de wereld had gezet, waarvan er maar vier in leven bleven: drie jongens en een meisje. De vier kinderen konden allemaal goed leren. De oudste zoon, mijn oom Barend, werd een beroemde professor en naar hem is een instituut in Amsterdam genoemd: het B.C.P.-Jansen-Instituut.
De tweede zoon, Pieter, kwam in de zaak van zijn vader en stichtte een groot gezin (elf kinderen).
De derde zoon, mijn vader, had graag zijn leven met knechten en paarden en het rondtrekken in de omgeving voortgezet - dat vertelde hij ons later tenminste vaak. Maar òf er was geen plaats in de bouwmaterialenhandel voor twee gezinnen, òf hij kon te goed leren om hem niet te laten studeren, hij werd in elk geval naar Leiden gestuurd voor een studie.
Hij vond het moeilijk een studierichting te kiezen. Omdat hij inmiddels een meisje had leren kennen, besloot hij een studie uit te zoeken, die het minste tijd in beslag zou nemen. Hij kon uit twee kiezen: tandheelkunde en indologie. Voor de eerste studie voelde hij niet, dus koos hij voor de tweede en op zijn zeventiende vertrok hij naar Leiden. Daar studeren hem gemakkelijk viel, bracht hij van elk studiejaar maar zes maanden in die stad door. De tweede helft van het jaar was hij weer te vinden bij de paarden en de knechten en natuurlijk bij zijn meisje, mijn moeder.
Daar zijn moeder vrij jong gestorven was, is mijn vader gedeeltelijk opgevoed door twee ongetrouwde tantes, van wie ik alleen maar weet, dat ze vaak Frans spraken (de Franse tijd lag nog niet zo ver achter hen) en misschien was dat de reden, waarom mijn vader altijd een hekel aan die taal gehad heeft en hij er bij zijn kinderen op aandrong toch vooral goed Engels te leren: "Dat is de taal van de toekomst", voorspelde hij.

Wat weten we toch altijd maar weinig van de jeugdjaren van onze ouders, terwijl juist die jaren zo beslissend zijn geweest voor het verloop van hun leven, de ontwikkeling van hun karakters en het stempel dat ze daardoor weer op hun kinderen hebben gedrukt en via die kinderen weer op hun kleinkinderen - op jullie dus.
Alle herinneringen aan Zwolle, aan zijn ouders, zijn familie waren een deel van mijn vader, maar omdat hij er niet veel over vertelde en wij er niet naar vroegen, bleef dat deel grotendeels verborgen voor zijn kinderen. Zo volgt de ene generatie de andere op, zonder veel te weten van het verleden van degenen, die hen voorgingen, dat verleden dat hen toch gevormd heeft en zeker hun denktrant heeft beïnvloed.

Ik herinner me een verhaal over mijn grootmoeder (vertelde mijn vader het?), dat misschien veelzeggend is voor haar karakter en de manier waarop ze haar kinderen opvoedde.
Ze hield als meisje veel van lezen en leren tot ergernis van haar vader. Het begon hem zo mateloos te irriteren haar constant teruggetrokken met een boek in de weer te zien, dat hij tenslotte al haar boeken, waaronder pianomuziekboeken in de brandende kachel smeet.
Ik vermoed, dat ze graag had willen gaan studeren; in plaats daarvan moest ze haar leven delen met een onstuimige man en acht kinderen baren. Ik hoop, dat ze in de jaren op haar ziekbed haar leeshonger wat heeft kunnen stillen.
Ook weet ik van haar, dat ze veel verdriet heeft gehad van het sterven van een tweejarig dochtertje. Ze gaf het dochtertje, dat daarna geboren werd de namen van het overleden kind en dat meisje (mijn tante Jo) heeft veel last gehad van het steeds vergeleken worden met haar volmaakt mooie, pientere, gestorven zusje. Ik vermoed, dat die tante daardoor de wat afstandelijke vrouw is geworden, waar we allemaal een beetje bang voor waren. Ze zal in haar jeugd weinig liefde en warmte van haar moeder ondervonden hebben.
Er bestaat over die grootmoeder ook nog het verhaal, dat één van haar voorouders uit Herzegovina een paardenhandelaar zou zijn geweest. Misschien was die paardenhandelaar ook wel heel donker van uiterlijk en erfde mijn vader zijn onhollandse uiterlijk wel van hem. Mijn vader met zijn tengere lichaam, zijn mooie smalle handen, kleine smalle voeten en donkere teint, had beslist niet veel weg van een Hollandse boerenjongen uit een provinciestadje. Toch schepte hij er altijd een genoegen in om later in Indië bekakte collegae te laten geloven, dat zijn vader een boer van het Overijsselse platteland was en cultiveerde hij zijn Zwolse accent.

Mijn moeder

Mijn moeder kwam uit een heel ander gezin. Ook zij had een ziekelijke moeder, maar dat was dan ook de enige overeenkomst. Haar moeder had een vrolijk karakter en ze genoot de jaren voordat ze ziek werd van haar (zes) kinderen. Ze stierf op haar negenendertigste aan een nierziekte. De laatste drie jaren van haar ziekte bracht ze op bed door.
Mijn moeder was haar tweede kind en werd geboren in Leerbroek, waar haar vader tot haar tiende jaar hoofd van een christelijke school was. Tijdens zijn onderwijzersschap had hij al vrij veel gepubliceerd en dat gaf hem de moed om te proberen in Zwolle een krant van de grond te krijgen. De behoudende Zwollenaren waren jammer genoeg niet gediend van een nieuwe krant en mijn grootvader zal erg blij geweest zijn toen hem de kans geboden werd hoofdredacteur van het 'Fries dagblad' te worden. Daarvoor moest hij wel met zijn zes kinderen (zijn vrouw was toen al overleden) naar Sneek verhuizen, maar hij ging op in zijn werk en bracht het christelijke dagblad tot bloei.
Ik vermoed, dat hij tijdens die moeilijke jaren niet veel tijd gehad zal hebben zich met zijn kinderen te bemoeien, maar toch hield mijn moeder heel veel van hem en ze bewonderde hem mateloos. Afgaand op zijn foto: gezicht met puntbaardje, lorgnet op de vrij lange neus, stel ik me hem voor als een vrij strenge man, een man met niet-omver-te-praten principes, nooit twijfelend, heel godsdienstig en zeer politiekbewust, die het bijzonder belangrijk zal gevonden hebben anderen van zijn opvattingen te overtuigen (anders ga je toch geen krant uitgeven?).
Mijn moeder was zijn lievelingsdochter, terwijl hij op zijn oudste dochter (mijn tante Jany, de tante bij wie ik later bijna zes jaar in huis zou wonen) heel trots was; net als hij kon ze goed schrijven en kon ze goed leren. Mijn moeder wond haar vader met haar charme om haar vinger, maakte hem met haar vrolijkheid aan het lachen en deed hem waarschijnlijk het meeste denken aan zijn lieve, vrolijke vrouw. Mijn moeder vertelde ons vaak het verhaal, hoe ze, wanneer ze bij haar vader op zijn studeerkamer geroepen werd om een reprimande in ontvangst te nemen, een versje van de dichter van Alphen zingend zijn kamer binnenkwam: "Mijn vader is mijn beste vrind. Hij noemt me steeds zijn liefste kind." De verwijten waren dan altijd minder hard dan mijn grootvader zich had voorgenomen.
Een ander verhaal dat moeder ons, haar kinderen, vertelde, was het volgende: haar moeder stuurde haar eens (ze was nog heel klein) om een boodschap en waarschuwde haar: "Zul je netjes met twee woorden spreken, Ans?" De waarschuwing hield in, dat ze niet met 'Ja' of 'Nee' moest antwoorden, maar aan haar ja en nee het woord mevrouw moest toevoegen. Terug van de boodschap vroeg haar moeder: "En heb je netjes met twee woorden gesproken?" "Ja, hoor", had mijn moeder geantwoord, natuurlijk met ondeugende pretlichtjes in haar ogen, die pretlichtjes die ik zo goed van haar ken. "Ik heb gezegd: pond boter."
Wanneer ik nu aan dit verhaal denk, zie ik haar lopen door de stille, autoloze straten van dat dorpje Leerbroek: een schattig klein meisje met een witkanten Ot-en-Sien-schortje over haar jurkje, haar bruine krullen om haar hoofdje dansend.
Een paar jaar geleden ben ik met mijn jongste broer Pieter nog eens naar Leerbroek gereden. Het schoolhuis en de school zijn nu omgebouwd tot een moderne kaasfabriek. Door de straten was druk autoverkeer, het schoolplein was een parkeerplaats geworden; maar meer dan honderd jaar geleden had daar toch maar mijn moeder gewoond en had ze daar haar eerste indrukken van de wereld opgedaan. Daar op dat parkeerterrein had ze gehuppeld, gehoepeld, gehinkeld, gebikkeld, gekibbeld, geknikkerd, verstoppertje en krijgertje gespeeld.
Mijn vrolijke moeder. Haar vrolijkheid zal wel getemperd zijn geworden door al het schuldbesef, dat haar door haar vader en de (gereformeerde) kerk van jongs af aan werd bijgebracht. Dat besef heeft haar vaak onzeker gemaakt van zichzelf, altijd twijfelend aan haar eigen inzichten, zich af en toe vastklampend aan de dogma's van haar kerk om dan haar

oordeel over ons - haar ongelovige kinderen - af te stemmen op de strenge leerstellingen ervan.
Nog een verhaal, dat moeder ons vaak over haar jeugd in Leerbroek vertelde. Elk jaar in het voorjaar kwamen er boerenvrouwen langs bij mijn grootmoeder met een kommetje ‘biest’ in de hand om wanneer de voordeur openging te vragen: “Is de juffrouw ook gediend van een kommetje biest?” Biest is de eerste melk van een koe die heeft gekalfd.
“Dat was toch zo heerlijk, die biest”, zei moeder dan dromerig, terwijl ze in haar grote Indische achtergalerij van een yoghurtplantje voor zichzelf yoghurt maakte. Yoghurt deed haar aan biest denken. Ons hoefde ze het zure spul niet voor te zetten. In Holland werd yoghurt pas vele jaren later populair, maar wij maakten er in de jaren twintig al kennis mee.
Tijdens haar verblijf in Zwolle, waarin haar moeder niet meer van haar bed kwam, haar vader het druk had met zijn niet-florerende krant, zal een deel van de huishouding (er was maar één dienstmeisje) wel op moeders schouders terechtgekomen zijn.
Het enige verwijt, dat ik mijn moeder over haar vader aan ons heb horen maken, was, dat hij haar na haar lagere school alleen maar een huishoudschool heeft laten volgen. Ik vermoed, dat haar vader nauwelijks aandacht aan zijn kinderen kon schenken.

Kennismaking

Mijn ouders leerden elkaar in Zwolle kennen. Over hun ontmoeting ken ik twee verhalen. Mijn vader had in de kerk een leuk meisje zien zitten. Misschien heeft hij wel oogcontact met haar gehad. Hij besloot in elk geval uit te zoeken, wie dat meisje was. Een vriend van hem beweerde, dat ze les gaf op een zondagschool, dus postte vader op een zondag voor dat schooltje. Tot zijn teleurstelling liet echter niet moeder, maar haar zuster tenslotte de kindertjes uit.
Hij bedacht daarna een andere list. “Haar vader is zo christelijk”, overwoog hij. “Zijn dochter zingt vast wel in het kerkkoor.” Nu was hij zelf a-muzikaal, maar toch meldde hij zich aan als lid van het koor. Waarschijnlijk tot opluchting van de dirigent gaf hij zijn lidmaatschap onmiddellijk weer op toen hij ontdekte, dat het leuke meisje niet meezong in dat koor.
Hoe hij tenslotte toch kennis met haar maakte, weet ik niet. Moeder vertelde, dat hun eerste kus plaatsvond op een markt toen ze vijftien jaar was en vader twee jaar ouder.
De vader van mijn moeder mocht niets weten van hun vriendschap, maar haar moeder, die vanaf haar bed haar kinderen en haar huishouding goed observeerde, kreeg al gauw in de gaten, dat ‘Anneke’ een vriendje had, en ze vroeg haar dochter om de jongen eens mee naar huis te nemen: “Ik zal het echt niet aan je vader verklappen, maar ik wil hem zo dolgraag zien.” Zo heeft mijn grootmoeder haar toekomstige schoonzoon toch eenmaal gezien. Niet lang daarna overleed ze.

Na de dood van haar moeder bestuurde mijn moeder zo goed en zo kwaad als het ging het huishouden. Haar oudere zuster was niet meer thuis, ik meen dat ze in een andere stad voor haar onderwijzersdiploma aan het leren was.
Over die tijd in haar leven herinner ik me één opmerking van moeder: “Ik moest ook het dienstmeisje aannemen en ik voelde mezelf nog een kind.”

Mijn grootvader hertrouwde vrij snel - ik vermoed omdat hij besefte, dat de kleinere kinderen een betere verzorging dan die van een zestienjarige behoefden. Zo kreeg mijn moeder een stiefmoeder, die door geen van de kinderen echt geaccepteerd werd als plaatsvervangster van hun lieve, ondanks haar ziekte altijd opgewekte moeder. Ze was een wat in zichzelf gekeerde dorre schooljuffrouw, die toch nog een heel mooi, blond kindje op de wereld zette, mijn mooiste tante.

Verloving

Mijn ouders verloofden zich heimelijk in Leiden, toen ze zestien en achttien jaar oud waren. Vader was in die jaren een vrij hartstochtelijke, romantische man. Hij schreef gedichten voor een christelijk studentenblad onder de schuilnaam ‘Ansherman’ (Ans-Herman). Zelf heeft hij ons nooit iets verteld over deze - in zijn oudere ogen- jeugdzonden. Ik hoorde dit pas toen ik dezelfde leeftijd had bereikt van moeders oudste zuster, zijn leeftijdgenoot, die hem natuurlijk heel anders beoordeelde dan ik - zijn dochter - deed. In mijn ogen was hij altijd de grote wijze volwassene, die nooit een kind of jongen was geweest.
Mijn tante schetste mij een heel andere man: een vurige, enthousiaste jongen, die met donderende stem ‘Die Wacht am Rhein’ kon declameren en heftig kon debatteren. Ze zullen samen wel heel wat gesprekken gevoerd hebben. Zij, een vurig calviniste, hij zich steeds meer ontworstelend aan de hem in zijn jeugd opgedrongen dogma’s. Zij een Napoleonvereerster, hij vol antipathie voor die erelidveroveraar. Allebei waren ze hartstochtelijke lezers, dus

boeken zullen ook wel vaak onderwerp van hun gesprekken zijn geweest. En moeder zal vast aandachtig naar hun gesprekken hebben geluisterd en soms de één en soms de ander gelijk hebben gegeven.

Erg sterk was moeder niet. Na een bloedspuwing moest ze een jaar bij haar grootouders, die buiten woonden, kuren.

Lachend vertelde moeder ons over de in haar ogen mateloosheid van vader. Ze was zelf grootgebracht in een gezin, waar noodgedwongen zuinigheid als één van de verhevenste deugden werd beschouwd en, hoewel ze het afkeurde, toch deed haar de manier waarop haar Herman haar overstelpte met cadeaus wel goed.
“Hij stuurde me altijd veel te veel in dat jaar van kuren. Eens kreeg ik een hele kist mandarijnen van hem, die we natuurlijk helemaal niet opkonden met ons drietjes.”

Een groot verschil tussen de gezinnen van mijn ouders werd ook veroorzaakt door het verschil in inkomens van hun vaders. Mijn moeders vader kreeg als hoofdredacteur van een provinciale krant natuurlijk maar een bescheiden, vast salaris, waarvan veel moest besteed worden aan de ziekte van zijn vrouw (ziekenfondsen bestonden nog niet): de doktersrekeningen, de extra hulp, die de zieke en haar huishouden behoefde. Een huishouden was in die tijd veel ingewikkelder en tijdrovender dan het tegenwoordig is. Mijn grootmoeder was buitengewoon netjes en haar man uiterst kieskeurig. Van de laatste werd gezegd: “Hij zag er altijd uit, alsof hij zijn pakken net had aangeschaft.”
Wat een zorg en inspanning zal het gekost hebben om zoveel kinderen er schoon en netjes gekleed te laten bijlopen, zonder de huishoudelijke hulpmiddelen van nu en met de veel ingewikkelder en bewerkelijker kleren en schoenen van toen. Alleen al de hoge rijglaarzen, die mijn ooms en tantes als kinderen droegen. Op oude foto’s ziet het gezin er heel florissant uit. Geen wonder, dat moeder, die vast wel heel hard gewerkt zal hebben, tenslotte een bloedspuwing kreeg. (Ze had gelukkig geen t.b.c., de ziekte waar zoveel mensen in haar jonge meisjestijd aan leden.)

Mijn vader werd opgevoed in een zakengezin, waar veel meer geld beschikbaar was.
En toch heeft mijn moeder, volgens haar zeggen, een heerlijke jeugd gehad. Haar hele leven is ze dol op fietsen geweest. Ze kreeg op haar achtste verjaardag haar eerste fiets en dat was in die tijd heel bijzonder. Haar ouders zullen er misschien wel een financieel offer voor hebben moeten brengen. De Sinterklaasavonden waren grote feesten, de verjaardagen niet minder.
In het gezin van vader werden, hoewel er veel meer geld te besteden was, de verjaardagen vaak vergeten. Mijn vader vertelde: “Ik ging dan naar mijn vader toe en zei, dat ik jarig was en dan pakte hij zijn beurs uit zijn broekzak: ach jongen, dat wist ik niet en dan kreeg ik geld om mijn cadeautjes te kopen.” Was dit de reden, dat vader het niet laten kon om ons te verwennen?
Nee, in het gezin, waarin mijn vader opgroeide was lang zo’n hechte band tussen ouders en kinderen niet als in dat waarin mijn moeder groot werd. Een voordeel van zo’n minder hechte band was waarschijnlijk, dat mijn vader en zijn broers en zuster ook het grote zondebesef niet zo intens is bijgebracht, als de vader van mijn moeder het zijn kinderen deed.
De gezinnen van mijn ouders waren allebei gereformeerd, maar de grootouders van mijn vader waren pas op latere leeftijd, na de dood van het dochtertje tot dat geloof overgegaan. Voor die tijd hadden ze zich ‘vrijdenkers’ genoemd.

Jullie - mijn kleinkinderen - zullen zich onmogelijk kunnen voorstellen, hoe normaal mijn ouders en wij, hun kinderen, het indertijd voor de Tweede Wereldoorlog vonden, dat

Nederland niet ophield bij de grens. Er bestonden gebieden, heel wat uitgestrekter dan Nederland, die door alle Nederlanders beschouwd werden als delen van hun koninkrijk. Net als zovele andere Europese staten bezat ook Nederland koloniën: Nederlands Oost- en West Indië. Hoe ver die gebieden ook verwijderd lagen van het kleine moederland, het waren vertrouwdere gebieden dan de directe buurlanden België en Duitsland.
Ze werden weliswaar mede bestuurd door hun eigen radja's, maar een Nederlands gouvernement bezat toch eigenlijk de grootste macht over die vele grote en kleine eilanden en dat gouvernement bestond uit uitsluitend Nederlandse ambtenaren. Mijn vader werd in Leiden opgeleid om zo'n bestuursambtenaar te worden.
Nadat één van Nederlands grote schrijvers - Multatuli, schuilnaam voor Eduard Douwes Dekker, die zelf korte tijd bestuursambtenaar in Nederlands Oost Indië was geweest, in zijn boek 'Max Havelaar' allerlei wantoestanden bij het Nederlandse en inheemse Bestuur aan het licht gebracht had, werden de toekomstige ambtenaren tijdens hun opleiding in Leiden wel veel beter op hun bestuurstaak voorbereid dan daarvoor.
Alle indologiestudenten zullen dat boek, 'Max Havelaar', wel hebben moeten lezen en de meesten van hen zullen zich voor hun vertrek naar de 'overzeese gebiedsdelen' wel hebben voorgenomen de inwoners van de gebieden, die zij moesten gaan besturen, humaner te behandelen dan hun voorgangers in Multatuli's tijd hadden gedaan. Mijn vader is altijd bezield gebleven van het grootse ideaal: het streven naar uiteindelijk zelfbestuur voorde eilanden. Ik heb hem vaak horen zeggen: "We zijn er niet voor de Nederlanders, maar voor de inheemse bevolking." Hij kon zich mateloos opwinden over de traagheid en de bureaucratie van de regering en het nepotisme van sommige gouverneurs-generaal op Java.

Voor hun vertrek naar Ned.-Oost-Indië waren de indologen verplicht te kiezen naar welk gebied ze uitgezonden wilden worden: Java of één van de 'buitenbezittingen'. Mijn vader koos voor de 'buitenbezittingen' en is zijn hele leven dankbaar geweest, dat hij deze keus maakte.

Trouwen

Tijdens de jaren vlak voor de Eerste Wereldoorlog werden mijn ouders waarschijnlijk veel meer in beslag genomen door de voorbereidselen voor hun aanstaand vertrek naar het verre land dan door de toestand inde wereld.
Ze zullen zeker hebben meegeleefd met de passagiers van het 'unsinkable ship' de Titanic, dat in 1912 op haar 'maidentrip' van Engeland naar Amerika op een ijsberg liep en zonk, maar een oorlog tussen de grote mogendheden hebben ze waarschijnlijk niet voor mogelijk gehouden.
Vlak na het uitbreken van die oorlog trouwden ze (september 1914) en met het oog op alle droefheid in de wereld, besloot moeder bij haar trouwjapon geen sluier te dragen. Ze droeg alleen wat oranjebloesem in haar haar. Mijn ouders waren toen 20 en 22 jaar oud.

Ouders van Anna Brouwer

Huis in Leerbroek waar Anna geboren is

Vader van Hermen Jan Jansen

Jo, zus van Hermen Jan

v.l.n.r. Siet, Adriaan, Janie, Anneke, Maaike, Leendert

v.l.n.r.staand: Anna, Hermen Jan, Marie, Piet, Barend, Co;

zittend: tante Jane, vader van Hermen Jan, Johanna, Jo

16 en 18 jaar oud

18 september 1914

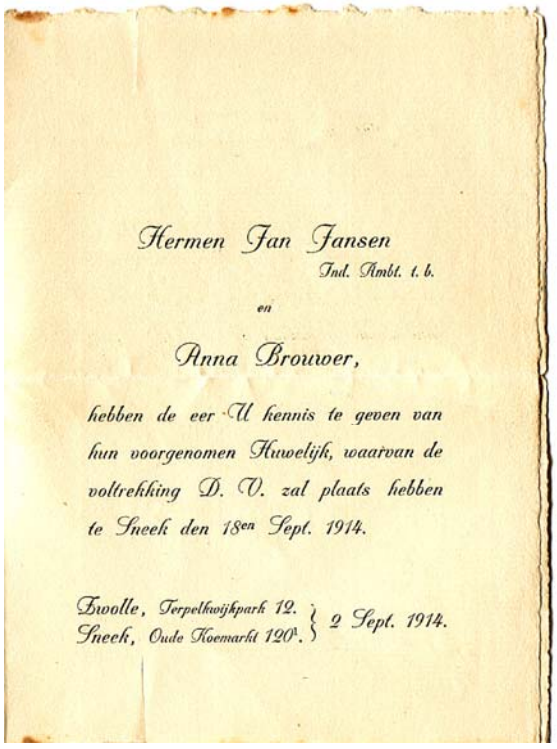

Hermen Jan Jansen
Ind. Ambt. t. b.

en

Anna Brouwer,

hebben de eer U kennis te geven van hun voorgenomen Huwelijk, waarvan de voltrekking D. V. zal plaats hebben te Sneek den 18en Sept. 1914.

Zwolle, Terpelkwijkpark 12.
Sneek, Oude Koemarkt 120. } 2 Sept. 1914.

Naar Indië

Daar Engeland het Suezkanaal had afgesloten moest het schip, waarop die twee jonge mensen naar Indië voeren, de weg om de Kaap de Goede Hoop nemen, waardoor de zeereis zes i.p.v. vier weken duurde. Dat feit is het enige, dat ik over die reis ooit gehoord heb.
Soms heb ik wel eens geprobeerd me een beeld te vormen van hun reis. Mijn moeder zal bij het aan boord gaan een lange rok of japon hebben gedragen, waarschijnlijk ook een hoed; mijn vader had zijn baard laten staan om er wat ouder uit te zien en heeft misschien al zijn dienstkleren gedragen.
De garderobe van mijn moeder zal wel provinciaals en niet erg uitgebreid geweest zijn en ze zal zich wel eens opgelaten gevoeld hebben, wanneer ze andere vrouwen zag, modebewuster gekleed dan zijzelf. Bestuursambtenaren, al kwamen ze nog maar net van de universiteit af, reisden eerste klas en dat betekende luxueuze diners, waarbij avondkleding gewenst is. Moeder heeft er nooit iets over verteld. Ach, ze was nog zo piepjong en ze zag er lief uit, dat zal een groot voordeel zijn geweest. Bovendien had ze altijd veel last van zeeziekte, misschien bracht ze meer dagen in de hut door dan bovendeks.

Op die lange reis van Nederland naar Nederlands Oost-Indië zullen mijn ouders zich wel vaak gevoeld hebben alsof ze in een andere wereld terechtgekomen waren. Waarschijnlijk hadden ze, voor ze zich hadden ingescheept aan boord van de oceaanstomer, nooit of slechts heel zelden mensen van een andere kleur dan die ze zelf bezaten gezien. Nu werden ze bediend door donkere - meestal Javaanse - hutjongens, die door vader wel in hoog-Maleis, dat ze nauwelijks verstonden, zullen zijn aangesproken en door moeder met lieve glimlachjes zullen zijn beloond voor hun bewezen diensten.(Vader had in Leiden alleen maar hoog-Maleis geleerd en de meeste inheemsen spraken òf hun eigen dialect òf pasar-Maleis.)

Langsa

Vaders eerste standplaats was Langsa in Atjeh, Sumatra. Bij aankomst op Sumatra probeerde hij een ‘koelie’ te charteren om zijn koffers van boord te dragen, maar de man verstond de in hoog-Maleis gestelde vraag niet en keek hem niet-begrijpend aan, waarop een Deli-planter (iemand die op een plantage in Deli werkte) behulpzaam ingreep en beval - op de koffers wijzend -: “Ajo, ankat.” (Raap op).
Het feit, dat vader ons later dit verhaal vaak vertelde, hoewel een beetje beschaamd lachend over het feit, dat hij toen nog zo groen was, wijst er op dat hij toch een schok had gekregen, zoiets van: “Moet je zó met de mensen omgaan?”
De reis van de haven naar hun standplaats Langsa deden vader en moeder met een stoomtreintje. Nieuwsgierig naar hun nieuwe woongebied stapten ze op elk stationnetje even uit, wat, zoals ze later hoorden, levensgevaarlijk was geweest. Atjeh was nog maar kort geleden ‘gepacificeerd’ en het wemelde er nog van opstandelingen. Vaders voorganger was, zoals hen ook pas later werd verteld, op een in onze ogen laffe manier vermoord. Hij had tijdens een avondwandeling een man ineengedoken op de trap van zijn huisje zien zitten en was op het hulpgeroep van de man het trapje opgeklommen om hulp te bieden, waarop hij werd neergestoken. Zulke toestanden waren voor vader en moeder - zo jong, zo onervaren, opgegroeid in hun veilige provinciestadjes in het rustige Nederland - volkomen ondenkbaar en onwezenlijk. Zijn ze erg geschrokken? Geen idee.

In Langsa betrokken ze een huis, dat de Resident voor hen gehuurd had, maar waarvan de huur meer bleek te bedragen dan hun inkomen, zodat ze al gauw verhuisden naar een paviljoen, dat iemand anders aan hen afstond.

De eerste jaren in Indië

Wat zal moeder het warm gehad hebben in haar degelijke Hollandse lange jurken. Ze was al gauw zo wijs zich in luchtigere sarong en kabaja - de dracht van de inheemse vrouwen - te hullen. Vele Hollandse vrouwen deden dat in die jaren. Tegen de tijd, dat ik geboren werd en opgroeide, was de mode drastisch veranderd. De vrouwen droegen toen korte, vaak mouwloze jurken met lage taille - vrij wijd en vormloos, maar zeker nog koeler dan de lange sarongs en de kabaja's met lange mouwen. Ik heb moeder dus ook nooit de Indische dracht zien dragen. Nadat moeder drie maanden getrouwd was en merkte, dat ze nog niet 'in verwachting' (niemand sprak toen van 'zwanger', dat woord was niet comme-il-faut) was, dacht ze teleurgesteld, dat ze wel nooit kinderen zou krijgen, maar al heel gauw daarna meldde haar eerste kind zich aan: mijn oudste broer Willem Pieter, genoemd naar beide grootvaders. Hij werd 16 november 1915 geboren.

Ondanks alle indrukken, die ze verwerken moesten, indringende indrukken van een onbekend land met onbekende gewoontes, de geboorte van een kind en alles wat daarmee samenhing, zullen vader en moeder in gedachten toch ook heel vaak bezig zijn geweest met het lot van de mensen in het nu zo verre Europa. De Eerste Wereldoorlog begon steeds dramatischer vormen aan te nemen. De kranten, die Langsa met slechts oud nieuws, na maanden onderweg te zijn geweest, bereikten, zullen ze gespeld hebben en de brieven van familie, die met grote vertraging aankwamen, zullen vol gestaan hebben met vrij treurige bijzonderheden, waarschijnlijk over de mobilisatie van de Nederlandse troepen, de schaarser wordende levensmiddelen, het steeds moeilijker worden om rond te komen en ander weinig opwekkend nieuws. Ze zullen gelezen hebben over vliegtuigen die bommen konden gooien op hun vijanden. Ik denk dat zij zelf nog nooit een vliegtuig hadden gezien. Hoe klein was de wereld van vader en moeder nog geweest voor ze naar Indië vertrokken. Die wereld hield ongeveer op bij de Nederlandse grenzen. Radio bestond nog niet. Ik weet, dat het verloop van de Boerenoorlog - in het begin van de eeuw - hen wel erg geïnteresseerd had. Vooral het feit dat Koningin Wilhelmina de boerenleider Krüger een vrijgeleide naar Nederland had aangeboden had indruk op hen gemaakt.
Maar de rampen en oorlogen vonden erg ver van het bed van de gezapig voortlevende Nederlanders plaats, zeker van het bed van de gezagsgetrouwe, oranjegezinde Nederlanders, wier leven alleen maar af en toe in beroering werd gebracht door die 'lelijke rooien', de sociaal-democraten, en door wat stakingen en de roep om vrouwenkiesrecht.
Hoe politiekbewust mijn grootvader ook was, hij heeft er moeder, zijn dochter, nooit mee kunnen besmetten. Zij heeft zich nooit met politiek ingelaten en ook nooit begrepen waarom haar vader er zich zo over opwond. Ik vermoed dat vader wel zijn oordeel zal hebben gehad over de Nederlandse politiek, maar hoe dat luidde weet ik niet. Uit mijn kindertijd herinner ik me alleen de woorden: Boerenoorlog, Titanic, Eerste Wereldoorlog, wapenstilstand, Vrede van Versailles.

Als pubers zullen vader en moeder ook zeker gelezen hebben over een paar dare-devils in Amerika, de gebroeders Wright, die een fietsenfabriekje bezaten en in 1903 er voor het eerst in slaagden met een wonderlijk vehikel een paar seconden in de lucht te blijven, terwijl het hun in 1908 gelukte dit een half uur vol te houden. Maar dat zeven jaar later vliegtuigen deel zouden nemen aan een oorlog, daar zullen ze zich zeker erg over hebben verwonderd. Het zal toch al zo moeilijk zijn geweest voor vader en moeder, zo heel erg ver verwijderd van oorlogsgeweld en zo geconcentreerd op eigen moeilijkheden, de verschrikkingen van die oorlog tot zich te laten doordringen.

Eenzaam

Moeder zal zich die eerste jaren in Indië wel vaak erg eenzaam gevoeld hebben. Voor het eerst van haar leven was ze onherroepelijk gescheiden van haar zusters en broers en haar aanbeden vader. De man waarmee ze getrouwd was, kende ze toch eigenlijk nog niet echt goed. Hij had een andere achtergrond en had zich daardoor een totaal van de hare verschillende gedachtenwereld gevormd. Heel veel jaren later heeft ze eens tegen me gezegd: "Ik zei wel eens tegen vader, dat hij de hemel leeg praatte voor me." Flinke, lieve, nooit klagende moeder. Haar motto is altijd geweest: "Het zijn niet de omstandigheden, maar het is de manier hoe je je opstelt tegenover die omstandigheden, die je door het leven helpt." Ze moet wel eens bevreemd naar zichzelf gekeken hebben. Daar liep dan dat strenggereformeerde, in een klein Hollands stadje opgevoede meisje in vreemde klederdracht door een dorpje vol donkere mensen, wiens taal ze nog niet sprak, moest mevrouw spelen en opdrachten geven aan donkere mannen en vrouwen - haar bediendes - terwijl ze niet verstond wat zij onderling bespraken.
Van de warmte heeft ze nooit last gehad, ze bleef het zonlicht prijzen en tijdens verloven, moest ze zich bekennen dat ze alweer naar de warmte en het licht van haar aangenomen vaderland verlangde, dit in tegenstelling tot vader, die ondanks zijn donkere huidskleur, heel veel last van de warmte had. Moeder was heel blank, had veel sproeten, over haar bruine haar hing een rode gloed (twee van haar zusters hadden rood haar), maar ik heb haar nooit over de hitte horen klagen. Ze transpireerde nauwelijks, terwijl vader zich een paar maal per dag moest verkleden, omdat zijn kleren uit te wringen waren en er verfrommeld uitzagen. Nu waren bestuursambtenaren ook verplicht in gesteven witte, tot aan de opstaande boordjes dichtgeknoopte pakken te lopen, de zogenaamde 'jas toetoep' (dichte jas).
In de beginjaren van zijn loopbaan zal hij dit gebod gehoorzaam hebben opgevolgd, later heeft hij dat echter geweigerd. Hij kon dat ook doen door een omstandigheid, die ik nog zal vertellen.

Mandikamer

Hoe vreemd zullen vader en moeder als echte totoks (mensen, die voor het eerst in Indië kwamen) ook opgekeken hebben, toen ze voor het eerst hun badkamer in ogenschouw namen. Het was niet meer dan een stenen vertrekje, waarvan een groot deel in beslag genomen werd door een enorme stenen bak gevuld met water. Op de brede rand van die bak stond dan een schepblik (vaak een groot voormalig boterblik, aan de bovenkant waarvan een stok bevestigd was die als handvat diende).
Dat voorwerp heette 'gajong' en met die gajong schepte je water uit de 'mandibak' en gajongde je dat water over je heen om je te baden.
Vele totoks begrepen de bedoeling van de waterbak verkeerd en gingen er in zitten, tot grote hilariteit van de bediendes en ons, kinderen. Wat hebben we vaak gelachen om die 'stomme totoks'. Maar wat was voor ons de verleiding groot om ons ook eens lekker in die waterbak onder te dompelen. Daar stond echter een strenge straf op, want in die eerste standplaatsen, waar mijn ouders woonden, was nog geen waterleiding en het was een heel karwei zo'n mandibak te legen, schoon te maken en daarna weer te vullen. Al het water moest met een putemmer uit de op elk erf staande put gehesen worden en elke emmer moest naar de badkamer gesjouwd worden. Meestal was dat de taak van een kebon (tuinjongen). Ook het drinkwater kwam uit zo'n put en na langdurig te zijn gekookt (meestal op houtvuren in de dapoer, keuken) werd het overgegoten in een enorme emaille kan. Wanneer we dorst hadden,

moesten wij, kinderen, de djongos vragen ons een glaasje water te tappen uit die - voor ons te hoge - waterkan. Koelkasten bestonden nog niet.

Maaltijden

Wat zal moeder het in het begin moeilijk hebben gevonden om elke dag een maaltijd samen te stellen met de voor haar vreemde ingrediënten. De kokkie zal haar wel wegwijs hebben gemaakt. Veel voedsel werd ook uit Europa aangevoerd: boter en kaas, melk, dranken, alles in blikken en blikjes verpakt.
Vader kon niet wennen aan rijst, omdat hij, naar hij zei elk korreltje apart door zijn keelgat voelde glijden. Voor hem moesten er altijd aardappelen door de rijst geprakt worden. De maaltijden bestonden trouwens meestal, net als in Holland, uit aardappelen, vlees en (Indische) groenten, terwijl er misschien eens in de twee weken ‘gerijsttafeld’ werd.
Het huishoudelijke werk van moeder bestond uit het ‘s morgens instructies geven aan de kokkie wat er die dag op de pasar gekocht moest worden en uit het er op toezien dat de bediendes hun werk goed uitvoerden. Ze liep dan het huis rond met een rotan sleutelmandje aan de arm, waarin de sleutels van de provisiekasten en alle andere kasten lagen. Het viel de bediendes vaak moeilijk onderscheid te maken tussen het mijn en dijn van henzelf en hun werkgevers.
Moeder was perfectionistisch netjes en schoon, Vader chaotisch slordig en nonchalant, ook met geld waarschijnlijk. Dit tot grote ergernis van moeder, hoewel ze dat nooit liet blijken, er zelfs vaak toegeeflijk om glimlachte. Haar doel in het leven was een volmaakt gelukkig gezin te stichten. Ik kan me niet herinneren dat mijn ouders ooit boos op elkaar waren, of tegen elkaar uitvielen. Wanneer vader voor de zoveelste maal de as van zijn sigaret op de grond morste maakte moeder alleen een gebaar van onmacht en een grapje over zijn manieren, maar de as werd wel onmiddellijk door de djongos opgeveegd; een vuile vloer was moeder een gruwel. Stofzuigers bestonden nog niet, de meeste Indische huizen hadden cementen- of tegelvloeren, gemakkelijk met water schoon te maken. Er werd wat afgedweild elke dag in ons huis. Onze bediendes zullen wel vaak hun hoofden geschud hebben over die ‘rare blanda’s’.

In al onze huizen in Indië had moeder altijd één kamer als naaikamer ingericht en daar bracht ze samen met de djait (naaister) een groot deel van haar dagen in door. Ze hield van naaien, leefde er haar creativiteit op uit. Ze zal alle babykleertjes, luiers, beddengoed voor haar eerste kind wel zelf genaaid hebben. Misschien hielp haar dat over het gemis van haar familie en heimwee naar Holland heen. Die eerste acht jaar voor het eerste verlof naar Nederland heeft ze daar veel last van gehad.

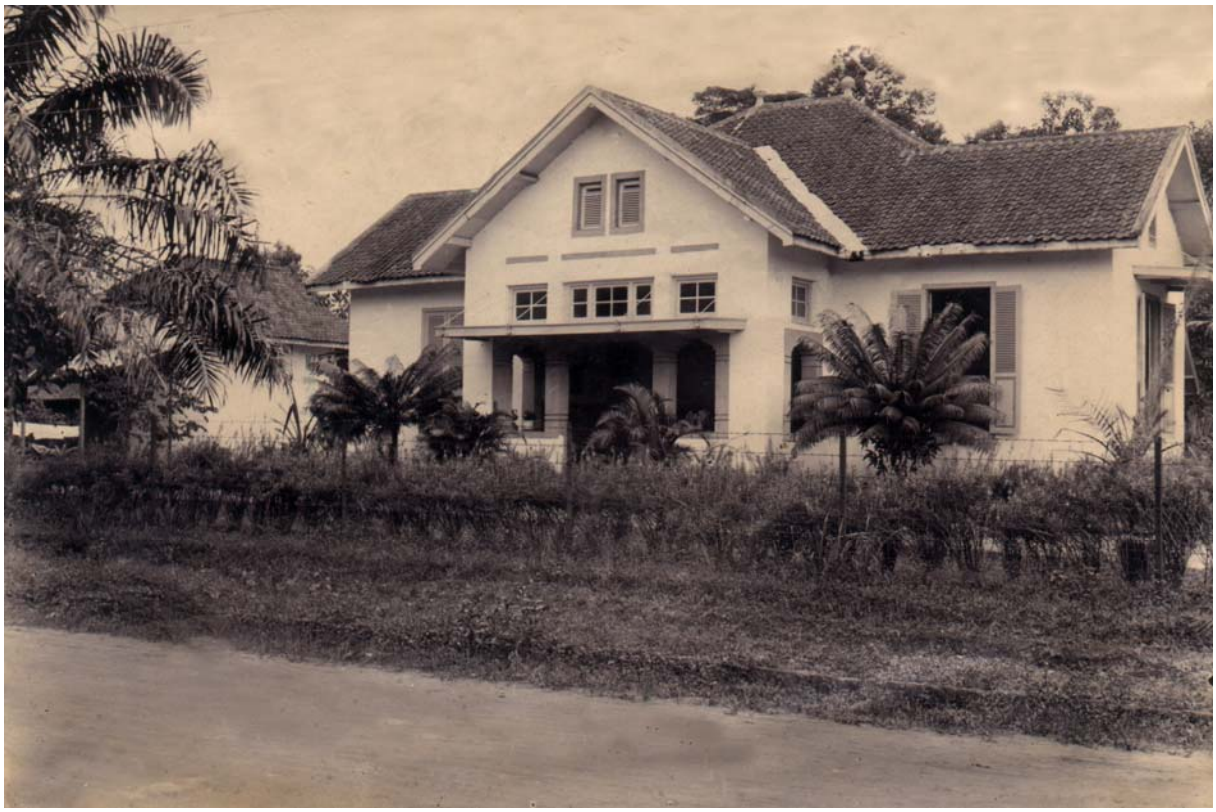

Hun eerste huis in Langsa op Sumatra

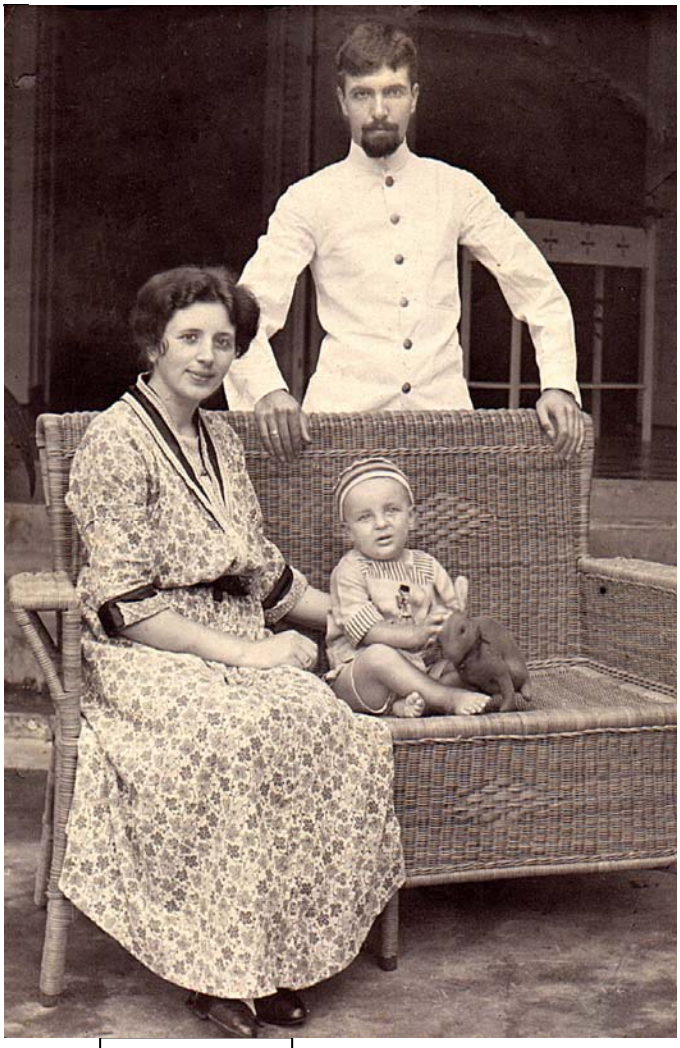

met Wim

Wim

Mies

Kees

Nel

Overplaatsing naar Banka

In Langsa zullen niet veel Europeanen gewoond hebben, en gelukkig werden vader en moeder al na twee jaar (in 1916) overgeplaatst naar het eiland Banka, standplaats Pankalpinang. Daar woonden, denk ik, meer Europeanen. Er werd tin gewonnen, er zullen zeker Nederlandse toezichthouders over de mijnen nodig zijn geweest. Pankalpinang was ook een 'soos' rijk, afkorting voor sociëteit, verzamelplaats van Europeanen, waar gedanst, gedronken en naar films gekeken werd. De films waren uiteraard nog stomme films.
Dansen werd door moeders vader nog een zondige bezigheid gevonden, maar onder invloed van vader, verloor moeder al gauw het schuldgevoel erover en zondigde ze vrolijk tegen haar vaders geboden.

Wim en Miesje

Mijn broer Wim, de oudste van de zeven kinderen, was een knap jongetje, dol op zijn moeder, waar hij maar heel moeilijk buiten kon. Wanneer zij ziek was zat hij aan haar bed tot ze beter was en verklaarde ernstig: "Ik pas op moeder." Wanneer vader hem trachtte weg te lokken uit de ziekenkamer door hem mooie aanbiedingen te doen: "Heb je geen zin om met mij in de auto naar de goenoengs (bergen) te rijden, Wim?" kneep hij zijn lipjes op elkaar en herhaalde: "Ik moet op moeder passen." Onvermurwbaar was hij. Eens, toen hij zelf heel ziek was en de dokter geen hoop meer had op herstel, zag vader zijn kleine schoentjes voor de kamerdeur staan. Huilend verborg hij ze, opdat moeder ze niet zou vinden wanneer het ergste gebeurd zou zijn. Gelukkig werd Wim weer beter.
Anderhalf jaar na zijn geboorte werd mijn zuster Maaike Johanna Maria (Mies) geboren, op 28 maart l917. Lievelingetje van vader, een heel parmantig meisje, nergens bang voor en dat in tegenstelling tot haar broertje. Wim was als kleuter nogal bangelijk en dat werd hem - heel onpedagogisch - wel ingewreven door vader. "Miesje is veel dapperder. Miesje durft wel in het wiebelende bootje", en Miesje zei dan: "Ik pak wel vader." En dan hield ze de zijkanten van het bootje vast. En wanneer mijn ouders 's avonds laat uit de soos kwamen en de baboe of djongos, die op de kinderen moest passen, hun geklop en geroep niet hoorde, durfde Wim niet open te doen, maar dribbelde zijn kleine zusje naar de deur, die ze op aanwijzingen van vader ook nog open kreeg. Het stond vast: Mies was dapperder dan Wim. Ik denk dat deze verhalen er toe bijgedragen hebben om Wim tot zo'n roekeloze jongen en man te maken.
Ach, hoe jong was vader nog, hoe graag wilde hij een 'stoere zoon' en 'Spock', noch enig ander boek over kinderpsychologie, was er toen te krijgen.

Atjeh

Naast zijn belangstelling voor zijn kinderen had vader ook heel veel belangstelling voor de gedragingen van de mensen die hij moest besturen. Ik herinner me nog een paar verhalen die hij vertelde over zijn tijd in Atjeh, zijn eerste standplaats. Hij bewonderde het fiere Atjehse volk, dat zich nooit onderdanig gehoorzaam gedroeg, maar openlijk liet merken dat het zich niet zomaar geschikt had in de nederlaag die ze nog maar zo kort tevoren hadden geleden. Eens vroeg vader aan één van de 'teuka's' (leiders): "Wat zouden jullie doen, wanneer jullie sterk genoeg waren om de Nederlanders te verslaan?" De teuka antwoordde fier: "We kunnen nog een heleboel van jullie leren, maar zodra we genoeg geleerd hebben, zouden we jullie er uitgooien." Vergenoegd zei vader vaak: "Het Atjehse volk is een trots volk."

Wanneer vader recht moest spreken, stond er altijd een ‘oppas’ (politieagent) met een klewang gewapend achter hem. Eens moest hij een Atjeher zijn ontslag aanzeggen. Dat moest op een behoedzame manier gebeuren, want Atjehers zijn driftige mensen. Hij riep de man bij zich en begon een vriendelijk gesprek met hem, tot hij opeens zei: “Ik weet iets, dat jij nog niet weet, maar het is nog geheim.” De man drong natuurlijk aan op onthulling van het geheim. Na veel aandringen, zei vader: “Ik weet, dat jij binnenkort naar Kota-Radja (de hoofdplaats) zal geroepen worden en dat ze je gaan ontslaan.”

Griepepidemie

Terwijl vader en moeder het druk hadden met het zich zo goed mogelijk aanpassen aan het leven in een zo vreemd land, woedde de oorlog in Europa voort. De kranten zullen vol gestaan hebben met oorlogshandelingen en oorlogsleed, de ellende in de loopgraven, de wreedheden. Wat zullen vader en moeder opgelucht geweest zijn toen in 1918 de wapenstilstand afgekondigd werd. Vlak daarna brak er over de hele wereld een heel gevaarlijke griepepidemie uit, die meer dodelijke slachtoffers eiste, dan er mensen in de oorlog omgekomen waren. Ook Nederlands-Indië werd niet gespaard, ook het eiland Banka, waar vader en moeder toen woonden, niet.
Vader had net tyfus gehad en voelde zich nog heel slap, toen moeder, die zes maanden in verwachting was, deze griep kreeg. Ze werd zo ziek, dat de dokter geen hoop op herstel meer had en de resident alvast drie plaatsen op de boot naar Holland besprak, opdat vader dadelijk na haar dood zijn twee oudste kinderen naar Holland kon brengen.
Zo goed en zo kwaad als het ging, verzorgde mijn zelf nog niet helemaal herstelde vader zijn vrouw en kinderen. De bediendes waren uit angst voor de ziekte de bergen ingevlucht. In haar koortsdromen ijlde moeder voortdurend en zag in haar verbeelding haar vader en oudste zuster Jany haar kamer binnenkomen en sprak met de twee mensen, naar wie ze zo vaak zo intens had verlangd. Heeft vader zicht toen buitengesloten gevoeld? Wanneer ik dit verhaal hoorde, had ik altijd medelijden met mijn lieve vader. Moeder had onafgebroken de namen van haar vader en zuster geroepen en niet vaders naam.
Tot grote verbazing van de dokter overleefde ze de ziekte toch (“U hebt een bijzonder sterk hart”, verklaarde hij steeds, stomverwonderd) en een paar maanden later werd haar baby gezond geboren. Het kind kreeg de namen van de twee mensen, die ze voortdurend had aangeroepen: Petronella (naar haar vader, Pieter), Adriana (naar haar zuster, Lydia Adriana). Dat kind was ik.
Heel veel jaren later schreef vader mij eens een brief, waarin hij vertelde, hoe blij moeder en hij waren geweest met de goede afloop in die moeilijke tijd, zo blij, dat hij bij elke kik van die baby naar de wieg rende en zich zo gelukkig had gevoeld, wanneer hij daar die ‘gezonde badpop’ in zag liggen. Ik vond dit zo’n lieve, sentimentele ontboezeming van hem, dat ik die woorden ‘gezonde badpop’ nooit vergat. Ik werd geboren op 10 april 1919. In hetzelfde jaar werd de vrede van Versailles gesloten en kregen de Nederlandse vrouwen het kiesrecht.

Ambon

Negen maanden na mijn geboorte werden vader en moeder alweer overgeplaatst en nu naar een totaal ander deel van Nederlands Oost Indië. Hun standplaats werd het stadje Ambon, hoofdstad van het gouvernement Molukken. Later werden de Molukken een residentie. Het eiland waarop het stadje Ambon lag, had dezelfde naam: Ambon of Amboina. De Molukken is een eilandenrijk in het oosten van wat nu Indonesië heet.
Het stadje Ambon, waar ik mijn jeugd tot mijn tiende jaar zou doorbrengen en waar al mijn Indische herinneringen (zelfs mijn oorlogsherinneringen) aan verbonden zijn, was een klein oud stadje, één van de eerste nederzettingen van de V.O.C. (Verenigde Oost-Indische Compagnie). Eeuwen geleden waren de Molukken de voornaamste leveranciers geweest van kostbare specerijen en hadden ze vele Nederlanders in Nederland rijk gemaakt. Aanvankelijk hadden de Portugezen over deze eilanden geheerst, daarna veroverden de Hollanders dit gebied, terwijl tijdens één van de Engelse oorlogen het ook nog onder Engels bestuur kwam. Toen vader en moeder op Ambon kwamen wonen, werd het eiland al drie eeuwen door Nederlanders bestuurd. Heel veel Ambonezen spraken vloeiend Nederlands.
Van de specerijhandel was niet veel meer te merken. In de loop van die drie eeuwen waren de Molukken bijna een provincie van Nederland geworden. Al de goede vechtkwaliteiten, die de bewoners vroeger hadden gebruikt om zich tegen hun overheersers te verdedigen, hadden ze langzamerhand in dienst gesteld van de Nederlandse regering. Onze koningin (Wilhelmina) was hun ‘mama negeri’ (moeder van het rijk) geworden. Vele jonge Ambonezen waren in dienst getreden van het K.N.I.L. (Koninklijk Nederlands Indisch Leger).
Onze voorouders hebben veel gruwelijke daden verricht op deze mooie eilanden, maar die werden in de tijd waarin men ze pleegde heel anders beoordeeld dan we tegenwoordig gewoon zijn te doen. De Portugezen, Engelsen en Nederlanders vonden het indertijd van moed getuigen om de zeeën te bevaren en nieuwe gebieden te veroveren. En moed hadden ze nodig gehad, die veroveraars, om er op hun gammele schepen op uit te trekken om hun brood te verdienen en om de achterblijvende bezitters van die boten te verrijken, vaak heel rijk te maken. Die bootbezitters waren hun broodheren, waar ze hard voor moesten werken en daarom moesten ze hardhandig optreden tegen de inheemse bevolking. Was ieder land niet wel eens bezet geweest door een vreemde mogendheid? Hoe hadden de Spanjaarden nog niet zo lang geleden in de Nederlanden huisgehouden? Het recht van de sterkste moest steeds bevochten worden, dat was inherent aan de loop van de geschiedenis. Door eeuwenlange bezetting waren de volkeren in Indië (en zeker die op de Molukken) gewend geraakt aan hun overheersers. Door het zoveel milder geworden regime, dat nu ook rekening hield met hun adat en met hun inheemse leiders, was er een band gegroeid tussen de inheemsen en die vreemde, meestal toch wel aardige ‘blanda’s’. Die band bestond heel duidelijk op Ambon.

Het contact tussen de eilanden werd onderhouden door de gouvernementsboten.
Via Batavia reisden vader en moeder op zo’n boot van Banka naar Ambon. In Batavia (nu Djakarta) kreeg vader van de daar zetelende regering een ‘speciale opdracht’. Wat die opdracht precies inhield, weet ik niet, ik kan er achteraf alleen maar naar raden.
Tijdens de oversteek van Soerabaja naar Ambon werden Wim en Mies allebei heel ziek; tyfus was de diagnose van de scheepsartsen. Ze overleefden de ziekte maar nauwelijks. Volgens de verhalen waren hun lichaampjes al ‘blauw’ aan het worden en vader en moeder hielden er al rekening mee, dat ze hun kinderen in zee zouden moeten achterlaten. Wat zullen dat angstige dagen voor die twee jonge mensen zijn geweest. En wat was de hut een erbarmelijke ruimte om goed voor hun kinderen te kunnen zorgen. Vooral mijn nette moeder zal zich af en toe geen raad geweten hebben. De baby was nog niet zindelijk en weggooiluiers bestonden nog

niet. Maar ook hoe dankbaar zullen die beiden geweest zijn, toen Mies en Wim tegen alle verwachtingen in tenslotte toch beter werden.
Opgelucht zagen ze toe hoe de boot eindelijk afmeerde aan de kade van Ambons haven. De hut lag natuurlijk bezaaid met kinderkleren, luiers, en alle barang, die ze op hun reis hadden meegenomen.
Vader besloot zich maar dadelijk te melden bij de gouverneur. Hij kleedde zich in zijn witte dienstpak, maar kon in de chaos zo gauw zijn dienstpet niet vinden. Na geconfronteerd te zijn geweest met de mogelijke dood van twee van zijn kinderen leek het dragen van een dienstpet hem volkomen onbelangrijk, dus begaf hij zich naar het huis van de gouverneur op Batu Gadjah zonder dat kledingstuk. Al had mijn vader de man dadelijk zijn excuses gemaakt en uitgelegd, waarom hij zich blootshoofds kwam melden, de gouverneur dacht er anders over en begon hem te berispen. Eerst verbluft, maar daarna woedend viel vader tegen hem uit en meldde hem dat hij slechts uit beleefdheid dit bezoek had afgestoken en dat hij er helemaal niet toe verplicht was geweest, daar hij niet onder het gezag van de gouverneur stond maar rechtstreeks onder dat van de regering in verband met zijn speciale opdracht.
Ik ken alleen dit verhaal over vader en moeders aankomst op Ambon, maar ben nooit te weten gekomen wat die speciale opdracht inhield. Moest vader misschien nagaan of er zich subversieve elementen onder de bevolking bevonden? Een later voorval in mijn jeugd doet me dat vermoeden.

Uiteraard herinner ik me van de allereerste jaren op Ambon niets meer. We woonden aanvankelijk in een huis in de Paradijsstraat. Er werd over die straat verteld, dat tijdens de grote aardbeving in de negentiende eeuw (de aardbeving waarbij ook de vrouw en het dochtertje van de grote bioloog Rumphius omkwamen) die straat openspleet en mensen verzwolgen had. Wanneer we door die Paradijsstraat liepen, stampten we hard op de grond en beweerden dat dat hol klonk en huiverden bij de gedachte dat er mensen onder lagen.
Ik moet een jaar of twee, drie geweest zijn, toen we verhuisden naar de Olifantstraat. Die straat bestaat nog onder die naam, maar is volkomen onherkenbaar geworden, doordat tijdens de Tweede Wereldoorlog het stadje Ambon helemaal verwoest werd.
Aan het huis in die straat heb ik mijn dierbaarste jeugdherinneringen. Voor een Indisch huis was het niet eens bijzonder groot, maar als kind leek het me een paleis. De tuin was voor een Indische tuin zelfs vrij klein, er stonden niet eens heel veel bomen in, maar mij leek het indertijd een bos toe.

Geboortes

Ik was twee jaar toen in 1921 mijn broer Cornelis (Kees) geboren werd, terwijl respectievelijk twee en vier jaar daarna ik nog twee zusjes kreeg: Johanna Elisabeth (Jopie) en Anna Elisabeth (Annelies).
Daarna spoelde moeder haar vagina, zoals ze me veel later vertelde na elke coïtus met permangaan en was ze ongeveer zes jaar lang verschoond van een kraambed.
De geboortes van mijn zusters kan ik me nog wel herinneren. Wanneer moeder bevallen moest (altijd thuis) werden de oudere kinderen een paar uur lang bij kennissen ondergebracht. Tijdens moeders bevalling van Jopie moesten Mies en ik bij een Franse vriendin logeren. ‘s Middags stopte de vrouw ons in een ledikantje en ze stond er op, dat we alleen in een hemdje zouden gaan rusten. Dat nam ik niet, want zonder broek slapen was ik niet gewend, dus krijste ik de hele boel bij elkaar: “Ik wil óók een broekje aan.” De vrouw bleef onvermurwbaar en ik haatte haar.

Annelies meldde zich twee weken te vroeg en ik zal nooit het beeld van moeder voor de open kleerkast vergeten. Ze wierp ons onze kleren toe en beval ons met paniek in haar stem naar onze logeeradressen te vertrekken. Het klopte niet met het beeld van mijn precieze, rustige moeder, die altijd op alles voorbereid leek en alles nauwgezet regelde. Annelies' onverwachte komst had haar volkomen overrompeld.

Bediendes

Voor haar eenendertigste jaar had mijn moeder al zes kinderen. Gelukkig werd ze bij haar huishouden goed bijgestaan door haar bediendes. Die bediendes speelden ook in het leven van haar kinderen een grote rol.
Na de Tweede Wereldoorlog werd er veel gesproken over het 'uitbuiten' van de Indonesische bevolking door de 'koloniale' overheersers. Nu, bediendes in Indië werden beslist niet uitgebuit. Dienstmeisjes in Holland hadden het meestal veel zwaarder. Zij moesten vaak alleen, of slechts met de hulp van een werkster, alle huishoudelijke taken vervullen. In Indië had men voor elke taak een aparte bediende. Een kokkie zorgde alleen maar voor het eten, een djongos alleen voor het schoonhouden van het huis en het bedienen aan tafel (meestal waren daar een paar djongossen voor beschikbaar), een wasbaboe waste en streek alleen maar, kebons verzorgden de tuin en vaak waren er dan nog baboes, die alleen maar voor de kinderen zorgden of de slaapkamers schoonhielden. Ieder had een afgebakende taak en genoeg vrije tijd om urenlang met elkaar te praten of ergens gejonkokt (gehurkt) een strootje te roken.
Wij, kinderen, hielden veel van onze bediendes en zij van ons. Onze kokkie heette Gi en sliep samen met onze djongos in een mooie kamer in de bijgebouwen. Ze waren moslims en niet getrouwd en ik was er van overtuigd, dat ze vanwege het laatste geen kinderen hadden. Soms zat ik een tijdlang in hun kamer het allang vermiste speelgoed of moeders mooie struisvogelveren of ivoren waaier of aardige zilveren theelepeltjes te bekijken. Gi vooral, had moeite om zich niet alles wat ze bewonderde toe te eigenen. Sanoes en Gi waren degenen die op ons pasten, wanneer onze ouders niet thuis waren. De andere bediendes woonden niet bij ons in. Sanoes had een gezicht dat moeder eigenlijk tegenstond, omdat het zo ontevreden keek, maar hij was zo dol op Kees en beschouwde het jongetje haast als zijn eigen kind en dat woog weer op tegen haar weerzin. Vlak voordat we Ambon verlieten vroeg Sanoes, wat geheimzinnig doend, aan moeder of hij Kees een keertje mee de stad in mocht nemen. Tot vader en moeders ontroering liet hij bij de Chinese fotograaf op eigen kosten een foto van hem en sinjo Kees maken, allebei stijf rechtop zittend, samen op een bankje: een pokdalige man en een klein jongetje in een geruit pakje, handjes op zijn knietjes, lipjes op elkaar geperst.
Arme Sanoes, hij heeft mijn broer pas weergezien toen Kees bijna volwassen was. Ze waren allebei verlegen bij dat weerzien.
Jopie was het lievelingetje van Gi, terwijl baboe Koos dol was op Annelies. Koos had zelf acht kinderen, maar toen wij met verlof zouden gaan, smeekte ze moeder haar mee te nemen. Ze beweerde, dat ze het zo moeilijk vond afscheid van ons te nemen, vooral van Annelies. Moeder wees haar op haar plichten tegenover haar eigen kinderen en weigerde. Koos had kennelijk meer avonturenzin dan kinderliefde, want tijdens ons verlof ontmoetten we onze gewezen baboe bij een andere familie, die met verlof in Holland was.

We mochten onze bediendes nooit bevelen geven. Wanneer we wilden dat ze iets voor ons deden, zoals bijvoorbeeld het tappen van een glaasje water uit de op een veel te hoge tafel staande kan, moesten we dat altijd beleefd vragen: "Minta ajer" (mag ik alsjeblieft water?). Vader en moeder waren onverbiddelijk; geen 'kassi'(geef) maar 'minta', hoe we ook

protesteerden, wanneer we er om bestraft werden. “Alle andere kinderen mogen wel kassi zeggen.” Tot verontwaardiging van vader en moeder klonk ons ‘minta’ net zo goed als een bevel. Ze waren zo bang, dat hun kinderen op zouden groeien tot verwende ‘Indische’ jongens en meisjes, lui geworden door een gemakkelijk leventje en te veel hulp van bediendes. De bediendes, ze verwenden de kinderen zo graag. Gedreven door die angst namen veel ouders in Indië het in de ogen van hun kinderen rampzalige besluit hun kroost zo jong mogelijk achter te laten in Holland na een verlof of om ze er naar toe te sturen, wanneer ze de middelbare schoolleeftijd hadden bereikt.

De tien jaren op Ambon waren de volmaaktste jaren van mijn leven. Ik voelde me thuis op de wereld, geen buitenstaanster en een alleen maar verwonderd toekijkende persoon, nee een deelneemster aan het leven.
Onze ouders waren zicht- en voelbaar dol op elkaar en op ons. Ze zullen onnoembaar veel blunders op pedagogisch gebied gemaakt hebben, maar die werden goedgemaakt door hun grote liefde en belangstelling voor hun kinderen. Vader was als jonge man driftig en hij kon ons - vooral Wim - behoorlijk harde klappen verkopen, soms verdiend, soms onverdiend. Maar niet één kind nam hem dat kwalijk, want na afloop van elke straf, die hij ons oplegde, kwam hij ons zijn spijt betuigen, zelfs na verdiende straffen.
De grootste straf - en het was eigenlijk de enige, die ik me kan herinneren - bestond uit het verbannen worden naar onze slaapkamer: “Ga naar je kamer, zònder boek. De hele middag.” Dat betekende niet buiten spelen, je vervelen. Wanneer je dan zo zonder gedachten een beetje op je bed hing, kwam al heel gauw vader eens bij je kijken en merkte hij op: “Wat zit je hier te doen? Waarom ga je niet wat zitten lezen?” Nadat weer wat tijd verstreken was, deed hij de slaapkamerdeur open, om je de gelegenheid te geven te zien wat er zich in de rest van het huis afspeelde. Tenslotte kwam hij je weer opzoeken in je kamer om quasi-verbaasd te vragen: “Waarom zit je toch de hele middag alleen in je kamer?” Dat was voor ons het sein om naar buiten te rennen, opgelucht dat de straf weer voorbij en vader weer goed op je was.
Wim werd het strengste aangepakt. Het : “Jij bent de oudste, dus jij moet de wijste zijn”, werd hem bij elke onderlinge kinderruzie toegevoegd. Maar hij mocht ook vaak mee op de tournees, die vader naar alle streken op het eiland moest ondernemen en werd uitbundig geprezen om zijn uithoudingsvermogen en zijn vaardige klimmen in de bergen, zodat er toch een grote band was tussen hem en vader.
Hoewel Wim en Mies dol op elkaar waren - als klein jongetje hield Wim altijd zijn handje achter Mies rug, wanneer hij haar een klap gaf - hadden ze erg vaak ruzie of meningsverschillen. Eén van die ruzies kan ik me nog heel goed herinneren. We stonden met ons drieën aan een tafel, waarop een boek lag, geïllustreerd door Rie Cramer, in die jaren de bekendste illustrator van kinderboeken. Mies beweerde: “Ik vind Rie Cramer de beste schilderes die er bestaat.” Wim snoof minachtend: “Ach kind, dat is helemaal geen schilderes. Iemand als Turner, dat is pas een èchte schilder.” Hierop vlogen Wim en Mies elkaar bijna letterlijk in de haren. In mijn hart gaf ik Mies gelijk, want wat vond ik Rie Cramers plaatjes in mijn boeken mooi, heel wat mooier dan Turners zeegezichten. Wim had toen al een grote liefde voor alles wat met de zee te maken had.
Voor mij was Wim mijn grote broer; ik kan me niet herinneren hem ooit te hebben tegengesproken, daarvoor bewonderde ik hem te diep. Mies en ik hadden wel eens ruzie, maar ze steunde me ook heel vaak. We deelden onze slaapkamer en wanneer ik ‘s nachts een nare droom had gehad, mocht ik ongevraagd bij haar in bed komen liggen, omdat in mijn eigen bed de droom zich zou herhalen. De enkele keer, dat Mies dit overkwam stond ik haar natuurlijk een plaats in mijn bed af.
Kees was ons ‘stille’ broertje, maar hij nam toch een heel belangrijke plaats in het gezin in. Hij kreeg al vroeg het stempel op zich gedrukt ‘heel pienter’ te zijn, kon lang voordat hij naar

school ging al vlot rekenen. Het verloop van zijn eerste schooldag werd een standaardverhaal in de familie. Ik weet niet meer wie hem naar school bracht, moeder of vader, maar bij het schoolhek aangekomen, weigerde Kees er binnen te gaan en klemde hij zich aan het hek vast. Zijn handjes moesten er tenslotte van afgepeld worden en tegenstribbelend werd hij de klas binnengedragen en in een bank gepoot. Om de huilende of lawaaischoppende kindertjes wat tot bedaren te brengen, stak de 'juffrouw' haar beide handen bezwerend omhoog: "Ssjjt!" Toen Kees die uitgespreide vingers zag, begon hij de tafel van twee op te zeggen: "Vijf en vijf is tien, zes en zes is twaalf, zeven en zeven is veertien" etc.
Eén van zijn moeilijkere eigenschappen was zijn koppigheid. Wanneer iets hem niet zinde kroop hij beledigd onder zijn bed, waar hij dan urenlang verbleef. Het gebeurde af en toe, dat moeder aan het eind van een maaltijd plotseling uitriep: "Ik mis er één. Waar is Kees?" Omdat hij bijna nooit zijn mond opendeed, had niemand hem gemist. Onveranderlijk was hij dan onder zijn bed te vinden, mokkend om één of ander hem aangedaan onrecht.
Jopie en Annelies waren de 'kleintjes', waar Mies en ik vader-en-moedertje mee speelden. We kibbelden er dan over, wie Annelies als kind mocht hebben. Zij kon zich veel beter in de rol van baby inleven dan Jopie, die er zich al gauw te groot voor begon te voelen, of geen zin had zich zo aan te stellen.

Dagindeling

Natuurlijk was de omgang met onze zusjes en broertjes voor ieder van ons het meest intensief, maar toch leefden we allemaal ook ons eigen leven met onze eigen vrienden en vriendinnen en ons leven op school.
Maar de momenten van de dag, die we als gezin samen beleefden, hebben toch de diepste indruk op me gemaakt. 's Morgens om een uur of zes verzamelden we ons allemaal in een hoekje van de achtergalerij en had ieder zijn vaste plekje op één van de rotan stoelen, die om een grote rotan tafel stonden. Moeder schonk voor vader en zichzelf een kop koffie of thee in en voorzag de kinderen van een mok of glas 'soesoeh manis'. Dat laatste was hele zoete dikke melk uit een blikje (die blikjes zijn nog te krijgen bij Albert Hein), waarop heet water werd gegooid. De bedoeling was, dat we het water door de melk zouden roeren, maar wij goten zo gauw mogelijk het water door onze kelen en lepelden de heerlijke zoete melk daarna naar binnen. Na deze bijeenkomst zo 's ochtends vroeg vertrok iedereen naar de eigen slaapkamer om zich te wassen en te kleden en daarna werd er ontbeten: brood met zelfgemaakte pindakaas, kaas (uit blik), jam, hagelslag of gestampte muisjes er op. Na afloop hield moeder inspectie op de zuiverheid van onze gezichten en handen, op het schoeisel dat we droegen en of er wel sokjes aan onze voeten zaten.
En dan slenterden de schoolgaande kinderen gekleed in zo luchtig mogelijke kleren door de stille, vrijwel autoloze Olifantstraat naar de school, die een eind verderop aan de lange laan lag, een wandeling van een vijf à tien minuten. De school begon om acht uur en duurde tot één uur. 's Middags werd er door bijna niemand meer gewerkt, dan hield iedereen siësta.
Zodra we na schooltijd ons huis weer bereikt hadden, schopten we vlak achter het tuinhek onze schoenen en sokken uit en liepen de rest van de dag op blote voeten rond. Daardoor kregen we zo'n eeltlaag onder die voeten, dat zelfs de scherpste steentjes ons niet verwondden.
Hoe vaak moeder ons ook verboden had onze kousen en schoenen al in de voortuin uit te doen, hoe vaak ze er boos om geworden was, wanneer ze merkte dat we het toch deden, doordat de schoenen 's morgens kletsnat geregend waren, het bleek ons onmogelijk te zijn dit gebod niet te overtreden.

Ook vader hield om één uur op met werken en kwam bijna op dezelfde tijd thuis als zijn kinderen. Nadat hij een paitje (pait = bitter) gedronken had (wat moeder dronk herinner ik me niet meer), werden de kinderen aan tafel geroepen en samen aten we dan een warme maaltijd, bediend door een in smetteloos wit pak gestoken, maar wel op blote voeten lopende djongos. Tijdens die maaltijden speelde ik meestal een beetje met mijn voedsel, terwijl ik intens luisterde naar wat de anderen te vertellen hadden, zodat, wanneer iedereen klaar met eten was, ik nog achter een boordevol bord zat. 'Je bord leegeten' was een wet in het gezin, dus belandde ik bijna dagelijks alleen aan een klein tafeltje achter een kast om staande mijn maaltijd te voltooien, terwijl de anderen zich teruggetrokken hadden in hun slaapkamers. Niet dan met veel kokhalzen lukte het me het eten naar binnen te werken. Wanneer Wim een enkele keer zijn bord niet op tijd had kunnen legen en bij mij aan het tafeltje kwam staan, smeet hij tot mijn bewondering en opluchting ons beider eten door het raam naar de in de tuin rondscharrelende kippen. In mijn eentje durfde ik zo'n zonde niet te begaan en de waarschuwende zinnen: "God ziet alles" en "je moet altijd eerlijk zijn" zullen daar wel een grote rol in gespeeld hebben.

Voor ouders zal de siësta, die van ongeveer twee tot vier uur gehouden werd, wel heerlijk geweest zijn, voor kinderen was hij een beproeving. We mochten wel lezen in bed, maar absoluut geen lawaai maken, nauwelijks met elkaar praten. Wim en Kees sliepen samen in de kamer naast die van Mies en mij. De slaapkamers van vader en moeder en van Joop en Annelies lagen gelukkig aan de andere kant van het huis, maar af en toe moest een slaperige en mopperige vader ons toch nog wel eens tot stilte manen.

Alleen wanneer het regende genoot ik van het in bed liggen: de witte klamboe maakte van het bed, waarin ik onder een dunne deken lag, een huisje. De goeling (rolkussen) hield ik in mijn armen geklemd als mijn baby en ik luisterde naar al het kletterende lawaai op het dak, en naar de overstromende dakgoten, die op de hoeken van het huis een 'pantjoran' veroorzaakten. Wanneer we op zulke dagen ons voor de middagthee weer bij het zitje in de achtergalerij verzamelden, bedelden we om in ons hemd en broek 'onder de pantjoran' te mogen gaan staan. "We moeten toch nog mandiën, mag het moeder?" En dan dansten we uitgelaten onder de neerbruisende pantjoran, gillend van plezier.
Bestaat er voor kinderen een heerlijker klimaat om in op te groeien dan het tropische? Nooit geplaagd door het gewicht van zware jassen, altijd gekleed in dunne kleren, meestal op blote voeten? Moeder, nog steeds Hollands bang voor kouvatten, liet ons nog wel hemdjes dragen, misschien omdat één van haar jongere zusters in Holland aan t.b.c. leed. Voor die ziekte was iedereen in mijn jeugd net zo bang als tegenwoordig de mensen bang zijn voor kanker.
Vaak liepen we thuis ook rond in niets anders dan een soort hansop, een 'tjelana monjet' = apenbroek, een broek en bovenstuk aan elkaar genaaid met aan de achterkant een klep. Deze dracht werd op school niet toegestaan. Onze jurken waren meestal mouwloos. Soms hadden we het natuurlijk ook wel eens onbehaaglijk warm.

Als op een oude Indische film zie ik het volgende plaatje: twee heren in witte pakken, die door de Olifantstraat, een weg van aangestampt zand, aan komen lopen. Ik zie mezelf plotseling opspringen uit de slokan, de droge greppel aan de kant van de weg, waarin ik had zitten spelen, roepend naar één van de heren: "Vader ik zwéét zo." Nooit vergeet ik de manier waarop hij keek, wat beschaamd, afwerend. Later zei hij wat verlegen tegen me: "Je moet niet 'zweten' zeggen, zeg liever 'transpireren', maar zeg er maar liever helemaal niets over."
Ik schaamde me diep, voelde dat ik hem had laten afgaan tegenover zijn kennis en nu nog kan ik het woord 'zweten' bijna niet over mijn lippen krijgen. Er waren veel woorden die door alle jonge moeders tegenover hun kinderen tegenwoordig worden gebruikt, in mijn jeugd taboe.

Woorden als ‘poepen’, ‘kontje’, ‘lollig’, ‘lullig’, ik kon ze moeilijker over mijn lippen krijgen dan vloeken. Wij noemden het doen van onze behoeften ‘een babie doen’, omdat Wim als klein jongetje het eens had gepresteerd in zijn potje iets te produceren, dat op een ‘babie’ = varkentje leek.

Wanneer we na de siësta eindelijk op mochten staan renden we opgelucht de tuin in, waar meestal na een poosje onze vrienden en vriendinnetjes zich aanmeldden en we verwoed met elkaar speelden.
Tegen de avondmaaltijd moesten we ons om beurten mandiën in de mandikamer, die een eindje van het huis af lag en via een overdekte galerij te bereiken was. Met een handdoek over een arm en sloffen in de hand verdwenen we één voor één de badkamer in. De ‘kleintjes’ werden door de baboe of door moeder gereinigd.
Om zes uur werd het plotseling - zonder schemeruur - donker. Dan pompte de djongos de rode gaspomp, die in een hoek van de achtergalerij stond, op en ontstak overal de gaslampen. Elektrisch licht kwam op Ambon pas vlak voor ons vertrek naar Holland, in 1929.
Het suizen van de gaslampen gaf een intiem en veilig gevoel, vooral wanneer we ‘s avonds voor het slapen gaan, dicht om moeder heen op de rotan bank in de voorgalerij, luisterden naar de liedjes, die ze voor ons zong. Moeder had een lieve, mooie stem en een uitgebreid repertoire aan liedjes. Om beurten mochten we kiezen welk lied we wilden horen. Mies en Wim gaven steevast het versje op, dat mij aan het huilen maakte, hoe ik ook mijn best deed me te beheersen, ik barstte tenslotte toch altijd in tranen uit, tot voldoening van Wim en Mies. De laatste paar regels waren te tragisch.

Onder ‘t dak van ons huis
Had een aardige muis
Een lief nestje gebouwd voor twee jongen
En daar leefden ze blij
Met hun moeder erbij
En ze dansten en stoeiden en sprongen.

‘t Oude muisje sloop zacht
Naar omlaag ied’re nacht
Om wat rijst uit de goedang te stelen
En dan ging ze weer vlug
Naar de zolder terug
Om de rijst met haar kleintjes te delen.

Maar eens op een keer
Kwam de moeder niet weer
En de kindertjes kregen geen eten
Een ondeugende kat
Had het muisje gevat
En ‘t zomaar doodgebeten!

Pas heel veel jaren later bedacht ik me, dat moeder ons nauwelijks ‘christelijke versjes’ voorzong. Haar liedjes gingen meestal over frivole onderwerpen, ze zong bijvoorbeeld over het mooie dienstmeisje Tineke van Heulen, of de arme bleke dominee, die zo smachtte naar een lief meisje en tenslotte zijn kleine grut liet spelen met zijn dierbare bijbelboeken ‘Jozua, Richteren, Ruth’.
En wat kon ze innig zingen:

Wie zal er ons kindeke douwen?
En doet het zijn moederke niet?
Wie zal er zijn hemdekes vouwen?
Dat ‘t schaars door een holleke ziet?
Douw, douw douwderideine,
Kleine, kleine moederke alleen
Kan van zijn wiegske niet scheên.

Nog niet zo lang geleden gebruikten de feministen dit liedje als spotliedje, omdat ze vonden dat de vaders de wieg ook best eens een zet konden geven.
Ach, dat zingen van moeder in die donkere voorgalerij, wat hebben Wim, Mies en ik daar samen vaak met weemoed over gepraat toen we voor zo lange tijd gescheiden van onze ouders moesten leven in somber Holland. Wim zag vader en moeder pas weer na zijn middelbare schooltijd en zijn leven op het Instituut, waar hij opgeleid werd tot marineofficier.

Wanneer vader zich aan het eind van de dag met ons bemoeide ontaardde dat meestal in oorverdovend tumult. We haalden pannendeksels uit de keuken, dansten op de eettafel onder de aanmoedigende kreten van vader, die tenslotte het wildst van ons allemaal ronddanste. Moeder lachte er wel om, maar zei toch af en toe bezorgd: “Maak ze niet te wild, Herman, straks slapen ze niet.” Vader genoot van zijn kinderen en was af en toe kind met hen mee, moeder trachtte ze op te voeden en probeerde ook zo nu en dan voor hun geestelijk welzijn te zorgen.
Voor elke maaltijd moesten we een gebedje opzeggen en we raffelden het zonder het goed te begrijpen in één adem af: “Here, zegen deze spijzen en drank, Amen.” Voor het slapen gaan mochten we niet vergeten even te prevelen:

Ik ga slapen, ik ben moe
‘k Doe mijn beide oogjes toe
Here, houdt ook deze nacht
Over mij getrouw de wacht, Amen.

Hoewel vader en moeder ‘s zondags wel vaak naar de kerk gingen, hoefden wij nooit mee. “Alleen als jullie er zin in hebt”,zei vader. Voor zover ik kan nagaan hadden we dat nooit. Bij mijn weten had ik tenminste voor we naar Holland gingen nooit een kerkdienst bijgewoond. Wim en Mies begonnen de zondag altijd met tennissen. Ze moesten er heel vroeg hun bed voor uit, want kinderen mochten de baan alleen gebruiken wanneer er geen volwassenen op speelden. Een vriendje kwam hen dan wekken en werd door het slaapkamerraam binnengelaten. Eens kwam hij al om vier uur in het pikkedonker aanzetten. Zijn komst had ons - de vier oudste kinderen - allemaal wakker gemaakt en al gauw maakten we te veel lawaai, zodat vader, bedreigingen roepend, zijn slaapkamer uitkwam op weg naar de kinderkamers. Het vriendje dook doodsbang onder Wims bed, waarop vader hem nog net betrapte. Hij sleurde de jongen onder het bed weg en in de veronderstelling, dat hij Wim te pakken had, begon hij hem een paar meppen te geven. Wim, Kees, Mies en ik lagen in onze bedden te snikken van het lachen.

Moeder las ons geregeld voor uit de kinderbijbel. Ik vond de verhalen en plaatjes uit dat boek prachtig en hield er wel religieuze gevoelens aan over. Ik herinner me daarvan nog twee voorvallen.

Overlijden van moeders vader

Toen ik zeven jaar was, stierf moeders vader. De nacht voordat een telegram haar op de hoogte bracht van zijn overlijden had moeder gedroomd dat ze aan zijn sterfbed zat en toen de post de onheilstijding kwam brengen huilde moeder voordat ze het telegram geopend had: “Pa is dood.” Een paar jaar daarvoor had ze eens gedroomd dat haar vader van de trap gevallen was en zijn been had gebroken. Ook dat was werkelijk gebeurd en ditmaal kreeg ze weer gelijk.
De dood van die onbekende grootvader maakte diepe indruk op me, vooral omdat moeder er zo verdrietig om was.
Nu was er op Ambon in die jaren nog geen toiletpapier te koop in de winkels en daarom liet moeder, die niet aan de Indische gewoonte van het reinigen met water uit flessen (bottol tjebok) kon wennen, de djongos uit tijdschriften keurige stukjes papier knippen. Zonder dat moeder het wist, had hij ook een tijdschrift verknipt, waarin een foto van mijn overleden grootvader en zijn necrologie stond. Ik herkende de foto en las het stukje; daardoor kwam ik te weten dat mijn grootvader ‘met de pen in de hand’ gestorven was. Op de foto lag hij zelfs in bed en er werd bij vermeld, dat hij zich zelfs op zijn sterfdag nog bezorgd gemaakt had over kopij van zijn krant. Na mijn zitting op het toilet rende ik naar moeder, die aan haar bureautje zat te schrijven. “Moeder”, zei ik opgewonden, “dan moet er wel iets zijn na de dood, anders zou hij niet tot het laatst geschreven hebben.” Moeder keek me bevreemd aan, ze begreep me niet, maar ik weet dat ik dacht: “Wie slooft zich nu zó uit, als je toch dood gaat en er hierna niets is?”

Het tweede voorval, dat ik me herinner, vond plaats omstreeks Pasen. Ik besefte plotseling dat die lieve Jezus in staat zou zijn geweest zijn engelen te hulp te roepen om hem te beschermen tegen de mensen, die hem aan het kruis wilden hangen. Ik vroeg moeder: “Maar waarom heeft hij dat in vredesnaam niet gedaan?” Moeder, blij met de religieuze belangstelling van één van haar kinderen, begon me uitvoerig te vertellen, dat hij juist voor die mensen wilde sterven, om, zo legde ze me uit, “die zondige mensen met God te verzoenen.” God was anders boos gebleven. Ik weet niet zeker, of ik het haar gezegd heb, maar ik weet nog heel goed, dat ik heel heftig dacht: “Voor mijn zonden had hij dat nooit hoeven doen, daar zal ik zelf wel voor boeten.” Ik vond mezelf niet trots en koppig, maar het was wel moeders oordeel over me, dat ze, zelfs op haar sterfbed nog, over me velde. Het is waar, dat ik deemoedigheid pas heel veel jaren later leerde.
Vleien kon ik blijkbaar wel goed en, omdat ik met het onderstaande voorval vaak geplaagd werd, heb ik dat altijd als één van mijn slechte eigenschappen beschouwd en geprobeerd het mezelf af te leren. Mies was vijf jaar en ik drie, toen we eens samen op kraamvisite gingen bij een Ambonese dame. Eerlijke Mies kwam stikkend van verontwaardiging terug van het bezoek en barstte los: “Moeder, Nellie heeft zó gejokt! Ze heeft tegen die mevrouw gezegd: “wat een mooi blank kindje is dat en wat heeft het een mooi blond haar en mooie blauwe oogjes”, en moeder, dat kindje was pikzwart!” Moeder vroeg: “Waarom heb je dat gezegd, Nelleke?”, waarop ik antwoordde: “Nou dat zèg je toch?”
Sinds die gebeurtenis werd ik een ‘vleister’ gevonden in tegenstelling tot Mies: zij was de eerlijke, op Mies kon je aan, op mij niet. Ik heb me vaak een huichelaarster gevoeld.

Het eerste verlof

Bestuursambtenaren hadden om de zes à zeven jaar recht op een verlof van een half jaar in Nederland. De reis - eerste klas - werd dan door het gouvernement voor hen en hun gezin betaald.
Vader kreeg voor het eerst verlof toen ik drie jaar oud was, maar op één herinnering na weet ik niets meer van die tijd in Holland. Tijdens een logeerpartij bij vaders broer in Zwolle (de oom met het grote gezin) werd er op een zonnige dag in de zomer besloten om met alle volwassenen en kinderen ergens in de omgeving te gaan picknicken. Natuurlijk was de auto van mijn oom veel te klein om zoveel mensen te vervoeren en dus werd één van zijn vrachtauto's ingericht met stoelen voor de volwassenen en kussens op de grond voor de kinderen. Ik herinner me nog heel goed hoe bang ik was om het donkere voertuig binnen te gaan, maar ik was te trots om dat te bekennen. Dus krijste ik: "Ik wil ook op een stoel, ik wil niet op de grond." En ik maakte een vreselijke scène, zo erg, dat zelfs zeven jaar daarna, tijdens een volgend verlof, mijn tantes en ooms dit me nog onder de neus wreven:'wat een verwend kind was ik en hoe koppig.' De tante, bij wie ik later in huis kwam wonen, haalde ook vaak een staaltje van mijn koppigheid tijdens dat verlof aan. Ze vertelde: "Ik was de enige, die je nog wel eens kon overhalen iets te doen, wat je niet wilde. Ik noemde je 'de koningin van Sheba', omdat je zo trots kon rondlopen. Eens weigerde je de trap af te komen en alleen ik kon je naar beneden krijgen."
Zo laadden Kees en ik voorgoed het odium van 'koppig te zijn' op ons en waarschijnlijk was dat ook wel terecht.
Verlegen was ik kennelijk vroeger niet, dat ben ik pas geworden toen ik na mijn tiende jaar bij mijn tante en oom in huis kwam. Moeder vertelde, dat ze tijdens dat eerste verlof eens met me in de trein had gezeten en dat ik één van de medereizigers - vast een kindvriendelijke man - mijn hoedje had opgezet en op moeders verontwaardigd verbod, antwoordde: "Maar ik speel hoedenwinkeltje met hem." We droegen dus hoeden in Holland. Het zal een vreemde gewaarwording voor ons, kinderen uit Indië, zijn geweest: jassen, hoeden, sjaals - onbekende kledingstukken.

Tijdens dat eerste verlof in Holland raakte moeder tot haar vreugde in verwachting van haar vijfde kind: mijn zusje Jopie. Later vertelde ze: "Ik was toch zo blij, dat ik tenminste één kind in Holland heb verwacht Alle negen maanden was ik blij met dit Hollandse kind." Ik denk dat ze mede daarom met dit kind altijd zo'n bijzonder innige band heeft gehad. Jopie was bovendien ook een heel lief, wijs kind. "Ik heb haar eigenlijk nooit hoeven opvoeden", zei moeder. "Ze was nooit lastig." Zonder enige jaloezie constateerden de andere kinderen als een voor hen vaststaand feit: "Jopie is moeders lievelingetje."
Annelies, ons jongste zusje, werd twee jaar na Jopie geboren. Ik had moeder dus heel vaak 'zwanger' gezien en daarom is het vreemd dat ik me toch nooit heb afgevraagd waar de kindertjes vandaan kwamen.
Over seks werd nooit gepraat met kinderen die in het begin van de twintigste eeuw opgroeiden. Kees was tien jaar toen Pieter, ons jongste broertje, geboren werd. Tegen het eind van haar zwangerschap vond moeder het tijd worden hem in te lichten, dat hij er binnenkort weer een broertje of zusje bij zou krijgen. Hij was verrukt, toen ze het hem vertelde en vroeg enthousiast, klaar om vader er van op de hoogte te stellen: "O, moeder, weet vader dat al?" "G a het hem maar gauw vertellen", lachte moeder.

Seks

Maar toch zal seks, zonder dat we het ons beseften, wel een grote rol in onze levens hebben gespeeld. Ik heb er tenminste twee ingrijpende, heel nare herinneringen aan, die diepe indruk

op me maakten en een groot schuldgevoel bij me achterlieten. En waarvandaan kwam dat schuldbesef wanneer we, zoals volwassenen dachten, onbeschreven bladen papier waren?

Naast ons huis lag, door de tuinen gescheiden, het telefoonkantoor. Ik denk dat ik me dat alleen herinner door wat er zich daarin afspeelde.
Het kantoor werd beheerd door een vriendelijke, gezette Indischman, die altijd rondliep in wijde witte slobberpakken van zo te zien ongebleekt katoen. Hij hield blijkbaar veel van kinderen want hij riep ons vaak binnen, wat we graag deden, want we mochten dan een vinger op één of andere knop zetten, wat dan een elektrisch schokje door ons lichaam veroorzaakte. Ik was vijf jaar toen ik weer eens achter de 'groten' aan het telefoonkantoor binnenliep. Om beurten ontvingen we de schok en in een rij verlieten we het gebouw, ik als kleinste achteraan. Op een stoel zat als altijd de 'djaga telefoon' naar ons te kijken. Ik weet niet wat hem heeft bezield, maar toen ik langs hem kwam greep hij plotseling mijn hand en legde die om zijn grote, bruine lid.
Ik denk dat hij medelijden met me kreeg toen hij de ontzetting op mijn gezicht zag, want hij liet dadelijk mijn hand weer los en liet me gaan, maar de schok, die het voorval me had gegeven, bleef me jarenlang bij. Ik vertelde niemand iets (waarom niet?), voelde me beschaamd en schuldig en meed voortaan het gedeelte van de tuin, dat aan die van het telefoonkantoor grensde.

De tweede schokkende gebeurtenis overkwam me op mijn achtste jaar. Ik was met vierjarige Jopie aan de hand op weg naar het zwembad - een afgepaald stuk zee in de prachtige baai van Ambon. De weg naar het zwembad liep achter het fort Victoria langs, het fort, dat in de tijd van de V.O.C. Ambon beschermde tegen aanvallen van vreemde mogendheden, maar in mijn jeugd slechts een bezienswaardigheid was geworden.
Meestal liepen er nog wel meer kinderen op die weg naar het zwembad, maar die middag was de straat uitgestorven. Waar hij vandaan kwam weet ik niet, maar opeens liep er een heel donkergekleurde man in sarong naast me. Daar ik voor mijn leeftijd vrij lang was, stak hij niet eens zo erg hoog boven me uit. Hij sloeg zijn arm om me heen en begon me te kussen en plotseling hoorde ik hem in het Maleis me een huwelijksaanzoek doen. Ik was verstijfd van schrik, zag alleen maar zijn bloeddoorlopen ogen en durfde niet anders dan ja te zeggen en omdat ik geleerd had hoe een kwaad liegen was, zag ik op hetzelfde ogenblik al mijn toekomstdromen aan scherven vallen, inclusief de mooie prins, die ik mezelf had toebedacht. Nu kan ik me niet meer voorstellen dat ik dit werkelijke zo gevoeld heb indertijd.
Wanhopig speurde ik de weg af naar een Europeaan, die me zou kunnen verlossen, duwde wel Jopie een eindje weg, zodat die griezelige man haar niet aan zou kunnen raken. In de buurt van het zwembad liet de man me eindelijk los. Weer vertelde ik niemand wat me overkomen was en probeerde me met het zoute zeewater schoon te wassen.
Tot mijn ellende zag ik bij het verlaten van het zwembad door de poort heen de man zitten. Hij zat onder een grote boom, ik meen een waringin. Ik durfde niet meer langs hem te gaan en vertelde eindelijk aan de baboe, die intussen was gearriveerd om Jopie aan te kleden, wat er gebeurd was. "Wat?", riep ze uit, alsof ze hem kende. "Die man?" Ze sjorde haar sarong op, riep een oppas (politieagent) die toevallig in de buurt was te hulp en samen renden ze de man, die bij het zien van de baboe was opgesprongen en het op een lopen had gezet, achterna. Bij dit tumult dromden de jongens en meisjes om mij heen en wilden weten, wat er gebeurd was. Ik schaamde me zo erg en bleef dat jarenlang doen. En Wim en Mies hielden niet op me genadeloos lange tijd te plagen met dit 'eerste huwelijksaanzoek', niet beseffend hoe schuldig ik me voelde. Nadat moeder het verhaal gehoord had (door Wim en Mies in kleuren en geuren aan haar verteld) dacht ze waarschijnlijk er pedagogisch goed aan te doen me toe te voegen: "Bah, wat vies, ga je wassen." Hierdoor weet ik, dat er een tafeltje met een waskom in onze

slaapkamer stond, want ik zie mezelf staan voor die wastafel, met een washandje de tranen van mijn gezicht deppend, terwijl ik dacht: “Ik bèn toch al schoon van het zwemmen? En het is toch mijn schuld niet?” Maar toch voelde ik me schuldig. We wilden zo graag moeders onschuldige kinderen zijn en blijven. Hoe kwamen we, of hoe kwam ik, aan die hartstochtelijke wens?
Heel veel jaren later begreep ik één van de oorzaken van die wens doordat ik iets meemaakte, wat me als kind waarschijnlijk zelf overkomen was.
Jopie had haar eerste baby gekregen en het kindje was denk ik een maand of zes oud, toen moeder en ik stonden te kijken hoe Jopie het inzeepte op de aankleedtafel. De baby zwaaide met haar armpjes en greep op een goed moment ook naar haar genitaliën. Moeder gaf onmiddellijk Jopie de raad: “Als ze dat doet, moet je haar meteen een tik op haar handje geven, dan leert ze het af.” Ik begreep, dat ze haar eigen kinderen ook op die manier had ‘opgevoed’. Gelukkig heeft Jopie die raad nooit opgevolgd.
Ach, mijn lieve moeder, zo dapper in tegenslagen, zo angstig voor haar eigen zondige natuur en die van haar kinderen, ze was ook maar een geconditioneerd kind van haar tijd

Die twee gebeurtenissen, het voorval in het telefoonkantoor en het ‘huwelijksaanzoek’ hebben een veel te grote schaduw geworpen over mijn jeugd in Indië, maar ze waren voor mijn gevoel de enige schaduwen over de eerste tien jaren van mijn leven.
Zelfs nu nog, nu ik zo oud geworden ben, schraapt er bij het horen van een Indisch liedje of bij het zien van beelden uit Indonesië iets aan mijn hart, komt er een onbestemd verlangen boven, een verlangen naar een tijd, dat alleen maar het heden telde en de toekomst onbelangrijk was, een verlangen dat waarschijnlijk elk mens bevangt, die een gelukkige jeugd heeft gehad.

School

Ik heb het gevoel, dat ik de omgeving van mijn Indische jeugd alleen maar herinner door de mate van indruk die gebeurtenissen op me maakten. Zo weet ik dat tegenover ons huis in de Olifantstraat het postkantoor lag, omdat er eens ingebroken werd en onze hond de dief pakte. En ook omdat we er ‘loodjes’ zochten, ronde stukjes lood, waarmee de poststukken dichtgemaakt werden. Wim en zijn vrienden hadden ze nodig, om ze om te smelten op een ‘anglo’ en er in een ijzeren mal soldaatjes van te gieten.
Maar van mijn eerste schooldag herinner ik me niets meer. De school en de schoollokalen kan ik me alleen voor de geest halen doordat ik er bepaalde gebeurtenissen beleefde.
De tweede klas zie ik voor me omdat ik daar eens een schelp in mijn neus stak en het daardoor erg benauwd had, de vierde klas herinner ik me doordat de meester een keer de klas uitrende en slaags raakte met de vader van een vriendinnetje en doordat ik eens ‘s morgens vroeg een meisje betrapte op het stelen van potloden en schriften. Zodra ze mij ontwaarde liet ze haar buit vallen en begon met me te vechten. Ik kon niet anders doen dan terugvechten, en dat terwijl ik helemaal niet boos was, niet eens verontwaardigd, alleen maar stomverbaasd dat iemand zomaar ‘stal’, verbaasd ook, dat ze niet besefte dat ik haar echt nooit verraden zou.
Vanaf dat moment bleef ik echter haar ‘vijandin’, ofschoon ik dat pas begreep toen ik ter gelegenheid van een of andere katholieke feestdag een bidprentje van haar kreeg waarop de woorden stonden: ‘Hebt uw vijanden lief.’ Ik dacht verbaasd: “Ben ik dan haar vijand?” Ik had nooit over haar nagedacht, haar niet de moeite waard gevonden, en misschien had juist dat haar zo haatdragend gemaakt.

De onderwijzers en onderwijzeressen van mijn eerste drie schoolklassen hebben kennelijk totaal geen indruk op me gemaakt, want ik weet zelfs niet meer of het mannen of vrouwen waren.
De naam van één van Mies' onderwijzeressen herinner ik me nog wel, omdat ze later een bekende Nederlandse schrijfster werd: Maria Dermoût.
Ook de meester van de vierde klas, de laatste klas die ik in Indië zou volgen, vergat ik niet, daar het (op zijn zachtst gezegd) een heel opmerkelijke man was. Hij vocht met ouders, die hij soms met een mes bedreigde, hij regeerde ons met slaan, wat zelfs in die tijd al verboden was, maar ik geloof niet, dat ik hem echt erg vreesde. Vader had ons niet veel respect voor leraren bijgebracht. "Als ze je slaan", placht hij te zeggen "sla je terug." De bewuste onderwijzer heette meneer Snoei. Wanneer een kind lawaai schopte riep hij het bij zich aan zijn lessenaar, waarop het dan zijn/haar hand moest leggen. Met zijn lange liniaal mepte hij dan venijnig op de kinderhand. Dus meestal was het stil in de klas. Als hij geen zin in les geven had, beval hij ons een opstel te schrijven. Zelf ging hij dan zitten lezen. In schoonschrift schreven we dan één of twee regels, zetten daar onder tussen keurige haakjes 'Wordt vervolgd', namen zelf ook een boek en gingen zitten lezen. Zolang we geen lawaai maakten vond hij dat goed.
Toch zal ik wel iets geleerd hebben op die school, maar indruk heeft het leven achter die ijzeren schoolhekken beslist niet op me gemaakt. Mijn leven was thuis, waar we speelden in de tuin en waar alle echt belangrijke gebeurtenissen plaats vonden. De school was slechts een onderbreking van mijn werkelijke leven en tenslotte de oorzaak van het moeten afscheid nemen van mijn ouders op mijn tiende jaar.

Mijn beste vriendinnetje heette Willie Metselaar, een meisje net zo witblond als ik en daar verbaasde ik me vaak over, want haar moeder had pikzwart haar, een echte Limburgse, hartelijke vrouw. Meestal wachtte ik tot Willie na schooltijd mijn tuin opzocht om te spelen, maar soms liet ik me toch overhalen naar haar huis te wandelen. Haar vader was hoofd van een kweekschool voor onderwijzers, tegenwoordig heet zo'n school 'pedagogische academie'. Wanneer het schoolgebouw leeg was, reden Willie en ik om beurten in het driewielige autootje van haar broertje door de lange open galerijen, die langs de lokalen liepen. In één van die klaslokalen stond een geraamte en samen huiverden als we op onze tenen staande door de hoge ramen ernaar keken bij de gedachte, dat het eens een echt mens was geweest. Gelukkig kon ik toen niet bevroeden, dat ik jaren later in deze zelfde lokalen mijn eerste lijken zou zien en dat in een van die klaslokalen vader zou sterven.

Boeken

Ik heb een gevoel, alsof ik de meeste 'vrije uren' van mijn jaren op Ambon heb doorgebracht met lezen. Wanneer ik heb leren lezen weet ik niet meer, ik heb een gevoel of ik het altijd heb gekund. Boeken speelden trouwens toch een belangrijke rol in ons gezin. Ze kwamen af en toe in grote partijen ons huis binnen, want na elke 'vendutie', die een naar elders trekkende familie gehouden had, verhuisde een groot gedeelte van hun bibliotheek naar onze boekenkasten. Het was heerlijk om dan de morgen na zo'n vendutie uit te gaan vinden, welke nieuwe boeken er weer te lezen vielen. En dan was er nog de trommel, die elke week naast tijdschriften ook een boek bevatte. De trommel was wat in Nederland een leesportefeuille genoemd werd. In een geelbruin gebeitste kist - in heel Indië zagen de kisten er zo'n beetje hetzelfde uit - werden wekelijks een aantal tijdschriften en één boek gedistribueerd onder de abonnees van de 'trommel'. Vader en moeder letten nooit op onze lectuur, maar tot onze verbazing werd ons echter eens het lezen van zo'n 'trommelboek' verboden, de beste aanbeveling voor Wim om dit toch te doen. Gniffelend raadde hij me aan het ook te lezen; hij

zal het zeker beter begrepen hebben dan ik deed. Het verhaal speelde zich af in een monniken klooster; de mannen trachtten via onderaardse gangen hun lievelingsvrouwen in een nonnenklooster te bereiken. Ik kon daar eigenlijk niets schokkends in ontdekken. In de meeste boeken speelde de liefde toch een grote rol en deze mannen en vrouwen waren niet getrouwd, dus waarom zouden ze niet proberen een vrouw te vinden? Waarschijnlijk zou het boek Willie, mijn katholieke vriendinnetje, meer geschokt hebben. De passages, waar Wim over gegniffeld had, zullen me zeker ontgaan zijn.
Mies en ik gruwden van 'echte meisjesboeken', alleen die van Cissy van Marxveld konden enigszins genade vinden in onze ogen. We lazen alle boeken van 'van Lennep' die toen al ouderwets gevonden werden door onze vriendinnen en we smulden van avonturenromans, zoals die over de Rode Pimpernel of de drie musketiers. En dan de mooie plaatjes in die boeken. Ik herinner me nog een afbeelding van een meisje, gekleed in negentiende-eeuwse lange kleren, waaronder stond: 'Hoe vaart Gij, Grootpapa? Ik ben de kleine Beulah'.
De meeste boeken las ik in bed of liggend op een 'makkelijke tak' in een boom. Wim, Mies en ik hadden ieder onze eigen boom. Wim als oudste had de prettigste, gemakkelijkst te beklimmen: een brede sao Manilla boom. Ik moest het doen met een sprieterige 'bliembiem boom'. Het enige voordeel van de boom was, dat je vanuit de top heerlijk naar beneden kon zwiepen en ik voelde me vereerd, wanneer de 'groten' daar gebruik van maakten.

Bloemen

Vader moet vaak zijn kerkbezoeken verzuimd hebben, want ik herinner me vele zondagmorgenwandelingen die hij met al zijn kinderen maakte naar Soja-di-atas (Soja-boven). De wandeling begon met het beklimmen van een in de bergen uitgehouwen trap, die eindigde op 'Hoogte Tachtig', een punt van waar je een prachtig uitzicht had over het stadje Ambon en de baai. Tegenwoordig rijdt er een bus naar toe. Vader, de sterkste aller vaders, droeg Anneliesje in haar wandelwagentje zonder rusten die hele hoge trap op naar boven. Door een kajoe-poetih bos, de bomen ervan hadden witte stammen, bereikten we het dorpje Soja en daar aangekomen, legden we altijd een bezoek af bij de Radja van Soja, radja Rehatta, een goede vriend van vader.
In zijn huis, in de knusse voorgalerij, omhangen met prachtige orchideeën in klapperdoppen, werden alle kinderen onthaald op stroop soesoeh en 'baggea's en schuimpjes' (Ambonese koekjes, waar geen Nederlandse versnapering tegen op kon). De vrouw van de Radja was allerliefst voor ons en het leek altijd alsof ze al het lekkers speciaal voor ons in huis gehaald had, zo overdadig werden we verwend. Ambonezen houden van kinderen en schenken aandacht aan ze, wat lang niet alle andere kennissen van vader en moeder deden.
Onze buurvrouw in de Olifantstraat, die we nooit anders dan 'Mevrouw van Hiernaast' noemden, was getrouwd met de zoon van de Radja van Kilang. Ze bezat een grote tuin, waar veel mooiere bloemen en planten in stonden dan in de onze. We gingen graag bij haar op bezoek en steevast waarschuwde moeder ons: "Denk er om, dat jullie niet om bloemen vragen, hoor." Tot onze tevredenheid vergat 'mevrouw van hiernaast' nooit ons dadelijk mee te nemen naar het stuk tuin waar suikerriet groeide. Kluivend op een stuk stengel merkten we dan terloops op, hoe mooi haar bloemen erbij stonden: "Wat hebt U toch een prachtige bloemen." We keerden nooit naar huis terug zonder een bos bloemen voor moeder, die ons altijd begroette met de vraag: "Jullie hebben er toch niet om gevráágd, hè?" Verontwaardigd antwoordden we: "Nee natúúrlijk niet."

Na de Tweede Wereldoorlog hebben deze lieve buurvrouw en haar man (die intussen Radja van Kilang geworden was) ervoor gezorgd, dat er een steen op vaders graf kwam en nog weer

later kreeg ik van iemand het bericht, dat hetzelfde echtpaar op eigen kosten voor de renovatie van dat graf gezorgd had.

Ach, de Radja's van Ambon, ze waren allemaal vaders vrienden geworden. Toen hij als controleur Ambon doorkruiste op zijn tournees had hij vaak bij één van hen gelogeerd. Eenmaal heb ik nog een brief gehad van onze 'mevrouw van hiernaast'. Ze begon de brief met 'Lieve Nelleke', en dat was de naam, die moeder altijd voor me gebruikte.
Hoe groot de band was, die vader met de Radja's had, heb ik pas beseft toen hij op sterven lag en ijlend om hen riep.

Oma Roskot

Vader nam ons 's zondags ook graag mee naar een vrouw, die hij diep bewonderde. Ze woonde aan de overkant van de baai in een klein dorpje: Roemah tiga (Drie huizen).
Met een motorbootje voeren we de baai over en werden bij het steigertje uitbundig begroet door een in onze ogen stokoud vrouwtje met sneeuwwit haar, maar met jeugdige gebaren en ondeugend -tintelende ogen. 'Oma Roskot' noemden we haar. Ik was dol op verhalen en het verhaal van haar leven was heel romantisch. In de negentiende eeuw geboren, verloor ze haar ouders als kind en werd opgevoed in een weeshuis. Ze werd door een zendingsgenootschap aan een zendeling, die al naar Indië vertrokken was om daar heidenen tot het christendom te bekeren en graag een Nederlandse bruid wilde hebben, uitgehuwelijkt. Ze trouwde 'met de handschoen', zonder haar man ooit te hebben ontmoet. Met de handschoen trouwen werd veel gedaan door boedjans (vrijgezellen) in Indië en het hield in dat de bruid in Holland met een (meestal) mannelijk familielid trouwde, die dan tekende voor de bruidegom. De bruiden werden 'handschoentjes' genoemd. Oma Roskot was dus ook als handschoentje naar Indië gegaan, maar tijdens de lange bootreis naar het onbekende land en de haar onbekende echtgenoot leerde ze een andere, aardige, ongetrouwde zendeling kennen en die twee werden verliefd op elkaar. Dat was natuurlijk een schande, het meisje was immers getrouwd. In Indië aangekomen weigerde ze echter samen te gaan wonen met haar man, terwijl ze verliefd was op iemand anders. Ik weet niet, hoe ze het klaar gespeeld heeft tòch de man van haar keuze te trouwen, maar die twee kwamen tenslotte samen op Roemah Tiga terecht, waar ze onnoemelijk veel voor de bevolking hebben gedaan.
Toen wij Oma Roskot leerden kennen was haar man al jaren geleden overleden, maar zijn vrouw bleef in Indië en zette zijn werk voort en bleef alleen, ver van de andere Europeanen aan de overkant van de baai, wonen. Het bed van haar man, dat naast het hare stond, verwijderde ze niet uit haar kamer, maar al die jaren dat ze hem overleefde voorzag ze het van schoon beddengoed, terwijl ze vaak het lege kussen streelde, waarbij ze praatte met haar gestorven geliefde. Heb ik zelf haar dat zien doen, of weet ik dat alleen maar door vaders verhalen?
Hoewel ze nauwelijks iets verdiende, verzorgde ze toch nog heel wat 'anak piarra's' (pleegkinderen) in haar huisje. Ze kleedde en voedde die kinderen en was er een moeder voor. Elke zondagmorgen legde ze, voordat het gezamenlijke kerkbezoek begon, op een tafeltje voor ieder kind wat centen klaar (van haar schamele inkomen), bedoeld om in het kerkenzakje te worden gegooid 'voor de armen'.
Ze had één zoon, maar wij kenden hem alleen uit verhalen. Toen hij nog bij haar woonde had ze jarenlang gebeden, en vast vertrouwd op verhoring van dit gebed, om middelen die haar in staat zouden stellen om die zoon voor zijn studie naar Nederland te sturen. Ze was dus ook niet verbaasd, toen haar plotseling door een anonieme gever genoeg geld werd toegezonden om haar droom te verwezenlijken. Ze is er nooit achter gekomen wie de goede gever was

geweest (in haar ogen was dat God), maar haar zoon is medicijnen gaan studeren en werd arts in Nederland.
Even voor de oorlog werd het plan opgevat - ik weet niet of het uitgevoerd is - om een boek samen te stellen, waarin de levens van Nederlandse vrouwen, die wat betekend hadden voor Indië, beschreven zouden worden. Vader stelde voor ook Oma Roskots levensgeschiedenis op te nemen in dat boek. Zijn verzoek werd geweigerd, omdat de vrouw, die hij zo bewonderd had, niet van 'onbesproken gedrag' was geweest; dit vanwege haar scheiding. Met de brief in de hand, waarin de weigering stond, beende vader, hevig verontwaardigd, door de binnengalerij, scheldend op zoveel kleinzieligheid. Die éne, zo begrijpelijke daad van deze geweldige vrouw woog zwaarder dan al het goede, dat ze in haar leven voor de bevolking gedaan had.

Oom Kajadoe en tante Letty

Er waren nog twee volwassenen, die een grote rol hebben gespeeld in de eerste vijf of zes jaren van mijn leven en er eigenlijk op de achtergrond altijd een rol in bleven spelen: 'Oom Kajadoe en tante Letty', zoals wij deze vrienden van vader en moeder noemden. Hij was een volbloed Ambonees van adellijke familie, zij een volbloed Hollandse. Hij had haar ontmoet tijdens zijn studietijd in Nederland. Zij was een wees, die door haar familie naar een strenge kostschool (in Zetten) was gestuurd. Vóór die school bracht hij haar serenades. Ik vermoed, dat hij het zingen van zijn melodieuze Ambonese liefdesliedjes begeleidde met een gitaar. Ze viel voor zulk ongewoon en openlijk vertoon van genegenheid en trouwde met hem, zonder iets van Indië of zijn achtergrond te weten. Ik geloof wel, dat ze haar hele leven van hem is blijven houden, maar toch verliet ze hem voor een klein Oostenrijks chirurgje, dat zich voor korte tijd op Ambon gevestigd had. Tijdens de weken, die de twee nodig hadden om te besluiten tot een scheiding, kwamen tante Letty en oom Kajadoe (waarom we hem niet bij zijn voornaam 'Guus' noemden weet ik niet) om beurten bij vader en moeder om hun moeilijkheden te bespreken.
Ze hadden allebei verdriet, maar na een paar jaar hertrouwden beiden. oom Kajadoe trouwde weer met een Nederlandse, ze kregen een zoon en woonden jarenlang in Nederland. Tante Letty bleef kinderloos en werd samen met haar Oostenrijker een fervente bewonderaar van Hitler. Op mijn reizen heen en weer van Holland naar Indië logeerde ik vaak bij hen in Batavia, waar hij lijfarts van de gouverneur-generaal, dr. Rotter, was.
Na de oorlog zocht ik oom Kajadoe, die inmiddels weduwnaar was geworden, nog een paar keer op. Steevast vertelde hij dan: "Och, Nelleke, dan zat jij als heel klein kindje op de stang van mijn fiets voor me. Jij zo blank en zo blond en ik zo zwart." En dan sloeg hij zijn armen om me heen, alsof ik nog dat kind was van vroeger opdat eiland, dat hij zo lang geleden verlaten had, dat zonnige eiland, dat we allebei zo lief hadden, terwijl we nu gedoemd waren ons leven verder in koud Holland te slijten en het was dan of ik even een stukje van mijn jeugd terug kreeg. Toen hij ziek werd heb ik tante Letty, die inmiddels ook haar man verloren had, zijn adres gegeven en zo hebben die twee aan het eind van hun leven elkaar nog ontmoet. Hij was altijd zo lief over haar blijven spreken. Toen ze hem verliet om op Java met haar kleine Oostenrijkse doktertje te trouwen, had hij haar bij haar vertrek van Ambon, nog geld toegestopt en gezegd: "Koop daar in Makassar nog een paar mooie jurken voor."
Waarom wilde ik toch zo graag, dat die twee elkaar aan het eind van hun leven nog zouden ontmoeten? Ik ben ze in gedachten altijd in één adem blijven noemen: 'tante Letty en oom Kajadoe'. Wat een kind heeft samengevoegd, scheide de mens niet!

Hond

De vorige bewoners van ons huis in de Olifantstraat hadden er heel onbarmhartig hun hond achtergelaten. Moeders medelijden met het eenzame dier won het van haar angst voor de grote harige Chinese wolfshond en de kinderen waren onmiddellijk dol op hem. Goedig liet hij de kleinsten paardje rijden op zijn rug, gromde zelfs niet wanneer wij hem per ongeluk pijn deden, terwijl hij vreemden wel vaak nors bejegende.
Moeder vond het nodig hem elke week een wasbeurt te geven en daar had hij een gruwelijke hekel aan. Hij stond ook niemand anders dan haar toe hem over zijn hele lijf in te zepen en af te spoelen. Eens, toen moeder geen tijd had of ziek was, vroeg ze Abba deze taak van haar over te nemen. Abba was onze Papoease bediende, die ik me alleen herinner door dit voorval; een klein, altijd lachend vrouwtje met boven op haar hoofd een dekje van grijszwart kroeshaar. Ik denk dat ze het werk al angstig begon en prompt beet de hond haar dan ook in de wang en rende ze gillend van hem weg. Moeder had waarschijnlijk gedacht dat, omdat hij altijd zo lief voor haar geweest was, Fikkie nooit iets gewelddadigs zou uithalen.
Op zijn wasdag - steeds op donderdag - moesten de bediendes een zoektocht organiseren om hem te vinden; misschien had het rammelen van de ketting hem gewaarschuwd.

Ik was, denk ik, een jaar of acht, toen Fikkie ziekelijk begon te worden en zelfs het gewicht van de kleine Anneliesje niet meer op zijn rug kon velen. Vader verzocht een vriend, die goed met geweren kon omgaan hem uit zijn lijden te verlossen. Ik heb het de vriend, ‘Opa Schut ‘, de burgemeester van Ambon, niet zien doen, maar omdat ik wist waar het gebeuren zou, heb ik het gevoel of ik er bij geweest ben. Als een plaatje zie ik het voor me: Opa Schut, een kleine tengere man met grijs haar en een grijze puntsik, mikkend op nietsvermoedende, zieke en doodvermoeide Fikkie, liggend tegen de galerij van de bijgebouwen. Er was maar één kogel voor nodig om hem te doden en de hele familie rouwde een tijd om zijn verlies, maar Wim, stoere Wim, die niet te treffen leek, had het meeste verdriet. Hij is later een groot hondenliefhebber geworden, beweerde dat het betere wezens dan mensen waren.
Ook moeder was bedroefd, al zei ze altijd, dat ze niet zo van dieren hield. Vader deed dat wel en we hebben dan ook de vreemdste beesten voor kortere of langere tijd in onze tuin gehad. Op hun eerste standplaats hielden vader en moeder een beer in een kooi in de tuin, erfenis van vorige bewoners, schrik van de verkopers die het erf opgingen.
Op Ambon liep op een goed ogenblik een casuaris rond (soort struisvogel). Het beest verorberde alles wat hij in de tuin aantrof, zodat we altijd in zijn uitwerpselen op zoek gingen naar onze verdwenen schatten, zoals knikkers, kleine speelgoedjes etc. Kippen en katten liepen ook los rond en eens bezaten we een koeskoes, een buideldier, omdat vader dat zulke interessante dieren vond.
Op een regenachtige morgen trapte vader, nog slaapdronken, op een heel klein jong poesje, dat met zijn blote voeten wilde spelen. Het diertje stierf en vader was de hele dag niet te genieten, zo ellendig vond hij dat. Wij fluisterden tegen elkaar: “Blijf uit zijn buurt, hij is boos, omdat hij het poesje doodtrapte, maar hij kan er toch eigenlijk niets aan doen?”

Trachoom

Ambon was maar een paar huisartsen rijk. Specialisten kwamen af en toe de eilanden bezoeken om o.a. schoolonderzoeken te verrichten. Zo constateerde eens een oogarts dat het merendeel van de kinderen op onze school leed aan de oogziekte ‘trachoom’ en hij besloot de kinderen een pijnlijke behandeling te laten ondergaan: de ogen moesten uitgeborsteld worden.

Ook Wim, Mies en ik werden ertoe veroordeeld. Net zo stellig als de oogarts overtuigd was van de juistheid van zijn diagnose was vader van oordeel, dat de man een idioot moest zijn. Vader had namelijk op zijn vele tournees geconstateerd, dat bij een bepaalde wind de ogen van de dorpelingen altijd traanden en rood zagen, oftewel net zulke verschijnselen vertoonden als de oogarts meende te moeten wijten aan de oogziekte 'trachoom'. Hij weigerde dus zijn kinderen aan de zinloze behandeling bloot te stellen en wij moesten van school af, wat ik geenszins betreurde. Moeder, die mij en mijn vriendinnetje Willie bijles gaf, werd af en toe tot wanhoopgedreven: "Jij let ook nooit op, Nellie. Willie is veel knapper dan jij."
Na het vertrek van de oogarts werden we weer toegelaten op school. Van onze vriendjes en vriendinnetjes hoorden we hoe pijnlijk het uitborstelen van hun ogen was geweest. We bekeken hen wat meewarig, omdat zij zulke domme ouders bezaten, die naar die stomme oogarts hadden geluisterd. Nee, dan onze vader, dat was nog eens een vader, wijzer dan alle artsen bij elkaar.
We glorieerden toen later bleek, dat de diagnose van de arts helemaal verkeerd was geweest en vader gelijk had gehad: de wind was de boosdoener. Niet dat de arts ooit zijn excuus aanbood voor zijn blunder.

Eens, op een zondagmorgen toen vader op de 'kleintjes' paste terwijl moeder de kerkdienst bijwoonde, werd Anneliesje plotseling doodziek. Ze lag in de box en kreeg hevige diarree, leek helemaal leeg te lopen. Vader belde de dokter en zei: "Breng serum voor dysenterie mee, ze heeft bacillaire dysenterie." "Hoe weet je dat nu?", vroeg de arts. Vader, overstuur van angst, snauwde driftig: "Als je het serum niet meebrengt, stel ik jou aansprakelijk, wanneer ze sterft." De dokter gehoorzaamde en tegen de tijd dat moeder thuis kwam lag Anneliesje rustig te slapen en was moeder de angst een baby te verliezen bespaard gebleven.
Vader had - alweer op zijn tournees - vaak kinderen zien sterven aan deze ziekte. Hij zou er later zelf aan sterven en, wonderlijk genoeg, ook door het gebrek aan serum.

Vakantie

Een enkele keer brachten we de grote vakantie wel eens door op een ander eiland, een eiland, dat heel dicht in de buurt van Ambon lag. Het eiland Saparua. We betrokken dan het aan zee gelegen huisje van een onderwijzeres 'Juffrouw Lüske', die voor haar vakantie eveneens naar een ander eiland vertrokken was, misschien wel naar Ambon. Met de kapal poetih (gouvernementsboot) voeren we dan naar Saparua en verbeeldden ons dan, dat we het daar prettiger hadden dan thuis: een echte vakantie.
Het dorpje was maar piepklein en het achterland was slechts te bereiken via een hele lange in de bergen gehouwen trap en daar konden we dan fietsen. Eens fietste ik per ongeluk die trap af, kon niet meer afstappen, stond doodsangsten uit en zag uit mijn ooghoeken, dat de dorpelingen hun langs de trap gebouwde huisjes uitkwamen en die stomme blanda stomverbaasd nakeken. 's Avonds in bed bad ik voor het eerst een eigengemaakt gebed: "Dank u God, dat ik niet ben doodgegaan."
We speelden aan het strand, zwommen in het kristalheldere water van de baai en wisten niets van de gruwelijke gebeurtenis, die in de eeuw voor de onze aan net zulke kinderen als wij en hun ouders was overkomen. Ik las het verhaal pas vele jaren later in een boekje, dat de geschiedenis van de Molukken beschreef, maar vader zal zeker op de hoogte geweest zijn van dat vreselijke voorval, daar het ook een bestuursambtenarenfamilie betrof.
De bestuursambtenaar, Resident van den Berg (Saparua was toen kennelijk een residentie), bestuurde toen het kleine eiland. Zijn kinderen zullen er net zo genoten hebben van hun leven als wij dat deden van het onze op Ambon. De Nederlanders hadden sinds kort het gezag over

de Molukken weer overgenomen van de Engelsen, maar voerden een veel strenger beleid dan de Engelsen gedaan hadden tijdens de Napoleontische oorlog. De grote verzetsstrijder Pattimura leidde de opstand tegen het Nederlandse gezag op Saparua. Hij nam alle blanke inwoners van het stadje gevangen, sloot ze op in het fort Duurstede en liet allen vermoorden, ook de Resident en zijn vrouw en kinderen. Het jongste zoontje raakte slechts gewond en hem werd gratie verleend. Deze goede daad bezorgde de leider van de opstand, die eigenlijk Mattulessy heette, de bijnaam Pattimura, wat 'Ruimhartige' betekent. Onder die naam bleef hij in de Molukken bekend en wordt hij tegenwoordig jaarlijks herdacht. Hij heeft het fort Duurstede maar een paar maanden bezet kunnen houden. Een grote troepenmacht uit Java heroverde Saparua en Pattimura werd gevangen genomen en op Ambon geëxecuteerd. Zijn laatste woorden waren: "Selamat tingal, toean-toean." (Nog een prettig verblijf heren). In de hoofdplaats Ambon staat nu een meer dan levensgroot standbeeld voor hem.
Het zoontje van de Resident werd naar Holland gestuurd en mocht bij koninklijk decreet zijn achternaam verlengen met het woord Saparua, hij heette voortaan: v.d. Berg van Saparua. Heel toevallig speelt op het ogenblik de vrouw van één van de nazaten van dit jongetje een rol in mijn leven. Ook zij kent natuurlijk de herkomst van de naam, die ze nu draagt.
Maar tijdens onze grote vakanties op het kleine eiland kenden we gelukkig de gruwelijke geschiedenis van de residentsfamilie niet en speelden onbezorgd op het strand, waarop de vermoorde kinderen waarschijnlijk ook zullen hebben gespeeld.

Tafelgesprekken

Omdat Wim en Mies tijdens de eerste wereldoorlog waren geboren en ik vlak erna, was die oorlog natuurlijk nog wel vaak onderwerp van gesprek aan tafel. Wim en Mies noemden zich trots 'oorlogskinderen' en noemden mij smalend 'vredeskind'. Geholpen door vader verdedigde ik me dan: "Nee hoor, in april 1919 was het alleen nog maar wapenstilstand. De vrede van Versailles was pas 11 november, dus ik ben ook een oorlogskind."
We beseften natuurlijk helemaal niet wat een oorlog inhield. Nederland was er niet in verwikkeld geraakt, we hadden geen familieleden verloren en we vertrouwden er op, dat Nederland wel altijd tijdens oorlogen neutraal zou blijven. Ik was erg geschokt, toen ik tijdens mijn kostschooltijd in Engeland oorlogsgewonden zag en de kostschoolmeisjes hoorde praten over ooms of grootvaders, die gesneuveld waren. Toen pas werd oorlog een realiteit en verloor het zijn romantiek.

Een ander onderwerp van de tafelgesprekken was ook heel vaak: vitamines. Vaders oudste broer, oom Barend, had het vitamine B geïsoleerd en was daardoor professor in Amsterdam geworden. Het was dus geen wonder, dat vitamines belangrijk werden gevonden en besproken werden. Moeder vertelde, dat ik als kleuter van twee eens een taugé in de hoogte had gehouden en geroepen had: "Hier heb je nu een vitamine."
Gezien de hoeveelheid zonneschijn, die we dagelijks ontvingen, zouden we vast niet rachitis krijgen, verzekerde vader ons blijmoedig. "Die arme kinderen in Holland lijden vaak aan deze ziekte." We voelden ons bevoorrecht.

Ook het gelukkige feit, dat er op Ambon totaal geen rivaliteit bestond tussen Christelijke en Mohammedaanse dorpen was vaak onderwerp van gesprek. Deze twee godsdiensten waren in de Molukken vaak vermengd met overblijfselen van het oorspronkelijke animistische geloof, dat er voor de komst van Mohammedanen en Portugezen aangehangen werd. Restjes van dat animistische geloof werden door ons 'bijgeloof' genoemd, maar ook Hollandse kinderen met een beetje Indisch bloed waren soms gevoelig voor de rondzwevende geesten, die zelfs

christelijke Ambonezen op bepaalde plaatsen zagen of vermoedden dat ze zagen. Op die plaatsen strooiden ze bloemen en munten, om die geesten gunstig te stemmen.
Op godsdienstig gebied wachtte mij trouwens nog een taak, volgens vader. En dan vertelde hij het verhaal van de man, die door iedereen ‘de gek van Liang’ genoemd werd en die we allemaal goed kenden. De man was een hadji (Mekkaganger) en wanneer hij niet geleden had aan zijn ‘knopengekte’ zou hij, denk ik, hoog vereerd zijn geweest. Zijn kleren en hoofddeksel waren volgenaaid met allerlei soorten knopen, zelfs op zijn stok zaten knopen gelijmd. Hij noemde me eens ‘Poetri rambut poetih’ (prinses met de witte haren) en voorspelde, dat ik de twee grote godsdiensten, het christendom en het mohammedanisme, tot elkaar zou brengen.
Gelukkig heeft hij nooit geweten, dat zijn voorspelling niet is uitgekomen. Toch heb ik me door zijn uitspraak, waarvan ik voelde dat hij vader hoopvol stemde, altijd een beetje tekort voelen schieten, omdat ik i.p.v. me ergens voor in te zetten zo’n volkomen doorsnee leven ben gaan leiden.

Feesten

Het grootste feest op Ambon was voor ons kinderen (en ik geloof niet alleen voor de kinderen) wel het koninginnefeest - 31 augustus - de verjaardag van koningin Wilhelmina. De dag begon met de aubades die door fluitorkesten uit heel veel verschillende dessa’s gebracht werden aan de bestuursambtenaren, te beginnen bij de gouverneur die op Batu Gadja woonde. Elke koninginnedag wekte Wim ons midden in de nacht en zaten we in ons nachtgoed op de bank in de voorgalerij te wachten, onze oren spitsend om de eerste fluittoon op te vangen, de stille Olifantstraat afturend, om tenslotte te kibbelen over wie het eerst het orkest de hoek van de straat had zien omgaan.
De bestuursambtenaren werden naar rang en stand afgewerkt door de fluitorkesten en omdat vader, toen we klein waren, nog tot de jongere B.B.-ambtenaren hoorde, kwamen we later aan de beurt dan de oudere. Vader had dus iets meer tijd dan de anderen om zich op dat vroege uur in zijn uniform te steken en daar hij veel slaap behoefde was hem dat best welkom. Maar zodra de fluitspelenden op hun blote voeten onze tuin binnenschuifelden, stond hij in zijn witte pakian op de stoep van de voorgalerij om hen te begroeten en te bedanken. Mijn hele leven ben ik dol op het geluid van een fluit geweest, waarschijnlijk omdat dat muziekinstrument zo hoorde bij die gelukkige dagen in mijn jeugd. Het éne orkest na het andere trok langs de stoep, waarop vader stond.
Het drong toen helemaal niet tot ons door, dat de liedjes die gespeeld werden op die koninginnedagen ònze vaderlandse liedjes waren, bijvoorbeeld het chauvinistische ‘Wien Neêrlands bloed door d’aadren vloeit, van vreemde smetten vrij’. We hielden trouwens meer van de Ambonse liedjes, zoals Sajang kené, dat wij bestempelden als het Ambonse volkslied. Met deze aubades in de tuin begon een dag, volgepropt met feestelijkheden, vol oranjelinten, oranje haarstrikken, kinderspelen op de aloon-aloon, waar ook inheemse dansen opgevoerd werden: lieflijke als de ‘lenso-dans’ (sierlijke meisjes met zwaaiende zakdoeken) en wilde, als de ‘tjakalélé’, een krijgsdans uitgevoerd door er nogal woest uitziende mannen, van top tot teen in het rood gestoken, een rode korte broek, daarboven een lichtrode sjerp en om hun hoofd een strakke rode hoofddoek. De leiders van zo’n groep hadden een rode doek om de nek en op het hoofd een hoge hoofdtooi, waarin bladeren en veren staken, op hun blote borst kettingen van schelpen en munten. Alle mannen droegen speren en schilden en in de sjerp stak een mes.
Ze zagen er beslist angstaanjagend uit, maar toch was ik voor hen niet bang, want ze hadden gewone Molukse gezichten. Wèl bang was ik voor de dansende Papoea’s, omdat Wim me

verteld had, dat het nog echte koppensnellers waren. “Die rode cirkels op hun schilden”, beweerde Wim, “geven aan, hoeveel koppen ze gesneld hebben.” Ze mogen het nu wel niet meer doen, maar je weet maar nooit.” Om een pop van kokosnootvezels, die een belangrijke rol in het verhaal van hun dans leek te spelen, had ik een heel verhaal verzonnen van een ontvoerd kind, dat veel te lijden kreeg. Ik denk, dat ik tijdens de dans van die woeste mannen, die dat kind zo mishandelden, net zo intens huiverde als kinderen tegenwoordig huiveren bij het zien van een griezelfilm, alleen moest ik het verhaal er omheen zelf verzinnen.
Vaak kwamen er in de namiddag van zo’n feestdag nog dansgroepen een voorstelling in onze tuin geven. Vrienden van vader? Wanneer we nog niet ‘gemandied’ hadden, mochten we met ze meedansen. Vader moedigde dit aan en om hem te plezieren ging ik dan ook tussen al die mooi uitgedoste mannen staan, en doodverlegen tjakalelede of menariede ik dan met ze mee. Wim deed dat met overgave en kon het ook, had het vaker gedaan tijdens de tournees, waarop vader hem meenam. De mannen waren heel aardig en hielpen ons.

Geen koninginnefeest in Nederland kon, wat uitbundigheid betreft, tippen aan dat feest op Ambon en geen volk in de archipel of in Nederland toonde zo'n aanhankelijkheid aan het koningshuis als het Molukse. In bijna elk Ambons huis of huisje hingen portretten van de toen nog maar uit vier leden bestaande koninklijke familie: Koningin Emma, Koningin Wilhelmina, prinses Juliana en prins Hendrik.
Als kind vond ik die aanhankelijkheid heel normaal, ik vereerde zelf ook het koninklijk huis, maar later, toen ik iets van de Molukse geschiedenis leerde kennen, heb ik me daar vaak over verwonderd.
Hoe hebben de Nederlanders in de zeventiende eeuw huisgehouden op deze eilanden, om in het bezit te komen van het monopolie op de specerijhandel! Ze vermoordden duizenden Molukkers en vernietigden alle kruidnagelbomen waar ze geen toezicht op konden houden. Dat hield pas op, toen een slimme man een kruidnagelplantje meesmokkelde naar een tropisch eiland ver verwijderd van de Molukken, waar het goed gedijde, zodat de Nederlanders concurrentie kregen en de waarde van kruidnagelen (die tot dan toe hun gewicht letterlijk in goud waard waren) daalde.
Maar hoeveel bloed was er inmiddels gevloeid om zo lang mogelijk Nederlands monopolie op die handel te behouden. Bijna alle Bandanezen werden er om uitgemoord.
Nadat de verzetsheld Pattimura nog eenmaal het volk tot verzet had kunnen opzwepen, wat hij met de dood had moeten bekopen, werden, heel verwonderlijk, de Molukkers Nederlands trouwste bondgenoten en omdat ze zulke uitstekende vechters waren, hebben ze menige opstand van andere volken mee helpen bedwingen.
Volgens vader (en hij was één van de beste Molukkenkenners) leken de Ambonezen, wat karakter betrof, het meest van alle Indonesische volkeren op de Nederlanders. Net als Hollanders niet zo fijnbesnaard als de Javanen, maar wèl veel eerlijker, rond voor hun mening uitkomend, nooit achterbaks en zeker nooit onderdanig, of slaafs. Door de andere inheemsen werden ze vaak ‘Belanda hitam’ genoemd, zwarte Nederlanders.
Ik vermoed dat vader, die wèl, in tegenstelling tot ons kinderen, wist op wat voor manier het Nederlandse gezag op de eilanden gevestigd was, zich daarover ging schamen en in gewetensnood kwam. Hij heeft zich tenminste tot aan zijn dood ingezet om te bewerkstelligen, dat de Molukkers meer zeggenschap kregen en zelfbestuur zouden krijgen. Vooral toen hij resident van de Molukken werd, schreef hij lijvige rapporten naar de regering in Java over zijn inzichten, maar kreeg bitter weinig respons.

Het Sinterklaas - en het kerstfeest viel bij het koninginnefeest behoorlijk in het niet. Vooral het Sinterklaasfeest werd waarschijnlijk door kinderen alleen uit beleefdheid tegenover hun ouders ‘leuk’ gevonden. Wim en Mies hadden me al heel jong de onzinnigheid van een geloof

in een goedheiligman doen inzien, zodat ik me zelfs niet kan herinneren, dat ik niet wist dat het één van de verklede kennissen van vader en moeder was.
Terwijl in Nederland het Sinterklaasfeest een familiefeest is, vierden de Europese kinderen in Indië het meestal buitenshuis. Op 5 december trokken de kinderen, uitgedost in hun mooiste kleren, de gehate schoenen glanzend gepoetst en met sokjes aan de voeten met hun ouders naar het bioscoopzaaltje van de soos. Op het podium van de zaal troonden de bisschop en zijn knecht op grote stoelen voor een tafel, die beladen was met door het soosbestuur uitgezochte, meestal ongewenste geschenken (in mijn geval tenminste) en na het zingen van de welkomstliedjes door de kinderen, zag de Sint kans die kinderen één voor één voor schut te zetten, door voor een zaal vol instemmende ouders de onvolkomenheden van hun kroost breed te gaan staan uitmeten.
Zo werd mij elk jaar door een bedroefd kijkende Sint voor de voeten geworpen, dat ik mijn ouders zo'n diep verdriet deed door zo weinig waardering op te brengen voor hun warme maaltijden. De kindertjes in China zouden vechten om zulk voedsel. Daarna drukte de heiligman, wiens stem ik herkende, om zijn woorden te verzachten me tòch een pakje in de hand, dat, nadat ik het uitgepakt had, meestal iets bevatte dat ik nooit had willen bezitten.

Van het kerstfeest maakte moeder altijd wel een groots gebeuren. De kerstboom - meestal een tjemaraboom - werd elk jaar groter, opdat we zouden kunnen concurreren met de bomen van onze vriendjes en de geschenken die er onder lagen had moeder met zorg gekozen uit de verlanglijstjes die we bij haar hadden ingeleverd.
Ook van onze verjaardagen werd veel werk gemaakt: stoelen versierd, kamer met slingers behangen, overvloedige aanwezigheid van vriendjes en vriendinnetjes, spelletjes waarmee prijzen verdiend konden worden, taarten, snoepgoed etc.
Ouders wedijverden met elkaar, wie hun kind de onvergetelijkste dag kon bezorgen. Dagen voor zo'n kinderverjaardag waren de moeders bezig met het bakken van taarten en koekjes, het plakken van feestmutsen en slingers.
Wij vonden onze partijtjes onveranderlijk de leukste, onze taartjes de lekkerste, onze tuin de prettigste, onze spelletjes de leukste, onze ouders de geslaagdste. Onze familie was ongetwijfeld wèl de kinderrijkste. De meeste andere gezinnen bestonden uit ouders en twee of drie kinderen.
Vader en moeder hadden wel eens aan gezinsplanning proberen te doen, o.a. door de methode Ogino Knaus toe te passen en te spoelen met permangaan (moeder dan), maar zonder de anticonceptie pil of andere kinderenwerende middelen was het een moeilijke opgave voor mijn vruchtbare moeder.

Spelletjes

Vader had altijd grote belangstelling voor onze spelletjes. Eens bouwde hij in de tuin een huisje voor ons, replica van een inheems huis, de wanden van gaba-gaba, het dak van atap. Gaba-gaba zijn de dikke nerven van de sagopalm, atap zijn de bladeren ervan.
Het huis was rainproof en had twee kamers. Lang hebben we er niet in kunnen spelen, want een paar maanden na de bouw waarschuwde één van de bediendes vader, dat er witte mieren in de wanden zaten, termieten; tot onze spijt moest ons huisje dadelijk afgebroken en verbrand worden.

Een van de spelletjes, die ik alleen speelde, was het me verbeelden dat ik voor een klas vol aardige en ondeugende kinderen stond les te geven. Wim had op de buitenmuur van zijn slaapkamer een grote kaart van Java getekend en daarvoor stond ik de kinderen plaatsnamen

aan te wijzen, of ze de hoek in te sturen, of rijtjes in te stampen. Een paar keer was ik zo verdiept in mijn spel, dat ik niet merkte, dat een deel van mijn familie om de hoek van het huis stond mee te luisteren, tot iemand zijn lachen niet kon inhouden, waardoor ik ze in de gaten kreeg en doodverlegen stopte met lesgeven.
Wim haalde later nog vaak grinnikend deze voorvallen op tijdens zijn 'Weet je nog'-verhalen.

Een ander spelletje, dat ik in mijn eentje speelde, was 'zwemmen in de binnengalerij'. In de binnengalerij, een donker, raamloos vertrek, dat alleen licht opving door de deuren naar de voor- en achtergalerij, lag een groot hoogpolig tapijt. Langs de twee blinde muren van de kamer liep een lange, houten plank, waarop moeder haar koperen miniatuurtjes had uitgestald: Boedahtjes, molentjes, rickshaws, vijzeltjes etc. Wanneer ik zeker wist onbespied te zijn, zwom ik over het zachte tapijt op mijn buik of dreef op mijn rug in het getemperde licht naar andere eilanden: Saparua, Celebes, Java....onderwijl naar de schittering van de 'gouden' ornamentjes op de planken kijkend.

Vrijgevigheid

Moeder had haar verzameling in oude stoffige winkeltjes of op de pasar op Banka en Ambon bij elkaar gesprokkeld en het koper door de djongos blinkend laten poetsen. Ik geloof, dat de kinderen die miniatuurtjes vaker bekeken dan zij het zelf deed, want de binnengalerij werd niet vaak gebruikt. Ik weet dus niet hoe gehecht moeder was aan haar koperen prulletjes en of ze het verlies ervan erg betreurd heeft. Maar het verhaal erom heen vergat ik nooit.
Vader belde haar op een morgen van zijn kantoor op met het verzoek de koperverzameling mee te geven aan de 'oppas', die hij langs zou sturen. "Ik heb hier iemand bij me, die dol is op antiek en erg graag wilde zien, wat je hebt." Gevleid over de belangstelling haalde moeder de planken leeg en gaf al haar schatten aan de oppas mee. Na een week of twee - ze had ze niet eerder gemist - vroeg ze aan vader: "Zeg Herman, wanneer krijg ik mijn verzameling eens terug?" Vader keek heel verlegen en heel schuldig: "O, Ans hè, die man hè, die ik bij me had, die was toch zó verrukt van die dingen. Hij wilde ze zo graag hebben en toen heb ik ze hem maar laten houden. Maar ik zal zorgen, dat je wel weer andere krijgt." Ik weet niet of moeder boos was, maar ze nam wel wraak.
Vader kon zich moeilijk voorstellen hoe het voelde ergens aan gehecht te zijn, maar toch stond er in de achtergalerij ' één voorwerp, dat hij wel erg bewonderde om zijn schoonheid. Het was een akarbahaboompje, een koraalboompje, helemaal gaaf opgedoken uit de zeetuinen in de Ambonbaai. Aanvankelijk had hij - zo verstrooid was hij - niet eens gemerkt, dat het tafeltje, waarop het boompje gestaan had, leeg was. Eindelijk vroeg hij opeens: "Waar is toch dat akarbahaboompje?" Luchtig antwoordde moeder: "Och, je weet toch, dat H. dat boompje zo bewonderde en er dolgraag ook zo één wilde hebben? Toen heb ik hem het onze maar gegeven." Vader en moeder begonnen allebei te lachen en deze twee verhalen werden één van de familieanekdotes.
Zoals meestal veroordeelde ik wèl moeders daad, maar bewonderde die van vader. Je moest toch gul zijn! Vader kon geen kwaad doen in mijn ogen.
Vader beschouwde vrijgevigheid als één van de grootste deugden die een mens kon bezitten en hij trachtte uit alle macht ons die deugd bij te brengen. Eens had een handige Ambonees een prachtige boot voor Wim gebouwd en die boot was Wims dierbaarste bezit. Eén van zijn bij hem logerende vriendjes wilde dolgraag ook zo'n schip. "Waar kan ik zoiets laten maken?" Vader hoorde hem en spoorde Wim aan: "Nou Wim, geef hem het ding toch, hij wil het zo graag. Ik laat wel een andere boot voor je maken." Hij praatte zo op Wim in, dat deze

tenslotte afstand deed van zijn lievelingsspeelgoed, waar hij zo trots op was. ‘Je moest toch iets kunnen weggeven, het was bijna slecht, wanneer je het niet deed.’
De scheepsbouwer was echter niet meer te vinden en Wim kreeg nooit meer een ander schip en moest toezien hoe zijn vriendje met het zijne speelde.
Moeder, die het niet vaak oneens was met vader, toonde nadat ze de hele toedracht gehoord had, zich wel openlijk verontwaardigd. “Nu ben je te ver gegaan, Herman. Dit had je niet mogen vergen van Wim, hij was zo dol op die boot.” Wim vereerde moeder, zoals ik vader vereerde en ik denk dat dit voorval de band nog hechter maakte. Moeder, die vader om hem afviel!

Wanneer op school ter gelegenheid van zijn of haar verjaardag een kind getrakteerd had, aten we nooit de snoepjes zelf op. Nadat de djongos de tafel gedekt had, legden we de gekregen snoepjes naast moeders bord en ik denk, dat we dat niet uit liefde voor moeder deden, maar slechts in de hoop, dat vader het zou opmerken en hij er ons om zou prijzen. Hij was gelukkig net zo gul met zijn prijsjes als hij met zijn geld en bezittingen was, dus we hadden meestal wel succes en zo niet, dan maakten we hem er wel op attent.

Zwemmen

Zwemmen hebben alle kinderen, behalve Wim, op een gaba-gaba geleerd. Gaba-gaba’s zijn vederlicht en drijven op het water. We sloegen onze armen over de stok en imiteerden met onze armen en benen de slagen van de volwassenen. Wim leerde het zonder gaba-gaba. Vader nam hem mee naar de springplank, die je via planken, die op de afrastering gelegd waren, kon bereiken en gooide hem in het diepe. “En nu trappelen.” Hij sprong hem wel na om hem voor zinken te behoeden, maar Wim bleef hondjeszwemmend boven water en heeft nooit hoeven leren zwemmen. Met zijn oudste zoon is vader nooit zachtzinnig omgegaan. Voor zijn dochters en vooral voor de kleintjes was hij veel tederder. Ach, toen Wim opgroeide was vader zelf nog zo heel erg jong en de knechten van zijn vader, bij wie hij zo vaak zijn heil zocht, zullen met hem ook niet zachtzinnig zijn omgegaan. Ik meen, dat ze hem ook in de gracht achter het huis hebben gegooid om hem te leren zwemmen.

Op de planken, die gelegd waren over de afrastering die het stukje zee dat wij ons zwembad noemden tegen de haaien beschermde, zaten wij kinderen vaak uit te rusten en te kijken naar de zwemmende volwassenen en hun zwemkunst te bekritiseren. Naast het zwembad lag een steigertje, waar kleine bootjes konden afmeren of waar vandaan ze konden vertrekken.

Bekende personen

Eens zagen we, gezeten op ons plankier, daar Prins Leopold van België zijn vrouw Prinses Astrid in zo’n klein bootje helpen. Ze wilden in hun eentje de zeetuinen gaan bezichtigen. Alle kinderen waren teleurgesteld vanwege hun doodgewone uiterlijk. De prinses droeg een grote hoed en zag er uit zoals onze moeders er ook uitzagen. Ons oordeel was extra negatief, omdat we wisten dat het prinselijk paar tot teleurstelling van alle notabelen, die zich hadden uitgesloofd om het paar een prettige tijd te bezorgen, zich had onttrokken aan de meeste festiviteiten door er steeds weer samen stiekem op uit te trekken.
De komst van bekende personen of de landing van een vliegtuig of een oorlogsschip betekenden voor de ingezetenen van kleine plaatsen meestal allerlei extra feestelijkheden, die niemand graag wilde missen. Nee, het Belgisch prinselijk paar had het op Ambon verbruid.

Toen de K 13, een onderzeeër met aan boord de beroemde geofysicus Professor Vening Meinesz, Ambon zou aandoen, had de schooljeugd al weken van tevoren een welkomstlied ingestudeerd:

‘Wie heeft er nu nog nooit
Van K 13 gehoord?’

De scholen waren tijdens zo’n bezoek gesloten en vader en een collega - ook een controleur B.B. - namen de professor mee voor een tocht in de bergen. Wim, Mies, Kees en ik en de drie kinderen van de collega mochten de professor op zijn wandeling vergezellen. Ik vermoed dat de man te kennen had gegeven, dat hij van kinderen hield.
Bij de eindbestemming aangekomen, zouden er foto’s genomen worden en omdat Vening Meinesz de afmetingen van een reus had, leek het de volwassenen wel leuk hem af te beelden naast de jongste en kleinste van het gezelschap en dat was Kees. Hiertegen protesteerde vaders collega, hij stond erop, dat zijn jongste dochter op de foto kwam naast de beroemde professor, zijn dochtertje Nora, dat bij mij in de klas zat. Vader, als altijd inschikkelijk, maakte daar geen punt van, maar Mies, Wim en ik stikten van woede. We durfden onze verontwaardiging niet openlijk te tonen, maar na afloop van de tocht barstten we los: “Kees was de kleinste en de jongste, waarom moest die hark van een vader van Nora, dat nest weer op de voorgrond schuiven?” We hadden toch al zo’n hekel aan de man, daar hij Mies, mij en zijn drie dochters af en toe tot een wandeling door Ambons straten dwong, de vijf meisjes stijf naast elkaar, terwijl hij achter de groep bleef lopen om degene die krom liep in de rug te prikken met zijn wandelstok. Wie ging er nu door straten wandelen en dan nog wel met een wandelstok? Onze vader zeker niet; hij liep met ons door de bergen, maar thuis liet hij ons spelen en ravotten op de manier, waarop wij dat zelf verkozen. Wat kun je als kind een hekel aan iemand hebben.

Spoken

Diezelfde man - hij woonde tegenover vaders kantoor - beweerde, dat hij ‘s nachts om 12 uur in dat kantoor vaak harde geluiden hoorde, alsof er zware meubelen verschoven werden. Wij zeiden minachtend: “De man gelooft zeker ook nog in spoken!”
Maar eens, toen vader van een tournee naar een ander eiland terugkeerde en vanaf de steiger door Ambons lege straten naar huis liep en toevallig precies om twaalf uur langs zijn kantoor kwam, hoorde ook hij tot zijn verbazing harde geluiden, alsof er meubels verplaatst werden. Omdat hij de sleutels van het kantoor bij zich had, ging hij op onderzoek uit, maar toen hij de deur van zijn kamer opende, stonden de meubels er net zo onbewegelijk op hun vaste plaats bij als overdag, terwijl het geluid ogenblikkelijk verstomde, toen hij binnenkwam.
Toch spoken? Op het kruispunt, waar het kantoor aan lag, strooiden de Ambonezen bloemetjes en muntjes om ze te verjagen. Zou ‘neneh Loehoe’ er spoken?, vroegen wij ons af, daar dat het enige spook was, dat we bij name kenden.
Neneh Loehoe was de geest van een jong meisje, de dochter van een radja van Soja. Toen ze nog leefde, was ze verliefd geworden op een blanke bestuursambtenaar, maar haar vader verbood haar om met hem te trouwen, waarop ze zelfmoord pleegde. Omdat ze dus nooit een huwelijk had kunnen aangaan en nooit kinderen had kunnen krijgen, werd er van haar gezegd, dat ze na haar dood mannen en kleine kinderen ontvoerde.
Onze Indische vriendjes en vriendinnetjes waren als de dood voor dit spook en durfden, nadat ze bij ons in de tuin gespeeld hadden en het wat donker werd, niet alleen naar huis terug. Hoewel Ambonezen òf christen òf Mohammedaan waren, was hun geloof in de macht van

hun voorouders heel stellig en niet uit te drijven door hun geestelijke leiders, die er vaak zelf ook nog in geloofden.

Ik vraag me wel eens af, of dit voorvadergeloof iets te maken had met de gebeurtenis, die zestig jaar nadat de spookgeluiden op vaders kantoor hadden geklonken (en die de eerste deuk gaven in mijn rotsvaste overtuiging, dat alleen mijn zintuigen te vertrouwen waren) mijn jongste zoon Ben overkwam. Hij maakte enkele jaren geleden met zijn vrouw een rondreis door Indonesië. Jammer genoeg bezocht hij Ambon niet, maar op Java hadden hij en zijn vrouw een restaurantje ontdekt, waar ze heerlijk konden eten en toevallig was de baas ervan een Ambonees, die jaren op Java gewoond had. Nadat Ben en zijn vrouw er een paar maal gegeten hadden, kwam die man op een avond naar hun tafeltje en vroeg Ben, of hij ook wist, waar zijn grootvader (mijn vader dus) begraven was. Ben wist het niet. De man ging verder: "Liep Uw grootvader krom?" Ook dat wist Ben niet. "Met zijn handen op zijn rug?" Ben moest overal op antwoorden met 'Dat weet ik niet'. Op één vraag na, daarop moest hij 'Ja' zeggen.
De vraag was: "Heette uw grootvader (en de man spelde de naam) J A N S E?" Stomverbaasd keek Ben de restauranthouder aan. "Ik zie uw grootvader namelijk achter u staan.", legde de man eenvoudig uit. Terug in Holland kon ik mijn zoon vertellen, dat zijn grootvader inderdaad een wat kromme rug gehad had en bij navraag aan anderen (zelf herinnerde ik het me niet meer) bleek, dat hij heel vaak met zijn handen op zijn rug gelopen had. Shakespeare zei het lang geleden al: "Er is meer tussen hemel en aarde, Horatius."

Communisten en boterhammen met jam.

Na de Tweede Wereldoorlog, nadat Nederland onder druk van de grote mogendheden het gezag over Nederlands Indië had moeten overdragen aan Soekarno - een voormalig communist, die in Holland had gestudeerd en tijdens de Japanse bezetting had geheuld met de vijand - werden ondanks alle Nederlandse beloftes aan de Ambonezen na enkele jaren ook de Molukken in handen van Soekarno gegeven. Voor de oorlog werden communisten, die zich openlijk hadden verzet tegen de Nederlandse overheersing een tijdlang gevangen gezet op Boven-Digoel op Nieuw-Guinea (nu Irian Djaja).
Voordat dit soort politieke gevangenen naar Digoel vertrokken, werden ze vaak eerst een paar dagen in de gevangenis op Ambon ondergebracht. Ik heb het vermoeden, dat vaders eerder genoemde 'speciale opdracht' hier iets mee te maken heeft gehad, maar weet het niet zeker. Wèl herinner ik me, hoe een medelijden vader had met de vrouwen en kinderen, die meereisden met hun veroordeelde mannen om hun gevangenschap te delen. Vader vertelde ons over hen en liet Wim, Mies en mij stapels boterhammen met jam smeren: "Daar houden die arme kinderen in de gevangenis zo van." We hadden natuurlijk diep medelijden met die arme onschuldige kinderen en besmeerde de boterhammen zo dik mogelijk. Communisten, Boven-Digoel, gevangenis, en met jam besmeerde boterhammen bleven voor mij sinds die dagen altijd onlosmakelijk met elkaar verbonden.

De Ambonezen hadden geen enkele sympathie voor de opstandelingen op Java. De meesten van hen hadden goede schoolopleidingen gehad en bezaten vaak de banen, die in Holland de 'witte-boorden-baantjes' genoemd werden, ook wanneer ze naar Java of andere eilanden vertrokken. Armoede kwam ook niet voor op Ambon. De verstandhouding met de Nederlanders was goed, de regenten regeerden de bevolking, hen konden ze met al hun vragen benaderen. Ver weg in een onbekend, tòch bekend land regeerde als een vreemde godin een majesteitelijke vrouw, van wie portretten in hun huizen hingen; een trots kijkende

vrouw, gehuld in een vorstelijke rode mantel, omzoomd door wit bont, een diadeem in het haar, een bekende vreemde, maar toch vereerd als de hoogste gezagsdraagster van hun kleine wereld: H.M. Koningin Wilhelmina.

Verliefdheden

Door de komst van een familie uit Java, waarvan de twee oudsten jongens van een jaar of dertien waren, veranderde er iets in de verhouding tussen de jongens en meisjes op Ambon. Plotseling leerden we de uitdrukking 'Hij of zij is op..' kennen. Opeens had elke jongen een meisje waar hij verliefd op was en elk meisje een jongen, die zij buitengewoon aardig vond. Alleen Wim verzette zich tegen deze trend, maar we waren er allemaal van overtuigd, hoe heftig hij dit ook ontkende, dat hij verliefd was op 'Nannie Bajetto' een heel mooi meisje met donker haar en groene ogen. Hij liet haar altijd winnen en verdedigde haar, wanneer ze vals speelde.
Alleen omdat ik vader had horen zeggen: "Die Rinus Versteeg, dat vind ik nu een leuk joch", liet ik toe, dat deze jongen uit mijn klas met zijn rode haren en een met sproeten overdekt gezicht me zijn 'meisje' noemde. Af en toe vereerde hij me met een cadeautje: een gebruikt gummetje of een stompje potlood. Mies kreeg van de jongen, die 'op haar' was, Boeboe Brodhaag (knap met donker krulhaar), èchte geschenken, zoals mooie penhouders, waarvan de doorzichtige steel was gevuld met in kleurstof zwemmende visjes, of prachtige nieuwe puntenslijpers.
Ik probeerde me te verbeelden, dat ik verliefd op Rinus was, maar kon het niet volhouden, toen hij eens - nadat hij eerst om de ouderen te behagen vieze mopjes had zitten vertellen - zich door de grote jongens liet opstoken om mij te kussen. Ik vluchtte een tegen de muur van een schuurtje staande ladder op, maar was op het platte dak ervan een gemakkelijke prooi voor mijn roodharige vriendje, die er tot hilariteit van 'de groten' omstandig misbruik van maakte. Dat was het einde van mijn eerste liefdesaffaire, ik wilde niets meer van de jongen weten en vol weerzin veegde ik zijn zoenen af.
Van Mies hoorde ik later, dat zij - toen Beboer haar wilde kussen - zich ook heftig verzet had, maar hij had tenminste geprobeerd dit in het geheim te doen en niet om anderen te behagen.
Jaren later, ter gelegenheid van mijn huwelijk, dichtte moeder o.a. de volgende regels:

Nellie, wat had je zo vroeg al met Willie te smoezen?
De hele ochtend liep ik daarover te soezen.
Zo'n ongewoon feit, nee 't was niet gewoon
Dat Willie, een meisje uit Nellekes klas
Al zo vroeg in de morgen bij Nelleke was.
En zodra ze kwam, Nellie haar mee naar een hoekje nam
Waar ze druk stonden te fluist'ren
Maar ik kon ze jammer genoeg niet beluist'ren
Dit zaakje liet me echt niet met rust
En, nadat ik Nellie gedag had gekust,
Vroeg ik: "Wat kwam die Willie zo vroeg hier wel doen?"
En toen..ze aarzelde en keek heel verlegen
En hoe ik ook trachtte, niets kon haar bewegen
Hierover haar mondje open te doen.
Plots zei ik: "Is 't moeilijk 't moeder uit te leggen?
Wil je 't liever aan Miesje zeggen?"
Dat lukte, aan Mies vertelde ze, wat ze mij verzweeg

Over een vriendje op school: Rinus Versteeg.
(Nee, Ben je zult je niet erg'ren moeten
't Was een joch met rood haar en zomersproeten)
Lang was hij ziek en had ze hem niet gezien,
Willie vertelde, hij kwam weer op school misschien
Verwonderd vroeg ik: "Waarom zei je dat niet?"
Jij bent me toch ook een snuggere Piet
Is hij één van je vrinden?"
Je mag toch die Rinus wel aardig vinden?
Kindje, kindje ben je nu mal?"
Maar inwendig zuchtte ik: "Zo vroeg al?"

Vriendinnen

Willie en Fien Metselaar waren respectievelijk mijn en Mies' hartsvriendinnen, maar een jaar voordat de familie Metselaar Ambon verliet, heb ik (en ik had er een durend schuldgevoel over) Willie nog een tijd lelijk in de steek gelaten. Er was een nieuwe familie op Ambon komen wonen, de familie Burger; de vader was net als mijn vader assistent-resident. Zijn dochter, Sacha, zat bij me in de klas, van de moeder kreeg ik franse les, waar ik niets van opstak, maar ik vond het heerlijk naar haar toe te gaan, want haar dochter bezat wonderlijk mooi speelgoed en in mijn ogen 'echte juwelen'. Haar babypoppen waren zo natuurgetrouw gemaakt, al haar speelgoed leek gloednieuw, niet te vergelijken met mijn eigen, meestal gehavende voorraad.
Ik verwaarloosde Willie totaal, tot ik haar eens bij haar tuinhek zag staan. Ze woonde niet zo ver van Sacha vandaan en ik had het gevoel, dat ze me heel verdrietig aankeek, toen ik haar voorbijliep om met Sacha te gaan spelen. Mevrouw Burger nam haar dochter en mij vaak mee op onverwachte tochtjes en ook dat maakte, dat ik Willie links liet liggen.
Toen ik hoorde, dat Willie binnenkort voorgoed Ambon zou verlaten, overviel me een nog dieper schuldgevoel en de laatste paar weken probeerde ik mijn ontrouw goed te maken, maar onze vriendschap werd nooit meer als vroeger.
Vader, die wel voelde, dat het vertrek van onze vriendinnen Mies en mij verdriet zou doen, ging met ons mee naar de haven om de familie Metselaar uit te wuiven. Met traanverblinde ogen bleven we naar Fien en Willie zwaaien, gooiden serpentines op het dek van hun schip, schreeuwden elkaar toe: "Tot ziens", snikten af en toe, maar de boot voer onverbiddelijk de baai uit en we hebben elkaar nooit weergezien.
Op de terugweg naar huis kocht vader om ons te troosten een flesje parfum. Ik legde het mijne in mijn kleerkast, maar als altijd onzorgvuldig had ik het niet goed afgesloten en vond het flesje na een paar dagen leeg terug. Maar vaders meeleven mèt en begrip voor ons verdriet, dat is me mijn hele leven bijgebleven.

Angsten

Hoewel ik me in geen enkele periode van mijn leven zo veilig en 'er bij horend' heb gevoeld als tijdens mijn kinderjaren op Ambon, heb ik nergens ook zoveel angsten uitgestaan als op dat eiland. Vanaf de tijd dat we iets konden begrijpen, kenden we het verhaal van de verwoesting van het stadje in de eeuw voor de onze, verwoest door een aardbeving, en in de eerste tien jaar van mijn leven beefde de aarde van Ambon nog vele malen. En toen ik volwassen was, maakte ik een gedeelte van de verwoesting van de stad mee, tijdens de tweede wereld oorlog.

In mijn kinderherinnering beefde de aarde meestal ‘s nachts en wanneer we dan onze bedden voelden trillen, renden we dadelijk naar vader en moeders slaapkamer, de enige veilig aanvoelende plaats in huis.
Eens volgde een hele nacht lang de éne beving de andere op. In de grote achtergalerij zaten we - vader, moeder en kinderen, Anneliesje bij moeder op schoot - aanvankelijk angstig, later slaperig, te wachten op die éne grote schok, die ons huis zou doen instorten, ons zou doen vluchten, de grond zou doen splijten om ons te verzwelgen. In onze oren moeders waarschuwing: “Niet voor kasten langs lopen.” Ze had eens gehoord, dat een kind gedood was doordat een kast op haar viel. Ze had alle kasten met lange haken aan de muur laten bevestigen.
Die nacht vol bevingen keken wij kinderen bij elke schok gefascineerd naar een touwtje aan het plafond, dat dan heen en weer begon te slingeren. Uitgezonderd Kees wisten we allemaal waar dat touwtje voor diende. Kees zou de volgende dag jarig zijn en een vliegtuig krijgen, dat aan dat touwtje rond zou kunnen vliegen. Bij elke aardschok vroeg ik me af, of we die verjaardag nog zouden kunnen beleven, maar tot onze grote opluchting bleef ook deze keer de grote schok uit en kon de viering van Kees’ verjaardag doorgaan.

Verlof

Na meer dan zes tropenjaren had vader weer recht op verlof naar Nederland en hij en moeder begonnen er hoe langer hoe vaker over te praten. Moeder verlangde vooral naar het weerzien van haar familieleden en vader snakte naar een koeler klimaat; hij kon zo slecht tegen de tropische hitte en verzuchtte steeds vaker: “Wat heerlijk het straks weer eens koud te kunnen hebben.”
Toch zagen ze deze keer ook tegen het gaan naar Holland op, want het betekende dat ze aan het eind van het verlof afscheid zouden moeten nemen van hun drie oudste kinderen. Wim was inmiddels dertien geworden, had zijn toelatingsexamen voor de H.B.S achter de rug en op Ambon waren - op een mulo na - geen scholen voor voortgezet onderwijs.“Bovendien”, redeneerden vader en moeder, “is het niet goed voor de kinderen nu ze groter worden hun gemakkelijke, verwende leventje hier voort te zetten. Mies is over een jaar en Nellie over drie jaar (de lagere scholen waren toen nog zevenjarig) ook toe aan middelbaar onderwijs, we kunnen hen het beste ook maar in Holland achter laten.”
Maar waar moesten ze hun drie kinderen onderbrengen? Moeder wilde zo graag, dat we bij elkaar zouden blijven, maar gemengde kostscholen bestonden niet.
Ik herinner me nog zo goed hoe blij moeder was, na het lezen van de brief van haar zuster, tante Jany, waarin deze aanbood alle drie kinderen bij zich in huis te nemen. Omdat moeder zo opgetogen leek, namen we aan dat er een gegronde reden tot blijdschap was. We dansten juichend in het rond: “Hoera, we blijven bij elkaar”, maar ik weet nog goed, dat ik eigenlijk niet begreep wat daar zo bijzonder aan was. Ik had nog geen toekomstbesef. Het heden was prettig en zo zou dat altijd blijven en moeder vond dat we een blijde toekomst tegemoet gingen, dus daar vertrouwde ik op. Ik was nog nooit één dag van vader en moeder gescheiden geweest en ‘heimwee’ was alleen nog maar een woord.
Wanneer moeder ons riep om te komen eten klonken onze namen als één naam. “Wimmiesnelkeesjopieanneliesje, Eten” Onscheidbaar leken we: vader en moeder, door wie we ons beschut en geliefd voelden, Wim de stoere oudste broer, Mies mijn steun en toeverlaat en vaak mijn geweten, Kees mijn stille hulpvaardige broertje, Jopie mijn lieve kleine zusje, pittig Anneliesje, lievelingetje van de ‘groten’. Onscheidbaar leken we.

Ongeveer een half jaar voor ons vertrek naar Holland liet vader door een Chinese ‘toekan kajoe’ (timmerman) voor het hele gezin houten hutkoffers maken. De handwerkslieden op Ambon waren vrijwel allemaal Chinezen: meubelmakers, schoenmakers, fotografen; Arabieren hadden meestal stoffenwinkels, terwijl de Ambonezen, zeker de Christelijke, vaak ambtenaren waren of zich lieten opleiden tot onderwijzers of dominees.
Toen moeder de ‘hutkoffers’ zag, schrok ze: “Het lijken wel doodskisten”, riep ze uit tot vaders teleurstelling. “Nou dan spijker ik er wel bandijzeren strips omheen en geef ze een verfje”, beloofde mijn vrij onhandige vader. Hij vroeg de drie oudste kinderen hem bij het verven te helpen. Eerst deden Wim, Mies en ik dat enthousiast, maar langzamerhand kregen we een hoe langer hoe grotere hekel aan het eindeloze schuren en tenslotte verven van die acht ellendige houten kisten. Wim en Mies lieten al gauw verstek gaan, maar ik kon het niet over mijn hart verkrijgen vader alleen te laten ploeteren, vooral niet omdat hij een paar maal prijzend had gezegd: “Jij bent de enige, die me niet in de steek heeft gelaten. Jij bent de enige trouwe.”
En ook omdat hij tijdens de rustpauzes een beetje samenzweerderig zei: “Niet aan moeder zeggen, nu gaan we samen een sigaretje roken”, om me dan een doosje voor te houden en, als was ik een volwassene, een sigaret aan te bieden, die hij ook nog voor me aanstak.
Nee, hoe het schuren en de verflucht me ook tegenstonden, ik zou vader nooit in de steek laten, ik hield het allermeeste van vader, meer dan de anderen.
Maar tot mijn grote opluchting en schuldgevoel mondde dit ‘door het vuur gaan voor vader’ uit in een hoge koorts, door moeder influenza genoemd, terwijl ik zeker wist, dat ik ziek geworden was, omdat ik zo genoeg had van mijn taak. Ik voelde dat ziek-worden ook als een verraad aan vader, maar toch ook als een barmhartig ingrijpen van God, die moest geweten hebben hoe ik die dagelijks terugkerende verfsessies verfoeide.

……

Al weken heb ik geen herinneringen meer neergeschreven. Ik denk, dat ik wel weet hoe dat komt. Ik zie er tegen op afscheid te moeten nemen van die tien eerste gelukkige jaren in dat kleine, toen nog mooie, Indische stadje van mijn jeugd, de jaren dat ik nog helemaal hoorde bij de clan, die mijn familie was.
Nog één herinnering als afsluiting, een heel dierbare.
Af en toe gaven vader en moeder wel eens ter gelegenheid van één of andere gedenkdag een feest voor hun vrienden en kennissen. Daartoe werd de achtergalerij omgetoverd tot een soort balzaal en op de grote eettafel stonden op schalen en schaaltjes in mandjes en kommetjes allerlei hapjes of fruit klaar, terwijl op de grond in teilen vol ijsblokken geprobeerd werd de drankjes koel te houden.
Zulke feesten begonnen pas wanneer de kinderen naar bed waren, wat vader kennelijk betreurde. Hij genoot pas, als hij wist, dat zijn kinderen ook genoten en had ze het liefst overal bij betrokken.
Daarom zette hij op zo’n feestavond de deur van Wim en Kees’ kamer (die kamer kwam op de achtergalerij uit) op een kier, zodat de vier ‘groten’ vanuit Wims bed de feestgangers konden bekijken. We hielden ons doodstil om vader niet te schande te maken. Af en toe kwam hij zich vergewissen of we wel goed zicht hadden op het geheel en dan bracht hij één of ander lekker hapje mee. “Moeten jullie dit eens proeven.” Hij was altijd benieuwd of we zo’n uitheemse, meestal uit Holland geïmporteerde lekkernij zouden kunnen waarderen. Eens kreeg ik een peer van hem en ik besloot de vrucht tot de volgende morgen te bewaren, nadat ik er eerst een hapje van geproefd had. Tot mijn grote teleurstelling was het afgebeten plekje bruin geworden en ik liep naar vader om dat te melden: “Kijk eens, hij is nu al boesoek (rot).” Vader legde me uit, dat appels en peren verkleurden, wanneer de schil er af was. “Maar in

Holland, Nellie, o daar zijn de appels en peren veel lekkerder. O, goudrenetten, daar kan geen Indische vrucht tegenop." Nu, voorlopig prefereerden zijn kinderen die Indische vruchten ver boven de Hollandse. Vader at - op een mangistan na - nooit één Indische vrucht, terwijl moeder zelfs de kwalijk riekende doerians met smaak at.
Ach vader, hoe belangrijk was zijn gezin voor hem. Vreemden noemden hem de 'gelukkige vader'.
De laatste oudejaarsavond op Ambon mocht ik voor het eerst tot twaalf uur opblijven. Tot dan toe hadden alleen Wim en Mies dit voorrecht gehad, nu hoorde ik definitief bij de 'groten'. De vorige oudejaarsavonden werd ik samen met de 'kleintjes' tegen twaalven pas gewekt en vanuit de voorgalerij stonden moeder en al haar kinderen te kijken, hoe vader in de tuin het gevaarlijke vuurwerk afstak. Elk jaar vlocht hij in een boompje een 'renteng' van vuurwerk en bewaarde het afsteken ervan als knaleffect voor het laatst.
Eigenlijk waardeerde ik het lawaai niet bijzonder, maar Wim en Kees deden het des te meer. Allemaal waren we het er over eens, dat ons vuurwerk het hardst had geklonken, dat vader meer vuurwerk had afgestoken dan alle andere vaders op Ambon hadden gedaan en als altijd vonden we tevreden, dat òns gezin het beste van alle gezinnen was.

Van een kroonjaar werd altijd een bijzonder feest gemaakt. Ik vierde mijn eerste niet lang voordat ik uit mijn kinderparadijs vertrok. Vlak daarvoor beleefde ik nog iets heel ingrijpends. Ik was 'mooie steentjes' in de tuin aan het zoeken met de bedoeling ze mee te nemen naar Holland als aandenken aan Ambon, toen ik plotseling met een schok rechtop ging staan. "Ik ben gróót", dacht ik verwonderd. "Ik denk na over mijn verleden en dat heb ik nog nooit eerder gedaan." Helemaal goed kan ik de ervaring niet beschrijven, ik voelde dat ik een tijdperk afgesloten had; alsof ik eindelijk aan het beseffen was, dat ik op de wereld woonde, op een eiland in Indië. Ik dacht na over mezelf en opeens voelde ik me een beetje volwassen. De steentjes legde ik in de hutkoffer, die voor mij bestemd was, maar toen ik ze in Holland tijdens een bui van heimwee naar Ambon te voorschijn wilde halen, waren ze verdwenen. Moeder had de steentjes natuurlijk - zich afvragend hoe die vieze dingen in de schone hutkoffer kwamen - er uitgegooid. De hutkoffer reisde de volgende elf jaren met me mee op al mijn reizen, tot hij in de Tweede Wereldoorlog door bommen vernietigd werd.

Hoe dichter het vertrek naar Holland naderde, hoe vaker aan tafel de gesprekken gingen over dat verre, in de ogen van vader en moeder volmaakte land, het land van hùn jeugd. En wij, hun kinderen, geloofden hun verhalen en verheugden ons met hen op ons vertrek uit Indië.

Er werd vendutie gehouden: al onze vertrouwde meubelen en boeken kwamen zo terecht bij andere families om, wanneer deze families op hun beurt Ambon verlieten, in handen van weer andere families over te gaan.
Onze laatste maaltijd in het oude huis gebruikten we gezeten op een tikar op de grond van de lege achtergalerij en daarna verspreidden we ons over de huizen van kennissen bij wie we de laatste week mochten logeren. Mies en ik kwamen terecht bij Opa en Oma Schut, die in een klein huisje aan de straat woonden, die later de 'Burgemeester Schutstraat' zou heten. Opa Schut had kennelijk veel voor de Ambonse burgerbevolking gedaan.
Mies en ik beleefden er nog iets, dat grote indruk op ons maakte: de komst van elektrisch licht op Ambon. We konden maar niet genoeg krijgen van het aanknippen van het licht. Geen djongos was meer nodig om de gaspomp op te pompen en de lampen aan te steken. We konden voor ons eigen licht zorgen. Het leek een wonder.
Voor het eerst had ik 's avonds moeite in slaap te komen. Mies leerde me schaapjes tellen, maar het hielp niet veel. Ik had in dat brede bed, waarin we samen sliepen, ook een al eerder gedroomde nachtmerrie, waarin het schip, dat ons naar Holland bracht, bijna verging.

Wim nog in het bezit van zijn boot
Kees op de voorgrond

v.l.n.r. moeder Ans, Anneliesje, Kees, Nellie, Jopie, vader Hermen Jan, staand Mies en Wim

v.l.n.r. Wim, Mies, Nellie, Kees, Jopie, Anneliesje

v.l.n.r. Nellie, Jopie, Mies, Wim, Anneliesje, Kees

De reis naar Holland

Aanvankelijk was er sprake van geweest, dat we de reis van Ambon naar Soerabaja met het kleinste schip van de gouvernementsmarine ‘de Fomelhout’ zouden afleggen, maar tenslotte vertrokken we met de grotere boot de ‘Anna’. Van het afscheid van Ambon herinner ik me vrijwel niets meer. We zullen wel uitgezwaaid zijn door heel veel kennissen en die zullen wel serpentines op ons dek hebben gegooid en een fluitorkest zal het Wilhelmus wel hebben gespeeld, maar wij, de kinderen, waren veel te opgewonden eindelijk aan boord te zijn, om ons druk te maken over ons vertrek of ons bedroefd te voelen om het verlaten van ons eiland. We renden de trappen op en af – we waren geen trappen gewend - en we verkenden alle dekken en onze hutten en gingen tenslotte op de voorplecht van het schip zitten kijken naar de onder ons wegglijdende zee en wanneer we dan de diepte in doken om daarna weer omhoog gestuwd te worden door de steeds woestere golven, zeiden we: “Net als op een schommel.” Tot mijn verwondering verdwenen Wim en Mies na een poosje om niet meer terug te keren. Toen de golven over het dek begonnen te slaan en ik me niet meer staande kon houden, ging ik op zoek naar mijn familie. Ik trof ze - op vader na - allemaal beneden in de hutten aan en prompt voelde ik me misselijk worden door de zure lucht die er hing. Ze hadden, moeder het vaakst, om beurten hun offer aan de zee gebracht.
Maar dat zou mij niet overkomen, ik wilde net als vader zijn. Moeizaam beklom ik de op en neer en heen en weer deinende trap, die naar het dek voerde. Boven aan die trap stond vader met de kapitein te praten en ik hoorde de trots in vaders stem, toen hij me aan de man voorstelde: “Mijn dochter Nellie, zij is net als ik nooit zeeziek.” “Ja”, zei de kapitein. “We hebben wel héél zwaar weer. De Fomelhout zou het niet gehaald hebben, maar de Anna is gelukkig een veel zeewaardiger schip.” Sinds die reis heb ik me altijd gedwongen niet zeeziek te worden, ik wilde als vader zijn.....

In Soerabaja betrokken we een hotel, dat uit allerlei paviljoens bestond en waar we een paar dagen moesten verblijven, voordat we met de P.C. Hooft, een boot van de Maatschappij Nederland, naar Holland zouden vertrekken. We ontmoetten een oude bekende: juffrouw Lüske, de vrouw, die ons haar huisje op Saparoea tijdelijk had laten bewonen. Als altijd hulpvaardig bood ze nu aan de hele kinderschaar ‘s morgens naar de eetzaal te begeleiden, zodat vader en moeder wat zouden kunnen uitslapen, om dan gezellig samen te kunnen ontbijten.
Wij, de kinderen, konden deze regeling niet erg waarderen, daar de juffrouw veel nauwgezetter op onze manieren lette dan we gewend waren.
Op een morgen liep Anneliesje - blij om de nieuwe dag en de mooie omgeving en alle welwillende volwassenen - luid een kinderliedje zingend de eetzaal binnen. Ze had een mooi, helder stemmetje en ik denk, dat alle aanwezigen genoten van haar vrolijkheid, ze zag er bovendien nog heel lief uit met haar blonde krullen, maar juffrouw Lüske bestrafte haar geschrokken: “Houd dadelijk op Anneliesje, dat kun je hier niet doen.” Tot heimelijke vreugde van ons groten trok ons zusje zich echter niets aan van het verbod en Jopie bracht, als zo vaak, onze wrevel onder woorden, toen ze peinzend, alsof ze een ontdekking deed, maar ook met haar zwarte ogen wat verontwaardigd kijkend naar onze begeleidster, zei: “U bent onze moeder niet!”
Arme, hartelijke juffrouw Lüske, wat zal ze af en toe een hekel aan dat stel kinderen hebben gehad. Ze voelde natuurlijk de afkeuring van de hele clan, al gedroegen de ‘groten’ zich nog zo ordelijk en conform haar wensen.

Er was op mijn tiende verjaardag nogal wat ophef gemaakt van het feit, dat ik ook een kroonjaar had bereikt, wat mij het gevoel gegeven had, dat ik voorgoed niet meer tot de 'kleintjes' behoorde, maar aan boord van het passagiersschip de P.C. Hooft dacht men er anders over. Kinderen tot twaalf jaar werden er tot het kinderdek veroordeeld, terwijl kinderen boven de twaalf zich op de dekken van de volwassenen mochten ophouden. Dat betekende voor mij een onherroepelijke scheiding van Wim en Mies.
Op het kinderdek werden we door kinderjuffrouwen bezig gehouden met o.a. het vlechten van rieten mandjes, handwerkjes en dek- en kringspelletjes. Na een mislukt rieten mandje weigerde ik me verder met dit kinderachtige gedoe in te laten en een andere verongelijkte tienjarige, Majem van Reede, deelde mijn minachting, We ontvluchtten samen via een trap aan de achterkant het kinderdek, zo gauw we er kans toezagen. Die trap kwam uit op het tweede klas dek, maar omdat wij eerste klas passagiers waren, mochten we alle dekken betreden, wat omgekeerd aan tweede en derde klas passagiers niet was toegestaan. We zwierven samen de hele boot rond, altijd op onze hoede niet onder ogen van onze ouders te komen. Om onze verontwaardiging over de onheuse behandeling lucht te geven, haalden we allerlei kattenkwaad uit. Zo glipten we onder de W.C.-deuren door om ze allemaal op BEZET te knippen. We bleven van een afstand het effect bekijken. Ik zag best, dat vader pretlichtjes in de ogen had, toen tenslotte uitkwam wie de kinderen waren, die deze wandaad hadden begaan.
's Avonds zwierven we rond op de galerij, die boven de eetzaal van de volwassenen omliep, verontwaardigd kijkend naar onze zusjes en broers, die daar wèl aan de prachtig gedekte tafels met hun ouders de maaltijd mochten gebruiken, of wegstuivend, wanneer een boze hofmeester ons in de gaten kreeg. We stormden dan een meestal lege hut binnen, maar soms troffen we ook wel eens een verbaasd kijkende heer of dame aan, die zich nog voor het diner aan het kleden was.

Vanaf een hoger dek bespiedden we geregeld het gehate kinderdek, terwijl we bespraken wat een uiterst kinderachtige spelletjes er gespeeld werden, goed voor kleuters maar zeker ongeschikt voor tienjarigen. Eens zagen we hoe Anneliesje zich ergens boos over maakte en uit de kring van kinderen stapte en aan de kant ging staan. Jopie als altijd solidair voegde zich bij haar. Majem had de euvele moed om kritiek te leveren: "Wat een vervelende zusjes heb jij, zeg." Hoe durfde ze mijn zusjes te beoordelen, ik had haar aan willen vliegen, maar ik hield mijn mond, liep van haar weg naar mijn hut om het even later op mijn bed uit te snikken van berouw en walging over mijn lafheid. "Ik ben niet beter dan Judas. Ik heb mijn zusjes verraden." "Ik ben een lafaard, Jopie is moediger dan ik."

Voor de ouders was de regeling van kinderjuffrouwen en een kinderdek natuurlijk een uitkomst. Zo konden ze in alle rust van hun zeereis genieten. Maar voor de meeste kinderen was het een opgaaf. Zo vertelde Jopie later, hoe Kees haar had wijsgemaakt, dat de spinazie, die we af en toe voorgezet kregen, door de kinderjuffrouwen van tevoren was fijngekauwd. Ze kon de groente niet meer door haar keel krijgen. Ook voor Kees, stille introverte Kees, zal het moeilijk geweest zijn om toe te laten dat vreemden, al waren ze nog zo goedwillend, zich met zijn doen en laten bemoeiden. Ook hij verfoeide de regeling.

Aan het eind van de reis werden er voor de kinderen van het kinderdek wedstrijden gehouden op het promenadedek. De boven-de-twaalf-jarigen hielden èchte wedstrijden op het gymnastiekdek. Mijn leeftijdsgroep moest strijden om de eer wie het snelst van een bepaald punt naar een ander punt kon hollen, om bij dat punt aangekomen een draad door een naald te rijgen en zich daarna weer naar het punt van uitgang te spoeden. Het lukte mij het vlugst de draad door de naald te halen, maar ik vond het beneden mijn waardigheid de terugweg

rennend af te leggen. Pas toen ik moeder hoorde roepen: “Toe dan Nellie, lóóp”, versnelde ik mijn pas en won de wedstrijd. Ik kreeg een mooie eerste prijs, waar ik echt wel blij mee was. Het meisje dat de tweede prijs won, was er niet tevreden mee en de hofmeester vroeg aan mij of ik met haar wilde ruilen. Ik durfde niet te weigeren en bleef zitten met een voor mij, die handwerken verfoeide, waardeloos bezit: een étuitje met zilveren handwerkbenodigdheden.

In Colombo en Port-Said kwamen verkopers hun waren, op Perzische kleedjes uitgestald, verkopen en goochelaars hun kunsten vertonen op de promenadedekken van het schip. Vooral om de goochelaars heen stonden kringen bewonderaars, wij kinderen natuurlijk, op de voorste rij. Er was me geleerd, dat toverij niet bestond, maar toen ik hen bezig zag twijfelde ik er toch echt aan.
En dan de ‘doebeltjies-duikers’. Vader diepte alle dubbeltjes die hij bezat voor ons op uit zijn portemonnaie en wij gooiden ze naar de kleine bruine jongetjes, die beneden ons in zee zwommen. Hoe ver het muntje ook het water in zonk, altijd lukte het een jongetje het dubbeltje te pakken te krijgen, om dan - al zijn witte tandjes blootlachend - ons aan de railing het geldstuk te tonen om het daarna in zijn mond te laten verdwijnen en dan weer zijn roep te laten horen: ‘doebeltjie, doebeltjie’. Hun vertoning deed Wim popelen met hen mee te doen. Hij had op Ambon ook zo vaak rondom boten gezwommen en gedoken, zelfs - aangemoedigd door matrozen - onder boten doorgezwommen, daden waar Mies en ik wel van op de hoogte waren, maar die angstvallig voor vader en moeder verzwegen moesten worden.
Van een voorzichtige, wat bange kleuter was Wim een waaghals geworden. Onder het motto ‘Je moet toch één keer dood’ haalde hij allerlei gevaarlijke kunstjes uit, zoals balanceren op takken, hoger dan het huis, de toekijkende kinderen toeroepend: “Je moet toch één keer dood.”
Eens stond vader hem aan de voet van zo’n boom op te wachten, doodstil, uit angst, dat Wim zijn evenwicht zou verliezen, wanneer hij hem verwijten zou gaan doen. Ik weet, dat ik op dat moment dacht: “Waarom is vader niet boos?” Maar op de grond aangekomen, kreeg Wim wel degelijk het door mij verwachte pak slaag en de verwijten van een hevig geschrokken vader. Het kwam nooit bij Mies of mij op om vader en moeder in te lichten over Wims waaghalzerijen. Overtuigd van de waarheid van zijn woorden, dat we allemaal sterfelijk waren, stonden we vrij gelaten, hoewel angstig, naar zijn kunsten te kijken, wachtend op het ogenblik, dat het mis zou gaan. Vader of moeder waarschuwen stond gelijk aan klikken en dat deed niet één kind. Wanneer ik aan de ‘doebeltjies-duikers’ in Port-Said denk, moet ik ook altijd aan Wim denken, mijn oudste zo bewonderde broer, die net zo goed duiken kon als zij, net zo onbevreesd was en onkwetsbaar leek, maar waarvan moeder eens zei: “Voor Wim is de scheiding van ons gezin het ergst geweest.” Moest moeder toen denken aan dat lieve tweejarige jongetje, dat niet van haar ziekbed wilde wijken, omdat het toch ‘op moeder moest passen’?

Onze bootreis eindigde in Genua, want de P.C. Hooft hoorde toe aan de Maatschappij Nederland, die haar schepen van Amsterdam naar Batavia en vice versa liet varen, maar haar passagiers sinds 1926 in staat stelde de reis naar Nederland via Genua per ‘boottrein’ over land voort te zetten. De treinreis nam twee dagen in beslag, de bootreis van Genua naar Amsterdam een week. Om de één of andere reden hadden vader en moeder een voorkeur voor de Maatschappij Nederland en dat maakte, dat wij kinderen een beetje neerkeken op mensen, die zich met de concurrerende Maatschappij ‘de Rotterdamse Lloyd’ lieten vervoeren.
De boottrein, de ‘Nederland – Express’, vertrok uit Genua en reed via Milaan, Zwitserland en Keulen naar Utrecht en den Haag. De ‘Lloyd Rapide’ liep van Marseille via Parijs, Brussel en Antwerpen naar Rotterdam en den Haag. En omgekeerd.

In het boek ‘Per mailboot naar de oost’ van A. Alberts las ik het volgende stukje over deze boottreinen.
‘Onlosmakelijk verbonden met de Indië-reis was de reis over land per boottrein. Dit vervoermiddel heeft een betrekkelijk korte geschiedenis gehad, officieel nog geen vijftien jaar, want pas in 1926 kregen de beide betrokken scheepvaartmaatschappijen de organisatie van het rijden met de ‘Nederland Express’ en ‘Lloyd Rapide’ helemaal rond.’

De Tweede Wereldoorlog maakte een eind aan de reizen.
Natuurlijk hadden er voorheen boottreinen gereden en ze rijden feitelijk nog steeds. Maar afgezien van de omstandigheid, dat ze uit spoorwagons zijn samengesteld, hebben ze niets gemeen met hun roemruchte voorgangers, die hun passagiers als in een rijdend luxehotel van Amsterdam of den Haag naar Genua of Marseille en terug vervoerden. De eerste boottrein - het was die van de ‘Nederland’- vertrok op 12 juni 1926 uit Genua naar Amsterdam. Die van de ‘Lloyd’ vertrok een klein jaar later op 17 maart 1927 uit Marseille. Het heeft nog ruim een jaar geduurd - tot juni/juli 1928 - voor de beide maatschappijen hun treinen ook de omgekeerde reis lieten maken. Toen pas was de echte boottrein volledig in de passagiersdienst geïntegreerd. Maar om er dan ook een sieraad van te zijn.
Het is in onze tijd moeilijk zich een voorstelling te maken van het interieur van een boottrein. Ze lijkt in vrijwel geen enkel opzicht op de tegenwoordige TEE-treinen. Ze hebben in enkele opzichten iets gemeen met beroemde internationale treinen als de Oriënt-Express, waarmee Agatha Christie heeft gereisd en waarin ze een van haar verhalen laat gebeuren.
‘Zitcompartimenten voor ten hoogste zes reizigers. Een- en tweepersoons coupés in aparte wagon-lits. En dan vooral de diningcar met zijn brede ramen, leren fauteuils, schemerlampen en natuurlijk de menu’s. De kelners en de koks met hun witte mutsen, die na afloop van het diner de tafels langsgingen om te vragen of het gesmaakt had. Een luxe, die door de directies noodzakelijk werd gevonden, alleen al om redenen van concurrentie.’ Tot zover het citaat.

In zo’n rijdend luxehotel zetten vader en moeder en hun zes kinderen hun reis naar Holland over land voort. Toen ik zelf een gezin had, begreep ik pas goed hoe groot moeders organisatietalent moet zijn geweest. Op zes kinderen moest toegezien worden dat ze zich behoorlijk gedroegen, netjes gekleed, gekamd, geschoeid en gewassen waren, om toch maar tijdens de lange reis de medepassagiers niet tot last te zijn en er niet als schooiers bij te lopen. In de diningcar oogstte moeder wel terechte complimentjes over ons voorbeeldig gedrag. “Dat hebben we wel eens anders gezien van kinderen uit Indië.” Het was de eerste keer, dat ik ons hoorde bestempeld worden als ‘kinderen uit Indië’ Ik zou nadien nog vele malen ons bij die woorden horen noemen, terwijl ik ons voordien altijd als gewone Hollandse kinderen had beschouwd.
Op de reis door Zwitserland maakten de tunnels de grootste indruk op me. De lange St. Gottharttunnel, dwars door de bergen geboord, daar kon het Zwitsers landschapsschoon niet tegen op.

In Holland

Bij aankomst in Zevenaar zeiden vader en moeder ontroerd: “Nu zijn we in Holland, kinderen.”
Ik zag niets bijzonder moois of afwijkends aan het landschap, maar geloofde hen op hun woord, dat dit nu het Beloofde Land moest zijn.

Van het weerzien met vaders familie in Zwolle, herinner ik me niet veel meer. Het gezin was zo groot, ik kende niet dadelijk al mijn nichtjes en neven uit elkaar.
Moeder nam me op een morgen mee naar een hoedenwinkel en kocht een in haar ogen en in die van de verkoopster 'snoezig' lichtblauw hoedje voor me en ik voelde, dat het bedrag dat ze er aan uitgaf eigenlijk boven haar budget ging. Ik had tijdens al het gepas plotseling een diepe liefde voelen opkomen voor de geduldige, vriendelijke winkeljuffrouw en toen ik ook nog een snoepje van haar kreeg, omhelsde ik haar spontaan. Zoiets deed je kennelijk niet in Holland, want moeder vertelde de gebeurtenis aan alle volwassenen en voegde er vergoelijkend aan toe: "Ach, in Indië zijn alle Nederlanders een soort tante en oom voor de kinderen."

Moeder kon haast niet wachten op de dag, dat het gezin naar Den Helderzou vertrekken, de stad waar haar oudste zuster Jany woonde met haar man en drie kinderen.
In de trein ernaar toe bekeek ze voldaan haar kinderschaar: leuke, goedgeklede kinderen, wat stond Nellie dat hoedje toch snoezig, wat zou Jany er van zeggen? Bij Heer Hugowaard stak vader zijn hoofd uit het coupéraampje en deelde ons mee: "We zijn er bijna." Ik wilde daar het mijne van hebben en stak mijn hoofd uit het andere raampje om even later mijn armen in paniek uit te strekken naar mijn wegwaaiende blauwe hoedje, dat op en neer dartelend al gauw uit het gezicht verdwenen was. Ontsteld trok ik mijn hoofd naar binnen, vurig hopend, dat het naderend weerzien moeders boosheid om het hoedjesverlies zou temperen, maar dat leek er niet erg op: "Hoe kòn je nu toch.., o.., wat ben je toch een sufferd, dat dure hoedje", bleef ze teleurgesteld herhalen. Zelfs vlak nadat ze haar zuster omhelsd had, begon ze weer over mijn stommiteit. Ik voelde, dat ik een deel van haar vreugde om het weerzien had vergald. Tante Jany won dadelijk mijn volledige sympathie, toen ze bij het zien van mijn bedrukte gezicht, opgewekt zei: "Nou zeg, er zijn hier ook hoedenwinkels, hoor. Daar laten we onze stemming niet door bederven." Moeder is daarna nooit meer teruggekomen op het voorval, maar ik ben nog jaren in de buurt van Den Helderblijven rondkijken, of iemand mijn blauwe hoedje droeg.

In Huisduinen, de badplaats bij den Helder, had tante Jany een vrij groot zomerhuis voor ons gehuurd, waar we de eerste paar maanden tijdens een koude, waaierige zomer in woonden. Vaders zuster, Jo, had er ook zo'n huis gehuurd om moeder bij te staan, maar meestal had die tante meer steun aan moeder dan omgekeerd. Die hele zomer bleef het een komen en gaan van ooms, tantes, nichtjes en neven, die hun 'Indische familie' kwamen opzoeken en er een dagje strand aan vastplakten. Het kwam toen nog niet bij me op me teleurgesteld te voelen over de weersgesteldheid, of de manier van leven in dat ijskoude Beloofde Land. We waren nog bij elkaar, vormden nog één familie en vader en moeder leken te genieten van het weerzien van hun familieleden en vader liep zelfs graag te wandelen in de gure nooit aflatende wind. Maar ik herinner me toch, dat ik me af en toe, vooral tegen de schemering, plotseling bevreemd voelde, alsof de lucht en de zee en de wind niet mijn lucht en zee en wind meer waren. Vooral omdat tegen die tijd Jopie, mijn kleine zusje, overvallen werd door wat wij 'gekke gedachten' noemden en moeder, wanneer ze een tijdje aan Jopies bed gezeten had om haar te kalmeren, wat bezorgd naar buiten kwam en tegen vader zei: "Ze had het weer." Wat ze had werd ons niet verteld en zelf herinnert ze zich haar angsten niet meer. De wereld was niet meer zo vertrouwd en gewoon als in Indië.
Ondanks het feit, dat de grauwe Noordzee niet leek op onze mooie, blauwe baai op Ambon hield ik toch wel van al dat woeste water, de golven, die over de stenen van de pier en over mijn blote voeten rolden en we voelden ons allemaal heimelijk superieur aan onze Hollandse nichtjes en neven, omdat wij wel en zij niet met ongeschoeide voeten over de schelpjes en steentjes konden lopen, beschermd door de dikke eeltlaag onder onze voeten.

De jaren in Holland

Na de zomervakantie moesten we ook weer naar school, voor het eerst naar een Hollandse school. Ik vermoed, dat ik ook op die school mijn tijd verdroomde, want ik kan me niet één medescholier herinneren en alleen door een bepaald voorval de Hollandse ‘meester’ voor de geest halen: een broodmagere, holwangige man, die plotseling naast mijn bank stond en op me neer keek, zodat ik me dadelijk inspande zo netjes mogelijk te schrijven, totdat hij opeens na een grondige bestudering van mijn hoofd, opeens vroeg: “Draag jij een pruik? Je hebt allerlei kleuren haar.” Ik schaamde me en ontkende heftig. Mijn door de Indische zon verbleekte haar werd in zonloos Holland langzamerhand donkerder - coupe soleil zouden ze de kleur tegenwoordig noemen, maar in 1929 was het een vreemd verschijnsel.

Na ons verblijf in het zomerhuis in Huisduinen hebben we nog een paar weken in een bovenhuis in één van den Helder’s boomloze straten gewoond. Ik zou deze tussenstop vergeten zijn, als we er niet iets indrukwekkends hadden beleefd. Op een namiddag vielen er uit de lucht plotseling witte balletjes, die neerknalden op het dak. Alle kinderen gilden: “Sneeuw, sneeuw”, en stormden de trappen van het bovenhuis af, de straat op, wild dansend en tenslotte teleurgesteld, omdat de sneeuw zo hard bleek en de straat niet wit werd. “Het is hagel”, legde moeder uit en die hele winter zagen we het door vader en moeder met zoveel liefde beschreven natuurverschijnsel ‘sneeuw’ niet, wèl maakten we genoeg regen en wind en storm mee.

We verhuisden voor de tweede maal, nu naar een huis in de Stationsstraat, de korte straat door een plantsoentje gescheiden van het station. Wij woonden op een hoek, moeders zuster en haar gezin een paar huizen van ons af.
Nog steeds scholden we niet op Holland, nog steeds waren we een gezin en hoorde elke omgeving vanzelfsprekend bij ons leven, dat het mooiste leven was dat een gezin maar hebben kon. Niet één van de kinderen had nog ooit een groot verdriet of gemis meegemaakt. Het verdriet om vaders vertrek in februari van het volgende jaar 1930 is te vergelijken met elk ander groot verdriet in mijn leven. Vaders verlof was voorbij, maar om het afscheid van de drie oudste kinderen minder schrijnend te maken hadden hij en moeder besloten, dat moeder nog drie maanden langer in Holland zou blijven en hem dan met de drie ‘kleintjes’ zou volgen naar Indië.

Vaders vertrek

De nacht voor vaders vertrek bracht ik slapeloos en huilend door. Vader kwam me tenslotte troosten en hij bleef maar uitleggen, dat de scheiding echt voor mijn bestwil was, ik wist toch wel, dat er op Ambon geen middelbare scholen waren, dat er alleen een mulo was. En ik bleef herhalen: “Maar dat kan me niet schelen, laat me dan toch naar de mulo gaan.” Hij had lang geduld met me, vader. Misschien wel omdat ik de jongste was en hij voelde, dat ik me niet aanstelde, ècht wanhopig was. Vader weg! Jarenlang weg. Zes jaar lang wakker worden met de gedachte: “Vader is er niet!” Vader, die ons al die verlofmaanden ‘s morgens had wakker gemaakt met een kopje chocola en een beschuit. Gewend als hij was geraakt aan de Indische dagindeling, die om zes uur begon, kon hij na zessen niet meer in bed blijven liggen, dit in tegenstelling tot moeder, die graag ‘uitsliep’. Vader stond al vroeger dan Mina, ons dienstmeisje, in de keuken om zes kopjes chocola klaar te maken en zes beschuiten te smeren

om ze op een groot dienblad naar boven te brengen, waar zijn zes allang ontwaakte kinderen hem opwachtten en ik in elk geval de dag begon met mijn vader diep lief te hebben.
En die vader zou ik zes jaar lang niet zien! Ik wilde het niet aanvaarden. Ik was niet boos op vader, maar ik haatte wel de school en de leerplichtwet en de hele noodzaak van het volwassen worden. Ik huilde van verdriet, maar ook van machteloosheid.

Na vaders vertrek bleef moeder alleen voor de kinderen zorgen, een beetje bijgestaan door haar zuster, die een Hollands huishouden gewend was. Daarom luisterde moeder graag naar die zuster en deed haar in veel dingen na. Plotseling moesten we ‘s zondags naar een kille, koude kerk, waar een dominee ons deed vechten tegen de slaap en een pepermunt ons hielp wakker te blijven.
De omgang met haar zuster en zwager in de maanden zonder vader heeft wel veroorzaakt, dat Wim, Mies en ik nooit lid van een H.B.S.-vereniging hebben mogen worden. Wim was er aanvankelijk wèl lid van en aan het eind van zijn eerste schooljaar op de enige middelbare school in Den Helder- een H.B.S.-B. - werd door de leerlingen een toneelstuk opgevoerd, dat ook door de ouders mocht worden bekeken. Moeder ging samen met haar zuster naar de uitvoering. In het stuk werden een paar krachttermen gebruikt, die moeder - in Indië gewend aan zulke taal - niet zullen zijn opgevallen. Maar na afloop van de avond op weg naar huis zei haar zuster, diep bekommerd: “Ik zou mijn kinderen beslist geen lid laten worden van zo’n vereniging. Al die vloeken...” Wims lidmaatschap werd opgezegd. Naderhand, toen Mies en ik ook allebei naar de H.B.S. gingen, hebben zij en ik in het diepste geheim van ons zakgeld zijn abonnement betaald, zodat er tenminste één van ons drieën normaal mee kon doen op school.

Soms liet moeder ons wel eens over aan de zorgen van Mina, het dienstmeisje, om afscheid te kunnen nemen van haar omvangrijke familie en die van vader. Mina was een spichtig, ontevreden kijkend meisje met niet veel liefde voor haar baan en zeker niet voor ons. Moeder vertrok nooit, voordat ze ons tijdens een ernstig gesprek had laten beloven, dat we Mina in alles ter wille zouden zijn en vooral niet lastig met eten (daarbij keek ze mij aan) te zijn. Denkend aan mijn arme eenzame vader ver weg in Indië, die zou willen, dat moeder niets in de weg gelegd werd, beloofde ik haar bijna plechtig, dat niemand van mij last zou hebben.
We verdachten Mina ervan, dat ze een aanleiding zocht om te kunnen schelden op die verwende Indische kinderen, want waarom kookte ze in moeders afwezigheid altijd bloemkool, een groente die we allemaal verfoeiden? Bloemkool met een glibberig sausje en met nootmuskaat gepoederd. Bij thuiskomst uit school rook ik de uitwerpselenlucht al voor ik het huis binnenkwam. Toen Mina met een gevoel van macht een klodder van het spul op Kees’ bord wilde kwakken, trok hij dat bord snel weg, zodat de groente op het tafelkleed terechtkwam en Kees zei beslist: “Dat eet ik niet.” Aan mijn belofte denkend zei ik: “Toe nou, Kees we hebben moeder beloofd niet lastig te zijn.” En ik slikte zelf de kleverige hap zonder kauwen weg en ik voelde me zo verstandig. Ik hoopte, dat Mina moeder zou melden, hoe lief en gezeglijk ik was geweest. Tot mijn stomme verbazing en diepe verontwaardiging werd ik echter de volgende dag door mijn oom Ab ter verantwoording geroepen over mijn schandalig gedrag tijdens de bloemkoolmaaltijd. Hoe kon ik mijn arme moeder, die overal alleen voor stond nu vader er niet was zo’n verdriet doen? Mina had mijn gedrag aan het dienstmeisje van oom en tante overgebriefd. Ik heb me niet eens verdedigd tijdens de onverdiende verwijten van mijn oom; was echt letterlijk met stomheid geslagen.

Een paar maanden later leerde ik het ‘gebed onzes Heren’, het Onze Vader opzeggen. Mies besloot om ons gebedje ‘Ik ga slapen, ik ben moe’ te vervangen door dit zoveel volwassener

gebed en natuurlijk volgde ik haar voorbeeld. Alleen voegde ik er wel iets aan toe. Bij de regel: “Vergeef ons onze schulden, zoals ook wij vergeven onze schuldenaren”, bad ik jarenlang heel indringend: “Behalve Mina.” Ik ben nu een eind in de tachtig, maar nog steeds is voor mij dit bekendste gebed van de christelijke kerk verbonden met Mina’s naam.
Op mijn oom, die me zo valselijk had beschuldigd was ik niet kwaad; ik voelde, dat hij veel om moeder gaf en haar had willen helpen.

De laatste week voordat moeder en de drie ‘kleintjes’ naar Indië vertrokken, gebruikten we de maaltijden bij onze tante en oom. In ons steeds leger wordende huis stonden tenslotte alleen nog maar de ingepakte hutkoffers en lagen er wat laatste kledingstukken en toiletartikelen. Wims, Mies’ en mijn bezittingen hadden we successievelijk overgebracht naar het huis van moeders zuster. Een paar weken voor de zwarte afscheidsdag had tante Jany aan de kleintjes gevraagd, welk afscheidscadeautje ze graag wilden hebben. Anneliesje wist het dadelijk zeker een ‘Zwarte Pietspel’, dat wilde ze. Een paar dagen speelde ze er verwoed mee. De altijd iets bedachtzamer Jopie, wachtte met haar keus tot de laatste week. Ze koos een klein rood koffertje voor op reis. Vanaf het moment, dat ze het ding zag, gruwde Anneliesje van het koffertje: “Hoe kun je nu zoiets kiezen. Wat een lelijk ding. Wat een snertkoffertje.” Tijdens elke maaltijd schold Annelies op het ‘snertkoffertje’ en tot mijn verbazing bood tante de laatste dag voor het vertrek uit Holland haar aan: “Anneliesje, wil jij ook zo’n snertkoffertje?” en tot mijn nog veel grotere verbazing, begon Anneliesjes gezichtje te stralen bij het voorstel. “Ja graag”, zei ze toch wel een beetje verlegen.

In huis bij tante Jany en oom Ab

Ook de nacht voor het afscheid van moeder en de kleintjes sliep ik slecht, maar ik bracht hem toch niet helemaal slapeloos door, zoals ik deed voor vaders vertrek. ‘s Morgens kroop ik bij moeder in bed en biechtte haar op, dat ik nog wel eens op mijn duim zoog, wanneer ik niet in slaap kon komen. Ik vermoed, dat deze biecht haar niet bepaald opvrolijkte, ze vertelde me het voorval later een beetje weemoedig.
Het afscheid vond plaats op het toen nog kleine stationnetje van Den Helder. Ik moest voortdurend naar Anneliesje kijken, mijn kleinste zusje. Ze had een rood jasje aan met een grijs bontkraagje, in haar hand het rode snertkoffertje. “Als ik haar terugzie is ze groot”, dacht ik steeds en probeerde niet te huilen. En dan keek ik weer wanhopig naar moeder en ik kon niet geloven, dat ze ons werkelijk in de steek zou laten. Maar de trein kwam er aan en de mensen, die we niet konden missen, stapten er in en Mies en ik bleven ze nawuiven tot we hun zwaaiende zakdoeken en handen niet meer konden zien, terwijl Wim als een gek met de trein meeliep en schreeuwde: “Tot over zes jaar.” Moeder heeft van het leven van haar oudste zoon nog maar een paar weken mogen meemaken. Vader een paar dagen.

Zelfs op deze zwarte dag mochten we de school niet verzuimen. Ik had een klas overgeslagen en zat daarom in de zevende klas, de klas waarin mijn oom les gaf. Ik kon onmogelijk mijn tranen bedwingen en ze bleven ongewild maar vloeien tot ergernis van die oom (ik zat op de voorste bank). Ruw zei hij tenslotte: “Hou nou eens op met je gehuil. Nu is het wel genoeg geweest.” Misschien heeft hij gedacht, dat hij me er een dienst mee bewees, maar het enige wat hij met zijn opmerking bereikte was, dat hij mijn genegenheid voorgoed verspeelde.

De vrouw van onze huisarts, een goede vriendin van tante Jany, won onze eeuwige liefde en dankbaarheid, omdat ze ons ‘s middags een grote tros druiven kwam brengen en ons omhelsde en zei, dat ze met ons meeleefde.

Arme oom, mijn weerzin tegen hem groeide omdat Mies en Wim allebei veel kritiek hadden op zijn ge- en verboden, die verband hielden met zijn gereformeerde geloof, een godsdienst, waar wij een beetje op neerkeken, omdat onze vader dat geloof allang had afgezworen. Ook zijn beroep werkte nadelig op onze waanwijze kritiek, want had vader niet altijd een weerzin gehad tegen onderwijzers en leraren en ons geleerd: “Als ze slaan, sla je terug.”
Nee, verdiend had hij onze stugge houding tegenover hem beslist niet. Hij zal het echt wel eens moeilijk gevonden hebben, dat zijn gezin plotseling was uitgebreid met drie kinderen in de puberteit, die dagelijks aan tafel de voordelen van hun geboorteland opsomden, nooit echt tevreden waren met Hollandse gewoontes, Hollands weer, het Hollandse eten niet bliefden (ik althans niet), zich niet thuis voelden in zijn kerk en vol wrok vernamen, dat ze zich op zondagen moesten onthouden van enig vertier, al rebelleerden ze nooit, die drie vreemde kinderen. Tenminste nooit openlijk.

Oom Ab was, meen ik, de zoon van een Groningse tabakshandelaar en toen ik hem leerde kennen, was hij hoofd van een lagere school. Tante Jany had hem in Doesburg leren kennen, waar ze allebei aan dezelfde school verbonden waren. Hij was een knappe, rijzige man, zij een niet-mooi, roodharig meisje. Maar moeders zuster bezat een paar eigenschappen, die haar ver verhieven boven domme, mooie meisjes: ze was ad rem, heel pienter en kon door haar belezenheid boeiende gesprekken voeren. Ze had, vertelde ze me lachend, die knappe jonge man eens tot een boottochtje verleid: “En ik heb me toen zo uitgesloofd om interessant te lijken, dat hij mijn lelijkheid vergat en verliefd op me werd.”

Ze maakte vaak grapjes over haar lelijkheid, die me nooit opgevallen was, omdat ik haar zo aardig vond. Ze was buitengewoon veelzijdig, want naast haar taak als huisvrouw (en toen wij bij haar inwoonden bestond het gezin uit acht personen) schreef ze een wekelijkse column voor de Standaard en na de oorlog voor het dagblad Trouw, ze recenseerde boeken, die de uitgeverij Callenbach haar toestuurde, schreef kinderboekjes, hield lezingen, was voorzitster van twee Vrouwenbonden en zal zich vast nog op allerlei ander gebied verdienstelijk hebben gemaakt. En toch verdiepte ze zich ook nog in alle persoonlijke levens van de zes kinderen; nooit maakte ze zich eraf met de dooddoener: “Daar heb ik nu geen tijd voor.” Ik heb haar zolang ik bij haar woonde nooit éénmaal humeurig of vermoeid meegemaakt. Wel eens ‘teleurgesteld’.

Vader, moeder en de kleintjes in Indië

Vader was na zijn vertrek uit Nederland weer op Ambon geplaatst als assistent-resident, maar nadat hij er een half jaar alleen en heel eenzaam had gewoond, werd hij benoemd tot assistent-resident van Zuid-Bali, standplaats den Pasar. En daarheen reisden ook moeder en de kleintjes.

Den Pasar - dat nu een overvol, lelijk plaatsje is - was toen vader, moeder en de kleintjes er woonden een lief piepklein dorpje, niet meer dan een door flaboyantbomen omzoomde aloon-aloon, waar de huizen van de blanke gemeenschap in ruime tuinen omheen stonden met daaraan grenzend een paar andere straten, zoals een winkelstraat waar hoofdzakelijk de Chinezen en Arabieren hun winkeltjes hadden en een straat waaraan het enige hotel van Zuid-Bali lag en nog wat straatjes met woonhuizen.
Moeder, al miste ze haar oudste kinderen ook dagelijks, heeft van de jaren op Bali genoten. De tennisbaan lag tegenover haar huis en niet meer gebonden aan kleine kinderen stond ze elke middag op één van de banen. De vakanties konden worden doorgebracht in een koel

klimaat in de bergen (Kintamani en Bedoegoel). Ze had er ook een nieuwe taak bij gekregen: als vrouw van de hoogste bestuursambtenaar in het zuiden (in Singaradja, Noord-Bali woonde een resident) moest ze elke enigszins bekende persoon, die Bali een bezoek waardig keurde, ontvangen en naarmate Bali's natuur en cultuur bekender werden in de wereld van prominenten werden dat er steeds meer. De Nederlandse regering had met het oog op het behoud van Bali's cultuur (Hindoes) de missie en zending verboden hun heilsboodschap op dit eiland te verkondigen. Vader zei vaak schamper: "Die anderhalve zendeling, die hier naar toekomt zal het eiland heel wat minder schade berokkenen dan de toeristen dat zullen gaan doen." Hoe heeft hij gelijk gekregen: na de Tweede Wereldoorlog ontdekten ook gewone mensen Bali en bedierven het voor een groot gedeelte.

Vader vond zijn werk in de Molukken en Nieuw-Guinea interessanter dan op Bali en miste misschien zijn drie oudste kinderen nòg schrijnender dan moeder. Op zijn kantoor, dat grensde aan het woonhuis, schreef hij elke week zijn brieven naar Holland: elk kind kreeg elke week een afzonderlijke brief, waaronder moeder dan ook nog een groet en wat liefs schreef. In zijn brieven aan de twee oudsten - vooral in die aan Wim - schreef hij uitvoerig en zo begrijpelijk mogelijk (en dat viel hem zwaar) zijn ideeën neer over de grote wereldvraagstukken, hij beschreef er min of meer zijn denkwijze in over het hoe en waarom de mens zijns inziens op deze planeet verschenen was.

Ook trachtte hij de twee oudsten duidelijk te maken, op welke gronden hij ondanks zijn twijfels tòch het Christendom verkoos boven het Hindoeïsme, Boeddhisme, Jodendom of de Islam, maar hij zette hen ook aan om zèlf na te denken en hun eigen antwoorden te vinden op levensvraagstukken. Misschien waren deze ellenlange, door Mies en Wim in deze levensfase lang niet genoeg gewaardeerde brieven wel een uiting van zijn hartstochtelijk verlangen om ondanks zijn afwezigheid, tòch nog een beetje invloed te hebben op de denkwereld van zijn kinderen.
Hij kon blijkbaar niet aan het idee wennen, dat ook ik langzamerhand ouder was geworden en bleef al die jaren in zijn brieven tegen me praten als tegen een tienjarige. Toch was ik het, die de veel dikkere brieven aan Wim en Mies, die zij na ze gelezen te hebben lieten slingeren, op volgorde verzamelde en bewaarde en overal mee naar toe nam, om ze later - toen ik alleen in Amsterdam woonde en achttien was en ze begreep - over te tikken. Waarschijnlijk hebben die brieven mijn houding in het leven voor een groot deel gevormd. In de oorlog raakte ik ze kwijt.

Van mijn tante, moeders zuster, heb ik heel veel gehouden; ik had grote behoefte aan een volwassene aan wie ik mijn liefde kwijt kon en tante probeerde werkelijk een moeder voor ons te zijn en ze heeft me nooit het gevoel gegeven, dat ze dat uit plichtsbesef deed, wat misschien in hoofdzaak wel zo zal zijn geweest. Soms leek het zelfs of ze ons voortrok boven haar eigen kinderen en ik was zo naïef te denken, dat ze meer van ons hield.
Jan, de oudste neef, was de eerste paar maanden van ons verblijf in zijn huis beslist heftig jaloers op de genegenheid, die zijn moeder plotseling scheen te hebben opgevat voor een vreemd nichtje. Wanneer tante niet in de buurt was, kon hij me opeens heel venijnig knijpen. Ik begreep niets van deze uitingen van weerzin tegen mij en gaf daarom meer om zijn jongere broer Pieter, zodat het al gauw heette, dat Piet en ik 'twee handen op één buik' waren.
Ik probeerde mijn overbodig geworden gevoelens voor Anneliesje over te hevelen op Hansje, mijn jongste neefje, net zo oud als mijn jongste zusje. Het was een lief joch. Ik las hem voor, wanneer hij ziek in zijn witte ijzeren bedje lag. Pinokkio was zijn lievelingsverhaal. Maar ècht mijn broertje werd hij niet. Onze familie, Wimmiesnelkeesjopieanneliesje, bestond niet meer; ons leven was geen echt leven meer, het werd een proberen-te-overleven, de tijd te

overbruggen, die ons scheidde van de tijd, dat we weer allemaal bij elkaar zouden zijn, weer één familie en we vermoedden niet dat die tijd onherroepelijk voorbij was.
De tijd in Holland. Mies heeft onlangs verteld dat ze de jaren in Holland als droeviger ervaren had dan de jaren in het Jappenkamp en het bersiapkamp (na de oorlog), waar ze de meest verschrikkelijke toestanden heeft meegemaakt. In het kamp hield je je maar met één ding bezig: in leven blijven, maar je had geen verdriet. In onze puberteit hadden we veel verdriet, misschien omdat in zulke jaren gevoelens het heftigst ondergaan worden.

Mies en ik deelden onze slaapkamer, een ruime kamer, die uitkeek op een plantsoentje. Boven Mies' bed hing een grote, oningelijste, glanzende plaat, die ze van haar zondagsschooljuffrouw bij haar vertrek uit Ambon gekregen had en haar daarom dierbaar was. Er waren donkerrode rozen opgeschilderd en onder de bloemen stond in mooie letters een sombere, waarschuwende tekst geschreven. Boven mijn bed hing een in pasteltinten geschilderde plaat (van dezelfde juffrouw gekregen) waarop lelietjes-van-dalen en vergeet-mij-nietjes afgebeeld waren en daaronder de uitnodigende tekst: "Laat de kindertjes tot mij komen." Ik vond, dat deze platen typerend waren voor de manier, waarop volwassenen ons beoordeelden: Mies als serieus, oprecht, verantwoordelijk en mij als kinderlijk, lichtzinnig.

Wat haar serieuze oprechtheid betreft: van Mies kwam het plan om Wims contributie voor de H.B.S.-vereniging stiekem te betalen en zij was het voornl die hem hielp de zondagmiddagen onopgemerkt op zijn fiets de schuur te verlaten, zodat hij kon gaan voetballen. Zij was het ook, die voorkwam, dat ik kritiekloos zou geloven, wat oom, tante en de dominee me trachtten bij te brengen.
Wanneer oom, die een maagzweer had en daardoor humeurig kon zijn, mij onrechtvaardig uitschold en eens zelfs een klap in mijn gezicht gaf, nam Mies het furieus voor me op. Oom had me verweten, dat ik 'sleets' was, omdat de zolen van mijn schoenen zo gauw aan vernieuwing toe waren, waarop ik zei: "Maar daar kan ik toch niets aan doen?"
Oom vond dit brutaal en driftig sloeg hij me en huilend rende ik naar boven naar mijn kamer. Mies' rechtvaardigheidsgevoel deed haar ontploffen in een woedende aanval op oom. Ik kon namelijk sinds ik in Holland was niet goed lopen, had veel pijn aan mijn voeten en iedereen berustte in het feit, dat ik niet in staat was lange wandelingen te maken. Mies wist dat ik aan het 'sleets' zijn geen schuld had en bovendien vond ze, dat oom niets te maken had met de uitgaven, die er voor ons gedaan moesten worden. Vader en moeder betaalden voor onze kost en inwoning en verdere uitgaven. Van dat laatste was ik niet op de hoogte en eens zei ik tegen Mies: "Ik voel me toch zo bezwaard, dat we zoveel kosten. Ik durf haast geen koekje te nemen." Mies kon zich niet voorstellen, dat ik twee jaar lang gedacht had, dat we voor niets bij onze familie woonden. "Ze verdienen heus genoeg aan ons", stelde Mies me gerust en die gedachte luchtte me beslist op, ik begon me iets vrijer te voelen, iets minder een gast.
Met mijn voeten ging het langzamerhand wat beter, ze hadden zich eindelijk aangepast aan het geschoeid zijn.

Elke avond kwam tante voor zij zelf naar bed ging, even bij ons kijken of we al sliepen. Dan sloeg ik mijn armen om haar hals en moest zij altijd lachen: "Ach jij met je lange maaiers", zei ze, naar mijn gevoel echt teder, maar misschien voelde zij slechts verwondering om en meeleven met het kind zonder moeder. Zelfs wanneer alleen dit maar haar gevoelens waren, was dat heel begrijpelijk. Maar ik was heel teleurgesteld, toen Mies me nuchter uitlegde, waarom zij, Wim en ik tijdens de lange zomervakanties altijd bij andere familieleden of kennissen uit Indië moesten logeren. "Och", zei Mies nuchter, "dat kan ik me heel goed voorstellen. Tante en oom willen ook wel eens onder elkaar zijn, alleen met hun eigen

kinderen." Dus voelden ze zich door de aanwezigheid van Wim, Mies en mij niet onder elkaar? Ik was diep geschokt.

Wim sliep op een zolderkamer, naast het kamertje van Dina, het dienstmeisje. Dina was een dikke schommel, die constant rondliep met een boekje, waaruit ze de vragen moest leren beantwoorden, die haar gevraagd zouden worden op het examen voor de kerk. Ze wilde belijdenis doen en ik kreeg de indruk, dat dit examen het moeilijkst was, wat een mens zou kunnen worden opgelegd. Toen ik hoorde dat het niet verplicht was, nam ik me voor me er nooit voor op te geven. Je kon er voor kiezen als je van God en de gereformeerde kerk hield. Of ik van God hield wist ik niet zeker en van de gereformeerde kerk hoefde ik niet te houden, want dat deden vader en moeder ook niet. Hadden ze dat wèl gedaan dan had ik vast mijn best gedaan me thuis te voelen in die kerk, in plaats van alles te bekritiseren wat die kerk voorschreef. Op de zondagen mochten we letterlijk niets doen, dat tot vermaak zou kùnnen strekken, uitgezonderd lezen. De gang naar de kerk was een gebod, geen voorrecht. De bioscoop was ook door de week een verboden gebouw, dus moest ik teren op de films die ik op Ambon gezien had. Toch vond ik de zondagen, die voor Wim en Mies uiterst traag en saai voorbij gingen heel goed om door te komen. Ik haalde stapels boeken uit de bibliotheek en las alle boeken, die op zolder in rijen op boekenplanken stonden en zat op die onverwarmde zolder vaak urenlang te lezen, blij met de stilte om me heen. Ik was werkelijk verslaafd aan lezen, stond 's morgens, zodra ik een streepje licht door de gordijnen bespeurde, op om vlakbij het raam te gaan zitten om dat licht op te vangen, omdat ik Mies zou storen, wanneer ik de lamp aan zou doen. De kachel, die onze kamer moest verwarmen, brandde nog maar heel laag, zodat ik veel kou heb moeten doorstaan om mijn leeshonger te stillen. Tegen een uur of half acht kwam Dina of tante de kachel pas bijvullen en opporren.
Het huis in de Stationsstraat was een oud huis, dat langzaam begon te verzakken, omdat de tandarts, die er naast woonde een bomvrije schuilkelder onder het zijne liet bouwen. Het huis had noch centrale verwarming, noch vaste wastafels. Op de slaapkamers stonden toilettafels, daarop waskommen en daarin lampetkannen. In de waskom moesten we ons dan wassen met water uit de lampetkannen, 's winters een ijskoude bedoening. Ik heb nooit zoveel kou geleden als deze eerste jaren in Holland. Vlak nadat ik het huis van mijn oom en tante verliet, kochten ze een modern huis met centrale verwarming en wastafels met warm en koud water. In de oorlog werd het oude huis verwoest.

In moeilijke tijden in mijn leven werd ik altijd leesverslaafd, alsof ik de realiteit van het heden niet aanvaarden wilde en vluchtte in de verbeelding van de schrijvers. Ik las alles wat me aan boeken onder ogen kwam, ook (stiekem) de boeken uit oom en tantes boekenkast. Zo meende ik uit één van hun boeken te hebben opgemaakt, dat wanneer een jongen en een meisje knie aan knie zaten, ze daarmee een kind verwekten. Het maakte me doodsbang voor jongensknieën, want ik wist - ook al voorgelicht door de verboden boeken - dat het ongetrouwd hebben van een kind de grootste misstap van een meisje was, die ze kon begaan.

Ondanks het feit, dat tante vond, dat Goethe een 'geniale heiden' was, adoreerde ze hem mateloos. In de eetkamer hingen boven de divan twee reproducties van schilderijen van Duitslands grote schrijvers: Goethe en Schiller. Goethe, zijn gezicht omlijst door wat flossig golvend haar, gekleed in een hoog dichtgeknoopte jas, Schiller met mooie krullen, een door hem beroemd geworden hemd met Schillerkraag dragend. Mijn drie neefjes noemden de twee mannen 'Oom Goethe' en 'Oom Schiller'. Mij sprak Schillers gezicht veel meer aan dan het strenge gezicht van Goethe met zijn scherpe neus. Holland was al streng genoeg met al zijn regels: "Knoop je jas dicht, je sjaal om, je handschoenen aan, je kousen zitten gedraaid, je

schoenen zijn al weer stuk, ‘t is kerktijd en schooltijd en huiswerktijd en bedtijd en vakantietijd en logeertijd....”
In de lange gang, die van de voordeur langs de zit- en eetkamer naar de keuken liep, hing een kopergravure van nòg een man, die door tante haar hele leven had vereerd: Napoleon. Daar vader nooit iets goeds over de man gezegd had, wèl kwaads, gunde ik de gravure alleen maar minachtende blikken.
Tante had de gave - of was het een karaktertrek - te dwepen met aardse stervelingen, iets dat ik nooit heb gekund. (Of deed ik het met vader?).
Heel veel jaren later - na de oorlog - zei ze weer eens tegen me, bij het zien van de complete uitgave van al Goethes boeken in mijn boekenkast: “Ach Goethe! Een geniale heiden.”
“Een heiden?”, vroeg ik verbaasd. “Hoe komt U daar nu bij?” en omdat ik op dat moment toevallig veel over hem gelezen had, voerde ik allerlei argumenten aan om dit te bestrijden. We raakten in een heftige woordenwisseling, tenminste tante werd heftig, ik dacht nog steeds, dat het allemaal om een misverstand ging. Hoe kon iemand na een oorlog de mensheid nog zo in tweeën delen? Omdat ik niet te overtuigen leek, riep tante tenslotte wanhopig uit: “Weet je dat de hel verschrikkelijk is?”
Nog steeds kon ik me niet voorstellen, dat ze meende wat ze zei en ik probeerde een grapje te maken, ik wilde geen ruzie. “Nu”, zei ik verzoenend, “wanneer ik dan in de hel zit en moeder en u (moeder stond bij dit gesprek stil toe te luisteren) in de hemel zijn en u me daar in die hel ziet zitten, zegt u misschien tegen God: nu maar zo slecht was ze nu ook weer niet en dan zou u beter zijn dan God.” Tot mijn stomme verbazing trok tante haar jas van de kapstok, deed hem zwijgend aan en verliet zonder groeten mijn huis. Moeder liep haar na, ze durfde nog steeds haar oudere zuster niet af te vallen, maar ze hield haar handen op de rug en terwijl ze samen de straat uitliepen, wuifde moeder met die handen stiekem naar me en dat lieve gebaar - ze was toen al in de vijftig - dat gebaar, dat geheim moest worden gehouden voor een levenslang bewonderde zuster, maakte haar opeens weer een heel jong meisje. Ach moeder....

Het lijkt me voor een kind best prettig, wanneer het in dit onzekere leven gesteund wordt door ouders, die absoluut zeker zijn van het waarom en waartoe van dat leven, maar wij waren opgevoed door ouders, die hun opvattingen, wanneer ze die verkondigden, altijd doorspekten met de woorden ‘mijns inziens’, ‘volgens mij’, ‘maar jullie moeten zèlf proberen tot een conclusie te komen’, ‘zèlf nadenken’. Dus om in de bijbelse termen, die ik in Den Helder leerde, te blijven, vielen de predikingen van tante en oom en de dominee op een rotsbodem en droegen derhalve geen vruchten, terwijl het ons soms moeilijk viel niet een beetje minachting te voelen voor het starre geloof van onze opvoeders. Later ben ik veel milder over hun levenshouding gaan denken, later toen ik besefte hoe weinig ik zèlf wist en begreep. Het moet heel moeilijk voor mijn tante en oom zijn geweest, toen ze tot de ontdekking kwamen, dat ze met ons drie vreemde elementen in hun veilige, gereformeerde wereld hadden gehaald, vooral omdat die drie kinderen een leeftijd hadden, waarop ze door eigen ouders al voorgeprogrammeerd waren en te veel van die ouders hielden om zich te laten deprogrammeren.
Af en toe besefte ik zelfs al toen ik nog bij ze woonde, hoe moeilijk het soms voor tante en oom moest zijn, die drie vreemde kinderen bij zich in huis te moeten tolereren. Ik herinner me een maaltijd, tijdens welke Wim, Mies en ik weer eens die heerlijke smaak van Indische vruchten aan het ophemelen waren. De drie neven, jonger dan wij, hoorden stil toe en geloofden wat die drie groteren vertelden; ook tante en oom reageerden niet, maar ik voelde plotseling dat ze dat deden om onze gevoelens te sparen. En opeens realiseerde ik me: “Wat moet dat moeilijk voor hen zijn, om altijd maar te moeten aanhoren, hoe wij alles in hun land afkammen en dat in het bijzijn van hun kinderen.” Of ik hierna mijn leven beterde, weet ik niet meer. Ik bleef vol instemming luisteren naar de kritiek, die Wim en Mies, omdat ze ouder

waren, veel heftiger uitten dan ik, die nog geneigd was te geloven in de onfeilbaarheid van àlle volwassenen.

Ook op politiek gebied verschilden onze ouders (en dus wij) van mening met oom en tante. Terwijl op ooms bureau in de zitkamer een koperreliëf van het hoofd van Colijn stond en de man door oom en tante en hun kennissenkring als een groot staatsman werd vereerd, wisten wij dat vader hem een grote huichelaar vond en een oplichter en hij kon zijn mening staven met een voorbeeld van een streek, die Colijn in Indië een bestuursambtenaar had geleverd. Vanzelfsprekend kon onze toenmalige minister-president geen goed meer doen in de ogen van drie uit Indië gekomen onderdanen. Hoe kònden de Nederlanders zo'n man tot hun leider kiezen? Van de Duitsers, die we door de radio een brallende idioot hoorden toejuichen, begreep ik helemaal niets. Ik was er trouwens ook vast van overtuigd, dat ze tot het juichen gedwongen werden, want hoe kon iemand Hitler au sérieux nemen?

Joden waren voor mij zoiets als katholieken, mensen met een ander geloof en je kon toch iemand zijn geloof niet verbieden? Ik vermoed, dat haast niemand in Holland joodse mensen aanvoelde als behorend tot een ander ras. Hoeveel tante en oom ook van het Duitse volk hielden, voor Hitler hebben ze nooit één goed woord over gehad. Na de Eerste Wereldorlog hadden ze een ondervoed oostenrijks meisje bij zich in huis genomen en nadat ze teruggekeerd was naar haar vaderland altijd contact met haar onderhouden via brieven en logeerpartijen. Ze trouwde - volwassen geworden - met een arts, die al vrij spoedig na Hitlers overname van de macht in een soort concentratiekamp terechtkwam, ik weet niet meer of we die kampen al zo noemden. Hij was geen jood, alleen maar anti Hitler. Dit voorval versterkte ons natuurlijk in onze afschuw van die brallende dictator; ik voelde oom en tantes bezorgdheid, maar mij leek het allemaal een spel van volwassenen: hoe kòn iemand zo'n schreeuwlelijk nu ernstig nemen? Mies trok zich het wereldgebeuren wel degelijk aan. Zij las de kranten - de Standaard en het Algemeen Handelsblad - en leefde mee met de ellende van de vele werklozen in hun armoedige huizen, die om een beetje geld in ontvangst te nemen elke week in lange rijen moesten staan wachten: stempelen heette dat. Voor haar was het wereldleed een leed dat boven op haar verdriet om het gemis van een ouderlijk huis kwam, terwijl ik de ellende van mijn medeburgers ervoer alsof het de ellende en moeilijkheden waren van de mensen in mijn boeken, onwezenlijk.

Ik was niet sportief, zoals Wim en Mies, en wat uitgaan betrof had ik genoeg aan een wandeling langs de dijk en de zee. In de kerk sliep ik meestal of bleef me uitsluitend bezig houden met mijn eigen gedachten en werd een meester in het niet-luisteren. Mies luisterde echter wèl vaak en had haar kritiek op de preek en daardoor haar ergernis. Zo begon ze haar eigen geloof te vormen. Ik hàd geen geloof, al deed ik heel wat schietgebedjes en steunde ik best wel op een lieve, zachte Jezus, die me altijd alles vergaf en mijn verkeerdheden vergoelijkte. Misschien hebben de gereformeerde dominees wel eens over een hel gepreekt, maar bij mijn weten hebben ze dat nooit gedaan, terwijl ik in de kerk zat. Ik hield me aan de tekst, die vader op de eerste bladzij van het bijbeltje geschreven had, dat hij me de avond voor zijn vertrek gaf: "Word gelijk de kinderkens, want derzulken is het koninkrijk Gods." Dus bleef ik me zo kinderlijk mogelijk gedragen, zó hield vader van me en vaders liefde was me heel wat meer waard dan die van een Jezus of een God.
Toch herinner ik me nog wel één donderpreek van de dominee. Ik schrok wakker, toen hij uitviel: "En ik zie het wel, al die gezichten met puistjes", wijzend op een stel jongens, die sloom in de kerkbanken hingen. "Jullie onaneren allemaal en dat is God een gruwel."
Nu, Mies en ik waren als de dood voor puistjes, dus na afloop van de preek, bestormden we tante met vragen: "Wat is onaneren?" Tante werd heel verlegen: "Dat had hij niet moeten

zeggen." Ze bekritiseerde haast nooit een preek, de dominee was een huisvriend. Maar wij wilden het weten. Tenslotte zei ze: "Ja, dan zit je onder aan je lichaam." Weken lang durfde ik me daar nauwelijks meer te wassen, want ik haatte puistjes.

Daar ik de zesde klas van de zevenjarige school had overgeslagen, zat ik op de H.B.S. maar één klas lager dan Mies. In de eerste klas spande ik me nog wel in om alle nieuwe vakken onder de knie te krijgen, maar aan het eind van die klas ontdekte ik een hulpbron, die het me mogelijk maakte de tijd, die ik aan huiswerk moest besteden aan lezen te wijden. Op een boekenplank stonden methodisch gerangschikt al Mies' schoolschriften van het jaar daarvoor en daarin vond ik alle oefeningen verbeterd en wel, die ik dat jaar moest maken. Mies zei streng: "Je mag ze pas inkijken, wanneer je ze zelf gemaakt hebt." In het begin hield ik me wel aan haar gebod, maar al gauw schreef ik met Mies schriften op schoot (bedekt door het overhangende tafelkleed) al haar oefeningen klakkeloos over, in paniek rakend, wanneer zij het jaar daarvoor een andere oefening had moeten maken. Ik begrijp nog niet, dat niemand, zelfs Mies niet, mijn bedrog ontdekte. Ik voelde me wel heel slecht, een oplichtster.
Aan het eind van de tweede klas (doordat de repetities me de das om hadden gedaan), werd door tante en de leraren besloten, dat ik geen geschikte leerling voor de H.B.S.-B. was omdat mijn cijfers te slecht waren en ik zou blijven zitten. Het alternatief was de mulo - daar er maar twee soorten scholen in die tijd in Den Helder bestonden -, maar ach ik zou toch wel niet gaan studeren, ik kon nog onderwijzeres worden met die mulo en ik hield toch zo van kinderen. Er was maar één leraar, die het voor me opnam. Meneer Wolthuis, de Big, de leraar Nederlands, vocht voor me om me op school te houden. Hij nam zelfs de moeite om een avond met oom en tante te gaan praten, maar zijn bemiddeling haalde niets uit. Het besluit me naar de mulo te sturen heeft me van een vrij-tevreden-met-zichzelf kind veranderd in een altijd zich-minder-voelend mens.
De mulo, de school die vader niet goed genoeg achtte voor zijn kinderen - had hij me niet in Holland achtergelaten om me naar een H.B.S. te kunnen laten gaan, terwijl er een mulo op Ambon was? - zou ik nu moeten aflopen! Ik heb me nooit in mijn leven ergens zo diep voor geschaamd. Van het moment af, dat ik niet meer op de H.B.S. zat, wilde ik niets meer te maken hebben met de vriendinnen, die ik er had gehad, ik meed de buurt van de school.
Het huiswerk, dat ik op de nieuwe school moest maken, minachtte ik: dit was toch geen echte leerstof, dit was een school voor achterlijke, domme kinderen. Ik weet zeker, dat niemand vermoed heeft hoe diep ik, vooral het eerste jaar, die school heb veracht. Misschien op één leraar na, een goedige man, die eens zo dom was geweest om, toen ik mijn vinger opstak omdat ik iets wist, te zeggen: "Ja, laten we eens horen, wat onze H.B.S. leerling ervan weet." Dat was de eerste en de laatste keer, dat ik ooit te kennen heb gegeven, dat ik ergens wat van afwist en tegenover deze werkelijk aardige man heb ik nooit mijn houding van pure onverschilligheid afgelegd. Ik weigerde om zijn grapjes te lachen, hoe hij ook probeerde me te ontdooien, ik bleef ongenaakbaar, hoewel ik soms wel eens de pest aan mezelf had en meelij met hem, maar ik kon zijn opmerking niet vergeten. Ik voelde me te diep vernederd of misschien was ik bang, vaders respect te hebben verloren, vader die eens zo trots was geweest toen ik een sommetje, dat hij aan Wim en Mies had opgegeven, eerder had uitgerekend dan de twee oudsten. Hoe verrast en verheugd had hij toen gekeken en hoe had hij me geprezen. En nu zat die dochter op een gediskwalificeerde school.
Juist om mijn wiskundecijfers had ik de H.B.S. moeten verlaten, maar op het wiskunde mulo eindexamen, riep de gecommitteerde uit: "Ik weet niet meer wat ik je vragen moet, ik ben al verder met de stof gegaan dan ik mocht."
Maar zelfs mijn vrij hoge cijfers en de tien voor het opstel, die ik op dat examen kreeg, bereikten niet, dat ik ook maar iets meer zelfvertrouwen kreeg. Mijn hele leven heb ik me de domste van de zeven kinderen gevoeld en me geschaamd voor dit fiasco.

De lieve Nederlandse leraar, Wolthuis, was zich al die jaren voor mijn doen en laten blijven interesseren en stuurde me op de dag van mijn eindexamenuitslag een grote taart toe met 'Leve Nel' erop gespoten. Ik was die dag blijer met de aandacht van die H.B.S. leraar dan met mijn slagen.

Zelfs in Den Helder beleefden we nog wel eens onvergetelijke dagen, die zo vol vreugde en jubel waren, dat ze met hun glans alle sombere tijden leken te verlichten. Zo'n dag was bijvoorbeeld de dag, dat we een telegram uit Bali kregen, waarin we lazen, dat ons nieuwe broertje, Pieter, was geboren, op 14 november 1931.

Vele jaren later hoorden we pas hoe dubieus het was geweest, dat dit broertje in leven zou blijven. Tijdens de bevalling had hij slijm in zijn longen gekregen en hij begon zijn leventje met een zware longontsteking. Jopie vertelde me, toen ik haar eindelijk na acht jaar weer ontmoette, hoe een indruk die geboortedag op haar had gemaakt. "Ik zal nooit vaders gezicht vergeten, toen hij me vertelde hoe ziek Pietje was, zó bleek, zó ontredderd, zó wanhopig." En het was toch zijn zevende kind, maar o, wat waren al zijn kinderen belangrijk voor hem. Pieters geboorte is voor mij onlosmakelijk verbonden met een voor mij onbegrijpelijke ontdekking: de niet om te stoten dogma's van gereformeerden en in dit geval was het dan het gebod, of dogma: 'Gij zult niet arbeiden op de dag des Heren.' Het telegram met het heuglijke nieuws ontvingen we op zaterdagmiddag en een uur daarna stond ik al in een handwerkwinkel om een slabbetje te kopen, waarop ik zelf de bloemetjes nog moest borduren, een karwei dat ik verfoeide maar graag voor mijn nieuwe broertje over had.
Zondagmorgen stond ik al heel vroeg op en om Mies niet te storen, ging ik naar beneden om onder de heldere eetkamerlamp aan de grote tafel de voorgetekende bloemetjes in te vullen, mijn hoofd vol fantasiebeelden van de schattige kleine baby in zijn smetteloze witte wieg (we hadden er al een foto van gekregen) in dat zonnige land zo ver weg, zo ànders dan het land waarin ik woonde, dat zo somber leek op deze novembermorgen. Een poosje daarna kwam Dina de trap afgestommeld, als altijd met het catechismusboekje in de schort over haar dikke buik. Zodra ze me zag - ingespannen turend op die moeilijke tekeningetjes - viel ze verontwaardigd uit: "Jij mag niet handwerken op zondag!!!" Eerst lette ik niet op die onwijze berisping, ik dacht, dat ze die zondagswetten ook eens belachelijk wilde maken, want ik was toch een goede daad aan het verrichten door mijn vrije zondagmorgen op te offeren aan een bezigheid, waar ik een hekel aan had en ik deed dat uit liefde voor mijn broertje en iets offeren aan een ander dat moest toch zeker wel gode en de dominee welgevallig zijn en natuurlijk begreep godsdienstige Dina dat. Tot mijn grote verbazing ging zij echter door met haar vermaningen, om tenslotte het handwerkje bijna uit mijn handen te trekken, bezield van heilige verontwaardiging over zoveel schending van de zondagsrust. "Vraag maar aan je tante, handwerken is verboden op zondag!", gilde ze. Ik rende woedend de trap op en riep door tantes dichte slaapkamerdeur: "Dina zegt, dat ik niet handwerken mag op zondag. Dat is toch zeker niet wáár?" Tante keek wat verlegen toen ze de deur opende en aarzelend zei: "Ja eigenlijk mag het inderdaad niet." Ik was totaal verbijsterd: zelfs goede werken doen was niet toegestaan op de dag des Heren.

Andere hoogtijdagen in die Den Helderse jaren, waren de dagen, waarop we dikke brieven vol foto's uit Bali kregen - vooral wanneer het foto's waren van ons onbekende broertje. Nooit heb ik later in mijn leven foto's zo nauwkeurig bekeken als die afbeeldingen van vader, moeder en de 'kleintjes', die nu woonden in een huis, dat ik niet kende, met mensen omgingen, die vreemden voor me waren, een leven leidden, waar ik geen deel aan had. Hoe zagen hun meubels er uit, hoe hun speelgoed, hun bedden, welke cadeautjes kreeg Pietje op zijn eerste verjaardag?

Na zo'n gelukkige dag fietste ik de volgende morgen vroeg naar school, popelend om wie er maar belangstelling voor had de foto's te laten zien.

Charlie Chaplin/ De Uiver

Eens waren het foto's van Charlie Chaplin en zijn broer Sydney. Chaplin was in die tijd een beroemde filmster, de enige filmster, die door vader gewaardeerd werd. Hij en zijn broer hadden bij vader en moeder in hun tuin gerijsttafeld en iemand had er foto's van gemaakt. Ook had vader Charlie om een foto van hem voor zijn dochters gevraagd en bijna barstend van trots hadden Mies en ik de foto van een geflatteerde Chaplin, waarop hij had geschreven 'to the misses Mies and Nellie Jansen' op school de ronde laten doen.

Er waren nog meer gloriedagen. In 1934 werd er een vliegtuigrace gehouden van Londen naar Melbourne: de Melbourne-race. Ook een Nederlands vliegtuig deed er aan mee, een D.C. 2, de Uiver, en de captain, Parmentier, verwierf er eeuwige roem mee. Lange tijd ging de strijd tussen hem en de captain van het Engelse vliegtuig de Comet, Scott was de captain ervan. Het leek er op, dat Parmentier zou winnen, maar slecht weer op de route kwam tussenbeide. Hij moest in het donker een noodlanding maken op een onverlicht vliegveldje. Alle autobezitters van het stadje (ik meen, dat het Alberque heette, zoiets in elk geval) reden pijlsnel naar het veldje om het met hun koplampen te verlichten. De hele wereld leefde mee met deze adembenemende gebeurtenis en iedereen was het erover eens, dat Parmentier had moeten winnen. Hij werd tweede, Scott eerste, maar zijn naam en zijn moed en de naam van zijn vliegtuig waren overal bekend geworden. Op de terugweg naar Nederland deed Parmentier met zijn Uiver Bali aan en werd daar ontvangen door vader en moeder en ook Pietje mocht mee en natuurlijk maakte vader foto's van het gebeuren: Parmentier met Pietje op de arm, moeder en Parmentier, foto's voor zijn kinderen in Holland, die kinderen, die nooit ver uit vaders gedachten waren.
Parmentier werd bij zijn aankomst op Schiphol door duizenden Nederlanders verwelkomd en onder die Nederlanders bevonden zich ook Wim, Mies en ik.
Om die dag nog eens te bekronen lag er bij onze thuiskomst in Den Helder een dikke brief uit Bali op ons te wachten met de foto's, die vader van Parmentier en zijn vliegtuig gemaakt had; de brief was door de Uiver meegenomen en door enthousiaste postbodes diezelfde avond nog gepost bij de geadresseerden. Kom daar nu nog eens om!
Wat een schoolgang werd dat de volgende dag: foto's te kunnen tonen van je ouders in gezelschap van de meest bejubelde Nederlander.

Ook het Sinterklaasfeest was een prettige onderbreking van de sleur school en kerkgang.
Ik leefde er wekenlang naar toe, spaarde elke cent er voor op. Tante maakte er altijd een grote gebeurtenis van. Voordat ze op de avond van de vijfde december de zes kinderen uit hun kamers naar de eetkamer liet komen, had ze de lange eettafel mooi gedekt en voor elk kind een bordje lekkers erop neergezet, natuurlijk het gebruikelijke sinterklaaslekkers: marsepein, chocoladeletters, pepernoten, speculaas. Daarna deelde zij of oom de cadeaus en surprises uit en werden de versjes voorgelezen.
Mijn standaardcadeaus waren o.a. dikke schriften met harde kaften, waarvan ik er nooit genoeg kon hebben, omdat ik ze vol kalkte met mijn ellenlange fantasieverhalen. Verhalen, die meestal in Indië speelden en waarin een lieve vrouw in een witte japon en een rode ceintuur om het middel en een niet aflatende glimlach om de mond, die nooit één boos woord uitte, de hoofdrol vervulde.

Wim, Mies en ik waren het er over eens, dat een Hollands sinterklaasfeest heel veel leuker was dan een indisch. Dat gold echter niet voor het kerstfeest. Alles wat met een kerkelijk feest te maken had, kwam altijd somber op ons over. Gereformeerden mochten geen kerstboom in huis hebben, dat was een 'heidens' gebruik. Het 'feest' rondom de geboorte van het kindje in Bethlehem werd 'gevierd' in de kerk en de dominee deed zijn uiterste best zijn gemeente dankbaar te stemmen voor het feit, dat het lieve kleine kindje naar deze zondige wereld was gekomen om ons van de eeuwige verdoemenis, die we allemaal verdienden, te redden. Maar hij slaagde er niet in mij op te vrolijken. Misschien deed hij het zijn kudde wel, de volwassenen onder hen tenminste.

Ik verlangde naar de mooie kerstfeesten in ons ouderlijk huis, naar de metershoge met zilveren ornamenten beladen en met zilveren slingers omhangen kerstboom, de kerstboom die altijd hoger was dan die in de huizen van onze vrienden en vriendinnen en de cadeautjes, die er mooi verpakt onder lagen.
Wat zouden tante en oom hebben gedacht, wanneer ze de foto's uit Indië zagen en onze verhalen hoorden? Hebben ze zich misschien zorgen gemaakt over de slechte, oppervlakkige invloed, die wij op hun kinderen hadden, die ons wel buitenissig, maar toch ook interessant vonden?

Zoals de kerstboom taboe was in toenmalige gereformeerde gezinnen, was tot onze verbazing het bezit van speelkaarten ook verboden. Onze ouders hielden van bridgen en nu werden de plaatjes van heren en dames, boeren en azen bestempeld als 'Duivels prentenboek'.
Jopie vertelde me daar een grappige anekdote over. Ze was, nadat mijn tijd in Den Helder er op zat, ook bij tante en oom komen wonen om haar middelbare school te volgen. Vlak voordat ze uit Indië vertrok had ze op haar verjaardag een patiencespelletje gekregen, waarop ze op de slaapkamer, die ze met Mies deelde zich van geen kwaad bewust aan het spelen was. Mies, die tegenover haar aan tafel zat, hoorde plotseling tantes voetstappen op de trap. "Je mag hier niet met kaarten spelen", waarschuwde Mies en in een reflex bedekte Jopie de kaarten met haar schoolboeken, maar tante die op dat moment binnenkwam, zag het stiekeme gebaar. Haar houding veranderde van hartelijk tot ijzig en ze vertrok met strak gezicht. Jopie vond dat vervelend, ze wilde niet graag ongehoorzaam zijn aan huisgeboden, maar Mies, die haar aan het inwijden was in huisgebruiken, troostte: "O, 't is niet erg, hoor. Ga straks maar even naar haar toe en vraag haar om vergeving. Dan is alles weer in orde." Zo ondervond Jopie net als Mies en ik eerder, dat 'vergeving vragen' de beste methode was om de lucht weer te doen opklaren. Thuis hadden we dat nooit hoeven doen.
Toch bewonderden we allemaal onze tante en hoeveel wrevel af en toe de ge- en verboden van haar geloof ook in ons opwekten, we hebben toch ook vaak ontzag gehad voor de belijders van dat geloof. Die belijders ontzegden zich veel om hun medebroeders en zusters, die minder bedeeld waren dan zij, te helpen. De grootste uitgaven van tante en oom waren die aan de kerk en de armen. In hun huis werd nooit over iemand kwaadgesproken, nooit geoordeeld over andersdenkenden. Ze hielden zich strikt aan het gebod: 'Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld worde!'

Wim

Wim werd door al mijn vriendinnen bijzonder knap gevonden en door Mies en mij diep bewonderd en liefgehad. Wij hielpen hem zoveel wij konden de strenge huisregels te ontduiken.

Elke zondagmiddag, wanneer hij moest proberen ongemerkt zijn fiets uit de fietsenschuur te verwijderen om naar het voetbalveld te kunnen rijden, boden Mies en ik, later geholpen door het Duitse dienstmeisje, aan om de afwas te doen in de keuken, omdat deze, slechts door de bijkeuken gescheiden dichtbij de schuur lag. Om het eventuele lawaai, dat Wim zou maken, te overstemmen, zongen Mies en ik de christelijke liedjes, die we geleerd hadden en zetten per ongeluk de deur van de bijkeuken wijd open, zodat deze de schuurdeur kon verhullen. Meestal zongen we het enige liedje, dat genade kon vinden in Wims ogen, omdat het over een schip ging

Scheepke onder Jezus hoede
Met zijn kruisvlag hoog in top
Neemt als arke der verlossing
Allen, die in nood zijn op
Al staat de zee nog hol en hoog
En zwiept de storm ons voort
En veilig strand voor ‘t oog.

Mies’ hoge mooie stem jubelde de laatste vier zinnen er zo hard mogelijk uit en wanneer het ons alweer gelukt was Wim onopgemerkt de tuin uit te loodsen, besloten we ons zangrépertoire met een paar Ambonese liedjes en begonnen ons weemoedig te voelen. ‘Kipas lenso poetih, tanah Ambon soedah djouw’ (Zwaai je witte zakdoek, de grond van Ambon is al ver).
Een paar jaar lang betaalden Mies en ik van ons zakgeld Wims contributie voor zijn lidmaatschap van de H.B.S.-vereniging. Dat ging goed tot een nieuwe rekeningloper, die niet van onze afspraak wist, de rekening thuis kwam aanbieden. Mies en ik hadden op dat moment net een gewelddadige ruzie. We vochten met elkaar en trokken aan elkaars haren, zulke ruzies hadden we niet vaak. Het lawaai, dat we maakten werd plotseling overstemd door ooms woedende uitval tegen Wim. Mies stopte haar gevecht en greep me bij de armen: “Luister eens.” We hoorden de woorden ‘contributie’ en ‘liegen en bedriegen’. Op slag waren Mies en ik de reden van onze ruzie vergeten en lagen we te snikken in elkaars armen van verontwaardiging en machteloze woede om de onrechtvaardige bulderpartij, die iemand die onze vader niet was, hield tegen onze aanbeden, niet-in-staat-onrecht-te-plegen broer. Ik vermoed dat Wim ons niet heeft verraden want wij hoorden er verder niets over.

Af en toe voelde Wim zich verantwoordelijk voor het gedrag van zijn jongste zusje en bracht haar zijn normen en waarden bij. Hij dreigde dan: “Ik breek je je benen, als jij herrie maakt bij de Mof! Jij blijft onder zijn lessen doodstil zitten met je armen over elkaar. Het is geen kunst om bij hem iets uit te voeren. Probeer dat maar bij van Loen (de directeur).” De Mof, onze leraar Duits, was een oudere, heel zachtaardige man, die geen leerling ooit strafte (ik meen, dat hij grote bewondering voor het Boeddhisme had), maar die jammer genoeg door geen leerling au sérieux genomen werd. Dankzij Wim zat ik rechtop en zwijgend in mijn bank tussen al het tumult om me heen, op te kijken naar van Maanen, hem het gevoel gevend dat ik luisterde naar wat hij met zachte stem ons trachtte bij te brengen. Zelfs spieken deed ik niet en terwijl alle leerlingen tijdens repetities hun boeken open op de bank hadden liggen, bleef mijn lessenaar, op het uitgereikte blad repetitiepapier na, leeg. Vaak hoorde ik de leraar mompelen: “het zijn nagels aan mijn doodkist”, maar op ouderavonden zei hij tegen tante: “De kinderen Jansen zijn steunpilaren van rust en orde.”
Wim leefde naar zijn zelf uitgedachte waarden en normen en liet zich niet veel meer door anderen bijbrengen, zeker niet op godsdienstig gebied.
Eens kwam hij Mies’ en mijn slaapkamer binnen, bleef in de deuropening staan en verklaarde, alsof hij plotseling een ontdekking had gedaan: “Ik geloof niet in de goddelijkheid van Jezus.

Hij was gewoon een goed mens. Misschien heeft hij wel bestaan, maar hij was zeker geen god." En daarna voegde hij er een zin aan toe, die veel indruk op me maakte: "Vader heeft eens tegen me gezegd, dat al zou iemand kunnen bewijzen, dat Christus nooit geleefd heeft, het voor hem geen verschil zou maken, hij zou zijn leer toch waardevol vinden." Dat werd prompt ook mijn credo.
Ik heb - niet alleen omdat Dina het examen zo moeilijk vond - altijd geweigerd belijdenis voor een kerk te doen. Wanneer ik echter tante en oom als ouders had gehad, zou ik waarschijnlijk anders hebben leren denken.

Wim had altijd grote moeite gehad met de aanwezigheid op zolder, in het kamertje naast het zijne, van kuise, dikke Dina, met haar tot een knotje in de hals gebonden vettige haren, haar veroordelend neergetrokken mondhoeken, wanneer ze klanken opving van Wims lievelingsmuziek: jazz en Schlagers. Muziek, die hij, zodra oom en tante niet thuis waren op de radio opzocht en door het huis liet schallen. Ze wist ook, dat hij op zijn kamer door een koptelefoon en een over de straat gespannen draad via de radio van een tegenover hem wonende vriend luisterde naar deze zondige muziek.
Wim griezelde van Dina en tot zijn grote opluchting deed ze eindelijk met succes haar kerkelijk examen, trouwde en verdween uit ons gezichtsveld. Een knap, lief, Duits dienstmeisje verving haar. Zij kon heel goed met Wim opschieten; smokkelde hem het huis binnen, wanneer hij te laat thuis kwam, hielp hem waar ze kon regels te ontduiken. Met haar was er iets luchtigs het huis binnengekomen. Ze had halflang, gepermanent, blond haar, lieve blauwe ogen, waarmee ze lachte en soms huilde, wanneer ze ons vertelde over haar ouders in Duitsland en hoe haar vader had gevochten in de oorlog van '14 - '18 en hoe na de oorlog al zijn geld waardeloos was geworden en haar familie dus arm was geworden, zodat zij dienstmeisje in een ander land moest zijn. Mies en ik bewonderden haar, Wim was misschien een beetje verliefd op haar. Net als wij was ze een buitenbeentje: niet gereformeerd, maar katholiek, zonder dat ze erg goed wist, wat dat inhield. We leerden van haar de woorden van de nieuwste Duitse schlagers en wanneer ze tijdens de kerstdagen wat stil was, probeerde iedereen op aanraden van tante extra lief voor haar te zijn, ze zou Weihnachten zo missen. Ze at - in tegenstelling tot Dina - bij ons aan tafel, was meer een huisgenote dan een dienstmeisje.

Nadat Wim zijn eindexamen H.B.S.-B. had gedaan, verliet hij het huis in de Stationsstraat om aan het 'Instituut van de Koninklijke Marine' zijn opleiding tot marineofficier te gaan volgen. Zolang ik me kon herinneren had hij alom verkondigd, dat hij later naar zee zou gaan en in de derde klas van de H.B.S. wilde hij al met alle geweld stoppen met de middelbare school. "Je kunt met drie jaar H.B.S. naar de Zeevaartschool en ik wil graag op de Wilde Vaart en ik wil niet zo'n 'saletjonker' worden, wat marineofficieren toch zijn", zei hij vaak. Maar vader stond erop: "Eerst je middelbare school afmaken."
Ik heb hem nog anderhalf jaar (tot ik met vakantie naar Indië ging) als adelborst meegemaakt. Nu keken nòg meer meisjes naar hem, wanneer hij door Den Helder liep. Een knappe man, één meter negentig lang in een opvallend uniform met rood opstaand kraagje, een ponjaard aan een ketting zwaaiend aan zijn zij. Ik herinner me een wandeling met hem. Hij had net de allerlaagste adelborsten rang achter de rug (ik meen, dat dat de rang van matroos is), zodat matrozen, waarvan er vele door het stadje zwalkten, hem moesten groeten. Waarschijnlijk om mij te imponeren, sprak hij een matroos, die dit naliet, bestraffend toe. Het was voor het eerst en ook voor het laatst, dat ik me voor hem schaamde. Ik liet hem niet merken hoe teleurgesteld ik was, daarvoor hield ik te veel van hem,. Maar het beeld van de brug bij de Kanaalweg, de matroos en Wim, is als een beeld op een film, die even is stilgezet.

Kees

Kees, mijn twee jaar jongere broertje had op een zevenjarige school op Bali gezeten en kwam daarom pas op zijn dertiende jaar naar Nederland om de middelbare school te volgen. Tot mijn diepe verdriet werd besloten dat hij dit in Zwolle zou gaan doen en zou gaan wonen in het gezin van vaders broer, oom Piet.
Waarschijnlijk omdat ik vader en moeder deze beslissing niet wilde kwalijk nemen, werd ik onredelijk boos op de familie in Zwolle. Ik had moeite die boosheid te verbergen tijdens de vakanties, die ik in Zwolle moest doorbrengen.
Tijdens de 'grote vakanties', die we meestal in Zwolle doorbrachten, had ik soms moeite mijn jaloezie te verbergen, wanneer ik merkte, dat mijn nichtjes meer van Kees' doen en laten afwisten dan ik; ik was zijn zusje, het dichtst bij hem in leeftijd, hij was 'mijn pa Jakoe, mijn Aap van Catalani', de bijnamen die Wim hem eens gegeven had op Ambon, hij hoorde bij mijn verloren jeugd. Ik kon mijn onlustgevoelens en ongelukkig voelen nergens kwijt, want Wim en Mies genoten van hun vakanties in het grote gezin van oom Piet en tante Marie, waar nauwelijks naar regels werd geleefd en waar de weinige die er waren door bijna alle kinderen met voeten getreden werden - waar een kinderjuffrouw en later Jo, de oudste dochter, de kleinste kinderen opvoedde - waar de tante pas na het ontbijt de trap afdaalde om poolshoogte te nemen van de toestand beneden en waar iedereen zich toch tot haar tevredenheid vrij goed hield aan een structuur, die eens aan het gezin gegeven was. Misschien had ze wel in de gaten, hoe toch alle koekjes en extra's zo gauw na inkoop verdwenen waren, maar ze riep telkens weer verbaasd uit: "Hè, nu dacht ik toch, dat ik net koekjes had besteld." Ze kon heel aanstekelijk lachen en vooral Wim was erg gecharmeerd van haar en vleide haar bij het leven. Oom Piet was een lieve stille man, hij bezag uit zijn diepe stoel, waarin hij meestal zat te lezen, af en toe geamuseerd zijn drukke gezin, maar nam weinig deel aan het leven van zijn kinderen. Ik heb hem nooit boos meegemaakt en hield alleen al van hem, omdat hij een broer van vader was.
Tijdens die lange vakanties liep ik ook rond met een diep heimwee naar de zolder in Den Helder, de plek waar ik me in alle stilte kon terugtrekken met mijn boeken en de schriften, die ik volpende met mijn verhalen. Ik snakte naar alleenzijn, maar dat was onmogelijk in dat overvolle huis. Hoe ik ook elk jaar verlangde naar de zomer en de vakantie, ik was altijd weer zielsblij terug te keren naar winderig en boomloos Den Helder en thuisgekomen begon ik alle inmiddels vertrouwd geworden meubels aan te raken en te liefkozen, en knelde tantes hoofd haast af van blijdschap haar weer te zien.

Toch was het leven veel te vol om vaak treurig te zijn; ik heb niet eens vaak gehuild in Den Helder. Wel speelde ik een wonderlijk spel in die jaren. Ik leefde heel vaak een soort dubbelleven - dacht dan aan mezelf in de derde persoon. Zodra een situatie een beetje gecompliceerd werd, ging ik daar automatisch toe over. Wanneer ik bijvoorbeeld 'vergeving' moest vragen, voelde ik me niet meer in mijn eigen lichaam, maar zag een ander staan en dacht: "Ze keek schuldbewust haar tante aan, haar ogen vulden zich met tranen en ze stamelde vergeef me alstublieft." Of wanneer er iets ernstigs was voorgevallen: "Diepgetroffen bleef ze staan en zei medelijdend: wat vreselijk voor je." Meestal waren het gezwollen zinnen, die ik in mijn hoofd hoorde en ik voelde me altijd schuldig over mijn gespeelde schuldbekentenissen of gespeeld medeleven en wilde, dat ik als Mies was, oprecht en niet huichelend. Toen ik na jaren over deze 'afwijking' heen was, heb ik hem moeder eens opgebiecht. Moeders reactie was: "Je hebt jezelf wel in het midden van het heelal geplaatst." Dus is het misschien een puberaal gedrag geweest.

Tijdens mijn twee H.B.S.-jaren had ik veel vriendinnen; we stichtten zelfs een club, de 'Noga-club', hielden één vergadering, tijdens welke - op mijn aandringen- besloten werd, dat we nooit op vaste tijden zouden vergaderen. Ik dreigde ermee, dat ik, als ze het werkelijk wekelijks zouden willen doen, mijn lidmaatschap zou opzeggen. Tot mijn verbazing stemden de andere leden er mee in; ik was verbaasd, dat ze mijn stem zo belangrijk vonden, maar ik wist ook, dat ik niet rouwig zou zijn hun gezelschap te moeten missen. Ik denk, dat ik toen al een 'loner' was.
Op de mulo bemoeide ik me niet met mijn klasgenoten, uitgezonderd met één meisje, Cootje Groeneveld. Ze had een lieve moeder en een aardige broer en hij en ik werden verliefd op elkaar. Meestal maakten Cootje en ik ons huiswerk samen op haar kamer en wanneer we dan met een wiskundesom niet goed raad wisten - wat ik ook vaak speelde - bood ik aan om haar broer, die op zijn kamertje ook aan het huiswerk maken was om raad te vragen en zodra we dan samen waren - Huib en ik - kusten we elkaar en soms vond ik, dat hij wat te hartstochtelijk werd en zei verschrikt: "Dat màg toch niet." Maar waarom en van wie het niet mocht, wist ik eigenlijk niet. Misschien van tante?
Mijn vriendin merkte niets van de verhouding en ik nam het haar broer een beetje kwalijk, dat hij er zo geheimzinnig over deed. Ik vertelde het thuis wèl aan Wim en Mies. Wim ontstak in woede en pestte me er bij elke gelegenheid mee.
Tante vertelde me later, dat ze eens een bezoek aan Cootjes moeder had ondernomen, om haar te vragen, of ze er op wou letten, 'dat Huib en ik niet te veel voor elkaar werden'.

Nel en Jopie tijdens verlof in Nederland (1929)

Bij oom Ab en tante Janie
Zaterdagavond, v.l.n.r. Wim, tante, Mies, Nellie, oom

Bali

Huis op Bali

Bezoek van Charlie Chaplin

De Uiver

v.l.n.r. Jopie, Kees, Pietje, Annelies

Kees ging naar Zwolle

Naar Bali

Nadat ik in 1935 mijn eindexamen had gedaan, brak er een prettige, spannende tijd aan. Ik mocht een jaar met vakantie naar Bali en daarvoor moesten allerlei leuke voorbereidingen getroffen worden. Moeder had een lijst gestuurd, waarop stond, hoeveel jurken en andere kledingstukken ik nodig zou hebben en dat waren er voor Hollandse begrippen bijzonder veel. Arme Mies kon niet met me mee, ze had nog één jaar H.B.S. voor de boeg. Ik kan me niet herinneren, dat ik heel veel medelijden met haar heb gehad, ik ging zó in mijn eigen blijdschap op. Wat moet het haar soms moeilijk gevallen zijn mij zo uitbundig vrolijk te zien. Gelukkig zou Jopie straks mijn plaats innemen; ook zij had een klas overgeslagen van de zevenjarige school op Bali en moest nu aan haar middelbare schooljaren beginnen.
Tante en ik reisden een paar maal naar Amsterdam om daar delen van mijn ‘uitzet’ te kopen. We kochten o.a. twee avondjurken en voor op reis een roze mantelpakje. Ik herinner me nog dat één avondjurk gemaakt was van roze ‘neteldoek’, een dunne stof met nopjes, en dat ik me enerzijds heel opgewonden voelde omdat ik wel zag, dat de jurk me goed stond en anderzijds me opgelaten voelde en bleef schelden op al dat ‘nuffige’ gedoe, met de bedoeling de anderen ervan te overtuigen, dat ik helemaal niet ijdel was en het me nog steeds koud liet wat voor kleren ik droeg. Die houding paste bij het meisje, dat ik wilde zijn. Tegenwoordig vragen de meisjes van die leeftijd hun moeder al om de ‘pil’.
In die vooroorlogse jaren wist ik, toen ik zestien was en op het punt stond alleen een lange zeereis te maken, niet hoe babies tot stand en ter wereld kwamen en had me er ook nooit in verdiept. Ik was er zelfs niet nieuwsgierig naar, zoals Mies wel was en toen zij eens aan tante om nadere informatie vroeg (die ze niet kreeg) liep ik weg en dacht: “Ik wou, dat kinderen ècht door de ooievaar gebracht werden.” Ik wilde zo lang mogelijk vaders ‘onschuldige dochter’ zijn en, als Peter Pan, kind blijven. En toch had Huib me al vrij intiem aangeraakt, maar ik wilde dat eigenlijk vergeten en niet-waar-hebben.
Mies’ nieuwsgierigheid vond ik een beetje griezelig. Ze had me verteld, dat ze vermoedde, dat kinderen van ‘onderen’ uit je buik kwamen, maar ik geloofde dat absoluut niet en vond dat vies. Toen moeder me op Bali vroeg: “Weet je eigenlijk hoe de kinderen geboren worden?” antwoordde ik verlegen: “Nou Mies denkt uit de buik van onderen, maar daar geloof ik niets van.” Moeder zei op haar beurt verlegen: “Maar Mies heeft wèl gelijk.” Dat was de enige seksuele voorlichting, die ik ooit gekregen heb.
Later op de Engelse kostschool vertelde de directrice vanaf het podium in de aula aan de leerlingen, die er verzameld op de grond aan haar voeten zaten, dat het haar verboden was om ons voor te lichten, maar dat ze het zo graag zou gedaan hebben. “Ik zou jullie zó graag, alles willen vertellen, maar dat is op Engelse scholen verboden”, zei ze indringend en die zin maakte me wel nieuwsgieriger, maar zette me toch niet aan navraag te doen.

Misschien heeft het tante die laatste paar maanden, die ik bij haar woonde, wel eens pijn gedaan te zien hoe zielsgelukkig ik me voelde haar huis te kunnen verlaten en op weg te gaan naar mijn eigen huis. Ze was altijd als een moeder voor me geweest. Ze heeft het echter nooit laten merken en zich steeds met mij verheugd over het weerzien met mijn eigen moeder.
Wim maakte zich zorgen over het feit, dat ik alleen zou reizen. Wanneer hij me maar zag, waarschuwde hij: “Ga nooit in je eentje passagieren! Denk aan de blanke slavinnen. In Port-Said of Colombo ben je zó ontvoerd. Blijf bij de anderen, als zij één stap zetten, zet jij vlak achter hen jouw stap.” Ik lachte hem onbezorgd uit.

Per trein en boot naar Indië

Van het vertrek per boottrein uit Utrecht herinner ik me weinig. Mies, Wim en tante Jany brachten me weg en ik meen, dat Cootje en haar moeder ook op het station waren. Vanuit mijn treincoupé zal ik zeker lang naar ze gewuifd hebben, om me daarna vol blijde verwachting op de bank van het ruime slaapcompartiment neer te zetten. Ik deelde het met een ander alleen reizend meisje, want het was een tweedeklas coupé. Vader kon mijn reis declareren, daar ik in Holland achtergelaten was en dus geen gebruik had gemaakt van zijn terugreis naar Indië.
Ik had echter recht op een eerste klas coupé; dat betekende geen medepassagiers, doch wanneer je je tweede klas liet vervoeren, kreeg je het verschil in prijs terug en dat was een behoorlijk grote som.
Hoe verdrietig zal Mies teruggereisd zijn naar Den Helder. Ze moest nog een jaar wachten voordat zij naar huis zou kunnen gaan. Ik geloof echter, dat ik me dit toen helemaal niet gerealiseerd heb. Ik zie me alleen maar in de slaapcoupé op het bovenbed, mijn hoofd door handen en ellebogen gesteund, vanuit het raam Zwitserland bekijkend, de bergen, de meren, de bossen beschenen door een volle maan, mijn hart berstend van geluk: “Wat beleef ik veel, ‘t leven is heerlijk, Zwitserland is een sprookje, wat zal er nog komen, straks zie ik ze allemaal weer, Anneliesje.”

De boot waarop ik mijn eerste zeereis alleen maakte was één van de kleinste van de Maatschappij Nederland: ‘De Johan de Witt.’, maar imponeerde me enorm. Ik vond mijn hut een luxe vertrek, vond het machtig een eigen hutjongen te hebben, wiens naam op de deur stond en die me net zo behandelde als hij het volwassenen deed. Ik kon hem vragen stellen in zo lang niet gesproken Maleis. Wat een vrijheid geen gezag boven me te weten, mijn eigen beslissingen te kunnen nemen! Alles werkte mee om van deze eerste zeereis de meest onvergetelijke te maken van alle zeereizen, die ik daarna nog zou doen en die ik me nauwelijks meer herinner terwijl ik ze toch op veel mooiere, grotere schepen deed. De Johan de Witt had bijvoorbeeld geen echt zwembad. Het vrij kleine bad was uit canvas opgetrokken en stond op een tamelijk obscure plaats. Veel meer dan elkaar natgooien kon je er niet in doen.

Ik geloof, dat die hele maand aan boord het geluk van mijn gezicht afspatte. Mijn hart voelde vaak te klein aan om de zekerheid van een bijna vervuld verlangen te bevatten, het verlangen dat ik zoveel jaren in me had rondgedragen, dat altijd iets van de glans van het heden had afgenomen, het verlangen, dat op het punt stond door HET WEERZIEN te worden vervuld. Die maand aan boord hield ik van iedereen, van de hutjongen tot de kapitein en ik had een gevoel, dat ook iedereen van mij hield. De kapitein liet dat laatste op vaderlijke manier merken. Hij knipoogde vaak naar me; vroeg me bij een vliegende storm - toen iedereen zeeziek en bang aan dek lag - of ik de passagiers wilde opvrolijken door wat op mijn mondharmonica te spelen, een vraag die me erg verlegen maakte. Ik wilde zo graag een ZELFSTANDIG REIZENDE BIJNA VOLWASSENE gevonden worden en vond een mondharmonica een kinderspeeltje. De kapitein had me eens betrapt toen ik er op speelde voor leeftijdgenoten.

Tijdens dezelfde storm zaten hij en ik als enigen aan het ontbijt en we hadden samen veel pret om de borden, die op de tafels heen en weer schoven, tegengehouden door de stormlatten. Ik genoot zo van mijn bestaan, ik zou niet zeeziek hebben kùnnen worden. En ik wist toen ook nog niet wat angst was. Rustig bleef ik in mijn bed liggen wachten op de dingen die

komen zouden, wanneer het schip zó schuin lag, dat ik dacht: “Nu rollen we om, nu kan het niet meer terug.”
Zelfs op het sportdek was ik die reis niet te verslaan, terwijl ik nooit eerder op sportief gebied iets had gepresteerd. Ik werd winnares van de dektenniswedstrijden, maar toen de prijzen zouden worden uitgereikt, gebeurde er iets soortgelijks als er had plaatsgevonden tijdens mijn vorige reis. De wedstrijdleider vertelde me, dat het meisje, dat van me verloren had, vond, dat de umpire niet eerlijk was geweest en mij had bevoordeeld en hij vroeg of ik er bezwaar tegen had de wedstrijd nog eens over te spelen. Dom meisje, iedereen juichte mij natuurlijk toe tijdens de herhaling en wat moet ze zich ongelukkig gevoeld hebben toen ze weer verloor.
Ik voelde me alleen verwonderd en schreef al mijn succes toe aan mijn niet tot rust te brengen - want berstensvol geluk - kloppende hart.
Het leven was een sprookje, een paar jaar lang verdriet eindigend in duurzaam geluk. Welke ongelooflijk mooie momenten zouden er nog volgen? Het lot had me lief en zou nooit ophouden me graag te mogen.

Ergens in de Stille Oceaan passeerde de boot waarop ik naar Indië voer de boot, die Jopie naar Holland bracht. Jopie en ik wisselden telegrammen uit en voor het eerst op deze reis voelde ik me hevig bedroefd, dat ik het zusje, dat ik in vijf en half jaar niet gezien had en dat nu zo dichtbij ook over de railing van haar boot zou hangen, weer misliep. We konden elkaars boot niet ontwaren. Misschien is de hechte familieband, die alle zeven kinderen hun leven lang voelden, wel te verklaren door het feit, dat we alleen onze vroege jeugd met elkaar deelden en steeds het verdriet van afscheid nemen bewust ondergingen.

Jopie

In tegenstelling tot de mijne verliep Jopies bootreis heel akelig. Na het bewogen afscheid van vader, moeder, Anneliesje en aanbeden broertje Pietje, volgde een heel moeilijke reis, die ze voor een groot deel eenzaam en zeeziek in haar hut doorbracht. Zelfs de vrouw, die beloofd had een beetje toezicht op twaalfjarige Jopie te houden, kwam haar niet éénmaal opzoeken. Alleen de hutjongen bekommerde zich om haar, was heel zorgzaam en lief.
Na die ellendige reis volgden jaren van aanpassing voor haar, aanpassing aan drie verschillende gezinnen, zwerftochten door Nederland tijdens de oorlog op zoek naar onderdak. Jaren waarin ze opgroeide van twaalfjarig kind tot jonge vrouw, jaren waarin alleen de hoop op een hereniging met vader, moeder en broers en zusters haar op de been hield. Vaak legde ze zich, toen ze pas in Holland was, in tantes huis in Den Helder neer op de bank in de zitkamer, sloot haar ogen en verbeeldde zich, dat de geluiden die ze hoorde afkomstig waren van haar eigen familieleden, dat het lawaai, dat haar neefjes maakten, veroorzaakt werd door haar eigen broers en zusters.
Gelukkig, dat ze toen ze ziek en zó alleen in die hut aan boord van het slingerende, stampende schip in haar kooi lag, niet kon voorzien, dat het droevige afscheid op Bali voor haar het definitieve afscheid was geweest van haar jeugd in haar ouderlijk huis.

Weer in Indië

Ik had nooit eerder gemerkt, dat Indië anders ‘rook’ dan Holland tot ik het me in Sabang voor de soos, waar ik een glaasje ‘ajer djeroek’ wilde gaan drinken, plotseling realiseerde. Ik stond opeens stil, ademde diep in en voelde een snik in mijn keel, toen ik dacht: “Ik ruik Indië.”

In Belawan at ik voor het eerst weer de Indische vruchten, die ik zo had gemist: doekoes en ramboetans en ik bleef koppig zeggen, dat ik ze veel lekkerder vond dan Hollandse.
Ik verbood mezelf eerlijk te zijn uit trouw aan mijn verleden, aan alles wat me bond aan mijn eigen familie. Teleurstellingen bestonden niet.
Singapore vond ik mooier en vooral schoner dan Colombo en Port-Said en vooral de huizen van de rijke Chinezen maakten veel indruk op me.

In Batavia haalde 'tante Letty' me van boord en ik bleef een dag bij haar, tot de Johan de Witt 's avonds weer verder voer van Batavia naar Soerabaia.
Ik voelde, dat tante Letty wat teleurgesteld was over mijn uiterlijk. Ze had me vanaf de kade kijkend naar de over de railing hangende passagiers, niet herkend en bleef praten over dat leuke kleine meisje met de witblonde krullen. Ik wist, dat ik nu een magere 'bakvis' was met donkerblond, niet goed geknipt haar. Ze sleepte me dadelijk mee naar een kapper, niet beseffend hoe ik zo'n gang verfoeide.
Ik kan me niet goed herinneren tijdens welk verblijf bij haar en haar man ik voor het eerst de levensgrote afbeelding van haar aanbeden idool zag hangen: Adolf Hitler met zijn twee lievelingsherdershonden. In haar tuin liepen in een soort kippenren óók twee herdershonden. "Van dezelfde soort als die welke Hitler heeft", vertelde ze trots. En bewogen zei ze toen we voor Hitlers portret stonden: "Oom Hans en ik hebben hem een hand gegeven." Oom Hans was de kleine, kale, dikke Oostenrijker - chirurg - lijfarts van de Gouverneur-generaal.
Ik nam haar bewondering voor één van Europa's grootste beulen net zo voor kennisgeving aan als ik dat de bewondering van tante Jany voor Napoleon en Colijn had gedaan. Omdat vader ze alle drie veroordeelde, deed ik dat ook, maar wat mij betrof, mocht iedereen er zijn eigen idool op na houden. We waren nog niet in oorlog met Duitsland geweest en niets wees er voor mijn gevoel op, dat we ooit iets met dat land te maken zouden krijgen.
Tante Letty was een lieve vrouw en geloofde in Hitlers beloofde heilstaat, omdat ze toevallig met een Oostenrijker was getrouwd. Ik verbaasde me dan ook, dat vader en moeder ervan schrokken toen ik hen vertelde over haar bewondering voor Duitslands dictator.
Om Mussolini, Italiës dictator, had vader toch nog wel eens gelachen, wat was het verschil? Duitsland en Italië, de landen leken verder verwijderd van Nederland dan Indië, dat een deel er van was.

Hoe ik die laatste paar dagen op de boot van Batavia naar Soerabaja heb doorgebracht, herinner ik me niet meer.
Een paar jaar geleden kreeg ik echter van mijn vriendin, Cootje, alle door haar bewaarde en met een lint samengebonden brieven terug, die ik haar schreef tijdens mijn tocht naar en verblijf op Bali, als ook de brieven, die ik haar tijdens mijn verblijf in Engeland stuurde.
Hieronder volgt de brief, die ik haar schreef, nadat ik eindelijk weer herenigd was met vader, moeder en Anneliesje en voor het eerst mijn onbekende broertje Pietje zag.

Bali 1935.

Nu ben ik bij vader en moeder. Bij Liesje en Pietje! Ik zit in de voorkamer te schrijven. Er is hier een voorkamer en een voorgalerij, maar ik zal straks de plattegrond van het huis wel tekenen. Eerst zal ik je over de aankomst vertellen.
Vorige week woensdagmorgen stond ik eenzaam en alleen op de Van der Lijn (de K.P.M.-boot, die van Soerabaja naar Singaradja, Noord-Bali voer) aan de railing over de zee te turen. Ik was zó zenuwachtig! De hele nacht had ik niet geslapen, alleen uit angst niet op tijd wakker te zullen worden.

Zodra er maar een klein straaltje licht door de patrijspoort gekomen was, stond ik op en kleedde me aan. Ik deed die zijden witte jurk met die donkerblauwe balletjes en die strikken op mijn schouders aan, je weet wel. Op het dek was nog niemand. Een Chinese djongos (er was alleen maar Chinees personeel) schoot toe en vroeg of ik koffie wilde. Ik bedankte en ging in de eetzaal (die op zo'n klein schip alle andere zalen vertegenwoordigt) zitten. Toen bedacht ik, dat ik toch eigenlijk wèl zin in koffie had en toen even later een andere djongos 't kopje bracht, dronk ik 't lekker op.

O, wat duurde het lang eer ik een stukje van Bali zag, want het was nog zo mistig ook. Maar eindelijk, eindelijk lagen we stil. Toen kwamen er nog vreselijke ogenblikken, want ik zag vader al in de motorboot (je ligt in Boeleleng altijd op de ree) en het duurde een ellendig lange tijd eer de boot eindelijk bij de trap mocht liggen. We wuifden en wuifden naar elkaar, maar wat ik voelde kan ik niet beschrijven, en toen vader eindelijk aan boord kwam en ik vader kon omhelzen, toen huilde ik zo kinderachtig flauw. Nu je weet, dat ik niet gauw huil, maar als ik het doe, doe ik het goed. Vader zorgde gelukkig, dat mijn barang van boord kwam, want daar kon ik beslist niet aan denken. En even later zaten we in de auto op weg naar moeder en de kleintjes. Ik vond het fijn, dat ze thuis waren gebleven, want een weerzien aan boord met allemaal vreemde mensen er bij is niets prettig. Moeder en Anneliesje wilden dat ook beslist niet.

Eerst ging vader me nog aan de resident en andere dames en heren in Singaradja voorstellen. De residentsvrouw stond me op de stoep op te wachten met een bos bloemen in de handen. Ik ben ook nog bij een meneer geweest, die me als kleine baby had gekend. Hij wist zich nog te herinneren, dat hij zich over de wieg boog en gekke geluidjes had gemaakt en met zijn vingers geknipt om mijn aandacht te trekken, maar ik vond al die bezoeken tijd verspillen. 't Moest wel, hoor, omdat we de volgende week (dat is nu morgen) naar een feest in Singaradja zouden gaan, waar ik al die mensen weer zou ontmoeten. Maar ik weet toch geen enkel gezicht meer, dus was het toch tijdverspilling.

Eindelijk gingen we dan toch rechtdoor naar huis. In Gianjar hebben we moeder nog gebeld, dat we er over drie kwartier zouden zijn. Ik mocht niets zeggen door de telefoon, dat had vader aan moeder moeten beloven. We reden langs schitterende wegen, langs prachtige sawa's, maar ik dacht alleen maar: "Waren we maar thuis." Toch kwamen we er eindelijk. Ik zag het huis uit de verte, ik zag in de voorgalerij een klein jongetje opspringen, dan een meisje met vlechtjes. Even later stonden ze alle drie op de stoep: Moeder, Liesje en Pietje! Dat ogenblik zal ik nooit vergeten. Dat ogenblik!

Ik heb vast heel gek gedaan, maar ik schrééuwde opeens: "MOEDER." En toen, ja toen huilden we allebei, moeder en ik. O, moeder is toch zo'n schat. Ze heeft toch zo'n lief gezicht. Dat weet je niet. Aan tafel zei Liesje ook maar steeds: "Als moeder zo kijkt, moet je vanzelf naar haar kijken." En dat is zo. We zijn ook allemaal trots op moeder. Ze is nog zo jong en zo knap. Ze heeft een heel lief gezicht met allemaal bruine krullen er omheen. Vader is ook zo trots op haar. Hij vraagt elke keer: "En wat vind je ervan, dat je nog zo'n jonge moeder hebt?"

Vader is ook zo'n schat. En nog zo mooi slank. Oom wou beweren, dat vader dikker geworden was, maar dat is niet zo, hoor.

En Liesje en Pietje, die zijn ook zo lief. Pietje is een wijs ventje, daar sta je versteld van. En zo lief aanhalig, hij vindt het wàt goed, wanneer je hem knuffelt. Toen ik er pas was, zei hij mevrouw tegen me, om moeder te plagen. Hij had al van tevoren gezegd: "Als Nellie komt, zeg ik mevrouw tegen haar." Ik heb 't 'm gauw afgeleerd.

Bij aankomst zong hij voor me het versje 'Het meisje met de blauwe hoed', maar omdat ik een witte hoed droeg, zong hij:

Mijn blonde meisje met je witte hoedje,
Waarom kwam jij zo onverwacht voorbij?

Die witte dop zo schuin aan één kant op je toetje
Die liet je ogen amper vrij
Maar door de blik die ik opving onder 't randje,
Voelde ik iets geks, daar diep in mijn gemoed
Ik kan geen uur meer leven zonder 't meisje met haar witte hoed.

O, als je zo'n klein joch (hij is pas drie, over een paar maanden vier) hoort zingen van: daar diep in mijn gemoed, dan lach je je slap.
's Morgens heel vroeg al, komt hij bij me in bed liggen. Hij heeft een vreselijk grappig snoetje, met een paar leuke sproeten, precies op zijn neusje. Zijn ogen zijn bruinzwart en heel groot, zijn haar is bruin. Hij is wel lang, maar erg tenger. Echt mollig is hij nooit geweest, vertelde moeder.
Liesje is helemaal niet meer het kleine meisje, zoals ik me haar nog steeds herinner. Ze is lang voor haar leeftijd. En ze heeft een paar ógen, ontzettend groot. Grijsblauw zijn ze met lange omhoogkrullende wimpers. Zo leuk.
Er wordt net een radio binnengedragen. Vader heeft er stilletjes één gekocht, moeder weet het nog niet. In Indië is altijd wel veel storing, zeggen ze.
Nu moet ik mijn brief gauw afmaken, want we moeten eten. Morgen ga ik naar mijn eerste 'bal' op Bali. Meneer B. heeft me een beetje dansen geleerd. Twee avonden maar, hoor. O, ja ik ben JUFFROUW. De juffrouw van de school is naar Semarang en zo lang er geen nieuwe is, ben ik de juffrouw. 't Gaat zo leuk. Erg goed. Ik ben zo streng. Maar volgende keer vertel ik je er meer over.
P.S. Vader is net officier in de orde van Oranje Nassau geworden. Morgen krijgt hij zijn lintje.

Deze juichbrief schreef ik meer dan zestig jaar geleden. Ik was zestien en vastbesloten mijn lang verbeide volmaakte wereld zich te zien verwerkelijken, maar ik wist, dat ik me verzette tegen de les, die ik toen gedwongen leerde, dat niets ooit helemaal volmaakt verloopt.
In mijn brief schreef ik dat ik goed begreep, dat moeder me na al die jaren het liefst thuis voor het eerst ontmoette, maar ik was bitter teleurgesteld, dat ze me niet samen met vader in Singaradja afhaalde. Ik probeerde me NIET af te vragen: "Ben ik zo onbelangrijk, dat ze me niet zo gauw mogelijk wil zien?" Zelfs Liesje was niet met vader meegekomen. In mijn hart verwenste ik alle vreemden aan wie vader me voorstelde en die ik eerder ontmoette dan mijn eigen moeder en pas heel veel later begreep ik, dat vader zo trots was geweest op zijn dochter uit Holland, dat hij gepopeld had haar aan iedereen te tonen. Mij gaven al deze bezoeken alleen maar het gevoel, dat hij tussen al zijn verplichtingen door ook nog even zijn dochter van de boot afhaalde en dit na zóveel jaren scheiding. Hij nam me ook nog mee naar het bergdorp Kintamani en verwachtte, dat ik verrast zou zijn over Bali's schoonheid en de mogelijkheden, die het bood tot heerlijke koele vakanties. Alsof Bali's lieflijkheid me ook maar iets interesseerde! Waarom al die oponthouden? Ik telde de minuten, die me van moeder scheidden. Maar ik weigerde te erkennen, dat het weerzien met vader en moeder, die alles in het werk gesteld hadden dat zo heerlijk mogelijk te laten verlopen me eigenlijk wat had teleurgesteld.
Mijn kaken deden pijn van het voortdurend enthousiast en toch verlegen lachen alsof ik bij vreemden op bezoek was, maar het waren toch mijn eigen vader en moeder, het was toch mijn eigen huis... eindelijk? Aan het middagmaal schoof vader galant mijn stoel aan, alsof ik een gast was en opeens vroeg ik: "Zijn hier ook bomen om in te klimmen?

Ik weigerde te geloven, dat mijn zo bruusk onderbroken kindertijd onherroepelijk voorbij was. Vader en moeder keken elkaar even aan en begonnen toen te lachen. Teleurgesteld of opgelucht, dat weet ik niet.
‘s Avonds in bed wilde ik mezelf niet bekennen, dat ik even naar tante en Mies in Holland, die me zoveel beter kenden, had verlangd.

Ik vermoed, dat vader net zo hard de werkelijkheid ontkende als ik het deed. Een paar weken na mijn aankomst logeerde er een dominee van een ander eiland bij ons. Ik hoorde vanuit de aangrenzende kamer het gesprek, dat hij met vader in de voorgalerij voerde. De man vertelde, hoe hij ondervonden had, dat hij door de jarenlange scheiding van zijn kind tòch van haar vervreemd was geraakt. Vader zei trots: “O, die ervaring hebben we met onze dochter helemáál niet gehad. Alles was dadelijk alsof ze niet was weggeweest.” Had ik zó goed gehuicheld? Of wilde vader bij het verdriet, dat hij had gehad om de lange scheidingen van zijn kinderen, niet toegeven, dat het verdriet nog niet voorbij was?

Langzamerhand begon ik me toch weer thuis te voelen in ons gezin, al werd het nooit meer het vanzelfsprekende thuis-voelen van mijn kindertijd. Ik wist, dat moeder veel beter dan vader gemerkt had, dat de aanpassing niet helemaal zo glad verlopen was, als ze gehoopt had. Het was de grote prijs, die vooral de ouders die op de buitenbezittingen woonden en daardoor hun kinderen naar Holland stuurden (op Java waren genoeg middelbare scholen) moesten betalen voor de keuze van hun beroep. Ondanks het contact dat ze met die kinderen hadden getracht te behouden door hun wekelijkse brieven (en lang niet alle ouders brachten zulk geregeld schrijven op) vervreemdden ze van hun kinderen, van wie ze al zo vroeg afscheid hadden moeten nemen voor zo’n lange tijd.
Naast het offer van het zonder kinderen of met een gebroken gezin verder te moeten leven, betekende deze beslissing ook een groot financieel offer. Vooral voor de ouders van een groot gezin, zoals vader en moeder hadden, die dit offer voor zes van hun kinderen brachten.

Aan het leven in Indië hoefde ik niet te wennen. Ik rolde erin als in een behaaglijke deken, waarvan de geur en de warmte overbekend waren. Ik hield van de bediendes, vermoedelijk omdat ze me omringden met hun zorgen. Ik hoefde bij wijze van spreken, wanneer ik me verkleedde maar uit mijn kleren te stappen en ze op de grond te laten liggen om later mijn slaapkamer weer opgeruimd terug te vinden. Alleen het feit, dat moeder dat niet tolereerde weerhield me van deze daad, maar mijn slordige gemakzucht kreeg hier wel een vruchtbare voedingsbodem. Al had tante ons nauwelijks laten meewerken in het huishouden, je voelde je toch schuldig, wanneer je af en toe niet eens je hulp bij één of ander werkje aanbood of wanneer je té nonchalant met je bezittingen omging.

Vader was assistent-resident van Zuid-Bali, dat het mooiste gedeelte van het eiland gevonden werd. Op één van de tochten, die hij met me in de auto maakte, vroeg hij: “Hoe vind je het, dat hier de vrouwen met ontbloot bovenlijf lopen?” Ik keek verbaasd naar het rijtje vrouwen, dat alleen gekleed in een kleurige sarong, prachtige offerandes op hun hoofd dragend op weg was naar een naburige tempel. “O”, antwoordde ik “dat was me nog niet opgevallen. Je ziet het niet zo bij die bruine lichamen. Het is of het zo hoort.”

Moeder genoot van haar leven op Bali. Nu vier van de zeven kinderen niet meer thuis woonden en de rest haar hulp nauwelijks behoefde, bleef haar veel meer tijd voor zichzelf over. De vakanties konden worden doorgebracht in een koel bergklimaat en in de weekends konden er mooie tochtjes gemaakt worden op het toen nog zo stille eiland. Pas vele jaren later

begreep ik dat het heel natuurlijk was dat ze vaak opmerkte, dat het wonen op Bali toch wel veel leuker was dan het wonen op Ambon.
Ik hoorde er indertijd alleen maar in, dat moeder de jaren, die ze zonder de oudste kinderen moest doorbrengen leuker vond dan de jaren toen ze alle kinderen nog bij zich had gehad en in de logeerkamer, die een eindje van het huis aflag, snikte ik het uit: “alles op Bali is leuker, waar is de tijd op Ambon?”
In de jaren, dat we van onze ouders gescheiden leefden, hadden we ze omgevormd tot superouders en niet één ouder kan aan een ideaalbeeld van een kind voldoen.
Ik was bijvoorbeeld helemaal vergeten, hoe slecht vader tegen het tropische klimaat kon en schrok, wanneer hij ‘s middags na de siësta nog wat versuft van het slapen de voorgalerij binnenslofte om met ons thee te komen drinken. Hij pufte en pruttelde overdreven en deed niets dan klagen, dat Indië geen klimaat voor blanken had en dat het stom geweest was er te gaan wonen en werken. Ik bestreed uit alle macht de neiging hem kinderachtig te vinden: mijn vader, mijn supervader, waar ik al die jaren zo krankzinnig naar had verlangd. Ik verlaagde dus de criteria, waaraan - naar mijn idee - een supervader moest voldoen. Maar zodra moeder me ergens in teleurstelde, viel ze alleen maar een beetje van het voetstuk af, waarop ik haar had geplaatst.
En nóóit gaf ik toe, dat ik in enkele opzichten tante boven haar bewonderde.

Den Pasar bezat één hotel, het Bali Hotel, waar altijd wel een handjevol toeristen logeerde. Charlie Chaplin kwam er voor de tweede keer een vakantie doorbrengen in gezelschap van zijn toekomstige vrouw Paulette Goddard en haar moeder.
Liesje begreep helemaal niet, waarom ik zo opgewonden raakte van dat nieuws, Charlie Chaplin, die bij ons om de hoek woonde. Ik nam haar elke middag mee om langs het hotel te slenteren, waar ik dan af en toe Charlie en de twee vrouwen in hun paviljoen achter allerlei potplanten zag zitten. Alleen de wetenschap, dat hij daar zat, was al voldoende voor me.
Mijn speurtochten werden eindelijk beloond, toen Liesje en ik hem en Paulette ontmoetten bij een tempelcomplex in de buurt. Ik kon het niet laten naar hem toe te gaan en hem te herinneren aan het feit, dat hij een paar jaar geleden bij mijn ouders had gerijsttafeld en mij een foto had gestuurd naar Holland. Mijn schoolengels zal abominabel zijn geweest, maar je durft veel, wanneer je zestien bent en één van de grootste in die tijd levende filmsterren, ontmoet. Charlie antwoordde allervriendelijkst en wenste me veel geluk toe op de kostschool in Engeland, waarheen ik binnenkort zou gaan. Hij vond het een heel goed idee, waarschijnlijk met het oog op mijn belabberde Engels.
Paulette Goddard bleef tijdens ons gesprek, verveeld voor zich uitstarend, op een tempelmuurtje zitten en ik was teleurgesteld over haar uiterlijk. Ze droeg een doekje om het hoofd als een boerinnetje en zag er uit als elke andere blanke vrouw. Ik had me een filmster heel anders voorgesteld.

De hieronder volgende brieven schreef ik in 1935 en 1936 naar mijn vriendin in Holland:

‘Zoëven heb ik met moeder alle dode stukken uit de planten in de potten weggesneden en toen sprong er opeens een kikker uit één van de potten. Pietje zou gezegd hebben: “Ik schrik me dood, zeg!”
We hebben een hele grote tuin met volop bloemen. Je kunt hier geen bloemen kopen, maar we hebben het huis altijd vol bloemen staan. En prachtige, hoor. Vanochtend kwam er een mevrouw een in pisangblad gewikkelde bloem brengen. Nee, zo’n mooie bloem heb ik in mijn leven nog niet gezien. Hij leek van was met glimmende roze blaadjes en schitterend van vorm. O, ik kon er niet genoeg naar kijken. Bloemen zijn er op Bali wel veel, maar vruchten heb je er minder dan op Ambon.

De natuur op Bali is schitterend mooi. Nee, dat is het woord niet: de natuur is lieflijk. Niet overweldigend: vlakke sawa's, lanen met klapperbomen, dorpjes, waaromheen vieze met atap bedekte muurtjes. Je zou zeggen: lelijke vieze muren, waar je achter zou willen kijken, maar ze passen zo schitterend mooi in die natuur. 't Zou hopeloos staan, wanneer er nette witgekalkte muren om die dorpjes stonden.
Wat ook prachtig is en wèl groots, dat is het meer van Bedoegoel met daar achter de bergen. Het water van dat meer is beslist echt blauw en glashelder. Daarachter dan die donkergroenblauwe, begroeide bergen, dat is schitterend. We zijn er gisteren nog geweest: vader, Pietje en ik. Vader moest een nieuw aan te leggen weg gaan bekijken. Die nieuwe weg, dat is een wonder! Uit de rotsen - hele grote, zware - hakken ze een weg. Het lijkt ongelooflijk, maar hij is al een eind klaar. Vader, Pietje en ik zijn toen een paar trapjes opgeklommen, die ze in de rotsen gehouwen hadden en konden op een soort platform de mannen aan het werk zien. Ze stonden op een hoge rots, griezelig gevaarlijk, want beneden hen was een geweldige steilte, waar in de diepte allemaal bomen groeiden en dan kwam er weer een blauw meer. Af en toe kwamen er met donderend geraas (tenminste wanneer ze de bomen bereikten) grote rotsblokken naar beneden. Eén keer hield ik mijn hart vast, dat er niet een man mee de diepte inging, want met het rotsblok gleed er ook een heel stuk aarde mee. Vader heeft dan ook weer heel uitdrukkelijk tegen de mandoer gezegd, dat ze vooral voorzichtig moeten zijn. Of dat geholpen heeft? Ze zijn zo roekeloos. Zondag is er nog een autobus verongelukt. Zeven mensen waren dood. Vreselijk, hé? Er waren ook nog een heleboel gewonden. Vader moest direct naar het ziekenhuis, waar ze naar toegebracht waren. Den Pasar heeft drie doktoren, maar er was er niet één in de stad. Vader vroeg of ik meeging, omdat ik misschien mee kon helpen verbinden, maar moeder vond het gelukkig niet goed. Ik zou het ook beslist niet gekund hebben. Ik heb nog nooit een dode gezien en dan zou ik ze misschien vreselijk verminkt zien. Er waren ook twee kinderen bij, nee, gelukkig dat ik niet gegaan ben. De autobus was op weg naar het vliegveld, waar veel mensen een tocht boven den Pasar en de Batoer zouden maken. Het vliegtuig heeft wel een paar vluchten gemaakt, maar bij de landing brak de staart. Gelukkig zijn er geen ongelukken gebeurd.
O, zeg, ik schrijf over een 'autobus'. Je moet dan niet denken aan zo'n mooie, ruime van Koningsbrugge met radio erin, hoor. Nee, het zijn rare kleine vehikels. In Holland zouden ze misschien zijn afgedankt, maar hier halen ze er nog de gekste capriolen mee uit. Als ze bijvoorbeeld een hoogte afgaan, zetten ze de motor af, zulke dingen.

O, ja zeg, verleden week ben ik met vader en mevrouw Stael, een Franse dame, die gelukkig vloeiend Nederlands spreekt (haar man is een Hollandse consul-generaal in Australië) naar een lijkverbranding geweest. Ja, wat moet ik daarover vertellen? 's Morgens zijn we eerst even naar de poerih (het paleis van de vorst, die verbrand werd) gegaan, om de kisten te zien. Alles was heel mooi met goudpapieren bloemen en allerlei ander kleurig materiaal bedekt. Daarnaast stonden prachtig versierde offers, o.a. levend gebraden, bruine varkentjes, net speelgoed beestjes, het leek helemaal niet of ze echt waren
Ó, ja de poerih die ik met een weidse naam 'vorstenpaleis' noemde, bestaat uit een paar gebouwen, zonder muren. Vader zegt, dat dit de poerih is van een vrij arme vorst en dat die in Gianjar veel mooier is.
In één van die huisjes speelde een gamelan. Je moet weten, dat zo'n lijkverbranding een vreugdefeest is, want je stelt de ziel van de overledene in staat te reïncarneren. Daarom is alles zo feestelijk en kleurig mogelijk gemaakt. De lijktorens, die buiten op straat stonden, waren prachtig versierd. (Veel mooier dan in die Bali-album geschilderd staat, hoor).
Toen we alle voorbereidingen hadden gezien (de lijkverbranding zou pas 's middags plaats vinden) gingen we naar een mevrouw, die in de buurt woonde, om daar te lunchen en van daar reden we terug naar de lijkverbranding.

Weet je wat zo leuk is? Dat ik altijd alles het beste te zien krijg. De toeristen bijvoorbeeld moeten altijd tussen de andere Balinese toeschouwers in staan, maar ik krijg overal een plaats vooraan en dan nog wel op een stoel. Ik vond dat wel gek, dat ik mocht zitten en veel oudere vrouwen (grijze al) moesten staan. Vader zei ook: "Ik zou best mijn stoel aan die dames willen aanbieden, maar 't kan niet er zijn zoveel oude dames en ook tegenover onze gastheren kan het niet." (de familieleden van de overleden vorst). Het is ook niets voor vader zèlf te gaan zitten en vrouwen te laten staan. Maar soedah, het kan niet anders.
Eerst gingen we in één van de poerih-gebouwtjes zitten en zagen hoe de offers en de lijkkisten (er worden altijd enkele mensen tegelijk verbrand) werden weggedragen met de Nagabanda (een vreselijk gedrocht van een dierenkop met een lange staart, naga=slang) voorop. Alleen de hoge adel mag zo'n nagabanda hebben. Toen de lijken in de lijktorens waren geplaatst, kwam de pedanda (priester) in gezelschap van een paar mannen opdagen. De mannen droegen grote bladen en één man droeg een pijl en boog. Op die bladen lagen een heleboel rare dingen, bloemetjes o.a., die de pedanda met zijn ontzettend lange nagels wegmikte (dat ik daar nu eens niet aan gedacht heb: mijn nagels heel lang te laten groeien. Wat zou ik daar vèr propjes mee hebben kunnen wegschieten in de klas). Op één blad stond een koperen bakje (als ik me goed herinner was het van koper) met onder in een vlammetje. Af en toe belde de pedanda met een koperen bel. Toen al die ceremoniën waren afgelopen, nam hij plechtig de pijl en boog op en schoot naar alle windstreken en naar de aarde en de hemel en de onderwereld een bloempje. Daarna klom hij op een draagbaar en de stoet zette zich in beweging, de pedanda voorop, dan de lijktorens. Van tevoren waren wij al zachtjes met de auto naar de verbrandplaats gereden. Ook onze stoelen werden er naar toe gebracht. We zaten er nog maar net weer op toen de pedanda er aankwam, gevolgd door de lijktorens.
De lijken werden in mooi versierde stieren gestopt (geen echte stieren natuurlijk) en de brand werd in de takken eronder gestoken.
Weet je, vader heeft wel eens meegemaakt, dat een lijk door de warmte ineenkromp en toen rechtop in de stier ging zitten. Gelukkig was daar deze keer geen kans op, want het waren oude lijken.
Ik heb van de Anak-Agoeng (de vorst) nog een dierenkop van de lijktoren gekregen.

Brief, geschreven 19 februari 1936.

Es ist heute vraiment betoe-betoel very hot!!!!
Vader heeft natuurlijk weer de hele dag gemopperd over de hitte. Hij heeft er dan ook wel heel erg veel last van, transpireert constant. Vier maart gaan we de kou in, naar Kintamani. Gisteren zijn we gaan kijken of de huisjes nog in goede staat verkeerden. Ik had zodra we er waren ijskoude handen en kippenvel. Brr en dan jullie in Holland, zeg! Stakker, stakker, wat beklaag ik je! Misschien heb je, wanneer je deze brief leest wel winterhanden, koude voeten enz. enz. Nu, en dan de àrme mensen, weet je nog dat we het daar vorig jaar altijd over hadden?
Nee, dan zit ik liever hier, hoor, waar de zon elke dag stralend schijnt. Volgens de kranten moet het in Europa erg koud zijn! Wat ben ik blij, dat ik er weg ben.

Gisteren was onze djongos ziek. Weet je hoe dat kwam? Hij had 's nachts gedroomd, dat er een man was geweest, die een tafellaken stal en toen had hij met hem gevochten en de volgende dag was hij ziek. Opgewonden vertelde hij dat vanmorgen.
Wat worden we toch al oud, hè? Bijna zeventien jaar. Wat keek je vroeger tegen een meisje van zeventien op, hè? Die was gewoon gróót en nu ben ik 't over een paar maanden zelf al.

Maart Bali 1936, Kintamani.

We zijn in Kintamani.
Ik lig: in mijn linkerhand een dievenlantaarn geklemd, mijn rug door een kussen gesteund en een paar dekens (!) vèr over mijn knieën getrokken en daar bovenop het schrijfblok en in mijn rechterhand mijn vulpen.
Ik wilde, dat jij hier de natuur eens kon zien.
Wat zou je ook genieten. Maar weet je, wat ik vreemd vind? Dat ik boven alle berg-, heuvel- en boslandschappen nog steeds de zee verkies. Als we naar het strand gaan in Sanoer en Koeta, dan gaat mijn hart weer open, o, dat vind ik toch zo mooi. Net als Wim kan ik over de zee poëtisch worden. Ik denk, dat jij hier de prachtige vergezichten, de bergen en het meer mooier zult vinden. O, ik vind ze ook meer dan geweldig mooi, maar van de zee hóúd ik zoveel. Ik weet niet hoe ik het zeggen moet, van het éne houd ik en 't andere overweldigt me.

Ich fange wieder an, niet vroeg meer. Buiten schijnt stralend de zon. De deuren staan wijd open, je hoort de wind suizen door de dennenbomen. Af en toe waait er een hele fijne geur van heliotroop, die in een vaasje voor me op tafel staan bij me naar binnen. Overal in de kamer staan bloemen, die we elke morgen vers plukken. Hier een grijze gemberpot met drie schitterende grote dahlia's, daar een zwart pulletje met donkerpaarse klokken, een vaasje met vuurrode salvia's, o en rozen en Oost-Indische kers. 't Lijkt wel een bloemenpaleis.
Als je naar buiten kijkt, zie je de bloeiende tuin, ruik je de dennengeur. En achter dat alles staan machtig: de Batoer, de Abang en de Agoeng, waartussen het donkerblauwe meer.
Heb ik je al geschreven, dat we de Batoer beklommen hebben? Het was een schitterende tocht, alleen jammer, dat ik open schoenen aan had. De berg òp ging het prachtig en ik was het eerste boven. Maar toen we daalden, begon het te regenen en gleed ik telkens met mijn voet naar voren in mijn schoen. Toen heb ik mijn schoenen maar uitgedaan. 't Gevolg was, dat ik wèl vlug beneden was, maar de volgende dag met twee stokken door 't huis krukte, vanwege de karangwonden. 't Was natuurlijk wel een koddig gezicht en om niet te huilen van de pijn, heb ik maar erg hard gelachen. Dat hielp wel. Mevrouw Seemann, die bij ons logeerde, zei, dat ik precies op een tante Clärchen van haar leek, dus stelde ik me aan iedereen, die bij ons op bezoek kwam voor als 'tante Klaartje'. Na een paar keer mijn voeten in sodawater te hebben geweekt, was de pijn de volgende dag al veel minder en nu kan ik me die niet eens meer voorstellen. Alleen heb ik één ding geleerd: nooit op blote voeten een berg beklimmen waar lava en karang op ligt.
Maar nu heb ik eigenlijk nog niets over de tocht naar de Batoer geschreven. Ik was dus het eerste boven. Op handen en voeten moest je het laatste stuk klimmen, want het ging steil naar boven. Ik keek natuurlijk helemaal niet op, of ik er soms al bijna was. Opeens riep vader: "Nellie! Pas op!" Ik keek omhoog en zag, dat ik bijna bij de kraterwand was, die loodrecht naar beneden ging.
Dus veranderde ik van koers en gleed een beetje terug. Als vader me niet geroepen had, was ik netjes doorgeklauterd en de krater ingedukeld. In het begin dacht ik er niet zo over na, maar later was ik toch erg blij, dat vader me nog net op tijd waarschuwde, vooral omdat het laatste eindje voor de krater bestaat uit los materiaal en er nog pas geleden iemand ingevallen was. 't Was anders een prachtig gezicht, die loodrechte kraterwanden.

Weet je, ik heb net een gevoel of ik alles vergeten ben, wat ik op school leerde. Wanneer ik straks in Engeland op school zit, weet ik vast niets meer. ''t Is gewoon treurig. Van de drie talen weet ik voor mijn gevoel van Engels het minst af. Wanneer ik weer terug in Den Pasar ben, ga ik Engelse boeken verslinden, want de tijd begint al zo griezelig op te schieten. Toch vind ik het niet naar, hoor. Ja, het is natuurlijk vreselijk weg te moeten van vader en moeder, maar al die nieuwe ondervindingen, die heus nog niet allemaal leuk zullen zijn, dat is toch

ook wel heel erg prettig. Je kunt niet langer dan een jaar luieren. Daarna moet je toch ook weer je eigen geregelde werk hebben.....

De volgende brief beschrijft één van Balisch beroemdste dansen: de Ketjak.

Verleden week zaterdag zijn we allemaal (de B.B.-lui en ik) naar een feest gegaan van de Anak-Agoeng van Gianjar. Er zou een kantoor geopend en een tentoonstelling (van bijvoorbeeld de grootste klapper en de grootste ketimoen= komkommer) gehouden worden. Vader en moeder zagen er tegen op, maar ik vond het wel leuk, want ik had nog nooit eerder zoiets meegemaakt.
Om halftien 's morgens reden we keurig uitgedost de poerih van de Anak-Agoeng binnen. Wanneer ze die poerih in zuiver Balische stijl hadden gehouden, zouden het prachtige gebouwen zijn geweest, maar ze hebben de Hollanders een beetje na willen doen, alle muren witgekalkt en daarin vloeken de prachtig gesneden gouden (vergulde) deuren. Het dak is witgeverfd met lichtblauwe, roze, gele en crème latten, suikergoedkleurtjes. De fontein in het midden van het plein zou prachtig zijn, wanneer de omgeving ook oud zou zijn, want hij ziet er oud, met mos begroeid uit. Het gebouw waar wij sliepen was mooi als ze er niet weer zulke kleurige latten opgezet hadden. De gouden deuren kwamen beeldig uit tegen de rode, wat verweerde bakstenen. Onze kamertjes waren net stenen cellen. En de lakens, kussens en dekens stonken allemaal naar klapperolie. Maar er ontbrak niets en alles was even schoon: handdoeken, zeep, zelfs een flesje eau de cologne op de wastafel.
Maar ik zal je over het feest vertellen. Eerst bleven we een poosje zitten praten in het hoofdgebouw bij de Anak-Agoen. Na een poosje verzocht de Anak-Agoeng, een vrij dikke man met een goedig gezicht, gekleed in een witte jas-toetoep en daaronder een veelkleurige sarong en een mooie doek om zijn hoofd, de B.B.-ambtenaren en hun vrouwen of we meegingen naar de tentoonstelling. Eerst naar het kantoor, dat feestelijk versierd was. De residentsvrouw knipte het lint voor de ingang door en de hele stoet trad binnen. Eerst speechte de Anak-Agoeng, daarna een controleur. Toen dronken we champagne, ik niet hoor, vind het vies, geef mijn glas door aan een controleur, die zijn lege glas voor mij schoof. Daarna gingen we naar de tentoonstelling. Nu er was niet veel te zien, we waren nogal gauw uitgekeken. Toen moesten we een podium op, waar allemaal stoelen stonden. Er zou gedanst worden in de zaal: de legong. Toen dat was afgelopen kwamen er mannen met schilden en zwiepende stokken het zaaltje binnen. Ze moesten net zo lang op elkaar meppen totdat de één de ander striemend had geraakt. De inheemse toeschouwers vonden het schitterend. Nu begrijp ik pas, dat mensen in een menigte elkaar kunnen dooddrukken. Het was een vreselijk gedrang. En een lucht, dat er naar boven, waar wij zaten, steeg.
Een paar dames begonnen misselijk te worden, maar gelukkig werd het al gauw wat koeler en kwam er wat wind. De lucht werd zelfs zo zwart, dat we vreesden voor regen en maar weer naar de poerih trokken. Daar knapten we ons wat op om daarna aan tafel te gaan in het hoofdgebouw. Ik zat op een vervelende plaats, helemaal tussen zwijgende Anak-Agungs in. Ik lachte maar eens af en toe naar moeder, die me dan bemoedigend toeknikte om daarna mijn aandacht maar weer aan de rijsttafel te wijden.
Na het eten vertrok moeder naar huis en vader en ik bleven om 's avonds de dansen te zien (moeder had ze al zo vaak gezien). Natuurlijk had ik weer eens mijn jurk voor 's avonds vergeten mee te nemen en deed toen maar die voor de volgende dag aan. Ook vader had zijn pak vergeten en moest weer in zijn dienstpak. Enfin niemand was in gala, dus het was niet zo erg.
Na het middageten mandiede ik me heerlijk en wandelde daarna fris als een hoentje door Gianjar en bracht een bezoek aan de controleur en zijn vrouw (v.d. Kaaden, hij werd later op Borneo door de Jappen onthoofd)*, die twee schattige kindertjes hebben. Ik heb verder de hele*

middag met het oudste kindje van 2 gespeeld. Ze kletste onverstaanbare dingen en dan schaterden we 't allebei weer uit. O, 't is zo'n schatje!
Tegen achten vertrokken we allemaal weer naar de poerih, bleven daar nog even in de tuin zitten limonade drinken en gingen daarna naar de tentoonstellingsruimte, waar de dansen zouden worden opgevoerd.
De dans, eigenlijk een soort gedanst toneelstuk, heette de 'Ketjak'. Het verhaal (wat je uit de dans niet begrijpt, ik althans niet) is zo:
Het speelt in de apenwereld.
Er zijn twee prinsen, getrouwd met hetzelfde meisje. Dat ging goed, als er niet een draak geweest was, die het hen lastig maakte. Eindelijk zei de oudste: "Ik zal de draak proberen te verslaan." Hij vertrok, maar kwam na een poosje terug, daar hij toch te bang was. Toen besloot de jongste het te wagen. De draak woonde in een grot. De jongste zei: "Als ik door de draak verslagen ben, kunnen jullie dat zien, doordat mijn witte bloed uit de grot zal vloeien. Kijk daar dus goed naar en als ik dood ben, doe dan een steen voor de grot." En hij vertrok. Na een hevige strijd overwon hij de draak, maar toevallig had de draak, wat de broers niet wisten, ook wit bloed. Toen de oudste broer dat bloed uit de grot zag vloeien, wentelde hij een steen voor de grot en ging naar het meisje terug. De jongste was woedend. Na veel gevaren, gelukte het hem toch de grot uit te komen. Uitgeput door honger en dorst kwam hij bij zijn broer terug en schold 'm uit voor alles wat lelijk was, wilde met hem vechten, maar door zijn zwakte, doodde zijn broer hem gemakkelijk.
Dit is het verhaal zo'n beetje. De apen worden uitgebeeld door allemaal bruine kerels met ontbloot bovenlijf, die op de grond in een kring zitten en woest schreeuwen. De twee koningsapen hebben met goud bestikte sarongs aan en het meisje ook. Het is werkelijk heel mooi om te zien. Een flakkerende petroleumlamp bescheen de op en neer deinende bruine lichamen; het voortdurend schreeuwen 'ketjak, ketjak' klonk beangstigend. Soms staken in één beweging allen tegelijk de handen op, terwijl ze er razend snel mee trilden; dan lagen ze opeens allemaal achterover, dakpansgewijze op elkaar. 't Meisje danste sierlijk en was wel knap om te zien en had een heel mooi figuur. Tamelijk lang met mooigevormde armen en benen, tenger en toch gevuld. Eén man kon geweldig lang op één been staan. Het gebrul van de 'apen' klonk werkelijk echt.
Na afloop van de ketjak keerden we allemaal weer terug naar de poerih om te eten. Een uitgebreid Hollands souper. Om elf uur waren we klaar, dronken nog een kopje koffie en vertrokken toen naar onze cellen en naar bed, waar ik in twee minuten sliep, ondanks de naar klapperolie riekende kussens en lakens.

Einde brief.

Toch, hoe heerlijk ik het vond geen enkele verplichting te hebben, het leven tussen alleen maar volwassenen begon me te benauwen. Ik zocht hoe langer hoe vaker uitvluchten om niet te hoeven deelnemen aan dansavonden, bezoeken etc. En oogstte ook nog de dank van de echtparen, wanneer ik aanbood om 's avonds op hun kinderen te komen passen, zodat zij uit konden gaan.
Voor het eerst in mijn leven verlangde ik naar geregeld werk, iets leren.....ik kon toch nu nog niet mijn leven stil laten staan?
Daarom ging ik dan ook enthousiast in op vaders voorstel me naar een Engelse kostschool te sturen. Van tante Jo, vaders zuster, die als lerares Engels vaak haar vakanties in Engeland doorbracht, kregen we brochures, waarin deze scholen beschreven werden. Omdat ik vond, dat ik mijn ouders toch al zoveel kostte, zocht ik de goedkoopste uit en beweerde, dat ik het deed, omdat de school er zo vriendelijk uitzag met klimop tegen de muur van de voordeur.

Natuurlijk zag ik er tegenop alweer afscheid te moeten nemen van vader, moeder en de kleintjes, maar het huis op Bali was toch nooit het 'ouderlijk huis' geworden, dat ik de jaren in Holland zo diep gemist had, dat huis bleef ons huis op Ambon.

Hieronder volgt de laatste brief, die ik op Bali aan mijn vriendin schreef:

In vliegende haast een briefje. Ik heb het zo druk tegenwoordig. Hoe kan het, zou je zeggen, maar het is echt zo. Over veertien dagen ga ik alweer weg. Ik moet er nog maar niet aan denken - aan het afscheid. Maar als ik 's avonds dat schatje - Pietje - naar bed breng en hij slaat zijn armpjes om mijn hals en zegt: "Over een poosje kan ik je geen kus meer geven", dan is dat wel even slikken.

Net ben ik weer een poosje weggeweest om weer iets te 'passen'. Dat is tegenwoordig ook één van mijn dagelijkse bezigheden. Moeder is met de 'djait' druk aan het naaien voor mijn uitzet. Vanavond is er een bal costumé. Moeder en ik gaan in een soort Volendammer klederdracht. We weten wel niet precies hoe die er uitziet, maar soedah, dat zullen ze geen van allen wel weten. Ik kan Anneliesjes costuum, dat ze op 30 april, prinses Juliana's verjaardag, droeg, wel aan. Er werd op die verjaardag in de soos gezongen door de kinderen. Erg leuk, veel versjes van het kinderkoor van Jacob Hamel. Bij de Volendamse versjes droegen alle kinderen een boeren- of boerinnenpakje en Anneliesje was de echtste en de knapste boerin, hoor. Moeder had haar wangen gerouged, zo'n echt boerinnenkleurtje. 't Is ook zo'n knap ding en ze wordt steeds knapper. Ik ben echt trots op haar. Ook Pietje was enig. Met een pijp in zijn mond en hij zong zo leuk mee.

Misschien ga ik de derde juli pas weg, als de boot in Banjuwangi komt. Dan gaan vader, moeder, Liesje en Pietje me wegbrengen. Enig zou dat zijn. Als ik in Boeleleng aan boord kan, dan kunnen vader, moeder en de kleintjes de hele boot bekijken (Johan van Oldenbarneveldt) en dan kan moeder de kleren in mijn hut helpen ophangen, de koffer helpen uitpakken, ze vertrouwt me dat allemaal niet toe.
Morgen gaan we met zijn allen naar Bedoegoel om de familie S. en mij 'uit te eten'. Alle B.B.ers gaan mee. Moeder moet 23 mensen laven en lessen. Ik ben de hele week aan het bakken geweest, of tenminste drie ochtenden. De rest van de tijd ben ik bezig wel een honderd lapjes goed van mijn naam te voorzien. Al mijn kleren voor kostschool moeten gemerkt. We moeten op school een uniform dragen en nog meer onwijze dingen. Bijvoorbeeld voor feestjes 's zomers een witte jurk met lange (!) mouwen.
O, als je al die jurken zag, die moeder samen met de naaister voor me gemaakt heeft en nog maakt. Deze uitzet is veel mooier dan die toen ik naar Indië ging.
O, ja weet je al, dat ik na aankomst in Engeland eerst een maand of zes weken naar een Engelse familie als paying-guest ga? Die familie brengt zijn vakantie door in een dorpje aan de zuidkust van Engeland (Shoreham). De eerste week blijft tante Jo bij me, zodat ik niet direct zo helemaal alleen ben. Lief van haar, hè? Zij heeft eigenlijk voor alles gezorgd, ze heeft een vriendin in Engeland wonen en gaat dikwijls naar Engeland. Die vriendin heeft haar allerlei scholen voor mij aangeraden en daar is tante Jo toen gaan informeren. Ze heeft werkelijk alles en alles voor me geregeld.

Tot zover deze laatste brief.

Engeland

De reis terug naar Europa op de Johan van Oldenbarneveldt maakte veel minder indruk op me dan mijn reis een jaar daarvoor op de Johan de Witt naar Indië gedaan had. Van de reis op de Johan de Witt weet ik na meer dan zestig jaar nog détails te herinneren, van die tweede reis weet ik nauwelijks iets meer, op één gebeurtenis na. Ik wist, dat Spanje in een burgeroorlog verwikkeld was, maar om eerlijk te zijn had ik daar nooit erg bij stil gestaan, ik ging zo op in mijn eigen leven, politiek interesseerde me hoegenaamd niets en Spanje leek ver in die tijd. Op een zonnige morgen toen de Johan van Oldenbarneveldt op de rede van Palma lag, lieten overvliegende vliegtuigen plotseling hun bommenlast op de hoofdstad vallen. Wij, de passagiers, stonden opgewonden toe te kijken en foto's te nemen, alsof de kapitein ons weer eens op een verzetje had getrakteerd: een oorlog uit de verte te kunnen meemaken. Echt opgewonden raakten we, toen naderhand geconstateerd werd, dat vier kogels ons dek hadden getroffen. Het is de enige keer, dat ik een oorlog interessant heb gevonden. Leuk om er over te kunnen vertellen en te schrijven naar Indië.

Logeren bij de familie Maas

In Southampton stond tante Jo me op de kade op te wachten en we brachten samen een weekje in een hotelletje in Shoreham door, maakten trips naar Brighton en leerden de familie 'Maas' kennen, de familie, waar ik de eerste zes weken van mijn verblijf in Engeland zou logeren. Mr. Maas had Hollandse voorouders gehad en sprak zowaar nog een paar woorden Hollands, waar hij erg trots op was. Zijn vrouw en dochters waren puur Engels met hopen Engelse gereserveerdheid en de meisjes behandelden me vaak zo onaardig, dat ik het gevoel kreeg, dat ze zich schaamden, dat hun ouders 'paying guests' moesten huisvesten. Mrs. Maas legde me naderhand uit, dat mijn voorgangster zich zo hautain gedragen had en dat haar dochters daarom een hekel aan Hollandse meisjes gekregen hadden. Hun houding droeg er zeker niet toe bij me Engelsen te leren liefhebben en ik was dolblij toen we uit het badplaatsje Shoreham vertrokken naar het grote huis 'Iron Gates', dat de familie in Esher bezat en waar al gauw nòg een Hollands meisje als paying-guest haar vakantie kwam doorbrengen.
Ze heette eigenlijk net als ik 'Nellie', maar omdat ze wist, dat het in Engeland een dienstmeisjesnaam gevonden werd, had ze haar naam in 'Niels' veranderd. Wisten de Engelsen veel, dat het een jongensnaam was?
Niels' achternaam was Steeman, van Brocades en Steeman. Ik vond haar aardig en samen wandelden we vaak druk Hollands pratend door Eshers mooie lanen.
Tijdens dat verblijf in Esher liep ik op een morgen de grote zitkamer van de familie binnen en trof er niemand. Het huis leek uitgestorven en dat gaf me de moed om iets te doen, dat ik tot dan toe wel gewild, maar niet gedurfd had: ik zette de radio aan. Zocht natuurlijk een Hollands station op. Tot mijn verwondering en vreugde waren de eerste klanken, die ik hoorde die van het Wilhelmus. En even later klonk de stem van Koningin Wilhelmina door de stille kamer. Met vreugde gaf ze haar volk te kennen, dat haar dochter Juliana zich had verloofd met een zekere Bernhard von Lippe Bisterfeldt.
Natuurlijk moest ik dit Grote Nieuws zo gauw mogelijk aan iemand kwijt en de Engelsen leefden beleefd en vriendelijk mee: "Isn't she sweet, Juliana?", want ze kunnen buitengewoon lief en enthousiast huichelen, Engelsen.

De drie dochters Maas waren in het bezit van een koffergrammofoon en op zoele avonden lagen we op het gras van de tuin in Shoreham en later op dat van de tuin in Esher rondom die

grammofoon te luisteren naar de toen populaire songs, waarvan de meeste, die in die tijd uitgebracht zijn, evergreens werden. Vooral ‘Night and day’ werd uit den treure gespeeld.

Mrs Maas was zo lief met mij mee te gaan naar Londen om me te helpen de benodigde kleding voor de kostschool aan te schaffen. Ik leerde zo Selfridges en andere warenhuizen kennen. Het schooluniform stond me bespottelijk, vond ik. Een korte donkerblauwe breedgeplooide overgooier, witte blouse, donkerblauwe wollen kousen. Op de lijst, die de kostschooldirectie me had toegestuurd stond, dat ik ook een ‘rug’ nodig had voor over het bed. Jammer genoeg hield Mrs. Maas zich aan het voorschrift, terwijl ze veel beter een ëiderdown (nu duvet genoemd) voor me had kunnen kopen, gezien de kou, die ik binnenkort op mijn slaapkamer zou lijden.

Naar kostschool

De weken bij de familie Maas gleden als een kalme droom voorbij. Ik verlangde ernaar weer eens schoolkind te zijn. Waarschijnlijk gedroeg ik me daarom de eerste paar weken op de kostschool nogal uitgelaten, tot vermaak, ontzetting en afkeuring van de Engelse meisjes. Hieronder volgt een deel uit mijn eerste brief vanaf de school:

‘Totnogtoe bevalt het me hier wel, al zijn ze ontzettend streng en moet je je aan geweldig veel regels onderwerpen. Maar dat is voor de verandering ook wel eens leuk. Ik slaap op een kamer met twee Engelse meisjes, wier ouders in Trinidad in West-Indië wonen. Dan is er nog een Noors meisje en een gewoon Engels meisje. Ze zijn allemaal wel aardig. Weet je hoe ze me noemen? ‘Funny thing’. Dat komt omdat ik soms mijn mond niet kan houden als ik wat grappigs bedenk en daar zij het zoetste, gehoorzaamste meisjesgeslacht zijn, dat ik ooit ontmoet heb, vinden ze het flauwste grapje leuk. Brr, wat zijn ze hier allemaal gezapig. Ze lachen zich nu nooit eens slap om iets, om mijn flauwste grapje schateren ze omdat ze niet gewend zijn, dat er gelachen wordt om iets dat er gebeurt. En alles ondergaan ze met een stoïcijnse onverschilligheid. Ze zijn nooit eens opstandig, springen nooit eens uit de band. Ik begrijp niet hoe ze zo leven kunnen. De hele dag op school, ‘s middags netjes wandelen in de rij (‘in crocodile’ noemen ze dat) als eendjes achter elkaar. Veel kan ik je nog niet vertellen, alleen, dat ik als extra vakken: sewing, shorthand and typewriting genomen heb. Vader en moeder weten het niet eens, maar ze vinden dat vast wel goed. Cooking doe ik niet, want dat vieze Engelse eten maak ik later toch niet klaar. Je leeft hier gewoon op zoetigheden, ik ben er misselijk van.
De school is wel een leuk gebouw. het Boardinghouse is erg oud (het gebouw, waar de boarders slapen en eten), de school waar lesgegeven wordt en waar ook veel day-girls op gaan is veel moderner.
Gelukkig zijn de Engelsen erg schoon op hun lichaam, zodat we elke avond een warm bad kunnen nemen. Dat is heerlijk, ben ik tenminste warm voor ik naar bed ga, want het is hier vreselijk koud. Vannacht kon ik er bijna niet van slapen. Hoe kom ik de winter nog door?

O ja, weet je onze plannen voor volgend jaar al? Negen juni vertrekken vader en moeder uit Indië en zijn hier dan in Europa begin juli. Misschien haal ik ze in Genua af. En dan gaan we àlle negen naar Tirol, zes weken lang. O, wat hoop ik dat dàt plan doorgaat. Voor het eerst zouden we dan alle negen, vader, moeder en hun zeven kinderen, bij elkaar zijn.
Dan is er nog een plan, dat iets vaster staat. Het betreft Mies en mij. We gaan misschien samen naar Wenen of naar Budapest op een soort school voor maatschappelijk werk. We

wonen dan op kamers, die we - dat hebben we al afgesproken - helemaal Balinees gaan inrichten. Enig, hè? Als er daar geen oorlog komt, is dat laatste plan geloof ik, wel vast.'

Tot zover mijn eerste brief vanaf de kostschool.

De 'Warwick High School for girls' was verdeeld in een gedeelte (het kleinste) waar de boarders woonden en een nieuwer gedeelte waar boarders en day-girls hun onderwijs kregen. Day-girls woonden bij hun ouders in het plaatsje Warwick en waren ver in de meerderheid. Maar ik voelde, dat de boarders zich verheven voelden boven de day-girls. Ik kon met de day-girls het beste opschieten, al had ik met de boarders veel meer te maken.
De eerste paar maanden sliep ik in een slaapzaaltje op de zolderverdieping, waar het altijd ijskoud was. Aanvankelijk deelde ik de kamer met drie Engelse en één Noors meisje, terwijl er nog één bed niet beslapen werd. Elke avond bespraken de drie Engelsen onder elkaar het karakter van het meisje, dat dat bed zou gaan bezetten. Ze vertelden niet veel goeds over haar, noemden haar 'Fishy'van Fisher en volgens hen bezat ze alle karakterfouten, die een schoolmeisje maar bezitten kon: ze was op succes uit, werkte hard, haar vader was boer, ze was in één woord verschrikkelijk. Ik vroeg me herhaaldelijk af, hoe ze zonder iemand te kennen, zoveel over een toekomstige leerling konden weten.
Waren er verbindingskanalen van de ene school naar de andere? Ik maakte de fout op een avond te vragen: "Kennen jullie dat meisje?" Ze moesten toegeven, dat dat niet zo was. Stom genoeg zei ik toen verbaasd: "Hoe kunnen jullie dan zo over haar oordelen?" Mijn vraag was niet eens bedoeld als berisping, maar werd natuurlijk wèl zo opgevat en vanaf dat ogenblik zwegen de drie meisjes in mijn bijzijn over onze toekomstige kamergenote en begon hun roddel over mij. Ik zou een vriendin van het nieuwe meisje zijn en dus waarschijnlijk net zo'n freak In dat idee werden ze gesterkt, doordat Madeleine Fisher na haar komst op school zich direct bij mij aansloot, ik was de enige die haar vriendelijk ontving. Ik vond haar een knap meisje, mooi donker haar, blauwe ogen, frisrode wangen. Vanaf haar eerste dag op haar nieuwe school werd ze geplaagd. Waarom dronk ze zoveel melk, o ja haar vader was boer, wat was ze altijd ijverig, kreeg ze daar niet genoeg van....? Madeleine zweeg, altijd zweeg ze, deed ze, of ze niet hoorde wat er gezegd werd, hield zich bij alles van de domme. Alleen met mij praatte ze; ze was de enige die me geïnteresseerd vragen over Nederland stelde, de enige die begreep, waarom ik een andere taal sprak en die zelfs wist waar Holland lag; ze probeerde Nederlandse kranten te lezen, kranten die ik voor haar uit Holland liet overkomen en ze vroeg of ik haar Nederlandse les wilde geven. Samen namen we Duitse les van een dankbare lerares, (we waren de enigen, die van de mogelijkheid gebruik maakten), samen met vier day-girls ook shorthand lessen.
Ze nodigde me uit om voor 'half-term' (een soort herfst- en lentevakanties) bij haar en haar ouders op de boerderij te komen logeren, wat ik graag deed. Liever dan alleen de dagen in de lege school door te moeten brengen. Haar vader en moeder waren allerliefst voor me en ik vond, dat ik weer heel wat interessants beleefde. Elektrisch licht ontbrak op de boerderij, zodat we 's avonds met een blaker waarin een kaars stond naar bed moesten, heel romantisch en ik ontdekte daar, hoeveel mooier een gezicht bij kaarslicht is.

Maar door mijn vriendschap met Madeleine verloor ik de goodwill bij de andere meisjes, waar ik trouwens niet erg rouwig om was. Van een 'funny-ha-ha' girl, werd ik een 'funny-peculiar'girl.
Niemand had mij ooit ingelicht wat de rechten van een 'head-girl' waren. De head-girl van de boarders was één van mijn kamergenoten, die me op een morgen beval: "You must turn your mattress." Nu heb ik altijd slecht tegen bevolen worden gekund, vooral niet wanneer dat gedaan werd op een snibbige toon en door een leeftijdgenote. Ze was een bezadigd, vrij dik

meisje, dat veel ouder leek dan haar vijftien jaar. Haar ouders woonden op Cyprus. Herhalen deed ze haar bevel niet en ik dacht, dat ze het belachelijke van haar gedrag (iemand die ouder was dan zijzelf iets op te dragen) had ingezien.
Omdat ik op die koude zolderverdieping ‘s nachts kou leed onder mijn dunne schooldeken en meegebrachte ‘rug’ (de andere meisjes sliepen allemaal onder een van huis meegebrachte ëiderdown) deed ik ‘s nachts een wollen hemdje aan, dat ik daar speciaal voor bewaarde. Mijn kamergenoten zeiden hier niets van, maar hadden het kennelijk wel opgemerkt.
Nu was er op de school door de directrice ‘self-government’ ingevoerd; iedereen prees die instelling, terwijl ik hem naar Hollandse maatstaven veroordeelde als een gemeen soort ‘klikken’.
Self-government hield in, dat er elke zondag na kerktijd een vergadering gehouden werd in de sitting-room, waarbij de boarders zich om een lange tafel schaarden en een soort rechtspraak hielden over de begane misdaden van medeleerlingen, onder toeziend oog van een house-mistress. Eén van de meisjes klaagde dan de misdadigster aan, waarna door de anderen beraadslaagd werd, welke straf ze verdiende. Aan die onzin deed ik niet mee.
Tot mijn grote verbazing werd tijdens zo’n meeting opeens mijn naam genoemd, terwijl ik me van geen enkel kwaad bewust was. De aanklacht was: ik keerde ‘s morgens mijn matras niet om en dat was ‘stuffy,’ één van de grootste ondeugden, die Engelsen konden begaan. Ik vermoed, dat mijn verontwaardiging over deze in mijn ogen achterbakse aanklacht wel uit mijn ogen gespat zal zijn en mijn woede bereikte het kookpunt toen na de vergadering de house-mistress me apart riep, om me te berispen over het feit, dat ik ‘s nachts met een hemdje aan sliep. Zo’n onderwerp was blijkbaar te delicaat om het tijdens de meeting te behandelen.
Ik sprak uit woede een week met niemand meer, zelfs niet met de meisjes, die ik wèl mocht, luchtte alleen mijn verontwaardiging in ellenlange brieven naar huis. Ik herinner me, dat ik de eerste brief, die ik over het voorval schreef, begon met: “En nu is het oorlog, oorlog tussen de Engelse meisjes en mij.” Belachelijk self-government, dat leerlingen aanzette elkaar te bekladden, waarbij ze de maatstaven van volwassenen aanlegden. Alsof één van hen het een zorg zou zijn, of ik mijn matras omkeerde of met een hemd aan sliep. Dat vreselijke Engeland en die achterbakse meisjes. Ik haatte alles en iedereen om me heen.
Wanneer we ‘s middags ‘in crocodile’ onder leiding van de Noorse Froken, of de Franse mademoiselle onze vijftig-minuten wandeling liepen te wandelen door Warwick met zijn idyllische huizen en zijn mooie omgeving, voelde ik me dieptreurig om het feit, dat mijn ogen zagen hoe mooi de herfst de bomen gekleurd had, maar dat me dit toch totaal onverschillig liet.

Wanneer later - in moeilijke tijden in mijn leven - de natuur me koud liet, schoten me altijd die sombere herfstwandelingen in Warwick te binnen en dan probeerde ik me net als toen te troosten met de gedachte dat tegenover mijn verdriet toch nog zoveel zegeningen stonden. Op kostschool hield ik me dan voor, hoe bevoorrecht ik was boven de doorsnee-meisjes in Holland. Ik mocht zoveel beleven, zoals reizen op luxe boten, vakanties op mooie eilanden, Engels leren in het land zelf, maar ik besefte tegelijkertijd, dat als ik kiezen kon ik zou kiezen voor een leven met vader en moeder en broers en zusjes in een klein dorpje ergens in Holland of Indië.

De directrice van de school - Miss Doorly - vond ik een aardige interessante vrouw. Ze was niet mooi, alles aan haar was groot, haar gezicht tanig met daarin een grote slordige mond, die af en toe happende bewegingen maakte, alsof ze ons graag nog iets belangrijks wilde vertellen, maar zich op het laatste moment nog bedacht De meeste leerlingen gedroegen zich erg onderdanig tegenover haar.

‘Avonds moesten de sixth-form-boarders (de oudsten) in haar grote, typisch Engels ingerichte kamer met open haard en kolossale met grootbloemige chintz beklede fauteuils, komen luisteren naar ‘wise sayings’, die zij voorlas; heel vaak waren het de wijsheden, die Browning, haar lievelingsschrijver eens had gedebiteerd.
Ik had de indruk, dat Miss Doorly haar uiterste best deed de haar toevertrouwde leerlingen wat geestelijke bagage mee te geven in hun leven. Elke morgen hield ze op het podium van de aula van de aangrenzende school een korte toespraak, die voorafgegaan werd door een bijbellezing, gehouden door een leerlinge.
Alle openbare Engelse scholen zijn Anglicaans. Eens hield Miss Doorly zèlf de bijbellezing. Ze las op een haast hartstochtelijke manier een paar verzen voor, die haar kennelijk bijzonder aanspraken. Ik vond ze kort geleden terug in mijn Engelse bijbel. Het waren verzen uit Philipans 4: ‘Finally brethren, whatsoever things are true, whatsoever things are honest, whatsoever things are just, whatsoever things are pure, whatsoever things are lovely, whatsoever things are of good report: if these be any virtue, and if they be any praise, think of these things!’ Na lezing verklaarde de directrice, dat ze dit bijbelstuk één van de mooiste prozastukken vond, die ze kende.
Ze had ze zo bezield voorgelezen, dat ik ze altijd onthouden heb, deze verzen. Niet zo zeer omdat ik de inhoud zo mooi vond, meer de cadans van de zinnen.

De kleine boardingschool werd verder nog geleid door twee house-mistresses, een mademoiselle en een froken. Uiteraard was er ook nog huishoudelijk personeel en een kok, maar met hen hadden we niet veel te maken.

Natuurlijk was in dat jaar (1936) HET ONDERWERP van gesprek onder de meisjes, en ik vermoed onder alle Engelsen, Koning Edward VIII, die onlangs na de dood van zijn vader George V, de troon had bestegen en weigerde zijn verhouding met de tweemaal gescheiden Amerikaanse Mrs Simpson op te geven. Die verhouding werd door de media (kranten en radio) scherp veroordeeld, maar de Engelse meisjes vereerden hun jonge koning, noemden hem bij zijn doopnaam ‘DAVID’. Als hij van die vrouw hield kon ze niet slecht zijn.
Hieronder volgt een brief, die ik 67 jaar geleden aan mijn vriendin in Holland schreef:

Heel Engeland is op het ogenblik in beroering door ‘Mrs Simpson’. Het wordt werkelijk interessant. De koning màg een niet-adellijke vrouw trouwen en niemand zou het erg vinden, wanneer het een jong meisje zou zijn of een heel haar leven ongetrouwd gebleven vrouw, maar Mrs. Simpson is al tweemaal gescheiden. Benieuwd of hij haar zal trouwen. Ik denk, dat ze dan niet koningin wordt. De kranten staan vol portretten van haar. Ze moet niet bijzonder knap, wel aantrekkelijk zijn. Mrs. Doorly zei vanochtend, dat het àl de oudere mensen ontzettend zou spijten, wanneer de koning met Mrs. S. zou trouwen. Daar zouden ze meer bedroefd om zijn dan over King Georges dood. Het zou hun vooral spijten voor alle kinderen van het Britse Rijk. Ik begrijp eigenlijk niet goed waaròm. Hij mag haar nota bene trouwen. Nou ja, misschien is het niet zo’n goed voorbeeld voor alle jonge mensen, maar wanneer die een beetje ouder zijn geworden, vereren ze iemand toch niet blindelings meer en beseffen ze wel degelijk, dat ook een koning maar een mens is en volgen ze zijn voorbeeld ook niet zomaar zonder nadenken na. De meisjes zijn allemaal gek op de koning. Ze noemen hem King David (David is één van zijn namen) en zeggen: “Als hij van Mrs Simpson houdt, moet ze een goede vrouw zijn.” Ze zijn ook bang, dat misschien de duke and duchess of York koning en koningin worden en die twee kunnen ze niet goed uitstaan. Ook het prinsesje Elisabeth vinden ze niet leuk: ‘very self-conscious’. Ze houden alleen erg veel van de Koning, prinses Margaret Rose en de twee van Kent en lady Alicia, de Princess Royal. Queen Mary is volgens hen veel te streng, omdat ze niets van King Edward wil weten vanwege zijn vele vlammen.

Als ik hier het Government was, zou ik de King en Mrs Simpson rustig laten trouwen en haar geen queen maken. Het is juist zo fijn voor de Engelse koningen, dat ze niet met een prinses móéten trouwen, laten ze dan profijt van die wet hebben en het verleden van die vrouw laten rusten. Maar dit is maar mijn opinie en daar zal niemand naar luisteren. Toch denken de meeste meisjes er zo over en ze zijn lang niet zo geschokt over het gedrag van de koning als de 'ouderen' denken.

De brief is blijven liggen. Het wordt misschien mijn laatste wel vóór de kerstvakantie in Holland.

Gisteren heerste er natuurlijk een reuze opwinding over de abdication van King Edward. Onze headmistress was woedend, razend op hem. De meisjes hebben geweldig medelijden met 'm en bewonderen zijn moed, dat hij afstand heeft gedaan om een vrouw. Ik vind het wel het gemakkelijkst, dat hij heeft kunnen doen. Het is veel moeilijker dóór te regeren met een vlek op je naam dan als een gewone burger verder te leven door iedereen bewonderd en geliefd. Maar soedah, als het mijn koning was geweest, zou ik hem ook door dik en dun tegen beter weten in hebben verdedigd tegen een headmistress. Wat zeggen ze in Holland van dit geval? 't Is daar zeker ook het onderwerp van alle gesprekken, hè? Hier hoor je nergens anders meer over, behalve dan over de naderende kerstvakantie.
En laat ik dan ook maar over dat laatste praten. Dinsdagmorgen, de 22ste kom ik in Hoek van Holland aan. Wim en Jopie komen me afhalen. 't Is zo gek, ik kan me niet voorstellen, dat ik straks Den Helder weer zal zien. Er is zoveel gebeurd, sinds de dag, dat tante, oom, Mies en Wim me in Utrecht op de boottrein zetten.
Zaterdag (morgen dus) gaan we, de seniors, een ballet zien in Stratford (Shakepeares birthplace) en de volgende week zijn er Gamesdances. Komen alle ouders en moeten we onze kunsten op gymnastisch gebied vertonen en wordt er daarna gedanst - ik weet 't niet precies. De nacht van zondag op maandag houden we (de seniors) een groot feest in de cookery-school. Natuurlijk mag niemand daar iets van weten. Van tevoren kopen we bacon, eggs, tomatoes, sausages, die we dan bakken en koken en verder cakes en pineapples. 's Nachts om drie uur zal dit geschieden. Brr, ijzig koud lijkt het me. We moeten de sleutels aan de conciërge vragen (hij zit zeker in het complot) en gaan dan in onze dressing-gowns de 'fire-escape', die in de tuin uitkomt, af naar de cookery-school.

Ik ga toch nog even door. I am supposed to do my prep but I haven't any so ik ga nog even met je praten.
Gisterenavond hebben we naar de King's speech geluisterd om 10 uur. Alle meisjes waren erg ontroerd. We luisterden in de kamer van Miss Doorly naar de speech. Na afloop zei niemand iets, het enige, dat je hoorde was het gesnuif en gesnuit van de huilende meisjes. Zonder iets te zeggen, vertrokken ze naar de slaapzalen. Ze hadden echt verdriet, daarom vond ik het echt vals van Mademoiselle (een bleke, wat zure, magere Française, die ons vaak op onze wandelingen begeleidt en waartegen we Frans moeten praten), dat ze plotseling de stilte verbrak en met een scherpe stem zei: "The English are a sentimental lot." Ik bewonder de koning ook helemaal niet zo, maar wanneer het toch je eigen koning is, die je hebt liefgehad, dan mag je toch wel bewogen zijn, als hij zegt zijn koningschap neer te willen leggen; vooral als je jong en een beetje sentimenteel bent - gauwer ontroerd tenminste dan ouderen zijn. En dan moet een buitenlander niet zo'n kleinerende opmerking maken. Gemeen vind ik dat gewoon. Franse meisjes zouden wellicht hardop gehuild en geweeklaagd hebben, de Engelse zeiden er geen woord over, waren alleen erg geroerd. Mademoiselle zegt altijd zulke dingen tegen die Engelse kinderen. Ik vind dat je iemand nooit moet beledigen in zijn eigen land.

Straks gaan we naar Stratford om een ballet te zien, maar van tevoren moeten we nog wandelen in deze kou. Vreselijk, hè?

Tot zover de brief.

Ik begon hartstochtelijk naar de kerstvakantie te verlangen, naar het weerzien met Jopie, die ik me herinnerde als mijn zesjarig zusje en nu dertien was. Ik verlangde ook naar tante Jany en vreemd genoeg ook naar Den Helder, maar bovenal naar het spreken van mijn eigen taal, omdat me af en toe de absurde angst overviel, die niet meer goed te beheersen. Dat deed ik Engels ook al niet, ik zou dan helemaal zonder taal komen te zitten. Madeleine had me namelijk eens gevraagd wat honeysuckle in het Hollands was en ik had niet - zelfs ‘s nachts niet - op het woord kamperfoelie kunnen komen. En ‘s avonds in bed had ik eens liggen tobben over de schrijfwijze van jaloezie: was het nu lajoezie of jaloezie? Nooit heb ik me zo bezorgd gemaakt over het ontglippen van mijn eigen taal als in die eerste drie maanden in Engeland, waarin ik me zo had ingespannen het Engels onder de knie te krijgen.

Ik nam me ook voor niet langer dan strikt noodzakelijk was op de kostschool te blijven en ik luisterde gretig naar de plannen van één van de Noorse meisjes om ‘next term’ naar Londen te gaan naar een ‘secretarial college’. Ik hoorde haar uit, vroeg het adres en begon in mijn brieven naar huis voorzichtig te schrijven over mijn verlangen in Londen op kamers te gaan.

Vlak voor de kerstvakantie mochten de seniors in het dichtbijgelegen stadje Leamington-Spa kerstcadeautjes gaan kopen. Op een koude decemberdag liepen we dik aangekleed en goed geschoeid de weg naar Leamington af. En op die tocht zag ik iets, dat me mijn hele leven bij zou blijven. Langs de lange recht weg stonden arbeidershuisjes en in de deuropening van één van die huisjes keken een paar kleine kinderen naar dat groepje voorbijtrekkende, vrolijke warmgeklede meisjes. Zelf droegen de kleintjes dunne katoenen zomerjurkjes en liepen op blote voetjes. Ik schrok hier zo van en deed het enige, dat ik bedenken kon: ik gaf ze de chocolade reep, die ik in mijn zak had en wist met mijn gevoelens geen raad. Hoe kon dat: kinderen in de kou op blote voeten? Dat zag je in Holland niet voor zover ik kon nagaan. En op Bali, waar de kinderen wèl op blote voeten liepen, was dat eerder een voorrecht dan een straf en zagen de kinderen er goeddoorvoed en stralend uit - geen armoede daar.

Maar hier in het koude Europa liepen er nog kinderen rond als in het sprookje van het meisje met de zwavelstokken. En ik ging kerstcadeautjes kopen en klaagde over de kou op een zolderkamer zonder centrale verwarming. Hadden deze kinderen wel èrgens een plaats om warm te worden? Van de tocht naar Leamington Spa herinner ik me alleen nog maar deze ontmoeting met Armoede.

Eén van de laatste schooldagen voor de kerstvakantie vonden de ‘Gamesdances’plaats: een soort ouderdag, waarop de ouders van de leerlingen kwamen kijken naar de prestaties van hun kroost op sportief gebied. Ik zag als een berg tegen die dag op. De meeste Engelse meisjes muntten uit in sport, terwijl dat één van mijn slechtste vakken was. Maar ik beleefde die dag iets, dat ik als een regelrechte gebedsverhoring ervoer.
Het was me nooit gelukt het touwklimmen tot een goed einde te brengen. Paalklimmen ging nog, maar het topje van de zwiepende, schurende touwen was steeds onbereikbaar voor me gebleken. Ik wist, dat dit één van de onderdelen van onze voorstelling zou zijn en schaamde me al bij voorbaat voor mijn afgang.
Vlak voor het zou plaatsvinden, zond ik derhalve een vurig gebed naar God of Jezus op om me bij te staan in het uur van mijn beproeving en zie: even later klom ik moeiteloos de

touwen in en ik vergat niet degene die me zo geholpen had net zo vurig te danken voor zijn bijstand, als ik het gedaan had in mijn gebed om zijn hulp. Ik was ervan overtuigd, dat ik het in mijn eentje nooit had klaargespeeld.

Daarna kon ik me onbezorgd verheugen op de kerstvakantie. Hoe klein waren in die dagen nog mijn angsten en zorgen!

Kerstvakantie in Holland

Die kerstvakantie werd een heerlijk rustpunt tussen de twee 'schoolterms' in.
Wim en zijn vriend Hans van Kouten Piccard Wierenga haalden me in Hoek van Holland van de boot af. Wim had geregeld, dat ik een paar dagen bij de ouders van de vriend in den Haag zou logeren om even te kunnen proeven van de sfeer rondom het op handen zijnde huwelijk van Prinses Juliana en Bernhard. Wim was ingedeeld bij de erewacht van het paleis. Den Haag was prachtig versierd, ik werd prompt verliefd op Hans en ik geloof hij ook op mij. Wim, dat voelde ik, vond me 'leuk' omdat ik al mijn vrolijkheid en mijn blijdschap weer in Holland te zijn, mijn eigen taal te spreken, uitgelaten uitstraalde.
Ik maakte me kwaad, dat de letters JB, Juliana Bernhard, die op alle versierde borden in elkaar verstrengeld waren aangebracht, vertaald werden door het grapje, dat Bernhard tegen Juliana zou zeggen: "Jij Blij", waarop Juliana hem zou toevoegen: "Jij Boft."
Ik kon grapjes over Juliana niet verdragen en wilde mezelf niet toegeven, dat ik Bernhards uiterlijk erg teleurstellend vond. Kon een prinses geen knappere man uitzoeken?
Maar ik genoot van den Haag en van de aandacht van mijn twee knappe begeleiders in hun flatterende adelborst uniformen.

Het weerzien met Jopie was heerlijk. We sliepen op één kamer en haalden constant herinneringen op, alsof we de jaren, die we gescheiden waren geweest wilden opvullen.
Mies hield nu haar sabbatical year op Bali, zodat Jopie zonder eigen gezinsleden in Den Helder bij oom en tante in huis was. Ze was blij voor korte tijd een lotgenote bij zich te weten en we klampten ons aan elkaar vast. Maar onze hereniging was niet van erg lange duur. Op een nacht kreeg Jopie zo'n hevige keelpijn, dat ze het niet meer alleen in bed uithield en bij mij kwam liggen om getroost te worden. Ze gloeide van de koorts en de volgende dag bleek, dat ze roodvonk had. Waarschijnlijk had ik haar die bezorgd, want in Londen heerste deze ziekte. Op weg van het éne station naar het andere had ik in een taxi door die stad gereden en was waarschijnlijk op die manier drager van het virus geworden. Zo verklaarden de doktoren Jopies ziek-worden tenminste. We zagen elkaar daarna alleen nog maar door een glazen wand van een geïsoleerd gedeelte van het ziekenhuis.
Daar haar huisgenoten in quarantaine moesten blijven, mocht ik, tot mijn vreugde niet naar Engeland terug tot de incubatietijd voorbij was. Voor Wim, die zich verheugd had om erewacht bij het paleis in den Haag te mogen zijn, kwam Jopies ziekte waarschijnlijk als een teleurstelling.

Terug in Engeland

Op de boot, die me terugbracht naar mijn gevangenis in Engeland (de kostschool voelde langzamerhand aan als zo'n instelling), was ik voor het eerst van mijn leven zeeziek, ik denk dat ik letterlijk misselijk was van verdriet om het afscheid. De zeeziekte zette zich in Warwick aangekomen om in een ziek-zijn van heimwee. Zelfs met de grootste moeite kon ik geen hap door mijn keel krijgen, want zodra ik die hap naar mijn mond bracht, veranderde het

voedsel, dat aan mijn vork geprikt zat in een stukje brood met chocolade hagelslag of een andere Hollandse lekkernij. Na een week was ik zo mager geworden, dat één van de meisjes op echt bezorgde toon tegen me zei: “You mùst eat something. People are known to have died of homesickness.” Ik was ontroerd, dat ze de oorzaak van mijn gebrek aan eetlust geraden had; het gaf me de moed om eindelijk de werkelijkheid onder ogen te zien en me er bij neer te leggen: ik hàd geen ouderlijk huis en ik moest het alleen zien te rooien.
Als altijd begon ik mijn leven met dat van anderen, minderbedeelden, te vergelijken en als altijd hielp het me de depressie de baas te worden. Deze keer was dat een klein, wat groezelig uitziend elfjarig meisje, dat er meestal wat verdrietig bij liep en door alle boarders gemeden werd. Ik wist, dat ze vanaf haar derde jaar haar leven op kostscholen gesleten had. Zelfs tijdens half-term, wanneer al haar medeleerlingen vrolijk naar huis vertrokken, bleef het kind moederziel alleen op de stille, kille kostschool achter.
Er werd over haar gefluisterd, dat ze luizen en vlooien had; ze zag er zeker niet aantrekkelijk uit. Waarschijnlijk omdat ik de enige was, die af en toe iets vriendelijks tegen haar zei, begon ze me te volgen en me kleine vriendendiensten te bewijzen. Ik beschreef haar aan tante Jany in één van mijn brieven naar Holland en tante raadde me aan haar ‘eens op schoot te nemen’. Hoe kon ze weten, dat één van de strengste kostschoolverboden was: elkaar aan te raken, of zelfs maar bij elkaar op bed te gaan zitten. Ik voelde me trouwens ook absoluut niet in staat het wat afstotende kind aan te halen. En ik griezelde helemaal van haar, toen één van de boarders me vertelde: “She has a crush on you.” Ze heeft een haar van je op je mantel gevonden en spaart dat. Ook ik begon haar te mijden, arm eenzaam kind.
Het vergelijken van mijn lot met het hare, hielp me het mijne weer draaglijk vinden.
Tot mijn verbazing ontdekte ik, dat sommige meisjes inderdaad symptomen van ‘verliefd zijn op elkaar’ vertoonden. En in eén van mijn brieven naar huis foeterde ik: “Dat komt door dat idiote kostschoolsysteem in Engeland. Zodra op onze wandelingen de ‘crocodile’ van de meisjes in de verte de jongenscrocodile ziet naderen, vaart er een siddering van opwinding door onze crocodile en beginnen de meisjes anders te lopen.”

Toch vond ik mijn leven op de kostschool die tweede term heel wat prettiger dan de eerste. Hieronder zal ik weer wat brieven aanhalen, die ik tijdens die tweede term aan mijn vriendin in Holland schreef:

4th febr. 1937.
Nog één ‘term’ en dan ga ik hier voorgoed weg. Ik denk, dat ik eerst maar weer naar de familie Maas ga - in de paasvakantie. Wat zal ik blij zijn eindelijk vrij te zijn van al die dwang hier. Toch vind ik het nu veel leuker op school; meer te doen enz. Ik heb nu ook een andere slaapzaal met centrale verwarming en veel gezelliger; allerlei dingen werken mee, om mijn leven nu wat aangenamer te gaan vinden. Veel te vertellen is er eigenlijk niet. Uit Indië krijg ik natuurlijk brieven vol over de a.s. zomervakantie als vader en moeder met verlof naar Holland komen. Denkelijk (dit is het laatste plan, dat nog best veranderen kan) gaan vader en moeder plus rest door naar Wenen om daar de school van Mies en mij te bekijken, om daarna door te reizen naar Salzburg. Daar wachten ze dan Kees, Jopie, Wim en mij op en van daaruit (waar we in één of ander hotel logeren) maken we dan tochten samen. Heerlijk hè, voor het eerst in ons leven alle negen bij elkaar. Fijn, dat het met Jopie weer zo goed gaat na haar roodvonk. Het had allemaal veel ernstiger kunnen zijn. Wat was het een teleurstelling, dat ze in de kerstvakantie net ziek werd en naar het ziekenhuis moest. En de hele familie in quarantaine.
Ik heb een essay geschreven over de aankomst in Holland. Die dag vergeet ik ook nooit. Wieme en een vriend van hem - ook een adelborst - haalden me af in Hoek van Holland. We logeerden bij de ouders van die vriend in den Haag, zodat we ‘s avonds het feestelijk

versierde den Haag konden bekijken. Dat beschreef ik in mijn essay en ik heb toen zo genoten van alles, dat ik één en ander zo enthousiast beschreven heb en zoveel over onze Prinses en haar verloofde Bernard vertelde, dat de Engelse mistress er zelf vrolijk van werd. Ze vond het essay in elk geval zo goed en nu wordt hij in de 'Silex' het schoolblaadje, geplaatst. Jammer, dat Wieme niet naar de trouwerij mocht van Juliaans en Benard. Hij was uitgekozen om ergens bij een erewacht te staan, maar daar de familie in quarantaine moest, mocht hij er niet naar toe. Pech, hè? Maar ik heb toch een heerlijke vakantie gehad.
Ik vind het wel leuk na afloop van deze term naar de Mazen te gaan, want er is daar een Hollands meisje, dat 's zaterdags dikwijls bij ze komt. Je weet niet hoe ik er naar verlang weer Hollands te kunnen spreken. Met kerstmis genoot ik in het begin van elk woord, dat ik zei.
O, mijn vingers zijn halfbevroren. 't Is ijzig koud in dit lokaal. Ik wou, dat het tien uur was: dan is prep-time om, zie je en mogen we bij 't fire zitten. Brr, ik haat die zaterdagen en zondagen hier. Zo innig saai zijn ze.
Hoera, het is maandag. Dat weekend is alweer voorbij. Je hebt er geen idee van hoe eindeloos lang ze lijken te duren. De weekdagen vliegen altijd om in tegenstelling tot de weekends. In de week heb je alleen tijd voor jezelf vanaf halfacht 's avonds tot negen uur.

Daarnet had ik een heerlijk bad. Dat is wel fijn elke avond een warm bad. Ik voel me lekker opgefrist, terwijl ik daarnet wat hoofdpijn had en me moe voelde. Dat doe je altijd van een dag niets doen: je moe voelen. Het is namelijk weer zaterdag en dan verslijt je de uren met wandelingen, verplicht lezen, verplicht kousen stoppen etc. etc. Brr, morgen zondag. Je weet niet hoe ik hier die dag haat. Dat doen alle meisjes trouwens. We zeiden vanochtend nog tegen elkaar: "Ik zou 't niets erg vinden, wanneer we tot 't einde van de term alleen maar schooldagen hadden."
Zo'n weekend duurt langer dan een hele schoolweek. 's Zondags gaan we eerst naar de kerk. Drie zondagen in de maand naar een grote kathedraal: de St. Mary's, heel mooi is die, maar bitter- en bitterkoud. Eén zondag naar een lelijke, moderne kerk, de St. Nicolas. Die is heerlijk warm en veel lichter. Verleden jaar waren we toevallig op 5 december in die kerk en tot mijn verbazing sprak de vicar over St. Nicolas, het bleek onze Sinterklaas te zijn. Schutspatroon van Warwick. Verleden jaar herfst was een keer de St. Mary's preekstoel helemaal versierd met fruit en bossen stro en bloemen. Ik begreep natuurlijk best, dat het wel zou slaan op één of andere herfstfeestdag, maar ik vroeg met een strak gezicht, of de vicar soms jarig was. Beleefd als Engelse meisjes zijn, lachten ze er niet om, maar legden uit dat het Harvestday was. Een paar weken later, terwijl we bij de open haard onze post zaten te lezen, zei een meisje opkijkend van haar brief opeens: "My parents had such a laugh.." en dat was dan omdat ik gedacht had, dat de vicar jarig was.

Een volgende brief.

10th March 1937
Weet je al, dat ik naar London ga? De paasvakantie breng ik bij de Mazen in Esher door, maar daarna ga ik naar London in een 'hostel' wonen, dat bij het College ('t secretarial college) hoort en volg op dat 'Kerr Sander College' een cursus in shorthand, typen en journalism, denk ik.
Het hostel (een pension voor meisjes) staat onder leiding van een Miss Kerr Sander en het College onder die van haar zuster, óók een Miss Kerr Sander. Even was ik nog bang tòch nog een term op school te moeten blijven. Miss Doorly vertelde me allerlei gruwelverhalen over ontvoeringen van meisjes in het slechte London en ik was als de dood, dat ze die verhalen aan tante Jo en vader en moeder zou vertellen, maar gelukkig is dat kennelijk niet gebeurd.

Niet, dat ik het hier nu nog zo vreselijk vind, hoor, maar ik wil wel eindelijk weer eens vrij zijn.
Is het bij jullie ook zulk mooi weer? De eerste mooie dag na weken. Ik hoop, dat 't zo blijft, maar dat zal wel niet. Ik verlang meer dan erg naar de zomer. Al die donkerte en kou hier. En dan in de brieven van huis te lezen, dat ze in Indië over de warmte klagen. Moeder is naar Soerabaja en Mies fungeert als gastvrouw. O, wat zou ik nu graag in dat mooie, zonnige Bali zijn, weg van al die somberte. Al die hardwerkende mensen; bij mensen zijn met vrolijke gezichten, die zich niets aantrekken van dreigende oorlogen en rustig op een schitterend eiland wonen. Ik háát Europa en al die geldmakende, weet ik wat mensen. Waarom kan de wereld niet eenvoudig en natuurlijk zijn? Ik wil later weer een oermens worden. O, ik háát 't op het ogenblik zo verschrikkelijk. Enfin, deze stemming zal ook wel weer voorbij gaan. Maar wat zijn de mensen op Bali - vooral de inheemsen - toch gezegend. Of misschien ook niet, een poosje geleden moesten de levende vrouwen nog samen met hun dode man verbrand worden, ook geen pretje. Maar in elk geval boffen ze wel met het klimaat.

Londen

Brief vanuit London, 13 April 1937
O, ik heb het nu zo fijn! Ik moet wel erg hard werken, maar dat vind ik juist leuk. Ik ben namelijk op college en woon in een hostel. Natuurlijk een heel zelfstandig leventje! Enig gewoon!
't College is heel mooi. Helemaal nieuw en modern, licht en fleurig, schitterend ingericht. Veel te mooi voor een secretarial college eigenlijk, maar 't is ook behoorlijk duur.
Ook het hostel bevalt me heel goed. Ik heb een kamer alleen, dat had ik bedongen.
Mijn dagindeling is als volgt: om acht uur kom ik slaperig mijn bed uit. Halfnegen is het gezamenlijke ontbijt. Negen uur wandelen we (de meisjes, die op hetzelfde college gaan en ik) naar het college. Het is trouwens een mooie wandeling door Kensington Gardens en Hyde Park. Tien uur begint het college. Mijn vakken zijn shorthand (ik haalde het examentje, dat ik op kostschool er voor moest doen. We deden het met zes meisjes en er slaagden er maar twee van, dus ik was wel verbaasd, komt gewoon omdat Engelse meisjes niet spellen kunnen) typewriting en journalism. Van twaalf tot één uur is het lunchtime in de Club. Dat is een deel van het College, waar je van alles kunt krijgen (als je betaalt). Het is een mooie moderne zaal. Dan is er nog een zaaltje om te roken en huiswerk te maken en naar de radio te luisteren.
Van één tot vijf moet er dan weer hard gewerkt worden en daarna ga ik meestal met een meisje per bus naar huis. Thuisgekomen doe ik mijn huiswerk tot de gong om 7 uur gaat voor het dinner, dat erg lekker is (opmerkelijk voor Engels eten). Het bestaat uit drie gangen. Miss Kerr Sander zit aan het hoofd van de tafel en draagt altijd een avondjurk. Op tafel branden altijd kaarsen. Als we het eten verorberd hebben, verdwijnen we naar de sitting-room, waar de open haard brandt en waar we in grote, luie stoelen kunnen roken en drinken (koffie, hoor!).

London, Philodaitic Club,
Stratton House, Stratton Street
London, W. 1. Tel. , Mayfair 0467.

Al verlang ik dan ook erg naar de zomervakantie - de vakantie, dat we voor het eerst in ons leven alle negen bij elkaar zullen zijn - ik heb het hier nu toch ook heel fijn, hoor. Het leven in London is erg interessant en ik zal het best uithouden tot van 't zomer.

Weet je al, dat vader resident van de Molukken is geworden? Nieuw-Guinea hoort er ook bij. Ik weet niet, of ze er blij om zijn.
Heb ik je Mies' grote geheim al verteld? Dat van Peter? Haar vriend. Hij heeft in Wageningen gestudeerd en wil misschien in de suiker. Wel leuk een plantage-leven voor Mies. Zodra hij een baan op een plantage heeft, gaan ze zich verloven en misschien volgend jaar trouwen. Ik vind 't heerlijk voor haar. Er gebeurt de laatste tijd wel veel in onze familie. Wim die binnenkort beëdigd wordt, Mies, die hals over kop in de strikken der liefde is verward geraakt, vader en moeder overgeplaatst, gauw met verlof komend. Als Mies niet naar Wenen gaat, ga ik ook niet. Ik ben lang genoeg alleen geweest. Ik heb het vader en moeder al geschreven.

Ik zit in de Club v/h college te schrijven. Het is zo fijn in zo'n modern gebouw te werken na zo'n ellendige oude school. Je leeft gewoon op in zo'n mooie, frisse omgeving. Geef mij maar de moderne dingen, hoor. Om te zien is een oud stadje als Warwick heel mooi, maar om in zo'n oud huis te wonen (ik ben wel eens bij een mistress op bezoek geweest, die in zo'n Elisabethan huis woonde) met al die dikke balken vlak boven je hoofd, oude krakende vloeren, waar je misschien nog eens doorheen zakt. Misschien moet je er ook wel ouder voor zijn om van al die bruine somberheid te genieten.

Thuis nu, op mijn kamer in het hostel, vroeg in de morgen.
O, ik heb zulk akelig nieuws: Vader komt niet direct mee deze zomer! Eigenlijk mag een resident helemaal niet met verlof. Voor vader, omdat hij zó lang geen verlof heeft gehad, wordt dan wel een uitzondering gemaakt, maar het zal geen verlof van een jaar zijn, hoogstens drie maanden. Moeder komt wèl eerder naar Holland toe. De hele mooie droom: eindelijk alle negen bij elkaar, is dus uit. Hij leek ook te mooi om waar te zijn. Moeder, Mies, Annelies en Pietje komen deze zomer wèl naar Holland en daar verblijven we dan zònder vader allemaal in één of ander pension. Wanneer de 'kleintjes' dan weer naar hun diverse scholen moeten, gaan moeder, Mies en ik een paar maanden naar Engeland tot kerstmis. Kerstmis vieren we dan met elkaar in Holland, maar zonder Wim en na kerstmis moeten moeder, vader en Pietje weer naar Ambon, nadat ze misschien eerst Mies en mij in Wenen hebben afgeleverd.
Weet je wat vader schreef? Nieuw-Guinea staat op het ogenblik nogal in de belangstelling, vooral in die van China en Japan klaarblijkelijk. Toen vader resident werd, kreeg hij een gelukstelegram uit Tokio. En nu schreef vader: "Misschien kun jij over een poosje naar Ambon komen en dan - als die kwestie nog speelt - voor een krant in Nederland erover schrijven."
Dat lijkt me wel enig, maar ergens op hopen, durf ik niet meer. Het wordt toch nooit werkelijkheid.
O, ik vind het zo naar voor vader, dat hij daar straks helemaal alleen op Ambon moet zijn. Dat vader en moeder nu niet samen het weerzien met hun kinderen meemaken. Ze hebben er altijd samen over gepraat. Ik houd toch zoveel van vader! Veel mannen hebben van die geweldig vastgeroeste ideeën, maar vader blijft altijd zoekend, blijft altijd weifelend, is zo'n filosoof. Ik kan vaak niet begrijpen, wat hij bedoelt, maar ik ga het hoe langer hoe beter doen. Ik weet niet waarom ik dit allemaal schrijf, maar ik vind het zo mooi, die liefde van vader en moeder. Over het algemeen geloof ik niet bijzonder in liefde. Dikwijls is het maar een fantasie, een zucht naar 'romance'. Ik word misselijk als ik er in boeken over lees. Passie voor een ogenblik, die niet blijft, want diep in jezelf houd je toch het meest van je eigen belangrijke persoontje. Al zijn er dan ook honderden boeken, die je een hoger idee van de mens trachten te geven, ik denk, dat ze alleen hun eigen egoïsme willen bedekken.

Op dit moment - het lijkt haast om mijn woorden te logenstraffen - zingt iemand voor de radio:

I was anything but sentimental
Love never meant a thing to me
Till I met you!

Tot zover weer de brieven uit London naar mijn vriendin in Holland. Ik weet niet meer wat de aanleiding voor mijn pessimistische kijk op de liefde was indertijd. Misschien het feit, dat ik de verhouding met Huib nogal harteloos had uitgemaakt en me daar schuldig over voelde.
Ik genoot van mijn zelfstandige leven in London. De twee zusters Kerr Sander waren vrij kleine, aardige elegante vrouwen, niet erg Engels om te zien. Het hostel, waarin ik een kamer had, lag in Bayswater, Inverness Terrace, een zijstraat van Bayswaterroad, vlakbij Kensington Gardens en Hyde Park en de Round Pond en het standbeeld van Peter pan en in die parken bracht ik veel vrije uren door.
Het Kerr Sander College was ondergebracht in een flat in Mayfair. Grappig toeval vond ik het, dat een paar jaar later in de oorlog de gevluchte Nederlandse regering in hetzelfde gebouw onderdak kreeg.

Hoewel ik veel beter kon opschieten met de Engelse meisjes in het hostel dan met die op de kostschool, ging ik toch het meest om met een Joego-Slavisch meisje: Xenia Prica. We hielden lange gesprekken met elkaar over de toekomst, de wereld-situatie en vooral natuurlijk over Engeland en onze mede-hostelgenoten
Weer een stukje uit een brief:

'Xenia is zo geïnteresseerd in wat je haar vertelt en ze weet heel veel. Hier bijvoorbeeld had niemand van Bali gehoord. Toen ik Xenia vertelde waar mijn ouders woonden, noemde ze direct het hele rijtje eilanden op: Bali, Lombok, Flores, Timor, etc. Engelse meisjes interesseren zich nergens voor (behalve iemand als Madeleine). Er wordt vaak de song 'It happened on the beach of Bali-Bali' op de radio gespeeld, maar niemand vraagt zich af, waar Bali ligt.
Een oom van Xenia betaalt haar verblijf in Engeland voor haar. Hij is admiraal en komt af en toe naar Engeland met zijn schip. Dan moet zij met hem allerlei bezoeken afleggen, laatst naar een tuinfeest van de duke en duchess of Kent. Ze heeft dan ook hoedendozen vol hoeden op haar kamer. Je moet hier ook eeuwig met een hoed lopen. 's Middags wanneer we van College naar huis wandelen, gedogen de meisjes, zolang we in 't park zijn, dat je even je hoed afzet, maar zodra je de hekken van het park uit bent, moet je 't ding weer opzetten "anders lopen we niet meer met je mee." Krankzinnig vind ik dat. Van het hek tot het hostel is het misschien vijf minuten lopen.
O, ja zeg nog even dit: op de voorfilm vanavond zag ik Prinses Juliana en Prins Bernhard op de Nieuw Amsterdam. Leuk, hè?'
Einde brief.

Het mezelf vergelijken met de minder-wetende Engelse meisjes deed me erg goed. Ik had me zo lang de domste van de hele familie gevoeld, dat al de successen, die ik dat jaar in Engeland boekte, me op een bepaalde manier meer levensmoed gaven. Niemand in Engeland kon nagaan, wat het zeggen wilde alleen maar een mulo-examen te hebben en ik dacht er niet over ze in te lichten.
Ik kan me nauwelijks één van de drieëntachtig verjaardagen, herinneren, die ik in mijn leven vierde, maar mijn achttiende kan ik nog precies beschrijven. Voor het eerst werd ik bij het wakker worden op die dag door niemand gelukgewenst en ik voelde me aan de éne kant wat

treurig om dit feit en aan de andere kant vond ik mezelf ook volwassen, dat ik niemand had ingelicht over zo'n oninteressante gebeurtenis.
Maar 's middags - was het haar zesde zintuig of had mijn houding toch iets verraden - vroeg Xenia plotseling, wanneer ik jarig was. Verrast bekende ik: "Today."
Xenia verdween en kwam een poosje later terug en legde een grote plak chocola op het tafeltje in mijn kamer. Xenia, wat zou er van haar geworden zijn? Hoe doorstond zij de Tweede Wereldoorlog en de jaren na de oorlog in het nu uiteengevallen Joegoslavië?

Vlak voordat ik het Secretarial College verliet om naar Holland te vertrekken, riep de directrice, de miss Kerr Sander van het college, me bij zich en probeerde me over te halen na de vakantie terug te komen om de cursus af te maken. Ze zei, dat ik zulke goede essays schreef en door zou moeten gaan in journalism en dat in Engeland zou moeten doen, daar Engels toch de wereldtaal was.
Een paar weken tevoren hadden de acht meisjes, die de cursus journalism volgden een test moeten doen, die bestond uit het interviewen van een bekend persoon. Ik kende niemand in London en vond eigenlijk, dat ik de boel oplichtte, toen ik maar een interview verzon.
De enige, redelijk internationaal bekende persoon, die ik kende, was mijn oom Barend, vaders broer, die van de vitamine B. Ik was wel eens op zijn laboratorium geweest en had er de kooien met ratten zien staan. Ik verzon voor mijn test een interview met hem, waarin ik deed of hij een vreemde voor me was. Tot mijn grote verbazing werden maar één ander meisje en ik goed genoeg bevonden om door te gaan met journalism.
Waarschijnlijk was Miss Kerr Sander, de directrice hiervan op de hoogte, want eens toen ik in het huiswerkkamertje zat te werken en ze binnenkwam met een groepje ouders en hun dochters, stelde ze me voor als: 'the Dutch girl who writes such beautiful essays'. Die woorden waren balsem op mijn groot minderwaardigheidsgevoel.

Vanuit het verre Ambon schreef vader voor de tweede maal: "Toen ik hier resident werd, kreeg ik een felicitatietelegram uit Tokio. Dat komt omdat Nieuw-Guinea nogal in de belangstelling staat. 't Zal wel een beleefd vechten met Japan worden. Als dat over één of twee jaar nog het geval is, kun jij misschien overkomen naar Nieuw-Guinea en daar over schrijven."
In een brief aan mijn vriendin reageerde ik er zo op:
'Wat een mooie droom, hè? O, wordt mijn leven geen roman? Ik heb nog zóveel dromen. Soms voel ik me tot veel in staat, soms ook weer hopeloos stom en nutteloos. Ik ga in elk geval een trekkend leven leiden. Ik zou inderdaad wel journaliste willen worden.
Trouwen ga ik nooit. Ben ik absoluut ongeschikt voor heb ik ontdekt - al zou ik wel dolgraag kinderen willen hebben. Voor huishouden ben ik totaal ongeschikt, maar kinderen, die blijven toch altijd interessant en kunnen je leven vullen. En krijg ik ze niet, dan heb ik toch nog altijd Mies' kinderen en andere nichtjes en neefjes.
Soms voel ik me ook heel anders, hoor. Meestal denk ik dan dat een oorlog wel aan het leven van velen van ons een einde zal maken.
Veel te somber! Straks is het zomervakantie en zie ik mijn familie weer. En Kees komt over twee weken bij me in London. Isn't it grand? I'm going to show him London. In my dreams I see myself and him walking through Oxford- and Bondstreet and Piccadilly. Oh, I'm so excited! Ten more days - not counting the weekends. I simply cannot sleep any more. Het is gewoon verschrikkelijk - overdag wordt het me dikwijls zwart voor de ogen door het gebrek aan slaap. Maar ik zie ook wel tegen een heleboel dingen op. In de eerste plaats tegen: Pakken (inpakken). Al mijn rommel weer in koffers krijgen, dat is gewoon een nightmare.'

Ook naar huis schreef ik over mijn sombere toekomstgevoelens, waarop vader antwoordde: “Ach Nelleke, die gevoelens had ik op jouw leeftijd ook. Dat zijn gewoon fin-de-siècle gevoelens, dat hebben veel kinderen op jouw leeftijd.” Ik dacht: “Maar het is geen einde van de eeuw.”

In die maanden in Londen leek me alles te lukken. Ik schreef stukjes voor de Helderse krant en ze werden nog geplaatst ook, al nam de redactie niet eens de moeite me ervoor te bedanken, of ze naar me toe te sturen. Dat deed tante Jany.
De lerares Journalism had ons eens gezegd, dat het gevoel, dat je kreeg, wanneer je je eerste stukje in druk zag, te vergelijken was met het krijgen van een baby. Ik voelde echter niets toen ik die Helderse krant onder ogen kreeg, alleen teleurstelling, dat ze er niet voor betaalden en me een Helders meisje noemden. De titel, die zij bedachten was namelijk: “Hoe een Helders meisje Londen ziet.” Ik herinner me niet waarover de stukjes gingen. Waarschijnlijk over de kroningsfeesten, die gegeven werden ter ere van de kroning van de duke and duchess of York tot koning en koningin van Engeland, of liever van het Gemenebest, Engeland was nog in het bezit van al haar koloniën.
Het waren inderdaad uitbundige feesten, slopende dagen voor mij en de andere meisjes uit het hostel. We gaven ons lunch-hour op om ons elke middag naar Buckingham Palace te spoeden, waar we de vele buitenlandse gasten konden bekijken, die zich in grote auto’s door de open hekken van het paleis lieten rijden langs de roerloos onder hun berenmutsen staande schildwachten in hun huisjes. Ik stond eigenlijk alleen maar zo trouw elke dag voor het paleishek om een glimp van prinses Juliana en haar man op te vangen en ik leefde erg met haar mee, toen ik in de krant las, dat ze haar prachtige bewerkte armband, die ze ter gelegenheid van haar huwelijk van de bevolking van de ‘Overzeese gebiedsdelen’ gekregen had (vader en moeder zouden er ook wel aan mee betaald hebben) kwijt was. Hij was gestolen of verloren.
Eens werd zo’n bezoek aan het paleis me te veel. We hadden heel lang staan wachten om toch maar één bekend persoon in een auto voorbij te zien komen, toen er eindelijk één limousine door de geopende hekken naar buiten reed. Daarin zaten de prinsesjes Elisabeth en Margaret Rose, die ons minzaam toewuifden. De Engelse meisjes zwaaiden enthousiast terug, maar ik dacht: “Da’s de laatste keer, dat ik nog eens mijn middagpauze opoffer. Voor een paar kinderen zeker!”
“Maar de kroningsstoet móét je toch zien”, raadde Miss Kerr Sander van het hostel me aan. “Dat is iets van ‘once in a lifetime’, waarschijnlijk zie je nooit meer zo’n kleurige stoet met alle maharadja’s in hun prachtige tooi. It may very well be the last time in history.” Hoe heeft ze gelijk gekregen!
Ondanks mijn tegenzin liet ik me door haar woorden overhalen om de nacht voor de kroning met een paar andere meisjes naar Regent Street te lopen. ‘We moesten wel lopen, want het openbaar vervoer staakte - dit tot grote verontwaardiging van de meeste Engelsen. Er reden bussen noch tubes in de dagen, dat Londen propvol toeristen zat.
We kwamen om een uur of twaalf in Regent Street aan en vonden er een plaatsje vooraan op het trottoir, dichtbij Piccadilly Circus. ‘Op aanraden van Miss Kerr Sander hadden we gelukkig een stapeltje kranten meegenomen om op te zitten en we waren haar heel dankbaar voor die raad, want de stoepstenen waren koud en de nacht van wachten viel heel lang. ‘s Morgens om zes uur bevalen de rondlopende bobbies ons te gaan staan en dat was nog veel zwaarder - uren stonden we dicht opeen gepakt van ons ene been op het andere wiebelend te wachten op de stoet, terwijl af en toe iemand voor afleiding zorgde door flauw te vallen en zich te laten wegdragen door rode kruiswerkers.

‘s Middags om vier uur zagen we pas de kop van de stoet vanaf Piccadilly Circus opdoemen. De meeste indruk op mijn jongemeisjeshart maakten de felblauwe ogen van de duke of Kent, die te paard voor het koninklijke rijtuig, waarin de net gekroonde koning George VI en koningin Elisabeth zaten, uitreed.

Doodmoe van het lange wachten en vooral van het staan die uren van zes uur ‘s morgens tot vier uur ‘s middags, liepen we na afloop terug naar ons hostel, mopperend op de busstaking, zo unfair nu te gaan staken, helemaal niet British. Thuisgekomen namen we een warm bad en besloten na het diner in bed te kruipen.
Miss Kerr Sander had ter ere van de kroning de tafel extra mooi laten dekken en een extra lekkere maaltijd laten klaarmaken, waarbij ze ons op een paar glazen wijn trakteerde, iets wat ze nog niet eerder gedaan had.
Na dit ongewone alcoholgebruik voelden we ons weer zo monter en tot alles in staat, dat we besloten tòch weer naar Buckingham Palace te lopen om te zien of daar nog wat te beleven viel.
Bij onze aankomst op het tjokvolle plein werd er net omgeroepen, dat de Majesteiten zich die avond niet meer zouden vertonen. Niemand van de duizendkoppige menigte verwijderde zich echter, wij dus ook niet en met zijn allen bleven we dreinerig roepen: “We want the king ànd queen.” Na een uurtje viel er tenslotte toch een vermoeide en ontmoedigde stilte, totdat er plotseling een eenzame mannenstem opnieuw de kreet: ‘we want the king ànd queen’ aanhief. Toen kon ik niet laten verwonderd terug te roepen: “Oh, do you?” en dat klonk heel hard in die stilte, zodat de mensen om ons heen in lachen uitbarstten. Ik zou dit voorval beslist vergeten zijn, wanneer vader niet in antwoord op mijn beschrijvingen van de kroningsfeesten had teruggeschreven, dat ook hij zo om dit incident had moeten lachen. Ik koesterde en koester nog elke uiting van waardering, die vader voor me had.
De koning en koningin lieten zich door ons drie uur lange roepen tenslotte toch vermurwen en verschenen nog eenmaal op het balkon.
Bij het naar bed gaan die avond besloot ik, dat ik mijn hele verdere leven me door niemand meer zo gek zou laten maken om hooggeplaatste personen op te gaan staan wachten en ik kan wel zeggen, dat ik me werkelijk aan dit besluit heb gehouden.

Gedeeltelijke hereniging van het gezin

In de dagen vóór de hereniging met mijn familie dacht ik vaak, dat het geluksgevoel, dat af en toe bij de gedachte aan het weerzien mijn hart leek te doen barsten, opwoog tegen al het verdriet om het gemis van een normaal gezinsleven. “Kinderen, die nooit van hun ouders gescheiden geleefd hebben, beleven zulk geluk toch nooit”, overwoog ik. “Zij willen misschien juist af en toe wel aan zo’n gezin ontsnappen.” De dagen van het bijna-in-vervulling-gaan van het hevige verlangen naar de hereniging voelde ik me haast gelukkiger dan tijdens de vervulling ervan.
Natuurlijk was het heerlijk moeder en alle anderen weer te zien, maar we vormden toch geen echt gezin, die zes weken in een pension in Soestdijk. We misten vader; het huis, dat we bewoonden was ons huis niet. We hadden allemaal verschillende prioriteiten: Mies was vol van haar Peter, Wim van zijn op handen zijnde beëdiging en misschien bereidde hij zich mentaal voor op de reizen, die hij daarna zou maken. Jopie, Anneliesje en Kees zagen er tegen op straks weer jaren in andermans gezin te moeten doorbrengen.
De gedachte: ‘Nog maar drie jaar en dan komen vader en moeder voorgoed naar Holland en dan hebben we weer ergens een soort ‘thuis’ in Holland’, gaf ons allemaal de moed om na zes weken weer afscheid van elkaar te nemen.

Met moeder en Mies weer naar Engeland

Jopie, Anneliesje en Pietje vertrokken naar Den Helder, Kees naar Zwolle, Wim begon aan zijn zeemansleven, en moeder, Mies en ik vertrokken naar Engeland, waar ik plaats besproken had voor ons drieën in een familiehotel in Leinster Gardens, vlakbij het Kerr Sander hostel, dus weer in Bayswater.

Annelies begon met veel tegenzin (en een onmiddellijk fel toeslaand heimwee naar Bali) aan haar jaren in somber Holland. Jopie werd getroost door Pietjes tijdelijke aanwezigheid in Den Helder en ons allemaal overviel het GROTE VERLANGEN naar de kerstvakantie, wanneer we drie weken lang weer even een gezin zouden zijn met vader erbij, maar zonder Wim, die dan zwierf op één van ‘s werelds zeeën. Gelukkig wisten we toen nog niet, dat de dag, dat we alle negen bij elkaar zouden zijn nooit zou aanbreken.

Nog wat stukjes uit brieven aan mijn vriendin in Holland:

Soestdijk, Regentesselaan 9.
9 - 8 - 1937

We hebben hier een leuk klein huisje. Eigenlijk zijn we ‘en pension’. Dat pension ligt om de hoek en daar moeten we ‘s avonds eten, maar overdag hebben we een huisje voor ons zelf. Vind je het niet vreselijk, dat vader er niet bij is? Dat is toch wel zó naar. Maar soedah, we hopen op kerstmis, al is Wim er dan wel weer niet bij.

Leinster Court Hotel, Leinster Gdns.
10 - 11 - ’37

We hebben zoveel te doen, dat we bijna geen tijd overhouden om te schrijven. We gaan overal samen naar toe. Moeder en Mies volgen een cursus op een talenschool, waar ik nog drie maal in de week een uur Engelse les krijg. Niet privé, maar met vijf of zes anderen. Daarom spreek ik de laatste tijd niet veel Engels meer. Maar we zijn gelukkig dadelijk lid geworden van een bibliotheek en nu lees ik bijna elke dag - wanneer moeder en Mies op school zijn - een boek uit. De nieuwste plannen zijn als volgt: omdat Mies volgend jaar gaat trouwen, gaat Mies eerst een soort trouw-huishoudcursus volgen in A’dam en misschien doe ik mee, daar we geen van beiden zo geweldig bedreven zijn op huishoudelijk gebied.
Mies hoopt, dat ze op Ambon zal trouwen. Wat zou ik die trouwdag graag meemaken, zeg. Heel Ambon komt natuurlijk kijken en de kerk zal wel stampvol zijn. De Ambonezen houden ontzettend veel van vader en hij van hen, want hij heeft, voordat hij op Bali geplaatst werd, elf jaar op Ambon gewoond en trok altijd de negorijen in en kende iedereen. Dikwijls nam hij Wim mee en nu nog vragen de Ambonezen naar Wim en ze weten, dat hij zeeofficier is en een ‘badang keras’ (een stevige body) heeft.
Maar zeg, heb ik je het grote nieuws al verteld? Vader komt met kerstmis. Heerlijk, hè? We gaan allemaal voor drie weken naar Amsterdam. Daarna reizen vader en moeder de familie af en houden dan met Pietje een vakantie in Zwitserland. Ik vind het toch zo fijn, dat het nu zeker is (voor zover er iets ooit zeker is), dat we deze kerst met elkaar zullen beleven.

De mensen in het hotel denken, dat moeder ons zusje is en Mies en ik zijn haar daarom maar gaan tutoyeren. Ik kan me zo begrijpen, dat vader dol op haar is. Ze verlangen nu alweer erg naar elkaar. Het is gewoon griezelig: Mies verlangend naar Peter en moeder naar vader - en ik ben het stootblok om ze in evenwicht te houden! Je kunt Mies altijd heel leuk plagen. Van

Anneliesje weet ik, dat Peter Mies altijd 'Meis' noemt en dat vind ik heus wel leuk, maar tegen Mies zeg ik, dat ik het 'wee' vind. Ze is zelf gelukkig erg nuchter.
Na de tea hebben Mies en ik een wandeling door Hyde Park gemaakt naar de Serpentine. Het was ontzettend koud en half donker. Bij de Serpentine was het zo mooi. Aan de kant stonden als altijd rijen auto's, waarvan de bezitters over het water stonden te staren, hun arm om één of ander meisje heen. Maar het is er ook zo mooi, midden in Londen zo'n rustig plekje. Het was halfdonker, 't water spiegelglad, de eenden en zwanen gleden voorbij of bleven roerloos drijven. Heb je Peter Pan wel eens gelezen? Een heel beroemd Engels boek over een klein jongetje, dat 's nachts naar Kensington Gardens gaat (waar wij vlakbij wonen). Er komt ook de Serpentine in voor en het eilandje er in. In Kensington Gdns staat ook een standbeeld voor dat jochie. Snoezig is het, Peter Pan in zijn hemdje en aan zijn voeten allerlei elfjes en kabouters en dieren. 't Jochie is toch zo schattig om te zien, zoals hij boven op zijn voetstuk staat.
O, moeder is weer aan het klagen over de vuilheid van Londen. Het is ook wel waar, dat het soms lijkt of alles onder een roetlaag zit. Zodra je buiten bent, word je smerig. Maar toch vind ik het een fijne stad. Ontzaglijk druk, maar daardoor gezellig. En het leuke is, dat niemand je hier kent en je kunt doen en laten wat je wilt. Ik vind deze tijd, zo tegen kerstmis, altijd erg leuk, maar hier beginnen ze wel erg vroeg met allerlei kerstetalages. In de grote zaken komt nu al Santa-Claus en weet ik wat allemaal. Ik denk, dat je er met kerstmis helemaal 'fed-up' van bent.
Wat kan ik je nog meer vertellen? We hebben het wel erg leuk met zijn drietjes. Doen veel aan sightseeing, theatre en films. Hebben al twee oude vriendinnen (80 jaar) en ik nog 'n oude vriend, die me 's middags altijd zijn cakes geeft. De meeste bewoners zijn hier zo om en nabij de tachtig. Het hotel is Private Residential, wat waarschijnlijk betekent, dat de gasten hier of permanent wonen, of lang verblijven.

Terug in Indië, voor het eerst Pietje zien

Resident ingehaald

AVONDBLAD VAN DINSDAG 29 JUNI 1938

Handelsblad

EEN RESIDENT WORDT INGEHAALD. — Met groot ceremonieel is onlangs de nieuwbenoemde resident van de Molukken, de heer H. J. Jansen (inzet) in de baai van Ambon ingehaald. Op den steiger inspecteert de nieuwe functionaris in gezelschap van den aftredenden resident de eerewacht.

Nel in Amsterdam
1938

Mies en Peter

Amsterdam

Kerstvakantie

Brief vanuit Amsterdam tijdens de kerstvakantie:

Villa Wetering, Tesselschadestraat 11, Amsterdam.

Het is toch zo heerlijk weer allemaal - op Wim na - bij elkaar te zijn We hebben hele fijne kerstdagen gehad. We hadden, of hebben (hij staat er nog) een tamelijk grote kerstboom met elektrische kaarsjes (voor de veiligheid, maar we vinden het allemaal te levenloos). Het huis bevalt ons heel goed. De zitkamer is geweldig groot voor een Hollandse kamer, de meubilering erg ouderwets (uit een lelijke tijd met heel veel prullen), maar toch wel gezellig. In het midden hangt een lamp met allemaal glazen pegels - een soort luchter - en er hangen schilderijen aan de wand in brede vergulde lijsten en op de schoorsteenmantel staan schitterende (!) porseleinen beelden: elegante dametjes, verwijfde heertjes - je kent ze wel. De radio en de radiatoren zijn de enige moderne dingen, maar het is toch wel een heerlijke ruime kamer en dat is toch het voornaamste voor een paar weken.

Tot zover de brieven.
Ook deze vakantie ondervond ik weer, dat het verheugen op de vervulling van een verlangen mooier is dan de vervulling zelf.
Ik had naar vader verlangd, haast als iemand die naar haar geliefde verlangt. Had met hem meegeleefd in de maanden, die hij eenzaam in het grote residentshuis op Ambon had moeten doorbrengen, zoals we later hoorden als een kluizenaar. Hij had het aan de hoofd-djongos overgelaten de kamers in te richten.
Waarschijnlijk verwachtte ik, dat er door de (vele) brieven, die ik hem geschreven had een speciale band was ontstaan tussen vader en mij, want waarom was ik anders zo teleurgesteld, toen bleek, dat er die drie weken in Amsterdam van die band niets te bespeuren viel? Iedereen eiste aandacht, zodat ik me geregeld gedeceptioneerd terugtrok, wat gelukkig niemand opviel.
Eén moment tijdens die drukke tijd, waarin er ook nog steeds aanloop was van familieleden, bewaarde ik wel als een kostbare herinnering. Ik stond eens in de grote ouderwets ingerichte zitkamer een vaas te bewonderen, waarin de bloemen heel mooi gerangschikt stonden.
Vader kwam achter me staan en zei: “Ja, Nellie, a thing of beauty is a joy forever”, en hij begon uit te leggen, hoe voor hem iets moois eeuwigheidswaarde had.
Later zocht ik het gedicht van Keats op, om de rest van de regels te weten te komen en nòg veel later begreep ik pas goed, wat vader er door ervaren had.

> A thing of beauty is a joy forever
> Its loveliness increases and it will never
> fade into nothingness, but still will keep
> A bower of quiet for us; and a sleep
> full of sweet dreams, and health, and quiet breathing
> Therefore, on every morrow, are we wreathing
> A flowery band to bind us to the earth.

Vooral de laatste twee regels spraken me toen aan.

Had vader - zo dicht bij het einde van zijn aardse bestaan - het nodig gehad zoveel mogelijk kostbare ervaringen tot bloemenkransen te vlechten om hem aan dit aardse bestaan te binden? Hij heeft gelukkig nog erg genoten van zijn vakantie in Zwitserland met moeder en Pietje. Hij was er - voor het eerst na zijn jongensjaren - uitgelaten gaan schaatsen en verzwikte op de Zwitserse schaatsen, die zo anders waren dan die uit zijn jeugd, prompt zijn enkel. Maar hij bleef genieten van al het moois om zich heen, gelukkig niet beseffend, dat hij Jopie en Annelies, van wie hij net met zoveel pijn afscheid genomen had, nooit weer zou zien en dat zijn grote droom, eens voorgoed herenigd te worden met zijn gezin, nooit werkelijkheid zou worden.

In Amsterdam

Na de drukke kerstvakantie, waarin ieder van ons zoveel verwachtingen had gepropt, die onmogelijk allemaal konden worden gerealiseerd, viel het gezin voor de zoveelste keer weer uiteen.
Vader, moeder en Pietje vertrokken na hun Zwitserse vakantie naar Ambon, Wim zwierf op één van de wereldzeeën, Kees moest zich weer proberen thuis te gaan voelen in het grote gezin in Zwolle, Jopie en Anneliesje in dat van tante en oom in Den Helder en Mies en ik vonden een kamer op de Nassaukade in Amsterdam
Mies ging op de Amsterdamse Huishoudschool een trouwcursus volgen ter voorbereiding op haar huwelijk met Peter.

Ik begon aan een soort secretaresse-cursus op Schoevers met geen enkele ambitie om ooit een baan op een kantoor te zoeken, maar je moest toch wat.
Schoevers was een grote deceptie na de maanden op het Kerr Sander College. Ik zag elke morgen op tegen de gang naar dat sombere gebouw en spijbelde vaak. Op de maat van muziek, die uit een aan de wand bevestigde microfoon door het zaaltje schalde, moesten we, zoals de slaven op een slavenschip gezamenlijk hadden leren roeien, ons het gelijkmatig tikken en blindtikken eigen maken; saaie handelsbrieven in allerlei talen leren schrijven en de stenohiëroglyfen zo snel mogelijk leren neerpennen. Ik moest het Pittman-systeem ‘shorthand’, dat in Engeland werd gebruikt afleren en het Hollandse Groote-systeem aanleren en deed dat met tegenzin.

In een zucht waren de drie maanden met Mies op de Nassaukade voorbij. We vierden nog wel uitbundig de geboorte van Prinses Juliana’s eerste dochter Beatrix. Amsterdam veranderde die eenendertigste januari 1938 van een kleurloze plotseling in een oranje stad.

Na Mies’ vertrek zocht en vond ik een kamer in de Lairessestraat in een meisjeshostel, dat door in mijn ogen twee zeer oude dames werd geleid. Ze deden in niets aan de elegante Miss Kerr Sander denken en het eten, dat ze ons voorzetten, was karig en goedkoop.
Ik leerde er Mieke Krijgsman kennen. Ze werd mijn levenslange vriendin. Heel blond was ze, heel vrolijk, vol plannen uit het leven te halen, wat er voor haar in zat. Het liefst wilde ze al haar banden met de provinciestad Zwolle, waar ze vandaan kwam, verbreken om zoveel mogelijk te kunnen doorgaan voor een in haar ogen veel mondainere Amsterdamse.
Ze hield van haar moeder en beweerde een hekel te hebben aan haar vader en om hem dwars te zitten, kocht ze voortdurend op zijn rekening zotte hoeden in de duurste winkels, om er tijdens vakanties in Zwolle mee te pronken en de indruk te wekken, dat ze het stadje totaal ontgroeid was.

Ik was gewend altijd rekening te houden met het feit, dat vader en moeder zich grote uitgaven moesten getroosten om ons allemaal een zo goed mogelijke opvoeding te geven en leefde zo zuinig als ik kon, zodat ik van Miekes gedrag weinig begreep, maar er wel af en toe om lachen moest.

Al leek Amsterdam na Londen een kleine stad, Mieke en ik hebben er toch samen veel plezier gehad. Ik zag er mijn eerste opera 'La Traviata', ik zag er 'Else Paus' optreden en heel wat films.
Soms vroegen oom Barend en tante Co (vaders oudste broer en zijn vrouw), die in de Bachstraat woonden, me te eten. Eén maaltijd zal ik nooit vergeten.
Bij al het plezier, dat we maakten, liet ons het wereldnieuws toch niet helemaal onberoerd. Hitler bulderde te vaak zijn redevoeringen door de radio. De krant waar ik op geabonneerd was en waar ik trouw de headlines van las had te veel waarschuwende koppen om niet zelfs mij een gevoel van onrust te geven.
Ook luchthartige meisjes als wij haalden opgelucht adem, toen premier Chamberlain van Engeland na zijn ontmoeting en gesprek met Hitler in München de wereld verzekerde, dat de vrede was gered.
De avond van die dag was ik te eten gevraagd bij mijn oom en tante in de Bachstraat. De hele maaltijd lang bespraken ze dodelijk bezorgd de wereldpolitiek en bleken in tegenstelling tot mij totaal niet opgelucht en mijn tante zei fel (oom Barend kon niet fel zijn): "Churchill heeft gelijk. Dit had nooit mogen gebeuren, het is uitstel van executie."

Bij het afscheidnemen dacht ik: "Wat zijn die twee zwaar op de hand. Die vervelende Churchill met zijn oorloghitserij." Ik wilde niet, dat mijn veilige, prettige toekomstbeeld verstoord werd. Ik wilde over een jaar vader en moeder weerzien op Ambon en met hen voorgoed naar Holland terugkeren en nog een poosje in ons voor altijd herenigd gezin wonen, eindelijk weer een echt ouderlijk huis op de achtergrond van mijn leven weten.
Alsjeblieft geen oorlog in Europa. En ik hield al helemaal geen rekening met de mogelijkheid, dat Nederland er in betrokken zou raken.

Met alle wreedheid en zorgeloosheid van de jeugd declameerde ik in die dagen graag Shakespeares ode aan die jeugd, daarbij al mijn verontwaardiging spuiend aan het adres van onze pensionhoudster, die me had opgelicht, nadat ze gehoord had, dat vader resident van de Molukken was en dus wel rijk zou zijn.

Crabbed age and youth cannot live together
Youth is full of pleasance, age is full of care.
Youth like summer morn, age like winter weather
Youth like summer brave, age like winter bare
Youth is full of sport, age's breath is short
Youth is nimble, age is lame
Youth is wild and age is tame
Age I do abhor thee, youth I do adore thee
O, my love, my love is young
Age I do defy thee
O, sweet shepherd, hie thee
For methinks thou stayst too long.
(Uit: The passionate Pilgrim)

De pensionhoudster was op de hoogte gebracht van vaders positie doordat in het Algemeen Handelsblad een foto had gestaan van de ontvangst van vader op Ambon met het onderschrift: 'Een resident wordt ingehaald.' Onmiddellijk verhoogde ze de huur van mijn kamer onder het smoesje, dat ze zoveel meer voor de elektriciteit moest betalen. Ik was de enige van wie de huur verhoogd werd, terwijl ik later uitvond, dat ik al de hoogste huur voor de kleinste kamer betaalde.
Na de foto in het Handelsblad werd ik tijdens de maaltijden, die we gezamenlijk gebruikten vooral door de zeer socialistische vriendin van de pensionhoudster herhaaldelijk geplaagd: "Je vader zal wel rondgereden worden in een open rijtuig met een parasol boven zijn hoofd en een bende kleine negertjes zal hem wel koelte toewuiven." De meisjes aan tafel vielen haar met graagte bij. Ik zweeg en tot Mieke haar intrek nam in het hostel had ik net zo'n hekel aan Hollandse meisjes als ik het indertijd op kostschool aan de Engelse had gehad.
Eén meisje ging zo ver, dat ze haast verwonderd vroeg: "Jij bent een echte Jan Salie, hè?" Ik deed of ik haar niet begreep, deed of ik werkelijk een buitenlandse was en vroeg: "Wat is dat, een Jan Salie?"

Mieke sloot zich al heel gauw bij me aan en dat deed ook Jeanne, een Zwols nichtje, dat een paar maanden later een kamer in het hostel kreeg. Met ons drieën bekritiseerden we de anderen, spijbelden vaak van onze opleidingen, doorkruisten, meestal lopend om tramgeld uit te sparen, Amsterdam of dansten in mijn kamer op de dansplaten van mijn koffergrammafoon. Mijn lievelingslied tijdens onze tochten was:

> We're three jolly sisters who sing along,
> As happy as can be
> We're three jolly sisters who swing along
> Through life so merrily

En dat laatste deden we inderdaad. Ons lijflied werd de vijftiende wals van Brahms, die Mieke uit haar hoofd eindeloos op de piano in de zitkamer speelde. Ze kon goed piano spelen, studeerde op het Muzieklyceum in de buurt. We verdiepten ons nauwelijks - misschien willens en wetens - in de dreigende taal, die Hitler uitsloeg, of in het lot van de vluchtende Joden in Duitsland. De Kristallnacht van 9 op 10 november 1938, we lazen en hoorden erover en zagen er beelden van in de Cineac, maar het bleven gebeurtenissen in een ander land, zó ver van ons vandaan. We verheugden ons op onze toekomst, geen wolk was groot genoeg om ons te beangstigen.
Ik leefde verwachtingsvol toe naar mijn reis naar Indië, die ik na mijn opleiding op Schoevers zou maken, naar het weerzien van vader, moeder en Pietje, naar het onbezorgde Indische leven, waarin ik me een poosje niet zou hoeven bekommeren om het wassen van mijn kleren en alle dagelijkse hinderlijke zorgjes, die je in Holland toch altijd had.

Wanneer Mieke en Jeanne en ik ons volgens de pensionhoudster niet 'comme il faut' gedroegen, waarschuwde ze ons met de woorden: "Dat kun je in een huis boven de honderd niet doen." Lange tijd vroeg ik me af, wat ons huisnummer met ons gedrag te maken had, tot Mieke me uitlegde, dat de pensionhoudster meer dan honderd gulden huur voor het pand betaalde en vond, dat je je in zo'n huis netjes diende te gedragen. En dan herhaalde ik in mezelf weer de strofe: 'Crabbed age and youth cannot live together.' We lachten om haar waarschuwingen en dansten onze toekomst tegemoet.

Ik had me ingeschreven voor een zomercursus Frans in Besançon, maar annuleerde hem dadelijk, toen Kees voorstelde een huisje te huren in een mooie omgeving om daar met zijn

drie zusters de zomervakantie door te brengen. Het leek ons alle vier een heerlijk plan, zes weken lang een soort gezin te vormen. We huurden een huisje in Epe op de Veluwe. Kees begon zich na twee weken al gruwelijk te vervelen en bleef tenslotte hele dagen op zijn bovenbed in het kleine huisje liggen lezen: meestal boeken over zijn grote passie, sterrenkunde. Tegen de avond kwam hij dan zijn bed uit om ons, wanneer het donker was te wijzen op en te onderwijzen over de verschillende sterrenbeelden, maar hij voelde best, dat onze belangstelling vaak gespeeld was. Wat een deceptie moet voor hem die vakantie geweest zijn: zijn zusters verschilden eigenlijk niet zoveel van zijn nichtjes. Lieve Kees, altijd zo teruggetrokken, nooit op de voorgrond tredend, zoals onze oudste broer Wim. Met Wim hield iedereen rekening, iedereen bewonderde hem. Kees werd vaak 'for granted' genomen, terwijl we allemaal toch zoveel om hem gaven.
Hoe anders zou zijn leven verlopen zijn, wanneer hij niet op zo'n jonge leeftijd zijn eigen hechte gezin had moeten verlaten. De vloek, waaronder de meeste Nederlanders, die in de 'buitengewesten' van ons koloniale rijk woonden, leden: het uiteenvallen van hun gezin, heeft ook Kees' leven beïnvloed. En dan zie ik weer het van drift vertrokken gezicht van vader, toen hij eens ijsberend in de achtergalerij van het residentshuis op Ambon uitbarstte: "Die schoft van een Colijn om te beweren, dat het een 'stokpaardje' is van Indisch-ambtenaren om zich voortdurend te beklagen over het feit, zoveel jaren gescheiden te moeten leven van hun kinderen. Eens in de zes, zeven jaar je kinderen zien! De schoft!"

Na de zomervakantie, die meer gekost had, dan ik gedacht had, wilde ik graag eens zelf iets verdienen en ik schreef een stemmingsstukje over Indië, dat ik naar de 'Libelle' stuurde. Het werd wèl opgenomen en een redactielid bedacht waarschijnlijk de titel: 'Het is ook nooit goed.', maar ik verdiende er niets mee. Daarna probeerde ik het met een 'geïllustreerd sprookje', dat ik naar de christelijke uitgeverij 'Callenbacht' stuurde, die tantes kinderboekjes had uitgegeven. Het sprookje werd me teruggestuurd met een begeleidende brief, waarin beweerd werd, dat het een aardig verhaal was, maar dat de uitgeverij geen sprookjes uitgaf. Ik vermoedde, dat dit een smoesje was en verscheurde de pagina's en tekeningen en besloot deze manier van geld verdienen op te geven. Veel doorzettingsvermogen bezat ik niet en gemakzucht is één van mijn hoofdgebreken. De toekomst zou wel voor zichzelf zorgen. Die instelling was er waarschijnlijk de oorzaak van, dat één van de films, die ik in 1939 zag zo'n indruk op me maakte, dat ik hem nu nog goed herinner. De film heette: 'You cannot take it with you' en ging over een groep mensen, die in een soort commune leefden in een kelderachtige ruimte. De leden van de groep probeerden zoveel mogelijk mensen over te halen hun voorbeeld te volgen en zich niet druk te maken over geld verdienen en carrière maken, omdat je het toch niet meenemen kon, wanneer je stierf. Terwijl ik nooit een film lang onthoud, kan ik me veel beelden uit deze film nog heel scherp voor de geest halen. Bijvoorbeeld het beeld van dat uitgedroogde kantoorklerkje, dat plotseling besloot zijn werk in de steek te laten en de lift van het kantoorgebouw in danste onder de juichkreet: "I'm a lily." 'Zie de leliën des velds, zij arbeiden niet en spinnen niet en nochtans zijn ze mooier bekleed dan stervelingen.'
Hoewel deze levenshouding me bijzonder aansprak, voelde ik toch, dat me de echte mentaliteit ertoe ontbrak en dat ik nog met een boel levensangst rondliep. Had Mieke die angst ook? Op haar aandringen raadpleegden we - boordevol vooroordelen en schampere opmerkingen over helderzienden - toch twee van hen. De eerste helderziende was een oudere vrouw compleet met glazen bol met behulp waarvan ze ons een rozige toekomst in het vooruitzicht stelde. Ik zou binnenkort een knappe man met blauwe ogen en blonde krullen ontmoeten.
De tweede helderziende was een donkere, vrij kleine man, die zich handlijnkundige noemde. Hij begon inderdaad met een afdruk van de lijnen van onze handen te maken, maar was erg

spaarzaam met de conclusies, die hij er uit trok. Hij keek me wat bevreemd aan, toen hij constateerde: “U zult met heel veel vrouwen om u heen te maken krijgen.”
Wat had ik nu aan zo’n voorspelling, ik had zo graag gehoord over een aardige man, een gelukkig huwelijk en veel schattige kinderen. Op een gegeven moment zei hij ook nog: “U laat nog veel te veel Gods water over Gods akker lopen.” Ik hoorde de uitdrukking voor het eerst, maar begreep hem wel en voelde me wat beledigd over zijn beoordeling van mijn karakter.
Bij het weggaan, keek de man me, terwijl hij me een hand gaf, doordringend aan en zei nadrukkelijk: “Uw naam is niet Jansen!” Gierend van het lachen over deze laatste foutieve voorspelling, maar teleurgesteld over zo weinig informatie over de toekomst, begonnen Mieke en ik terug te lopen naar de Lairessestraat. Was dit nu een helderziende, we hadden ons geld beter aan een bioscoopbezoek kunnen besteden.
Jaren later begreep ik pas, waarom de man had verondersteld, dat mijn naam niet Jansen was. Waarschijnlijk had hij als joodse handlijnkundige veel joodse vrouwenhanden bekeken, waarin hij gezien had - zonder het te begrijpen - hoe ze in vrouwenkampen zouden worden ondergebracht. In mijn hand had hij misschien dezelfde voortekenen ontdekt, dus zou ik wel een Jodin zijn. Jansen was geen joodse naam.

De laatste herinnering, die ik aan mijn verblijf in dat hostel in de Lairessestraat heb, is die van een daad, die beslist in de ogen van onze pensionhoudster niet ‘comme il faut’ was. Op een warme zomerdag zaten Mieke en ik voor het raam van mijn smalle pijpenla-kamer kersen te eten en we spuugden de pitten naar buiten. Op een gegeven moment werd er gebeld en uit het raam kijkend, zagen we een keurige heer met hoed voor de deur staan. Mieke en ik verstijfden: “Die komt natuurlijk klagen over een pit op zijn hoed.” Even later riep de pensionhoudster of ik naar beneden wilde komen. Tot mijn grote opluchting bleek de keurige heer iemand van de Maatschappij Nederland te zijn, die mij mijn trein- en boottickets voor mijn reis naar Ambon kwam brengen. Ik had de neiging hem te omhelzen.

Terug op Ambon

Weer naar Indië

Kees en ik zouden samen naar Ambon reizen, waar Kees, voordat hij aan zijn studie begon, een paar maanden zou blijven, terwijl ik het jaar daarop, in 1940, met vader en moeder en Pietje voorgoed terug zou keren naar Holland, daar vader van plan was met pensioen te gaan, om met de drie jongste kinderen nog een poosje een gezin te kunnen vormen, want dat bleef steeds zijn hevig verlangen: een gezin, dat niet meer uit elkaar gerukt kon worden, kinderen in hun groei te kunnen meemaken.
Boordevol blijde verwachtingen begonnen Kees en ik aan onze reis.
Mies was intussen getrouwd en woonde met haar Peter in Soerabaja, waar Peter een baan had in afwachting van een aanstelling op een suiker- of koffie-onderneming.

Aan boord sloot Kees zich dadelijk aan bij onze tafelgenoot, een verlegen jongen, ook op weg naar zijn ouders in Indië, die me over de tafel heen nooit in de ogen durfde kijken, zodat ik me de hele reis kon verlustigen aan de lange, omkrullende wimpers van zijn neergeslagen ogen, verspild aan een jongen, vond ik. Kees en hij doorkruisten het hele schip tot in de machinekamer toe, waar ze vriendschap sloten met de stokers.
Ik voelde me jaren ouder dan de twee ‘jongens’ en Kees en ik bemoeiden ons weinig met elkaar, hoewel hij me vanaf het begin van deze reis tot aan het eind van ons leven, het eind dat nu aangevangen is, altijd zijn ‘reisgenootje’ bleef noemen.

Eén van de eerste dagen aan boord zat ik in de rooksalon, waarin schrijftafels stonden, een brief aan vader en moeder te schrijven (brieven werden vanuit elke havenstad, die de boot aandeed per vliegtuig naar de betreffende adressen gestuurd) toen ik het gevoel kreeg, dat iemand aan een andere schrijftafel me zat op te nemen. Opkijkend, alsof ik me bezon op een volgende zin, keek ik in de nieuwsgierige ogen van een man. Met een schok stelde ik vast, dat het een man was met blond krullend haar en helblauwe ogen. En zo begon de kennismaking met iemand, die mijn hele leven in de war zou sturen.
Hij was een Zwitser, bevriend met een groepje Engelsen en al gauw werd ik opgenomen in die groep. Ik sprak immers ook goed Engels. Hans, de Zwitser, en ik werden onafscheidelijk en omdat ik zo graag verliefd wilde zijn, verbeeldde ik me, dat ik het was. Met mijn twintig jaren, voelde ik me nog bijna een kind, terwijl in mijn ogen Hans en de Engelsen bij die voor mijn gevoel nog ver van me afstaande mensengroep, de VOLWASSENEN, hoorden, mensen met banen en verantwoordelijkheden, mensen die hoorden bij vader en moeder en ooms en tantes. Toch vond ik, dat ik me eindelijk ook eens bij hen moest aansluiten en ik probeerde wanhopig me volwassen te gedragen. De Engelsen noemden me al gauw ‘our baby’ en op seksueel gebied was ik inderdaad waarschijnlijk nog minder met lustgevoelens behept dan een baby, want die had moeder er denk ik, met haar ‘tikken op de handjes’ indertijd, wel uitgemept. Ik had zelfs nog nooit van ‘zelfbevrediging’ gehoord en er ook nog nooit aandrang toe gevoeld.

Misschien wilde ik tè graag me het ‘onschuldige’ kind van vader en moeder blijven voelen. Hans behandelde me die hele reis ook steeds als zijn kleine vriendinnetje, waar hij onschuldige spelletjes mee speelde, zoals na het diner me het fruit, dat ik altijd meenam naar mijn hut, te ontfutselen en het te verstoppen. We kusten elkaar niet eens, zelfs niet onder het dansen, al noemde hij me dan wel eens in het Hollands ‘allerliefste’.

Eens hadden we een gesprek over Zwitserse meisjes. Volgens hem was er niet één Zwitsers meisje boven de zestien nog 'maagd'. Ik vond het een vervelend gesprek en ging er niet op in. Omdat hij in Bangkok werkte, moest hij in Singapore van boord af.
Eén van de laatste avonden vóór Singapore werd er een bal costumé gegeven. Ik had er mijn boerinnenpakje al voor klaar hangen.

Op de dag, die mijn leven zou veranderen, kleedde ik me voor het diner in de avondjurk, waar ik zelf een hekel aan had: een nauwsluitende, mouwloze witte jurk met grote blauwe bloemen. Ik droeg liever mijn lichtblauwe of roze wijde jurk met pofmouwtjes, maar Hans had me eens een complimentje gemaakt over de mouwloze, nauwsluitende, dus....
Weer legde ik als altijd die avond wat fruit naast mijn bord om mee te nemen naar mijn hut en weer speelden we na het diner ons spelletje. Hans stal een appel om hem ergens te verstoppen, maar ditmaal kon ik hem aan dek niet vinden. Ik volgde zijn aanwijzingen, die tenslotte naar zijn hut voerden, die ik vol verwachting binnen ging. Zou hij eindelijk zeggen, dat hij van me hield, dat hij met me wilde trouwen, zou hij …. , ik verwachtte zoveel. We waren nog nooit helemaal alleen geweest.
De hut lag op het promenadedek en door het raam kon ik het deel van het dek zien, waarop die avond het bal costumé zou gegeven worden. Onder de slingers zat de band en wat aarzelend zetten zich de eerste gecostumeerde feestvierders op de klaarstaande stoelen.
De appel had ik gauw gevonden. Zou Hans nu iets gaan zeggen over zijn gevoelens voor mij? Hij trok me naast zich op zijn bed, deed mijn schouderbandjes omlaag en me strelend, begon hij opeens Duits te praten: "Wie schön du bist."
En wat er daarna gebeurde, voltrok zich zo vlug, dat ik me nauwelijks realiseerde, dat het gebeurde. Alleen de hevige pijn herinner ik me, maar ik schreeuwde niet, ik protesteerde niet en voor ik het wist, stond Hans zich bij de wastafel te wassen en hij zei alleen: "You're bleeding", wat verwonderd alsof hij het niet verwacht had.
Verdoofd liep ik even later via de herentoiletten (dat had hij me aangeraden, waarom wist ik niet) naar mijn hut. Daar hing mijn Volendammer costuum, maar ik trok het niet aan, ik kroop in mijn bed.

Kees vroeg de volgende morgen: "Waar was je gisteravond?" Gelukkig verwachtte hij geen antwoord en hij begon me enthousiast te vertellen over de fantastische avond, die hij had gehad. Hij en onze tafelgenoot met de lange wimpers hadden zich door de stokers wat zwarte vegen in hun gezicht en op hun armen laten aanbrengen, gestreepte matrozenhemden geleend en waren zo als zeerovers tussen de meestal in mooie costuums uitgedoste feestvierders gaan dansen (wat ze geen van beiden konden) tot grote hilariteit van de jonge meisjes. Ik speelde mijn rol van lachende luisteraarster voortreffelijk, Kees merkte niets aan me.
Hans ontweek me de twee volgende dagen, maar ik wist hem toch nog zijn adres te vragen, dat hij maar aarzelend gaf.
Ik begon te begrijpen en ik verviel weer in mijn oude rol: ik keek naar iemand, die een rol speelde

Vijf augustus 1939 kwam onze boot in Soerabaja aan. Vóór de avond van het bal costumé had ik me kinderlijk verheugd op de a.s. geboorte van het tweede koningskind, maar toen ik op die vijfde augustus hoorde, dat prinses Irene geboren was, constateerde ik, dat dat feit me hoegenaamd niet interesseerde. Ik voelde een doffe onverschilligheid tegenover alles, wat me verder nog overkomen zou.
Toch zagen Mies en Peter, die Kees en mij op de kade hadden staan opwachten, zoals ze verwachtten een stralend zusje en schoonzusje. Ik speelde mijn rol zo goed, ik zag het meisje

en hoorde haar juichen: “O, wat énig, Peter, dat ik je nu in werkelijkheid zie” en ze omhelsde de lange, knappe man van haar zuster.
Maar ‘s avonds op het bal, dat in de soos in Malang, waar Peters ouders woonden, ter ere van Irenes geboorte gegeven werd, stortte ik in. Meelijdend zei Peters moeder: “Ze is te moe geworden. Laten we maar naar huis gaan.” Ik voelde me schuldig, dat ik de avond bedierf, doordat ik plotseling mijn gehuichel niet meer vol had kunnen houden en ik had het gevoel, dat iedereen begreep waarom.

Het dode gevoel van binnen ging ook op de reis van Soerabaja naar Ambon niet over. Ik zag alleen maar op tegen het weerzien met vader en moeder. Zou iemand merken, dat ik veranderd was, dat ik al mijn gevoelens huichelde, dat ik geen gevoelens meer had?
In Makassar logeerden we bij de familie de Hasewinkelman, de voormalige resident van Bali, die nu gouverneur van de Grote Oost geworden was en een paleisachtig huis bewoonde. Ook hier speelde ik mijn rol zo goed mogelijk en ik geloof, dat iedereen alleen maar een zorgeloos, heel vrolijk jong meisje in me zag.
Kees en ik stonden natuurlijk aan de railing toen we de mooie baai van Ambon binnen voeren en lang voordat de boot tenslotte afgemeerd was, zagen we vader en moeder en ons kleine broertje staan en we zwaaiden onze armen moe naar elkaar en ik was de enige, die niet popelde van verlangen naar de ontmoeting. Maar blijkbaar merkte niemand dat. Misschien overdreef ik zelfs mijn uitingen van blijdschap bij het zien van alle lieve voorbereidingen, die moeder getroffen had om ons verblijf zo prettig mogelijk te maken. In het grote residentshuis kreeg ik de kamer met aangrenzende badkamer, waar eens Prins Leopold van België had geslapen, de badkamer met douche was indertijd speciaal voor hem en zijn vrouw Astrid aan het huis toegevoegd. De kamer naast de mijne had moeder ingericht als ‘ping-pong’ kamer. In het midden ervan stond een grote pingpongtafel klaar om door Kees en mij bespeeld te worden, wanneer we ons verveelden. Zoveel lieve voorbereidingen, waarover ik enthousiasme moest huichelen. Ik voelde alleen die ene loden last: “Als vader en moeder eens wisten. En als ik een kind krijg, pleeg ik zelfmoord.” Met wat ik nu weet, was die laatste zorg waarschijnlijk overbodig geweest. Het voorval in de hut, dat naar ik toen dacht mijn leven verwoestte, had maar een paar tellen geduurd. Hans was naar de wastafel gerend, ik vermoedde toen om zich te wassen. In antwoord op een brief van mij, verzekerde hij me, dat het krijgen van een kind onmogelijk was en troostte hij me “je zult nog zoveel boyfriends krijgen”, maar ik wist zeker, dat die kansen voor mij verkeken waren, want wie zou mij nog willen?
En zo bleef ik tobben over mijn toekomst. Met wie kon ik er over praten, zeker niet met moeder, zij was al boos geweest toen ik me als achtjarig kind had laten zoenen door een inlander. Ik wenste, dat ik rooms katholiek was, daar dat geloof de mogelijkheid bood in een klooster te kunnen gaan.
Ik las een boek, dat in die tijd ‘als gewaagd’ beschouwd werd. Het heette ‘Flaming youth’. De kuise, rechtschapen hoofdpersoon bleef echter, ondanks het feit, dat ze in een kring terechtgekomen was van losbandige vriendinnen en in de verleiding werd gebracht om zo te leven als zij, toch op het nippertje nog maagd en kon rein het huwelijk ingaan met haar oudere arts, een weergaloos nobele man, die al haar biechten had aangehoord.
Ik luisterde zonder een spier te vertrekken naar vaders verhaal over de adat op Ambon. Die adat stond Molukse mannen toe, om wanneer de witte lap, die in hun huwelijksnacht op hun bed was gespreid, onbevlekt gebleven was, hun vrouw te verstoten.
Ik begon me te verbeelden, dat ik een groot actrice zou kunnen worden, maar ook die illusie werd me ontnomen, want toen ik werkelijk een keer op het toneel stond, vergat ik bijna het ene zinnetje te zeggen, dat ik had moeten zeggen.
Maar niemand scheen te merken, dat ik al mijn gevoelens veinsde. Moeder zei eens: “We schrokken toch zo, toen je schreef, dat je in liefde gevallen was voor een Zwitser.” Ik

antwoordde lachend: “O, ik vertaalde alleen maar letterlijk I have fallen in love with, begreep U dat niet?” Moeder was opgelucht, hoe kon ik haar dat afnemen?

Weer op Ambon, oorlog in Europa

Niet lang nadat Kees en ik op Ambon waren aangekomen, werd er ter gelegenheid van Koningin Wilhelmina’s verjaardag (31 augustus) op twee september een bloemencorso voor kinderen gehouden. Alle moeders hadden hun best gedaan de fietsen en wagens van hun kinderen zo mooi mogelijk te versieren. Moeder en ik maakten papieren bloemen en paddestoelen om Pietjes fiets mee op te tuigen en in zijn kabouterpakje gestoken, reed hij mee in de optocht.
Moeder en ik liepen een poosje naast de stoet mee, tot er iemand, gestuurd door vader, ons het laatste wereldnieuws kwam melden: Engeland en Frankrijk hadden Duitsland de oorlog verklaard, nadat Duitsland Polen was binnengevallen.
Engeland voor de tweede maal in oorlog. Ik vergat even mezelf-als-toeschouwer-van-mezelf te beschouwen. Mijn Engelse vriendinnen? Hoe gezegend was toch Nederland, wij zouden er wel weer buiten blijven, maar zij, wat betekende het voor hen?
In mijn herinnering zie ik het moment weer als een stilgezette film: moeder en ik, verschrikt naast de vrolijke stoet staand in het korte straatje langs de aloen-aloen, het straatje waaraan het huis stond van de Française, bij wie ik eens had moeten logeren, toen Jopie geboren werd, dat bekende straatje, zulk schokkend nieuws.

Vanaf deze dag veranderde vader. Wanneer hij niet op zijn kantoor of op tournee naar Nieuw-Guinea was, zat hij op een stoel, vlak voor de radio om het nieuws eruit te melken.
Veel schokkends gebeurde er trouwens die eerste oorlogsmaanden niet.We hoorden over de Maginot- en de Siegfriedlinie en waren ervan overtuigd, dat de Maginotlinie heel belangrijk was en de Duitsers wel zou tegenhouden. We zongen net zo overmoedig als de geallieerde soldaten: “We’ll hang our washing on the Siegfriedline.”

Ik vermoed, dat we onder de bewoners van het kleine plaatsje Ambon, de hoofdstad van het eiland Ambon en de Molukken, wel een uitzonderingspositie innamen, al voelde we dat zelf helemaal niet. Vader was de hoogste gezagsdrager in dat deel van Nederlands-Indië. De Molukken, waar ook Nieuw-Guinea bij hoorde, vroeger een gouvernement, was nu een residentie geworden en wij bewoonden het huis, waarin tijdens mijn kinderjaren gouverneur van Sandick had gewoond, die aardige man, die ons kinderen af en toe uitnodigde om met onze vriendjes in zijn zwembad te komen zwemmen. Nu zwom Kees omzwermd door vriendinnetjes, jonge meisjes, die gezien de oorlogsomstandigheden niet naar Holland gestuurd waren, dagelijks in dat zwembad. Kees vermaakte zich goed. Af en toe nam vader hem mee op tournee naar Nieuw-Guinea en vader verwonderde zich na afloop vergenoegd en bewonderend: “Wat weet die jongen veel van sterren.”
Maar na de kerstvakantie moest Kees toch weer afscheid nemen van zijn familie om in Holland te kunnen gaan studeren. Ach, dachten we, het zou geen lange scheiding zijn.
En Kees vertrok welgemoed naar Holland, één van de donkerste tijden van zijn leven tegemoet.

Moeder had voordat Kees en ik naar Ambon kwamen veel aan de oude residentswoning laten verbeteren. Ze liet alle vloeren betegelen, op de vloer van één kamer na: die noemde ze haar Hollandse kamer. Het was de kleinste van de drie binnengalerijen. Daarin liet ze matten leggen en de meubelen ervan had ze door een Chinese meubelmaker naar Hollandse meubelmaten laten maken. Die meubelen wilde ze meenemen naar Holland. Eén van de

kasten had drie grote glazen deuren, een soort pronkkast, waarachter allerlei zilveren voorwerpen, die ze in de loop van haar Indische jaren had verzameld, lagen te glinsteren. Op de onderste planken had vader zijn porseleinverzameling uitgestald: schalen, vazen, borden, beeldjes, vele uit de Ming periode. Hij had ze voor het merendeel opgescharreld in kleine Balische winkeltjes. Ik vroeg me wel eens af, of hij er werkelijk waarde aan hechtte, of alleen maar zijn vriend van Sandick nadeed, die een hele uitgebreide porseleinverzameling had bezeten. Juist omdat hij zo weinig waarde aan iets hechtte, hij altijd al zijn bezittingen graag aan anderen afstond, leek het me onwaarschijnlijk, dat hij een serieus verzamelaar zou zijn. Hij had nauwelijks wensen en tot haar grote vreugde had moeder hem op zijn laatste verjaardag eindelijk iets kunnen geven, waar hij oprecht blij mee was geweest: een horloge van een heel goed merk. Ik brak eens per ongeluk een Ming-vaas, maar daar leek vader helemaal niet door geschokt. Het enige, dat hem nog schokken kon, waren de berichten over de oorlog in Holland.
Natuurlijk beroerden mij die berichten ook, maar er scheen niet veel te gebeuren aan de fronten en Engeland en Frankrijk zouden toch beslist wel weer de oorlog winnen, Nederland zou natuurlijk weer neutraal blijven. Ik tobde meer over mijn eigen toekomst dan over die van de frontsoldaten.

In de soos, waar af en toe dansavonden gegeven werden en nieuwe films vertoond, ontmoette ik een in mijn ogen oude man - hij was al zesendertig - bijna kaal, vrij gezet met iets uitpuilende ogen. Ik wist van hem, dat hij gescheiden was. Verlaten door zijn vrouw, die hun drie kinderen had meegenomen. Slechts wanneer hij weer getrouwd zou zijn, kreeg hij het recht op zijn kinderen terug. Dat verhaal over hem deed op Ambon de ronde.
Heel bewust legde ik het er op toe, dat we een relatie kregen. Ik wilde nog steeds graag kinderen hebben en trouwen leek me de prettigste en veiligste weg er toe. Ik had een verleden, maar hij had ook niet veel te bieden..
Ik heb geen idee, of de man verliefd op me was, maar het streelde wel zijn ijdelheid, die zo gekwetst was geworden door zijn vrouw, dat zo'n jong meisje aandacht aan hem schonk. Misschien was hij ook wèl verliefd en kon ik me dat alleen maar niet voorstellen, omdat ik me zelf zo dood van binnen voelde. Hij speelde het spelletje in elk geval wel goed mee, noemde me zijn 'godsgeschenk' en wilde zo vlug mogelijk trouwen. Vader verbleekte toen hij van deze plannen hoorde. Hij beet me toe: "Maar je gaat wel eerst mee naar Holland, hoor!"
Hij had Wim en Mies al aan de maatschappij over moeten laten, alsjeblieft niet nòg een kind. Bovendien was hij diep teleurgesteld over mijn keuze en hij vertrok uit boosheid naar Nieuw-Guinea voor drie weken "dan hoef ik die vent tenminste niet te ontmoeten." Zoals altijd kreeg hij al gauw spijt van zijn woede en stuurde hij me vanuit Manokwari voor mijn verjaardag een krokodillen leren tas. Ach, vader, wat heb ik hem toen een verdriet gedaan.
Na vaders terugkomst wilde T. zich verloven. Ik zag er tegen op, vooral omdat ik wist dat vader dit helemaal een afschuwelijk idee zou vinden, maar ik berustte er in en ik veinsde gevoelens, die ik totaal niet had en ik veinsde ze zo goed, dat het de man nog zekerder en in bezit nemender maakte. 's Avonds huilde ik me vaak in slaap, maar ik durfde niet meer ongedaan te maken, waar ik door eigen schuld in verwikkeld geraakt was.
In de soos had ik ook iemand ontmoet, die ik wèl heel aardig en knap vond, een jonge donkere Limburger. Na zijn dood hoorde ik, dat hij verliefd op me was geweest en dat mijn 'verloving' een grote schok voor hem betekend had. Maar hoe kon ik me binden aan een jonge man zonder VERLEDEN?

Op de grote verlovingsreceptie - vrachtwagens met bloemstukken kwamen voorgereden, de voorgalerij stroomde vol gelukwensers - stond vader met een verbeten gezicht, verwoed pogend niet al te ongenaakbaar te lijken, handen te schudden; hij leek haast beschaamd.

Moeder kon beter veinzen en glimlachte lief naar elke gelukwenser. Na afloop van de receptie deden mijn kaken pijn van het krampachtig gehuicheld-gelukkige lachen, maar de bezoekers dachten, dat ze onder de metershoge foto van Prinses Juliana en Prins Bernhard, tussen de bloemstukken van witte en lila orchideeën, een meisje hadden zien staan, dat straalde van oprecht geluk.
Na de receptie kwam moeder ‘s avonds voor de zoveelste keer naar mijn slaapkamer en verzekerde me weer: “Je houdt niet van die man.” Ik hield vol, dat ze zich vergiste.

Omdat moeder vond, dat ik er steeds slechter uit ging zien, haalde ze me over een versterkend middel ‘sanatogen’ te slikken. Ik bleek er echter allergisch voor te zijn. Binnen de kortste keren bedekte een fel-jeukende uitslag mijn hele lichaam. Zelfs mijn gezicht.
‘s Avonds bracht T. me naar zijn vriend, dokter Siebesma, die ook onze huisarts was. Voordat de laatste me meenam naar zijn spreekkamer, hielden de twee mannen een urenlang gesprek met elkaar tot mijn steeds groter wordende woede en wanhoop, omdat ik mijn uiterste best moest blijven doen, niet ongemanierd te gaan zitten krabben. Ik wierp eerst wanhopige en naderhand woedende blikken T.’s richting uit, maar hij had niet de minste aandacht voor me en kletste vrolijk verder met zijn vriend. Tenslotte maakte de doktersvrouw de mannen attent op mijn toestand. Na dit incident groeide mijn afkeer van mijn ‘verloofde’ en dat ontging moeder niet. Ze kwam me steeds vaker opzoeken in mijn slaapkamer en smeekte me mijn verloving te verbreken.
Tenslotte besloot ik haar te vertellen, waarom ik de relatie was begonnen in de hoop, dat ze haar armen om me heen zou slaan en me zou verzekeren, dat ‘mijn misstap’ geen reden was om te trouwen met een man, waar ik niet van hield, maar moeder was nog te zeer gebonden aan de vooroordelen van haar tijd, vooroordelen, die nog steeds de maatstaven waren van haar moraal. Het tegendeel van wat ik gehoopt had, een begripvolle moeder, vond plaats. Moeder werd boos: “Hoe kòn je, hoe kòn je”, bleef ze diep teleurgesteld herhalen en ik wist, dat ze vond, dat een huwelijk met een man die óók een verleden had, misschien wel de best oplossing voor mijn dilemma was en ik dacht in mijn bezeerdheid: “Is dàt een moeder. Ik zou mijn dochter heel anders behandelen.” En ik voelde me eigenlijk net zo onschuldig en schuldig als ik me gevoeld had als achtjarige, nadat de man achter het fort me gezoend had en moeder me beval me te gaan wassen.
Vader reageerde, zoals ik gehoopt had dat moeder zou doen. Nadat hij gehoord had, wat er gebeurd was, werd ook hij boos, maar niet op mij. Hij kneep zijn lippen samen en mompelde: “De schoft.” En stelde voor, dat ik de verloving zou verbreken en bij Mies in Java zou gaan logeren om het geroddel te ontlopen. Heel kort daarna greep het lot in en dat behoedde me voor een huwelijk met een man, waar ik tenslotte een hekel aan was gaan krijgen, iets wat hij zeker niet verdiende, daar hij eigenlijk een vriendelijk mens was, die door mij gebruikt werd om mezelf van een veilige toekomst te verzekeren.

Ontmoeting met Hugo

Het was intussen mei 1940 geworden. Vader melkte nog steeds de radio uit om nieuws over de oorlog in Europa op te vangen. Wanneer hij niet op tournee of op zijn kantoor was, zat hij in de door moeder als Hollandse kamer ingerichte binnengalerij voor dat toestel, zijn hoofd zo dicht mogelijk naar het kastje gebogen, zijn benen over elkaar geslagen, één been zonder ophouden op en neer wiebelend, op en neer.
Op de achtste mei 1940 - we zaten aan het middagmaal aan de altijd mooi gedekte tafel, kanten kleedjes tussen de borden, zilveren vingerkommen ernaast en veel fonkelend glaswerk - vertelde vader, dat hij die morgen op zijn kantoor bezoek had gehad van een jonge

Amerikaan, die hem en zijn familie uitnodigde die middag de ‘tea’ te komen gebruiken op de Chinese Jonk, die in de haven op de ree lag. De Jonk behoorde aan een Mrs. Archbold (een nicht van Rockefeller). Ze had het schip in China laten bouwen en laten verfraaien om aan de grote wens van een vriend van haar tegemoet te komen om een trip door de Nederlands Indische Archipel te maken. Haar vriend was Mr Fairchild, een bekend Amerikaans bioloog, getrouwd met de dochter van Alexander Graham Bell, de uitvinder van de telefoon. De jonk was van China naar de Philippijnen gevaren en daar had Professor Fairchild, die niet meer zo goed ter been was, de zoon van een vriend, Professor Curran uit Manilla, gevraagd om als een soort assistent de reis met hem mee te maken, zodat deze jongeman, die gewend was in de jungle bloemen en planten op te sporen, hem zou kunnen helpen.
Die zoon, Hugh Curran, was de jongeman, die vader de uitnodiging van Mrs Archbold had overgebracht. Plotseling beet vader me toe: “Als je nu eens met zo’n man was thuisgekomen.” Daar moeder geen zin had in het bezoek aan de jonk - ze moest nog van alles regelen voor haar verjaardag de volgende dag - vroeg vader mij met hem mee te gaan en het leek me best een leuke ervaring, ik kon weer eens Engels spreken.
Waarom ik me na de siësta en het mandiën die middag zo zorgvuldig aankleedde, kan ik niet goed verklaren. Omdat het een vrij sombere, koele dag was, trok ik mijn nieuwe jurk van zwarte crèpe-zij aan. Terwijl ik me nauwelijks één van mijn jurken uit later jaren herinner, weet ik nog precies hoe deze er uit zag. Een opstaand boordje van met zilver bestikt paars band aan de hals. Om mijn toen nog heel smalle taille een brede paars met zilver bestikte ceintuur. Ik maakte me nog haast niet op, een beetje rouge en lippenstift, meer was het niet, dat ik op mijn gezicht aanbracht.
Daar vader en ik niet wisten, dat Mrs Archbold de speedboat naar de steiger had gestuurd om ons af te halen, namen we een motorboot om ons naar de jonk te brengen. Onderweg haalde de speedboat ons in en op dat moment zag ik voor het eerst de man, die mijn leven een andere, gelukkiger wending zou geven. Er zaten twee Amerikanen in de boot, maar mijn ogen zagen alleen die ene jongensachtige figuur en ik wist onmiddellijk, dat hij degene was, waarvan vader gezegd had: “Als je nu eens met zo iemand was thuisgekomen.”
Aan boord van de jonk maakten we eerst kennis met onze gastvrouw en haar vrienden: mrs Archbold en het echtpaar Fairchild. Mrs Fairchild (Graham Bell), merkte op: “Je lijkt op mijn dochter. Ze woont nu in Egypte. Na deze reis gaan we haar opzoeken.”
Ik vond het een eer op de kleindochter van Graham Bell te lijken. Nog niet zo lang geleden zag ik op de televisie een film over het leven van de uitvinder van de telefoon en de acteur, die de rol van Bell speelde, zei op een gegeven moment: “I like my future son in law, David Fairchild.” Ik vond hem op die middag zo lang geleden ook een hele aardige ‘oude’ man.
Na de ontmoeting met de ‘oude’ mensen, volgde die met de jongere en voor het eerst keek ik in de grijsblauwe ogen van Hugh Curran en lag mijn hand in die van hem.
Ik voelde me wonderlijk op mijn gemak bij deze Amerikanen. Meestal was ik vrij verlegen, maar die middag had ik het gevoel, dat ik de rol die ik speelde, erg goed beheerste.
Aan de roodgelakte tafel in de lounge dronken we thee en tot mijn eigen verbazing stelde ik voor: “Shall I pour?” En ik deed het met vaste hand, voelde me zeker van mezelf, zeker van mijn charme, volkomen rolvast. Terwijl ik gewoon was, vooral in gezelschap van ouderen, te blijven toekijken hoe anderen zich gedroegen. Het was een vreemde middag, alsof mijn handelingen me door een ander werden opgelegd.
Na de tea bezichtigden we de jonk, die luxueus was ingericht. Mrs Archbold maakte me attent op de vele Delftsblauwe borden en ornamenten, die ze waarschijnlijk had aangeschaft, omdat ze door een Nederlandse kolonie zou reizen.
In zijn boek ‘Garden Islands of the Great East’, beschrijft Professor Fairchild de jonk als volgt:

'The Chêng Ho (Mrs. Archbold had de jonk genoemd naar een beroemd Chinees admiraal) *was most picturesque: her masts set at strange angles, her open bow with eyes on either side for her to see by, and a gilded sun in front to light the way. On each side of the stern was a flying phoenix, and the whole stern was carved and painted with a monstrous 'Yei' bird, with the rising sun, the seven sages of good luck, and a lot more. The lounge had a seat across the whole end, divided in the middle by a table of red lacker, the sides elaborately carved and gilded. The seat covered the rudder, which in a real Junk would be steered from this place, but the Chêng Ho was steered from above on the high poop deck. Below decks, the beautiful teak walls gave restful darkness after the intense light of the water, and each cabin had some lovely carving in it.*
Having in our minds the memory of how small the Junk had looked in the slipway at Honkong, Marian (zijn vrouw) and I were agreeably surprised at the roominess of the finished craft. And as for the library amidships (zijn territorium voor het determineren van vreemde planten) the dimensions and the equipment, it seemed too good to be true.'

Ja, hoewel het aan de buitenkant een gewoon Chinees schip leek was er veel luxe aan boord.

Ambon bezat niet veel bezienswaardigheden. De zeetuinen waren echter vrij beroemd in de archipel. En als bioloog, was Fairchild natuurlijk ook op de hoogte van het feit, dat eens de grote bioloog Rumphius op Ambon gewoond en gewerkt had. In de zeventiende eeuw was deze van oorsprong Duitser als jonge man op Ambon verzeild geraakt. Hier kon hij zijn grote interesse in planten en dieren bevredigen aan de rijke flora en fauna van de Molukken.
Uit het boek van G. Ballenstein 'Rumphius, de blinde ziener van Ambon' het volgende citaat:
'Op den 15den Juni van het jaar 1702 stierf op het eiland Ambon een grijsaard, die een halve eeuw onder de tropenzon had doorgebracht en wiens laatste levensjaren één hunkeren geweest zijn, een hunkeren naar de uitgave van een twaalfdelig standaardwerk, dat hij in de loop van vele, vele jaren had geschreven over de plantenwereld van dit eiland en de omliggende eilanden, getiteld 'Het Amboinsch Kruidboek' en van drie boeken, handelende over de schaal en schelpdieren van de Moluksche wateren en de mineralen van den Indische Archipel, samengevoegd onder den titel 'De Amboinsche Rariteitenkamer.' Dit hunkeren bleef onverhoord. Vrienden hebben zich belast met de uitgave van de Rariteitkamer, maar het boek verscheen eerst drie jaren na den dood van de schrijver.
Het manuscript van het Kruidboek berustte in de archieven der Oost Indische Compagnie. Toen zich na de voltooiing uitgevers aanmeldden, weigerden de Heeren Bewindhebbers hun toestemming uit vrees, dat er dingen in zouden staan, die het aanzien of het belang der Compagnie zouden kunnen schaden. Eerst bijna veertig jaren na de dood van den auteur zagen de eerste delen het licht. De naam van deze grijsaard was Georgius Everhardus Rumphius.'

Iets verderop schrijft Ballintijn:

'Hij (Rumphius) was de eerste, die de flora, een deel der fauna en de toenmaals bekende mineralen van Insulinde beschreef en wel met zulk een nauwgezetheid en wetenschappelijke zin en tevens met zoveel originaliteit, dat de vrucht van zijn arbeid onovertroffen mag heeten en tot voorbeeld mag dienen en inderdaad dient voor moderne onderzoekers. Deze uiterst bescheiden en innemende mensch arbeidde voort met noeste ijver en bereikte in zijn levenswerk een niveau, dat hem bestempelt tot een der wetenschappelijke pioniers van onze gouden eeuw.'

Vader had een exemplaar van het 'Kruidboek' in de bibliotheek van zijn kantoor en hij beloofde Professor Fairchild, dat hij het hem daar zou laten zien. Ik herinner me, dat vader, vlak voordat de Japanners Ambon bezetten aan mij vertelde, dat hij het boek verstopt had. Ik weet niet of het na de oorlog ooit is teruggevonden, of dat de Japanners het als oorlogsbuit meenamen.

Buiten mij om beloofde vader de Amerikanen, dat zijn dochter hen zou begeleiden naar de zeetuinen en het graf van Rumphius. De afspraak was voor tien mei 1940.
Negen mei vierden we moeders verjaardag Alle bestuursambtenaren en andere kennissen waren uitgenodigd om te komen borrelen. Van tevoren bedong moeder bij vader, dat hij niet over de oorlog in Europa zou praten "Daar komt alleen maar ruzie van. Je weet hoe Maal (één van de controleurs) over Hitler denkt. En iedereen is tegen hem. Alsjeblieft Herman, geen woord over de oorlog." Dankzij deze waarschuwing verliep het bezoek rustig. Ik denk, dat ook de bezoekers beseften, dat een gesprek over de oorlog door de aanwezigheid van het echtpaar met Duitse sympathieën op ruzie zou uitlopen en dat wilde niemand moeder aandoen. Vader het allerminst. Hij was tijdens het borrelen vrij stil: zijn gedachten draaiden om niets anders dan de oorlog, maar met een welwillend lachje bleef hij luisteren naar de in zijn oren oppervlakkige gesprekken van de anderen.

Holland in oorlog

De volgende dag - 10 mei 1940 - stond ik al vroeg op en kleedde me aan met aan de ene kant een verwachtingsvol en aan de andere kant een angstig gevoel.
Ik fietste in de regen naar de haven, waar Hugo me al stond op te wachten op het plein voor de steiger. Hij zette mijn fiets weg en nam de regenjas en pajong van me over. De speedboat bracht ons naar de jonk. De andere deelnemers aan de tocht waren nog niet klaar en Hugo en ik bleven op de brug van de jonk op hen zitten wachten. Weer praatten we veel en plaagden elkaar wat.
In een boot met glazen bodem - zodat we de zeetuinen konden bekijken en ik had ze inderdaad nog nooit zo mooi gezien - nam het hele gezelschap plaats. Ik wilde uit beleefdheid bij de ouderen achter in de boot gaan zitten, maar Mrs Archbold drong er op aan, dat ik me bij de jongeren zou aansluiten, wat ik natuurlijk graag deed. Hugo en ik praatten nu maar af en toe met elkaar en een andere jonge Amerikaan begon op een grappige manier met me te flirten. Hij had mijn verlovingsring, die ik zoveel mogelijk uit het zicht had trachten te houden, gezien. "Break your engagement and marry me", raadde hij me telkens aan. Of: "You can cry on my shoulder if you want to." We moesten allemaal lachen om zijn grapjes, maar Hugo was wat stiller geworden.
Opeens klonk vanaf het achterste gedeelte van de boot Mrs. Archbolds stem: "Ik hoorde net zulke wonderlijke berichten via een Amerikaans station. Duitsland zou alle neutrale landen zijn binnengevallen." Ik schrok, maar dacht: "Daar is Holland vast niet bij, dat blijft neutraal."
Nadat we de zeetuinen hadden bewonderd, liepen we vanaf de steiger naar het graf van Rumphius. Het lag in de tuin van een huis in de Olifantstraat, niet ver van het huis, waar ik als kind had gewoond. Ik vroeg aan de eigenaresse, of we het graf bezichtigen mochten. Mr. Fairchild verzocht me of ik wilde informeren of er in het huis, dat vroeger aan Rumphius zou behoord hebben, nog iets oorspronkelijks van hem bestond (het huis was bij een aardbeving verwoest). "Ja", vertelde de eigenaresse, "de vloer is nog steeds de vloer waarover Rumphius heeft gelopen." Tot mijn verbazing begonnen de oudere mensen verrukt op de tegels te stampen: "De vloer, de vloer, daarover heeft hij gelopen."

Ik had de vragen aan de bewoonster in het Maleis gesteld en ook daarover spraken ze hun bewondering uit: “Je spreekt drie talen, spreek je er nog meer?” Ze vonden het allemaal ‘fantastic’, maar ik lette alleen op Hugo’s reactie. In het bijzijn van anderen was hij vrij stil, maar ik voelde, dat hij vaak naar me keek. Bij het graf van Rumphius werd natuurlijk een foto genomen en Hugo en ik stonden naast elkaar, alsof het zo hoorde.
Bij het afscheid nemen vroeg hij me, of ik die middag met hem in het bos achter ons huis een rode bloem wilde gaan zoeken, waarvan hij gehoord had dat hij daar zou zijn te vinden. Ik stemde graag toe en had geen zin aan gevolgen te denken.

Professor Fairchild beschreef deze dagen in zijn boek als volgt:
‘The Resident, the Mr. Jansen of whom we had heard so much in Buitenzorg (waar de grote botanische tuin was) *received us with the utmost courtesy, and hearing that ours was a botanical expedition, took us into the library and brought out the volumes of Rumphius’s ‘Amboinsch Kruidboek’ or Herbarium Amboinese, that famous illustrated work on the tropical plants of the Malay Archipelago. It is a work of a man of German parentage, G.E. Rumpf of Hanau, who came to Amboina in 1653 and fell in love, as a naturalist can, with the hundreds of fascinating plants which he found around him. He spent his life there, slowly going blind as he worked over his collections. A fire ruined his sketches, and he was forced to make them over again with the aid of his son. His first book, on its way to Holland to be printed, went down when a ‘Frenchman’ attacked and sank the Dutch ship. Undaunted, he set to work and rewrote the whole book.*
When I was in Amboina in 1899 I had made a visit to the grave of this great man, but now I wanted a photograph of the monument that had been erected over it, and the Resident invited us to come another day, when his daughter would be glad to show it to us.’

En over vader en mijn bezoek aan de jonk en mijn begeleiding van het Amerikaanse gezelschap naar de zeetuinen en Rumphius’ graf, schreef hij het volgende:
‘The Jansens came to tea, and the Resident’s pretty daughter, Nellie, who spoke beautiful English and was altogether charming, brought a breath of romance to the Junk.
Nellie took us all to the home of Rumphius which, though once destroyed by an earthquake, still has the old tile floor, where his cases of specimens used to stand. In the corner of the small yard stands a very simple brick monument which has been white-washed, somewhat obscuring the legend. I thought the monument hardly commensurate with the fame of the man but quite in keeping with his modest life as a scientist.’

Die tiende mei 1940 vertelde ik tijdens het middagmaal terloops wat Mrs Archbold over het binnenvallen van Duitsland in neutrale landen had gezegd.
Vader wilde alweer naar de radio hollen, die hij toevallig die ochtend niet beluisterd had, toen op dat moment de telefoon ging. Vaders secretaris meldde, dat hij het bericht over de inval ook net had opgevangen. Even later belde hij weer op om te vertellen, dat er een telegram uit Batavia op kantoor bezorgd was, dat het bericht bevestigde.
Diep verslagen bleven we elkaar aankijken, we konden ons nauwelijks voorstellen, dat het waar was wat we hoorden: Holland in oorlog, Wim die nu vechten moest op zijn oorlogsschip. Vader spoedde zich naar zijn kantoor. Voor hij wegging, zei hij nog: “Wim kan goed schieten.”
Moeder, Pietje en ik trokken ons toch maar terug in onze slaapkamers voor de siësta, wat konden we anders doen dan wachten op nieuws dat vader misschien bij thuiskomst mee zou brengen?

‘s Middags om een uur of halfvier klopte de djongos op mijn slaapkamerdeur om me te melden, dat er in de voorgalerij een toean op me wachtte. Ik schoot mijn roodgebloemde kimono aan en deed een rood lint in mijn loshangende haren, die in pijpenkrullen tot mijn schouders vielen (in zijn latere brieven schreef Hugo hoe mooi hij dat gevonden had) en liep snel de voorgalerij in. Nadat ik hem het vreselijke nieuws over Holland had verteld, keek hij me diepmedelijdend aan en zei een paar keer: “I’m sorry, I’m so sorry.” Hij begreep, dat ik onder deze omstandigheden niet van huis wilde gaan en nadat we samen nog een kopje thee hadden gedronken, bracht ik hem weg door de tuin tot aan de kali erachter. De tuin werd ervan gescheiden door een hoog met prikkeldraad bespannen hek. Vóór Hugo daar moeiteloos over heen sprong, kuste hij me heel teder op mijn wang en verdween - nog een paar maal meelijdend omkijkend - in het dichte bos.
Een paar uur later kwam hij er bemodderd en met armen vol planten weer uit te voorschijn. Ik vroeg hem of hij nog wat drinken wilde, maar hij wees op zijn bemodderde kleren en verontschuldigde zich.
Na die dag kwam hij nog verscheidene malen naar ons huis en meestal zaten we dan alléén in de voorgalerij en praatten uitsluitend over het oorlogsnieuws. Vader was voortdurend op kantoor en wanneer ik geen bezoek van Hugo had, zaten moeder en ik gekluisterd aan de radio.

In het enige schrift, dat de Japanse oorlogscorrespondent (waarover ik later vertellen zal) niet meenam naar Japan, omdat er niets over de Japanse bezetting in stond, heb ik deze spannende dagen vanaf het moment, dat Hugo in mijn leven kwam beschreven.
Uit dat eerste dagboek het volgende:
‘Het was ontzettend spannend. En nog altijd waren we vol vuur en moed. We hoorden van de parachutisten, van het verschrikkelijke verraad door landgenoten en Duitsers in Holland, de geweldige verwarring, die er heerste en de moed, waarmee onze mannen streden.
En toen 13 en 14 mei. Ik kwam ‘s morgens al vroeg mijn slaapkamer aan het andere eind van het huis uit om ‘t nieuwste nieuws te horen. Vader en moeder zaten met verslagen gezichten bij de radio: de koninklijke familie en de regering zijn naar Engeland gevlucht en (14 mei) Holland is op Zeeland na door de Duitsers bezet.
Die veertiende mei was een verschrikkelijke dag. Ik kòn het eerst niet geloven. Om alles nog verschrikkelijker te maken, werden op die zelfde dag twee Europeanen door een inlander doodgeschoten. Het was meer dan verschrikkelijk. O, al probeerde ik het, ik zou nooit die dag kunnen beschrijven. Hoe zal hij niet voor de mensen in Holland geweest zijn? Die ellende zal nooit iemand weten of nooit kunnen beschrijven. Daarvoor zullen de Duitsers later boeten.’

Tussen al dat oorlogswee zag ik toch steeds zijn gezicht, zijn ogen, die zo medelijdend keken, zijn mond die zei: “I’m so sorry.”

Naast de laatste alinea zette de Japanse oorlogscorrespondent later een dikke rode streep. Voelde hij een beetje met me mee? Het schrift, waaruit ik het bovenstaande aanhaalde, werd na de oorlog in een nog overeind staand huis op Ambon gevonden en aan mij teruggezonden. Eén van de twee Europeanen, die die veertiende mei werden dood geschoten, was de knappe jonge Limburger, Hageraats, die op een bank werkte. Een inheemse man had om de één of andere reden wraak willen nemen op de directeur van de bank. Hageraats was voor zijn baas gesprongen en ving daardoor de eerste kogels op. Wanneer dit voorval niet op die fatale veertiende mei had plaatsgevonden, zou ik dagenlang getreurd hebben om die aardige jongeman; nu leek het gebeurde helemaal te passen bij al het verdriet om de berichten uit Holland. Hoeveel jonge mannen sneuvelden op dit ogenblik niet overal in Europa?

Het hoofdstuk, dat Professor Fairchild in zijn boek 'Garden islands of the great East' wijdde aan deze dagen noemde hij: *'War and chaos come to Ambon.'* Ik zal er enkele passages uit aanhalen:
'Amboina is a naval base, and immediately we were interned, with five armed guards parked on the little deck where we spread our mattresses at night. To ensure our remaining, the Harbourmaster took charge of our engine machinery. Cablegrams went out to the American consul and the Dutch admiral and Dr. Van Mook in Batavia. Hugo was forbidden to go outside the town, as there was danger that the excited Amboinese might take him for a German and shoot him. The beaches were closed to shell collecting of course. There was a rumour one day that the Japanese airplanes were coming, and the streets were soon empty. The wharf was guarded and we had to go and come by the pier at the old stone fort, passing sturdy Amboinese soldiers, the cream of all the fighting forces of the Dutch East Indies.
The Resident said at the office he could do nothing for us, as the Commandant had taken over (Militair gezag). I can see his tragic face as he bid us good-bye. I'm afraid you can't see the lovely island I wanted you to see - Misool. I'm sorry, he said. It is strangely sad that it was to be his fate to die in a Japanese internment camp, there in Amboina.
Our farewell call on Madam Jansen was tragic too, for she also was thinking of her children and of her home, overwhelmed by the German Army advancing through Holland. What will become of her children and of her charming daughter and little son, I wonder?
Our orders from the Admiralty were pretty explicit, canceling the 'Entry Permit for Closed Ports' which Dr. Baas Becking had secured for us from the Admiral of the Fleet in Batavia. They were written both in Dutch and in English.
The latter version read: 'The yacht Chêng Ho is allowed to depart for the Philippines, without stopping at Batjan, such in connections with the circumstances, which do not permit further staying in the Netherlands East Indies. The territorial Commander P.S. Scholten.'

En met dit laatste bericht zag die aardige Professor Fairchild zijn grote droom, de flora van de Molukken te bestuderen en er 'specimen' van naar de V.S. te sturen, in rook opgaan.
'To be at the goal of a lifetime's dream and then to be unable to remain! It cut very deep, philosophers though we imagined ourselves to be. But our disappointment seemed utterly trivial in comparison with the great tragedy around us', schreef hij in zijn boek.
De zeventiende mei vertrok de Chêng Ho uit Ambon, op weg naar de Philippijnen.
Er werd echter gezamenlijk besloten om de instructies van Majoor Scholten heel letterlijk op te vatten en alleen het met name genoemde eiland Batjan niet aan te doen en gelukkig beleefden de Amerikanen op andere Molukse eilanden, die door maar enkele Nederlanders bewoond waren nog allerlei avonturen en vonden ze er nog ettelijke planten van hun gading. Ze kwamen pas 16 juni weer in Zamboanga Harbour aan.

Hoewel ik nog vaak aan de dagen met Hugo dacht, had ik onze ontmoeting alleen maar als een prettig intermezzo opgevat. Maar een paar dagen na zijn aankomst in de Philippijnen kreeg ik een dringend telegram van hem: "Break your engagement. All my sympathy and love."
Pas na zijn smeekbrief om dit te doen, waarin hij me zijn redenen vertelde: hij hield van me en hoopte, dat ik dat ook van hem deed, vond ik eindelijk de moed mijn verloving te verbreken.
Ik moest het schriftelijk doen, daar T. een paar maanden eerder naar Makassar was overgeplaatst. Aanvankelijk wilde hij niet geloven, dat ik meende wat ik schreef. Hij kwam over naar Ambon en deed of er niets veranderd was, maar gaf die houding toch na een poosje op. "Ik zal altijd op je blijven wachten", verzekerde hij me bij het afscheid nemen, maar

gelukkig was hij binnen een jaar al met iemand anders getrouwd, wat mijn schuldgevoel voor een groot deel oploste.

Zelden heb ik me in mijn leven zo gelukkig, zo vol verwachtingen gevoeld als in de dagen na het verbreken van mijn verloving. Vader en moeder waren een paar dagen samen op reis en ik was alleen thuis met Pietje en de bediendes en ik liep haast dronken van geluk door onze tuin, zwom (wat ik lang niet gedaan had) weer in het zwembad achter in de tuin, waar een waterval zonder ophouden schoon water in spoot en vaak ging ik ook aan het hek, waar overheen Hugo zo lenig was gesprongen, staan mijmeren. Het lot leek me weer lief te hebben. In mijn hoofd dreunde constant het liedje:

One day when we were young
A beautiful morning in May
You told me you loved me
When we were young one day
When songs of spring are sung
I'll always remember that day
You told me you loved me
When we were young one day

Al was dan ook tijdens die bewuste dagen de regen in bakken naar beneden gekomen, voor mij waren het zonovergoten dagen geweest.
Ik vergat even de oorlog in Europa, ik vergat de dreiging van een oorlog met Japan, ik zag alleen schoonheid om me heen: nog nooit waren de oleanderstruiken intenser roze geweest en ik plukte er armen vol van en versierde het huis er mee. Ik had zelfs oog voor de herten in het hertenkamp, dat een deel van de tuin besloeg en was aangelegd door één van vaders voorgangers. Behalve de kebon, die ze verzorgen moest, had niemand belangstelling voor de dieren, die tussen de bomen ook nauwelijks zichtbaar waren. Ik had nooit naar ze omgekeken, het waren grote, lelijke, door het voortdurende vechten met elkaar, gehavende beesten. Maar nu bleef ik af en toe voor de afrastering van hun kamp staan om een glimp van hen op te vangen en vroeg ik me vol deernis af, waarom ze daar gevangen moesten zitten, waarom ze zo vaak met elkaar vochten en betreurde ik hun lot. Niet dat ik iets deed om dat lot te verbeteren, daarvoor ging ik veel te veel op in mijn eigen lot.
Tegen de tijd dat vader en moeder terugkeerden van hun reis, was ik weer op aarde neergedaald. Opnieuw bekropen me allerlei zorgen voor de toekomst.

Ik zou, vond ik, Hugo moeten vertellen over het voorval aan boord en ik probeerde me gerust te stellen met het vermoeden, dat Amerikanen ruimdenkender waren dan Hollanders, wat ik meende te hebben opgemaakt uit het boek 'Flaming youth', dat ik had gelezen.
Hugo en ik correspondeerden dat jaar vóór de Japanners zijn en mijn eiland bezetten intensief met elkaar. Ik bewaarde al zijn brieven op datum en bond ze samen met het rode lint, dat ik eens om mijn haar had gedragen. Hugo werkte op de Del Monte Pine-apple Plantation op het eiland Mindanao. Uit zijn beschrijvingen leek de plantage op een klein dorp met een school en alle voorzieningen, die jonge gezinnen behoefden Hoe dikwijls heb ik me op die onderneming gewaand als zijn vrouw en voor altijd gelukkig.

Het was inmiddels 1941 geworden. Er veranderde veel op ons eiland. Overal in het stadje Ambon liepen nu Australiërs rond, die hun eigen kampement hadden en zich vooral met de Ambonezen verbroederden. Ze waren naar Ambon gekomen, omdat het een oorlogsbasis was en zouden bij een eventuele oorlog met Japan worden ingezet om ons te verdedigen.

Af en toe belandden er een paar stomdronken Australische soldaten aan de rand van onze tuin. Ik haalde ze dan ons huis binnen en vader probeerde ze weer op te kalefateren, zodat ze geen straf zouden krijgen bij terugkomst in hun kampement. Ze spraken wel heel ander Engels dan ik gewend was, lelijker dan Amerikaans klonk het, maar ik kon ze toch goed verstaan en ze zagen er zo zwierig uit met hun grote hoeden en waren zo onbezorgd en vol moed en zo beleefd en dankbaar voor onze hulp.

Moeders leven veranderde na de inval in Nederland ook totaal. Ze was hoofd van de 'Covim' geworden, een vrouwenvereniging in oorlogstijd, die zich tot doel stelde zoveel mogelijk warme kleren voor onze landgenoten in Nederland te fabriceren. Die zouden dan in grote kisten naar Engeland worden gezonden, om, zodra Nederland vrij was (en lang zou dat toch niet duren), daar onder de mensen verdeeld worden.
Moeder had één van de drie binnengalerijen, die anders tot de nok toe gevuld stond met op elkaar gestapelde receptiestoelen, laten ontruimen en tot Covimkamer ingericht. Hier ontving en sorteerde ze alle kledingstukken, die de ijverig aan het naaien en breien geslagen Europese vrouwen op Ambon haar brachten. Mijn o, zo nette moeder pakte ze dan keurig in bundels, gerangschikt op leeftijd en maat, en deed die dan in grote kisten. Eén zending heeft tenslotte Engeland bereikt, alle andere met zoveel liefde gemaakte kledingstukken vielen in Japanse handen.
Ik wilde ook mijn steentje bijdragen en leerde breien van een Française, een mevrouw Poppe, die ondanks haar omvangrijke buik (gevolg van een ziekte, vertelde ze) zich toch heel elegant en lichtvoetig bewoog, zoals alleen Françaises schijnen te kunnen doen. Op handwerkgebied was ze een fenomeen en ze had me al eerder allerlei ingewikkelde borduur- en handwerktechnieken bijgebracht, zoals broderie anglaise, Richelieu, etc.
Mijn eerste breiwerk, een babyjurkje, werd tenslotte geschikt bevonden voor een zevenjarige, maar het idee iets nuttigs te doen voor onze arme landgenoten, maakte me helemaal verslaafd aan breien.

Vader bracht nu werkelijk elk uur, dat hij niet op zijn kantoor of tournee was voor de radio door. Hij had het, geloof ik, niet goed kunnen verkroppen dat Mrs Archbold eerder dan hij het bericht over Hollands invasie had opgevangen, terwijl ook hij vaak naar Amerikaanse zenders luisterde.

Vanaf zijn benoeming tot resident van de Molukken had hij zich, net als toen hij een jongeman was, intensief met Ambonse vraagstukken en de Ambonse adat beziggehouden, maar nu hij ouder werd, begon hij zich, vermoed ik, steeds meer te verwonderen over het feit, dat de Nederlanders macht hadden over mensen, die toch in het bezit waren van eigen bestuurders. In 1929, voordat hij naar Bali overgeplaatst werd, had vader al een boekje geschreven over de Molukse adat en het oorspronkelijke Molukse geloof (het animisme) en er zijn be- en verwondering over uitgesproken. Hij kende de Molukse geschiedenis als geen ander en ik vermoed, dat hij zijn positie als hoogste gezagdrager hoe langer hoe bevreemdender ging vinden. Vaak bezocht hij de radja's in de verschillende districten en ik had het gevoel, dat hij meer bevriend met hen was dan met één van de Nederlanders op het eiland. Op zijn sterfbed heeft hij in zijn koortsdromen tenminste alleen om hun aanwezigheid geroepen.
Tijdens zijn assistent-residentschap op Zuid-Bali was er tussen hem en de anak-agoengs ook een grote vriendschapsband, maar volgens mij bekeek hij de Balinezen als een interessant, zeer kunstlievend, maar toch buitenlands volk. Van de Ambonezen hield hij, hen voelde hij aan als stamverwanten. Dit maak ik op uit een geschrift, dat hij in 1929 schreef. Hij besluit dat kleine boekje aldus:

'Ik heb het misschien mis, maar heb het altijd gevoeld of het in dit verband heel natuurlijk is, dat onder dit volk vreemde dingen als 'mataglap', latta (een ziekte, waarbij je alles uit je handen laat vallen) e.d. niet voorkomen, evenmin als het echt maloe-zijn (maloe = verlegen). Wèl echter Jordaanse vecht- en scheldpartijen en het onbloedig, tenminste ongewapend, uitknokken van een vete. In al deze dingen is de Alfoer véél en véél, ik zou haast zeggen westerscher en ons meer gelijk dan zijn westelijke buren. De eerste maal van Ambon naar Makassar gaande (dit moet tijdens vader en moeders eerste verlof zijn geweest) voelden we ons te Makassar weer meer en op Java absoluut in Indië. De tweede maal hadden zowel mijn vrouw als ikzelf dit gevoel in nog veel sterkere mate. Ik geloof, dat alle mensen dit wel enigermate gevoeld hebben. Valentijn schreef al ongeveer in dezen zin.
Tot slot de nog gedurfder veronderstelling, dat dit volk zich werkelijk een volkomen afgerond geheel van wereldbeschouwing heeft opgebouwd. Dit volk ziet alles als zichzelf, als Den Mensch. In dit geheel ziet het alles als vrouwelijk en mannelijk en hieruit weer alles voortkomend, eeuwig genererend en barend. Boven dit alles staat een geheimzinnige eenheid van wezen. Dus alles in oorsprong het 'oeli têroe':

eenheid van wezen
mannelijk vrouwelijk

Op dezen grondslag is alles gevestigd en op logische wijze opgebouwd.
Hoe gaarne ik ook deze overdenkingen aan de gegevens, die ik vond, verifieerde, dit zou te veel tijd vergen en moge dit aan anderer speculatie worden overgelaten, indien men tijd of gelegenheid mocht vinden deze paradijselijke eilanden zelf eens te bezoeken en grondig te onderzoeken. Iets waarvan ik zeker ben, dat het een ieder een van de gelukkigste perioden van zijn leven zou brengen, evenals Ambon dit mij en de mijnen heeft gebracht. Ambon is een eiland, dat spoedig iemands hele hart vraagt.'

Vader schreef dit, vlak voordat hij door overplaatsing genoodzaakt was Ambon te verlaten. Hij kon ook heel fel zijn in het luchten van zijn woede tegen B.B.-ambtenaren, die niet in de eerste plaats het heil van de inheemse bevolking op het oog hadden.

In 1932 schreef hij vanuit Bali in een brief aan zijn broer Barend (in dat jaar hadden Hitler en Mussolini hun ware aard nog niet getoond) o.a. het volgende:
'De resident (dat was resident de Hazewinkelman) *is pas van de residentenconferentie teruggekomen. Erg somber terug gekomen. Somber omdat de vooruitzichten van de nieuwe salarisregeling werkelijk erg somber zijn en somberder nog, omdat hij zo geweldig teleurgesteld is in de mensen, die hier in Indië het hoogste gezag vertegenwoordigen. De Resident zei, en we hebben dat ook al van vele andere zijden gehoord, dat op 't ogenblik bij de meeste hoogste ambtenaren in Batavia absoluut eigen voordeel troef is en dat ze zich om 't algemeen belang van Indië al heel weinig bekommeren.*
Deze gouverneur-generaal moet hierin wel een heel treurig voorbeeld geven. Niemand heeft meer respect voor hem. Zijn zoon, die volontairde op de secretarie, heeft hij nu voor vast laten benoemen met een jaar terugwerkende kracht. Die jonge ongetrouwde jongen krijgt nu zomaar uit de staatskas een douceurtje van ongeveer 5000 gulden. In kleinigheden is die G.G. ook zo inhalig als het maar zijn kan. Een fooi, die hij aan de Japansche tuinman geeft, laat hij zich mandateren; zijn dochters rijden op legerpaarden, waarvoor hij de fouragegelden laat mandateren; de declaratiegelden van zijn adjudanten laat hij in de paleiskas storten, omdat ze in Batavia bij hem in 't paleis gelogeerd zijn, etc. etc.
Honderden verhalen doen de rondte, die demonstreren, hoe hij uit zijn baantje alle financieel voordeel tracht te kloppen, dat er bij mogelijkheid te kloppen valt en daarbij op de zieligste

kleinigheden acht slaat, die hem tot financieel voordeel kunnen strekken. Het is vooral in deze tijden toch wel uiterst brutaal zo te durven doen. En met de meeste Indo-raadsleden schijnt het niet beter gesteld te zijn. Alleen de vice-president Meyer Ranneft moet een gunstige uitzondering maken.
Daarbij moet de G.G. ook nog een absoluut onbeduidende figuur zijn, in allen gevalle een figuur, die niets van Indië weet en die ook voor de Indische zaken niet de minste belangstelling heeft. Op de Residentenconferentie sloot hij deze omdat hij om één uur wilde eten. Enkele belangrijke gewesten kwamen niet eens aan de beurt, terwijl die hoofden van gewest uit verre streken naar Buitenzorg kwamen.
Gerke, de algemeen secretaris, kwam er rond voor uit, dat ze de G.G. spiekpapiertjes hadden moeten geven, om toch nog enigszins de indruk te wekken, dat hij van elk gewest iets afwist, maar die heeft hij nog zo stom gehanteerd, dat hij eigenlijk de risé van de conferentie werd. Dr. Koman, de resident van Menado bijvoorbeeld hield werkelijk een uitstekende rede over zijn gewest, waar de hele conferentie, uitgezonderd de G.G., met interesse naar luisterde. Toen de rede uit was, wist de G.G. niets anders te zeggen dan wat op zijn papiertje stond, n.l. dat hij zich niet verenigen kon met het optreden van de resident tegenover 'goeroe Jacob' (onderwijzer). Is 't nu toch niet intens treurig, dat als een Hoofd van een gewest over de grote lijnen in zijn gewest een werkelijk gedegen rede houdt, de hoogste vertegenwoordiger daarop niets anders weet te antwoorden, dan dat in één of andere snertperkara de resident tegen de één of andere lummel van een onderwijzertje niet goed is opgetreden en dat in deze tijden. Ik dacht, dat we dat gecoqueteer met al die rode onderwijzers te boven waren. Maar dat schijnt niet zo te zijn. Er zitten aan die bureaux nog altijd te veel Heeren, die de Inlander alleen van achter de schrijftafel kennen en elke rode gladakker, die maar goed komt pluimstrijken au sérieux nemen. Dat is misschien niet zo heel erg, dat komen we wel te boven, maar dat aan 't hoofd van Nederlandsch Indië iemand staat, die zich voor Indië niet interesseert en de speelbal is van zijn omgeving, dat is wel erg.
En dat 't in de hoogste regionen van Indië feitelijk een corrupte, alleen aan zich zelf denkende - enkele goede uitzonderingen niet te na gesproken - troep is, dat is wel erg. Alles vecht in Batavia voor zich zelve en voor zijn eigen belangengroep en er is geen krachtige hand, die alleen op 't algemeen belang let. Je zou er werkelijk over gaan denken fascistisch te worden, maar het ongeluk is, dat de Indische fascisten ook weer zo'n raar stelletje vormen. Je vraagt je wel eens af, of bijvoorbeeld iemand als Colijn met al deze dingen bekend is. En daar je moet veronderstellen, dat Colijn met al zijn Indische contacten toch ook wel van alles op de hoogte zal zijn, vraag je jezelf wel eens af, of 't niet allemaal één clan is, die bij bestendiging van dit alles belang heeft. Je zou haast naar 'n dictator uit de echte middenklasse gaan verlangen. Naar iemand als Mussolini of Hitler. Iemand, die aan het roode gepraat een einde maakte, 't gezag weer met kracht handhaafde, maar die tevens eens de bezem hanteerde onder de nepotistisch-veranlagde leidende klasse van tegenwoordig.'

Tot zover vaders ontboezeming aan zijn broer in Holland. Een paar jaar daarna was hij fel anti-Hitler, hoewel hij om Mussolini nog wel eens lachen moest.
In een boek, geschreven door Tessel Pollman en Juan Seleky met de titel 'Istory - istory Maluku' staat het volgende verhaal over de door vader zo gewraakte gouverneur-generaal:
Maar alles en iedereen, die wat meer revolutionair was, werd met kracht onder de duim gehouden. Nederlandse ambtenaren (en er waren er die veel kritiek hadden op het koloniale beleid) kregen een aanmaning om te zwijgen. Anders konden ze hun ontslag verwachten. De G.G. beperkte het recht van een vereniging te stichten of een vergadering te beleggen. Toen hij terugkeerde naar Nederland, was hij trots op wat hij gepresteerd had en dat gold vooral zijn bezuinigingsbeleid, want in die jaren zat Nederland in een economische crisis.

"Er is op dit gebied in die jaren in Indië werkelijk groot werk verricht", schrijft hij later. Hij voegde er aan toe: *"In ieder geval was de inrichting der paleizen der landvoogden* (van de Nederlandse regering dus) *in veel betere toestand toen ik wegging dan toen ik kwam."*
En dat laatste was nu juist wat vader en anderen hem zo verweten. Zijn niet-betrokken zijn bij de behoeften van de inheemse bevolking. Lieve vader, hij die schreef over dat 'roode gepraat', heeft nooit geweten, dat hij in Holland 'de rode Resident' genoemd werd. Wat zou hij dit ten stelligste hebben ontkend. Deze bijnaam verwierf hij, denk ik, vanwege de vele rapporten, die hij vanuit Ambon naar de regering in Batavia stuurde, waarin hij pleitte voor zelfbeschikkingsrecht van de Molukken. Ik herinner me wel hoe hij foeteren kon op de laksheid van die regering.
Tijdens zijn residentschap stelde vader ook opnieuw een oud gebruik in: het Regentenbal. Omstreeks de jaarwisseling nodigden moeder en hij alle Molukse Regenten en hun vrouwen en de bestuursambtenaren en notabelen en hun partners uit voor een 'bal'.
In de muziekkapel in de tuin zorgde een Ambons muziekgezelschap voor de muziek: Europese en Ambonse danswijzen. Iedereen danste met iedereen, maar wanneer er Ambonse wijsjes werden gespeeld, was vader de enige Europeaan, die met zijn Ambonse gasten mee menariede. Het deelnemen aan de Westerse dansen liet hij aan moeder en mij over. De Regenten en hun vrouwen dansten wel de Westerse dansen mee.
Er was echter één dans, waarbij de Europeanen, ook vader, moesten toekijken. Die dans vormde het hoogtepunt van de avond. Het was de 'quadrille', een van oorsprong vermoedelijk Spaanse dans, de cuartillo. Onder de naam 'quadrille' werd het in de achttiende eeuw aan het hof van Napoleon een geliefde dans. In de 19de eeuw ontwikkelden zich verschillende quadrilles, elk met zes eigen figuren. De dans werd gespeeld in twee-kwart of zes-achtste maat en uitgevoerd door vier in carré opgestelde paren. Ik meen, dat de quadrille die onze Ambonse gasten uitvoerden de 'quadrille des lanciers' heette.
Vader stond te glunderen van trots, alsof hij zelf de dans met de sierlijk dansende Ambonezen had ingestudeerd, die ingewikkelde dans, die geen moderne Hollander meer uit kon voeren. Later bekenden de Europeanen, dat ze het Regentenbal het leukste feest van het jaar hadden gevonden.
Tijdens het enige Regentenbal, dat ik meemaakte, ontmoette ik een controleur uit Nieuw-Guinea, die door vader bijzonder flink en aardig gevonden werd, omdat hij zich met hart en ziel voor het heil van de inheemse bevolking inzette. Hij heeft zich ook niet vergist in het karakter van die jongeman. Het was de Bruyn, de door de schrijver Antony van Kampen in zijn boek 'De Jungle Pimpernel' beschreven Nederlander, die de hele oorlog uit handen van de Japanners wist te blijven, alle gevaren en ontberingen van een leven in het oerwoud van Nieuw-Guinea trotserend.
Vader drong er bij mij op aan om tijdens het Regentenbal me wat met deze jongeman, die zo weinig Europeanen op Ambon kende, te bemoeien. Het was geen gemakkelijke opgave, want de Bruyn was een spaarzaam pratende man en wat wist ik van zijn leven op Nieuw-Guinea? Ik prevelde iets over de pas ontdekte, nog in het stenen tijdperk levende stam aan de Wisselmeren, waarvan één der opperhoofden met twee metgezellen bij ons hadden gelogeerd. Leden van de Kapauko-stam. Vader had ze na een tournee per vliegtuig meegenomen naar Ambon. Ze ondergingen hun kennismaking met de beschaving van de twintigste eeuw zonder zichtbare blijken van verwondering. Telefoneerden met elkaar in hun eigen taal, of ze het altijd al gedaan hadden en pasten zich wonderwel aan onze gewoonten aan; alleen toen ze een celluloid pop zagen, schrokken ze zich plotseling wezenloos, omdat ze dachten, dat het een dood Europees kind was.
Moeder had een keer opgemerkt: "Herman, ze hebben in een paar dagen beschaving al meer geleerd, dan jij. Kijk eens hoe keurig ze de as van hun sigaar in de asbak deponeren, terwijl jij er nog altijd mee morst." De Kapauko's prefereerden sigaren boven vaders sigaretten.

De bediendes waren bang voor onze vriendelijke gasten uit het stenen tijdperk. ‘Orang potong kepalla’ noemden ze hen huiverig, al verzekerden wij hen, dat het geen koppensnellers waren. Deze verhalen vertelde ik de jonge controleur, die, geleund tegen één van de pilaren die de uitbouw van onze brede voorgalerij steunden, ze vriendelijk glimlachend aanhoorde en ze misschien allang kende. Geen van beiden konden we toen bevroeden, dat hij zijn leven nog eens te danken zou hebben aan de hulp en bescherming, die de Papoea’s hem zo vrijwillig verleenden tijdens de Japanse bezetting.
Ach, wat hadden we allebei toen we daar zo tegenover elkaar stonden in de helverlichte voorgalerij tussen al die dansende mensen nog weinig ontberingen geleden in ons leven en hoe onbewust waren we van het feit hoe spoedig dit veranderen zou.

In zijn boek ‘Het verdwenen volk’, dat de Bruyn na de oorlog schreef, haalt hij verschillende anekdotes over vader op. De sympathie, die vader voor hem voelde, was wederkerig.
Bladzijde 31:
‘Na een week varen, liepen we de imposante, dertig kilometer lange landinwaarts lopende baai van Ambon binnen, met Kaap Alang met zijn onstuimige witte branding tegen de steile rotsen aan de zuidwestelijke oever. Ambon, of Amboina, zoals de nog uit de Portugese tijd afkomstige naam luidt, was de hoofdstad van de Molukken, eens centrum van de handel in specerijen met name kruidnagelen en notemuskaat, gekweekt op Ambon, de Oeliassers en Banda. ‘De eijlanden van Banda ende Moluques is het principale wit, waernaer wij schieten’, luidde de opdracht van de Heeren -zeventien der Vereenigde Oost-Indische Compagnie ‘met tractaet ofte gewelt.’
Ambon is een historische stad, nog daterend uit de laat-Portugese tijd en de eerste jaren van de Compagnie. Daaraan herinneren nog het aan de baai bij het stadje (want veel meer was Ambon toen niet) gelegen, in 1605 op de Portugezen veroverde fort ‘Nieuw Victoria’, later militair kampement, en de typisch Nederlandse straatnamen als Nekkebrekersteeg, Kuiteknijpersteeg, Groene Geuzenstraat en Grote Olifantstraat.
Resident Jansen was een typische Molukkenman, bijzonder geliefd bij de Ambonezen, wier familieverhoudingen hij door zijn langdurig verblijf in deze streken naar het leek alle persoonlijk kende. Van zijn carrière had hij maar acht jaren buiten de Molukken doorgebracht.
Bladzijde. 39.
In mei kwam resident Jansen met de Fomalhaut op bezoek. Dat was de witte gouvernementsstomer van 500 ton, vandaar dat deze de kapal poetih (witte boot) werd genoemd.
Bladzijde 53
Aan de Wisselmeren.
De mensen blijken niet schuw of timide, zoals de Kustpapoea’s, die ik tijdens de landing bij Aika ontmoette. Vooral de mannen treden je zelfverzekerd, zonder de minste schroom tegemoet: “Mèrè naimal, nori”, roepend (Geef me een kaurischelp, vriend.). Een kaurischelp is hun betaalmiddel. Kapaukoemannen zijn aartsbedelaars, die alles en nog wat vragen zonder een enkele tegenprestatie. Resident Jansen, die anderhalve maand vóór mij voor het eerst een bezoek aan de post aan de Wisselmeren bracht en er overnachtte, kon het eeuwige gebedel niet weerstaan en raakte aldus zijn bontgekleurde pyjamajas en -broek kwijt om maar van het gezanik af te zijn. De volgende dag zagen de bewoners van Enarstali het oude hoofd Bobatara rondlopen in de roodgestreepte pyjamajas van het gewestelijk bestuurshoofd. De pyjamabroek had hij voorlopig in zijn aria (draagnet) verborgen. Hij kon de broek niet dragen vanwege zijn koteka (peniskoker).
Bladzijde 56

In Koteba worden we met een varken, bataten en suikerriet welkom geheten door het oude hoofd Ikomaboei en onze gids Kigimoajakigi, een stevig gebouwde man van ongeveer één meter zestig, gekleed in kaki pak, met schoenen en puttees, bamboehoed en zonnebril op. Hij geeft me een stevige handdruk in plaats van de knokkelgroet van de Bergpapoea's en noemt me Hoekanggaraè (de man die met het vliegtuig (hoekoma) kwam), want hij had gehoord dat ik een maand tevoren daarmee was gearriveerd.
Kigimoeajakigi is de eerste Bergpapoea, die een vliegdoop heeft ondergaan, toen hij twee en halve maand geleden met resident Jansen naar Ambon vloog, waar hij enkele weken gast in diens huis was. Hij heeft dus heel wat van de wereld gezien en gedraagt zich daar ook naar. Met gewichtige passen en hoge borst loopt hij met zijn zware tourneeschoenen met kopspijkers over het dorpspleintje en spreekt op een commandotoon tegen de mensen. Als een legeraanvoerder overziet hij met zijn donkere bril de groep. Van nu af aan noem ik hem de Generaal. Van zijn verblijf op Ambon kwam hij terug met veel geschenken en veel ideeën. Tot de geschenken behoren o.a. twee Bengaalse geiten, die hij van de resident gekregen had. Onder de goederen bevond zich ook een fles petroleum. Telkens als hij zich kwaad maakte op zijn aartsvijanden, de Ekari's, bedreigde hij die met zijn fles 'oesa doe' (vuurwater). Behalve van aardse goederen had hij zich ook van vooruitstrevende ideeën verzekerd. Hij had bij de resident thuis, waar hij logeerde, gezien, dat er geen aparte mannen- en vrouwenvertrekken waren, zoals bij de Migani's gebruikelijk is, maar dat het echtpaar in één vertrek sliep. Om die reden had hij een nieuwe hut gebouwd voor zich en zijn vrouw - in dit opzicht was hij bescheiden, want hij had slechts één vrouw - met daarin een verhoogd platform, waarop een matras, hoofdkussens en dekens lagen, die hij ook uit Ambon had meegekregen. Een vuurplaat, zoals die in de andere Miganihutten voorkwam, was er niet meer in. "Die is niet nodig, ik slaap nu onder een deken", deelde hij trots mee.
Bladzijde 101
1 maart 1939
Even voor achten horen we motorgeronk en we zien de snel groter wordende stip van een vliegtuig, dat hoog boven ons uit het westen nadert. We hadden bericht gekregen, dat misschien een Fokker T.-vliegtuig door de marineluchtvaartdienst kon worden vrijgemaakt voor de aanvoer van voorraden. Resident Jansen zou meekomen. Het was allemaal nog te onzeker om daarvoor de expeditie naar Kemandora uit te stellen. Resident Jansen zal dus wel daarboven ons in het vliegtuig zitten. We zwaaien met dekens en werken met spiegels en blikken als reflectoren om de aandacht te trekken. De Generaal heeft het hardst geschreeuwd, want hij en ook wij weten niet beter of zijn 'toeani Besara' zit daarboven. Hij is diep teleurgesteld als het vliegtuigje daar niets van laat blijken, zit stil voor zich uit te kijken en mompelt: "Soesa, soesa" Zijn ogen zijn zelfs vochtig, arme kerel.
blz. 168 (de Japanners hebben dan Ambon bezet)
Ambon, waarmee we dagelijks contact hebben, valt echter op 29 januari 1942 in handen van de Japanners en verdwijnt uit de ether. We schakelen over op radio Fak Fak en vernemen voor het eerst van resident Jansens overlijden in het interneringskamp, waar een dysenterie-epidemie veel slachtoffers maakt.
Kigimoajakigi, Soalekigi en Weakebo, die bij hun bezoeken aan Ambon bij de resident hebben gelogeerd, zijn er diep verontwaardigd over. "Resident Jansen was een goed mens, marado mé, een waarachtig mens. Het is de schuld van de Japanners, dat hij dood is. Peo baré (slechte mensen zijn het)."
"Ambon is niet hun land, laat ze weggaan", zegt Weakebo en danst de 'waina', driftig stampvoetend en schreeuwend.
"Biga toema", voegt Soalekigi er peinzend aan toe. "Het moeten toch wel hele slechte mensen zijn, dat ze mijn goede vriend gedood hebben", zegt Kigimoajakigi, nog steeds ontdaan over de dood van resident Jansen.

Tot zover de anekdotes, die de Bruyn over vader vertelde in zijn boek. Wat zou het vader goed gedaan hebben, te weten dat de Kapaukoes hem als hun vriend beschouwden.

Na de inval van de Duitsers in Nederland gaven vader en moeder geen feesten meer in hun huis, op de kerstfeesten met de bestuursambtenaren na.
In mijn enige dagboek, dat me na de oorlog toegezonden werd, schreef ik over de tijd voor onze oorlog o.a. het volgende:
Ons land, ons Holland wordt weer vrij, maar het duurt zo lang, zo verschrikkelijk lang. En in Engeland lijden de mensen voor de bevrijding van de wereld van het hunnendom.
O, wat lijkt het me vreselijk, die zenuwslopende angst voor een naderend bombardement Het moet voor hen zijn alsof ze aan de rand van een afgrond leven.
Eigenlijk is dat ook zo voor ons hier in Indië. We brengen onze dagen door, wachtende op een eventuele overval. Wachten, dat moeten wij, steeds wachten. Deze jaren van wachten zijn verloren jaren. Ze gaven ons niets en ontnamen ons veel. Het leert ons na vele jaren stil te staan, jaren waarin we allen konden voortjachten. Maar het is een moeilijke les om te leren. We vinden het zonde deze verloren jaren, waar het leven toch al zo kort is.
11 April 1941.
Nu zijn de Duitsers dan toch een paar dagen geleden ook Joego-Slavië en Griekenland binnengevallen. Ach ja, we zaten er op te wachten en toch schrik je er weer zo van. Belgrado plat geschoten. Arme Xenia, wat een hel moet ze doorgemaakt hebben.
28 April 1941.
Gisteren logeerde er een Engelse luchtmaarschalk bij ons, op weg naar Australië. Hij vertelde, dat zijn vrouw en drie dochters allemaal hard aan het werk waren in Engeland. Eén hielp baby's evacueren. Een ander werkte op een vliegveld, bijna als een man. Eerst gingen haar handen helemaal stuk, maar nu is ze er aan gewend. Weer een ander was in het Rode Kruis. Elke vrouw in Engeland werkt en werkt hard. Geweldig, daar mag de wereld bewondering voor hebben. Ik voel me zo nutteloos.
25 Mei 1941.
Alles is zo droevig. Vanochtend vroeg door de radio: Ernstig verlies voor de Britse vloot. H.M. Hood, Engelands grootste slagschip, verloren gegaan. Houden ze het op Kreta? Nog nooit één verblijdend bericht. Alles is zo somber.
2 Juni 1941.
Ook Kreta kan als verloren worden beschouwd. Wanneer, o wanneer kan er eindelijk eens iets als gewonnen beschouwd worden? Vanochtend een onbestemd bericht over radio Manilla, dat er bij Gibraltar kanongebulder was gehoord. Nu wordt Cyprus de brandplaats en het lijdenstoneel, denkt men. Houdt het wel eens op?
Gelukkig tenminste, dat de Bismarck ook getorpedeerd is. Dat is één om één slagschip in elk geval. Vanochtend gaan we op de de Ruyter lunchen bij schout bij nacht Doorman. Ik wou, dat hij eens iets bijzonders wist te vertellen.
8 Juni 1941.
Ozo! Oranje zal overwinnen. Net hoorden we hoe dapper onze landgenoten in het bezette moederland zich gedragen. Hoe ze uit dubbeltjes de beeltenis van de koningin zagen. Hoe een uitgever een reeks schoolboekjes publiceerde, waarvan de schrijver zich OZO noemde en de Nationale Schoelje Beweging (N.S.B.) woedend!
Vader zei met een verbeten stem: "Die schoften moeten het eerst tegen de muur." Zo schijnen ze er in Holland ook over te denken.
Ons 'praatje van hart tot hart' was mooi deze middag. Meestal is het mooi. Het zal steeds een kostbare herinnering blijven, die kleine ceremonie elke zondag: vader, moeder en ik samen

naar de korte toespraak luisterend, die gevolgd wordt door 't Nederlandse, Engelse en Franse volkslied.
Wim is 'weggehaald' op 17 februari. Wat dat betekent weten we niet.
9 Juni 1941.
Vrije Franse troepen Syrië binnen getrokken. Zal het nu gaan Fransman tegen Fransman? Wat zal dat vreselijk zijn. Ik kàn me niet voorstellen, hoe niet elke Fransman vóór de zaak van de Gaulle is, die toch vecht voor de vrijheid van Frankrijk!

Tot zover een paar fragmenten uit mijn dagboek uit 1941.

Omdat vader er van overtuigd was, dat de Japanners ons eens zouden overvallen, nam hij allerlei maatregelen om de inwoners van Ambon er zo goed mogelijk op voor te bereiden. In de meeste tuinen werden schuilkelders gebouwd. De onze was groot en ruim, zodat ook onze bediendes er in zouden kunnen schuilen.
Verschillende vrouwen, waaronder ik, volgden een E.H.B.O.-cursus in het ziekenhuis. Het ziekenhuis was maar één Europese, of eigenlijk een Surinaamse, hoofdzuster rijk, de andere verpleegsters en broeders waren inheemsen. De verpleegstertjes waren vrij jonge meisjes, leuke vrolijke meisjes, niet verlegen of bescheiden, zoals de Javaanse, maar net zulke giechelende, alles van het leven verwachtende meisjes als je in Holland in ziekenhuizen zag rondlopen.
De E.H.B.O.-cursus bestond uit het leren wassen en verbinden van patiënten; ook moesten we één week dagdienst en één week nachtdienst doen in het Militair Hospitaal, het enige ziekenhuis op Ambon. Ik had na afloop het gevoel, dat ik nog niets werkelijk kon en dat de Rode Kruisband om mijn arm maar een farce was; ook kon ik me niet voorstellen, dat ik dat kleine beetje kennis ooit in praktijk zou moeten brengen.
Maar mijn ontmoeting met 'Willie' zal ik nooit vergeten. Van de Ambonse broeders leerde ik, hoe we mannen moesten wassen. Op een avond toen ik nachtdienst had, wezen de broeders me grinnikend op een zaal, waarin ik niet toegelaten werd. Ik begreep, dat daar mannen lagen met venerische ziekten, al verstond ik de Maleise toespelingen niet. Later moest ik op één van die mannen leren injecties geven en ik schaamde me diep toen de eerste de beste keer mijn injectienaald brak Een Ambonse broeder, die zag hoe ik me geneerde, troostte: "Ze hebben ook hele dikke huiden, die mannen", en hij nam het verder van me over en ik hield plotseling van hem.
En op die zaal ontmoette ik Willie. Arme kleine Willie, een snoezig Ambons kindje, met glanzend zwart haar, pony over haar voorhoofdje, misschien een jaar of vier oud, om haar armpjes kokertjes tegen het krabben. Ze lag op haar rug zonder ophouden zachtjes te kreunen en keek met niets ziende, ronde kinderogen naar de zoldering. Willie was blind en met een wat verontwaardigde stem legde een broeder mij uit: "Schuld van haar ouders, gevolg van hùn ziekte. En ze komen nooit naar haar kijken."
Dagenlang kon ik me niet losmaken van het lot van dat kindje, blind, niemand, die haar ooit knuffelde, of koesterde, zó van iedereen verlaten met die nooit ophoudende jeuk. Ik kocht een rubber pieppopje voor haar, streelde haar mooie haartjes, prevelde troostende woordjes en een heel klein poosje hield het zachte jammeren op. In haar handjes klemde ze het popje en misschien tot wanhoop van de om haar heen liggende mannen klonk telkens even het gepiep van het speelgoedje. Niet zo heel lang daarna bezetten de Japanners het eiland en gooiden ons het ziekenhuis uit. Wat zou er gebeurd zijn met Willie? Ze is ongetwijfeld ook uit het ziekenhuis verwijderd, dat was alleen voor Japanners. Hoe kon het lot kleine kinderen zoiets aandoen?
Ik ondervond, dat ik nooit een goede verpleegster zou geworden zijn. Ik sliep die twee weken in het ziekenhuis nauwelijks; hoe kon ik slapen, terwijl een klein kind daar lag te lijden?

Op 31 augustus 1941 - Koninginnedag - werd er een groot défilé langs vader en moeder gehouden, terwijl ze op de trappen van de uitbouw van de voorgalerij stonden. Meer dan tienduizend mensen trokken voorbij. Ik liep met mijn rode kruisband om de arm mee in de stoet, tussen de andere Europese vrouwen, die de E.H.B.O.-cursus hadden gevolgd en de vrolijke Ambonse verpleegstertjes.
Na afloop van het défilé was er een receptie in de voorgalerij, waarop vader zijn jaarlijkse rede moest houden, die hij in Groot Tenue, bijna bezwijkend van de warmte, uitsprak. Dat tenue was gemaakt van zwart laken en opgesmukt met veel gouden tressen en strepen. Vader, die zo'n last van de warmte had en ook nog aan hoge bloeddruk leed, haatte dat pak en ontdeed zich er, zodra hij zijn speech geleverd had, zo vlug mogelijk van. Hij rende na afloop letterlijk naar de slaapkamer om zich in luchtiger witte kleren te steken.
Een enkele keer moest hij wel eens een officiële kerkdienst in dienstpak bijwonen. We zaten dan met ons drieën in de grote kerkbank met luifel, van de medekerkgangers afgeschermd door een houten wand, zodat zij alleen het bovenstuk van onze lichamen konden zien. Zo zagen ze dus niet het flesje eau-de-cologne, dat vader op zijn schoot hield. Ze zagen niet hoe hij zijn zakdoek er mee bedruppelde om die tegen zijn neus te houden, bang om anders flauw te vallen. Na afloop van de dienst rende hij dan de trapjes van de kerkbank af en stoof de kerk uit. Gewone diensten woonde hij nooit meer bij. Moeder deed dat wel, meestal vergezeld van mij.

Heel af en toe kregen we via Amerika nog wel eens een brief uit Holland. Zo hoorden we, maanden nadat het gebeurd was, hoe Wim in de Zuiderzee had gevochten op de 'Friso' en nadat het schip getroffen was met een gewonde arm naar de wal was gezwommen. Hoe Jopie en Annelies na een vreselijk bombardement op Den Helder door Nederland hadden gezworven op zoek naar onderdak, dat ze tenslotte vonden bij de familie Boon in Bilthoven. Bij de familie Boon, die vrienden waren van vader en moeder, hebben ze een jaar gelogeerd. Ze gingen naar het Baarnsch Lyceum en daar heeft Jopie Jules Hupkes leren kennen. Na haar eindexamen wilde Jopie samen met Annelies op kamers in Den Haag (in de buurt van Noor, de vrouw van Wim, die gevangen zat), maar Jules vond dat niet verantwoord, zo in de oorlog, en heeft ervoor gezorgd dat zijn ouders de twee meisjes bij zich in huis namen.Vader reageerde wat bezorgd: "Hupkes, president-directeur van de spoorwegen onder de Duitsers?" Maar ik was ervan overtuigd, dat Jopie en Annelies heus niet zouden intrekken bij mensen met Duitse sympathieën en daar kreeg ik gelijk in. Meneer Hupkes stond de hele oorlog in contact met de regering in Engeland en moest tijdens de spoorwegstaking onderduiken. Vader en moeder leden onder het weinige contact, dat ze met hun kinderen hadden. In de loop van dat jaar 1941 hoorden we tenslotte dat Wim getrouwd was, dat hij een zoon had gekregen en dat hij vlak daarna was 'weggehaald'. Maar wat dat laatste inhield, dat wisten we niet, hoewel we wel angstige vermoedens hadden.

Ach, ik dacht in dat jaar 1941, dat ik al heel wat meegemaakt had en ik vond dat mijn leven stagneerde en doelloos was, wat me dan weer een schuldgevoel bezorgde, want wat kwam mijn leven er nu op aan op een moment, dat de wereld in brand stond? Hugo schreef brief na brief om me te vragen bij hem op de plantage in de Philipijnen te komen logeren. Vader vertelde - en ik ben nooit te weten gekomen of dit een verzinsel van hem was om me vast te houden - dat ik dan met de Java-China-Japanlijn zou moeten reizen en dat dat een hele kostbare aangelegenheid was, zodat ik er niet op durfde aandringen. Vlak voordat de oorlog uitbrak, hoorde ik van een K.P.M.-boot kapitein, dat vanuit Makassar er boten rechtstreeks naar Mindanao voeren.

Niemand twijfelde aan de uiteindelijke overwinning van de geallieerden. In heel Nederlands Indië zong men op de wijs van het Friese volkslied het volgende lied:

Eens komt de dag, dat Neêrland zal herrijzen
Eens slaat het uur, dat Neêrland weer zal staan,
Vrij, onafhanklijk, geschaard om zijn Vorstinne,
Houdt goede moed, die dag breekt spoedig aan.

Refrein (2x) Neêrland herrijst en zijn fiere Vorstin
Haalt het met geestdrift en vreugde weer in.

Houdt goede moed, het kan niet lang meer duren
Of Neêrland staat weer fier op uit de dood.
Beklemd, bedroefd, maar immer ongebroken
Helpt het zijn kind'ren uit droefheid en uit nood.

Ontemb're drang naar vrijheid en naar leven
Ontemb're moed om weer opnieuw te zijn
Een land van goeden wil en streven
Ons fiere Neêrland zal zich zelf weer zijn.

Eens komt de tijd, dat knechtschap wordt verbroken
Eens zal het uur van Neêrlands vrijheid slaan.
Verdrukt, verminkt zal Nederland herrijzen
En vangt met moed zijn nieuwe taak weer aan.

Eens komt de dag, dat Neêrland zal herrijzen
Eens breekt de dag van Neêrlands vrijheid aan
Lang leev'Oranje! Geschaard om zijn Vorstinne,
Wint Neêrland weer zijn vrije volksbestaan.

In mijn oorlogsdagboek schreef ik heel wat oorlogsversjes, die ik uit 'Vrij Nederland'en 'Geeft acht' haalde, bladen waar we op geabonneerd waren.
In 'Geeft acht' schreef Wim Kan, één van onze grootste cabaretiers, die toevallig in Nederlands Indië was toen in Holland de oorlog uitbrak, het volgende liedje, dat elke Nederlander een smachtend gevoel van heimwee gaf:

Een liedje van verlangen

De nevel hangt zwaar in den Hollandschen polder
En huisjes staan krom van den dampigen last
Een grazende koe zoekt haar hooi op den tast
Een wagen den weg af - van holderdebolder
En ginds de Westeinder, die weifelend plast.

Onzichtbare vrouwen staan kwakend te kletsen
Glashard door den mist breekt een trillende lach
Een fietsende schaduw roept iemand gedag
Bij 't vlondertje hoor je de melkbussen kletsen
Een bunboot in 't riet, die niet uitvaren mag.

En dan op een morgen geeft God een cadeautje!
De herfst op de plas - wat tevreden verdriet -
En ik met een hengel alleen in dat bootje
En Holland weer Holland en meer vraag ik niet

Wim Kan (Geeft Acht)

Ook alle Nederlands- sprekende Ambonezen (en dat waren er vele) op het eiland leerden de wijs van het Friese volkslied kennen en zongen mee: 'Neêrland herrijst en zijn fiere Vorstin, Haalt het met geestdrift en vreugde weer in.' Het lied werd haast zo bekend als het Wilhelmus.
De uitdrukking 'Neêrland herrijst' werd gemeengoed.
Ik groette in deze tijd extra hartelijk de wacht, die voor ons huis stond, maar verwonderde me toch vaak over het saamhorigheidsgevoel dat de Ambonezen met dat verre, vreemde land en zijn bezette bewoners toonden en het ontroerde me.
Tijdens de oorlogsdagen in Holland was er bijvoorbeeld een delegatie van de leprozerie bij vader gekomen en had zich bereid verklaard voor Holland en de 'mamma Negeri' (de koningin) te vechten. Vader was er diep door geroerd geweest: trouw van mensen, ten dode opgeschreven (er was toen nog geen medicijn tegen lepra). Nergens in Indië werd zoveel trouw betoond aan Nederland als door de Ambonezen, de Molukkers.

Vaders droom

Een gebeurtenis van een paar maanden voor de oorlog staat me zo helder voor de geest, dat het lijkt, of het een fragment uit een film is geweest. Moeder en ik zaten - vroeger opgestaan dan vader, wat niet vaak gebeurde - op het rotan zitje voor de 'Hollandse' binnengalerij koffie te drinken, toen vader in pyjama de voorgalerij binnenkwam. Een beetje schaapachtig lachend vertelde hij: "Ik had daarnet toch zo'n gekke droom. Ik zag in een krant mijn eigen rouwadvertentie staan. De datum zag ik heel duidelijk: 18 Februari 1972." "Nou", lachte hij zijn schrik weg, "dan heb ik nog plenty tijd." Maar ik begreep, dat de droom hem toch had aangegrepen, want hij had nog nooit eerder één van zijn dromen de moeite waard geacht om te vertellen.
Omstreeks dezelfde tijd droomde ik zelf een droom, die ik nu na meer dan zestig jaar nog precies kan navertellen.
Ik droomde, dat ik met een groepje mensen naast een gebouw stond. De mensen stonden naast elkaar op een rijtje, vader aan mijn linkerkant, de buitenste van de rij. Plotseling kwam er een grote roofvogel boven onze hoofden vliegen, zijn klauwen naar ons uitgestrekt. Iedereen stoof angstig het gebouw binnen, alleen vader en ik bleven buiten staan. Ik greep vaders hand, omdat ik wist, dat het om hem te doen was. De vogel stortte zich inderdaad op vader en plotseling waren zijn klauwen veranderd in de skeletachtige handen van de Dood en hardop zei ik: "Magere Hein", een uitdrukking, die ik nooit voor het symbool van de dood gebruikte en ik kan dus niet verklaren, waarom hij me toen te binnen schoot.
Even was er een korte pauze in de droom. Daarna merkte ik, dat ik me in een zaal tussen allerlei bedden bevond. Ergens op een tafeltje stond een koffergrammafoon danswijsjes te spelen en tussen de bedden waren mensen aan het dansen. Toen trad er weer een korte pauze in de droom op. Even later overviel me een verschrikkelijke angst. Iemand probeerde me door de muur van vader en moeders slaapkamer te trekken.
Einde droom.

Bevreemd vertelde ik deze droom toch aan moeder, maar we wuifden beiden het beklemmende gevoel, dat hij ons gaf weg: “t Is maar een droom. Wie danst er nu tussen bedden? Gek, hoe kom je op zo’n droom?”

Eens stond ik met één van de controleurs van vaders kantoor op het plankier van het oude zwembad, waar we als kinderen gezwommen hadden, maar dat nu alleen nog maar toegankelijk was voor militairen, wat te praten en over de roerloze blauwe Ambonbaai te kijken. Plotseling vroeg de controleur me indringend:
“Mis je hier niet heel erg de Europese cultuur?” Hij wist, dat ik o.a. in Londen en Amsterdam had gewoond. Ik keek hem verbaasd aan.
“Missen? Op dit mooie eiland?”
“Mooi? Mooi, dit kleine gat? Je kunt hier nooit eens naar een concert of een theater. Wat is hier nu te beleven?”
“Hebt U wel eens in de bergen gewandeld? ‘s Morgens vroeg met Uw kinderen? Hebt U de zeetuinen gezien? De mooie stranden met hun palmbomen? De stilte en altijd de zon?”
“De koperen ploert”,zei hij cynisch.
Ik moest denken aan het schilderij, dat in zijn voorgalerij hing, vanaf de straat voor iedereen zichtbaar: een dikke blote dame op haar rug gezien en oordeelde met de kortzichtigheid van de jeugd: “Je wilt alleen maar de intellectueel uithangen en vergeet daardoor op al het moois om je heen te letten.”, wat ik natuurlijk hem niet hardop zei. Ik had hem al vaker horen klagen over het gemis aan beschaving en cultuur op het eiland. Later, veel later bedacht ik, dat hij misschien werkelijk onder het gemis ervan geleden had en daarom niet genieten kon van wat de natuur te bieden had.
“Stel je eens voor”, ging hij verder, “dat de dom in Keulen verwoest zou worden, Keulen is al gebombardeerd.” “Ik zou het veel erger vinden”, antwoordde ik koppig “wanneer er mensen bij omkwamen.” “Ach”, peinsde hij, “mensen zijn vervangbaar. Een Keulse dom zal hierna nooit meer gebouwd worden.” Ik vond hem hard en koud toen; was het lijden van mensen niet veel belangrijker dan een stenen gebouw? Later in mijn leven kon ik hem wel veel beter begrijpen.

Omdat het enige zwembad op Ambon aan de militairen was toegewezen, vroeg vader aan moeder of ze het goed vond, dat hij ons zwembad op bepaalde uren van de dag openstelde voor de inwoners van Ambon.
Er liep een pad om onze tuin heen via het park naar het zwembad, maar de meest rechtstreekse weg voerde dóór de tuin en al heel gauw namen de meeste badgasten dat laatste pad en trokken bepakt en bezakt met zwemgoed en zwembanden vlak langs ons huis, lawaaierig, soms op fietsen, die ze bij één van onze gebouwen stalden.
Hun onbeschaamdheid begon moeder gruwelijk te ergeren: “Zo wil ik het niet, Herman, je moet de oppas voor het huis opdragen de mensen te zeggen, dat ze door het park om de tuin heen moeten.” Vader vond het altijd moeilijk zulke tegenmaatregelen te nemen, maar kon niet tegen moeders gemopper op en gaf tenslotte de instructie. Enkele brutalen dachten het bevel van een inheemse oppas wel te kunnen negeren, maar na een poosje durfden ze het toch niet meer en werd het weer rustig in de tuin.
Ik had intussen een soort fobie opgelopen: kon niet meer met niets om handen hebbende handen leven en breide ‘s morgens, ‘s middags en ‘s avonds mijn armen lam om zoveel mogelijk kledingstukken te vervaardigen voor de mensen in Nederland. Vader had blijkbaar gemerkt, dat mijn breimanie abnormale vormen begon aan te nemen en stuurde me op vakantie naar Java, waar ik bij Mies, die inmiddels met haar Peter op een koffieplantage woonde, zou logeren.

Hugo begreep niet, waarom ik wèl naar Java en niet naar de Philipijnen mocht gaan en dacht, dat het mijn manier was om de relatie te verbreken en hij stopte een paar weken met brieven schrijven en ik legde hem niet uit, dat ik mijn ouders niet om de duurdere reis naar Mindanao had durven vragen. Gelukkig begreep hij uit mijn brieven, dat ik nog net zoveel voor hem voelde als anders en daarna kwamen de zijne weer geregeld.

Op de heenweg naar Java aan boord van de K.P.M.-boot leed ik nog aan mijn breifobie, tot verwondering en wie weet ergernis van mijn medepassagiers. Wanneer het jonge kapiteinsvrouwtje en een in Indië verdwaalde Joegoslaaf en ik op een zonnig dekje bij elkaar zaten, rustten mijn handen geen moment, de naalden bleven tikken en de breiwerken vergrootten zich tot lappen. De Joegoslaaf probeerde wat met ons te flirten, maar ik lette nauwelijks op hem. Mijn gedachten bleven cirkelen om het oorlogsnieuws, om mijn familie in Nederland en ik verwonderde me over die twee jonge mensen naast me, die nog zo vrolijk konden lachen. Tenslotte zei de Joegoslaaf en er klonk misschien wrevel in zijn stem: “U bent een filosoof” (in die dagen tutoyeerden we elkaar niet zo gauw). “En ik?”, vroeg het kapiteinsvrouwtje “Wat ben ik?” “U weet niet eens wat filosofie betekent”, lachte de Joegoslaaf waarderend.
Maar omdat hij dacht mij te kunnen gebruiken, bleef hij me het hof maken.
Ik genas onmiddellijk van mijn breifobie bij aankomst op Java. Daar trof ik een hele andere Europese bevolking aan dan op Ambon. Hier werd nauwelijks over de oorlog gepraat; iedereen feestte en het leek of niemand zich bezorgd maakte over een eventuele Japanse inval, althans niemand praatte over de mogelijkheid. Ik genoot van het leven op de plantage, maar lang duurde dat niet. Peter werd overgeplaatst en voor hij en Mies naar de nieuwe onderneming verhuisden, logeerden we bij Peters ouders in Malang. De laatste paar weken van mijn vakantie bracht ik in Soerabaja door bij de familie Poppe. Mevrouw Poppe had me indertijd op Ambon handwerken en breien geleerd.
Tijdens mijn verblijf in haar huis bleef de Joegoslaaf me hardnekkig opbellen en net zo hardnekkig verzekerde Mevrouw Poppe hem - op mijn verzoek - dat ik niet thuis was. Hij beweerde, dat hij zo graag met me uit wilde. Tenslotte deed hij me in een brief, wat ik al vermoed had dat de bedoeling van zijn hofmakerij was, het verzoek om vader te vragen of die hem niet aan een baantje zou kunnen helpen. Ik vond hem toen alleen maar hinderlijk, maar later begreep ik, dat hij toch wel een beklagenswaardig figuur was. Vol verwachtingen was hij naar Indië getogen, nadat hij ergens in Joegoslavië één van de dochters van gouverneur de Hazewinkelman ontmoet had en ontdekt had, dat haar vader een groot deel van dat land bestuurde.
Nadat het via die weg niet was gelukt een baan te vinden, probeerde hij het nu via mij. Zo zwierven er waarschijnlijk vele gelukzoekers door onze ‘gordel van smaragd’ in de jaren voor de oorlog. De werkloosheid was groot in Europa, maar in plaats van compassie met hem te voelen, beantwoordde ik zijn brief niet eens.

De vriend van Wim, bij wiens ouders ik gelogeerd had tijdens de huwelijksfeesten van Prinses Juliana, was er achter gekomen, dat ik in Soerabaja logeerde en hij nodigde me uit voor een feest in één of ander marineonderkomen. Ook op dit feest werd weinig of niet over de oorlog in Europa gepraat, tot aan het eind van de avond één van de officieren me vertelde, dat Wim zat opgesloten in het ‘Oranjehotel’ in Scheveningen, maar wat dat precies inhield, begreep ik toch niet goed. Na de oorlog hoorden we pas, dat Wim vanuit het Oranjehotel overgebracht was naar Amersfoort en daarna naar het concentratiekamp ‘Oranienburg’, waar hij vijf onbeschrijflijk ellendige jaren doorbracht. Maar op die avond met al die vrolijke jonge mensen, danste ik nog vrij onbezorgd en volkomen onwetend tot laat in de nacht.

Een auto vol jonge zeeofficieren bracht me tenslotte terug naar mijn logeeradres. Lawaaierig reden we door Soerabaja's stille straten; achter de donkere huizen en tuinen hing een enorme, bloedrode maan, waar ik erg van schrok. Plotseling wist ik zeker: "Al deze jonge mannen in de auto gaan dood." Ik heb nooit kunnen nagaan, of dat werkelijk gebeurd is, maar ik weet wel, dat mijn begeleider, Hans van Kouten, inderdaad gesneuveld is, ergens bij Afrika.
Toen ik afscheid nam, liet ik niet merken, hoe treurig ik me opeens was gaan voelen en ik zette trouwens zo gauw mogelijk het nare voorgevoel van me af: "'t Komt alleen, omdat het verschil tussen de stemming op Ambon en Java zo groot is. We zijn op Ambon allemaal veel te somber, misschien komt er helemaal geen oorlog in Indië."

Op mijn terugreis per K.P.M.-boot naar huis vroeg ik 's avonds tijdens het diner aan de kapitein, of hij ook wist of er vanuit Indië boten rechtstreeks naar de Philipijnen voeren.
" Ja zeker", antwoordde hij tot mijn verbazing. "vanuit Makassar varen er geregeld boten naar Mindanao. En naar Manilla."
Hugo woonde op Mindanao en hij had me in zijn laatste brief gevraagd, of ik met kerstmis bij hem op de Del Monte Estate kwam logeren en me voorgesteld begin 1942 te trouwen. Ik kon haast niet wachten dit aan vader en moeder te vragen. In Makassar logeerde ik - wachtend op de gouvernementstomer die me naar Ambon zou brengen - in het paleisachtige huis van gouverneur de Hazewinkelman. Zijn twee oudste dochters waren getrouwd en Amy, de jongste, die ik op Bali had ontmoet, volgde danslessen in Amerika. Mevrouw de Hazewinkelman zag er als altijd mooi en jong voor haar leeftijd uit. Ze was een paar jaar ouder dan moeder, ik vermoed even in de vijftig, maar haar gezicht was nog gaaf, alleen aan haar handen zag ik haar leeftijd. Het kamp op Java zou ze echter niet overleven en zo heeft ze ook niet geweten welk een heldhaftige dood haar oudste dochter Toos stierf. Haar man overleefde de kampen wel, maar was daarna een gebroken man, die aan iedereen, die hij er voor interesseren kon, Toos' afscheidsbrief aan haar ouders liet lezen, de brief, die ze tweemaal heeft moeten schrijven, daar de eerste tijdens een bombardement verbrandde.

Terug op Ambon vertelde ik moeder over Mies' prestaties op tennisgebied, haar overwinningen bij competities tussen de verschillende ondernemingen. "Maar ze tennist in een gewone jurk. Ze heeft niet eens een tennispakje."
Vanaf dat moment stortte moeder zich op het maken van een collectie jurken voor Mies met dezelfde ijver waarmee ze haar werk voor de Covim deed. Het was of ze door hard werken haar zorgen om de vier kinderen in Holland probeerde te vergeten. Vooral over Wims lot maakten we ons allemaal grote zorgen. Waarom hadden de Duitsers hem gevangen genomen en naar een gewoon concentratiekamp gestuurd, niet naar een militair kamp? Daar hadden de zeeofficieren, die ik in Soerabaja had ontmoet, ook geen antwoord op geweten.

Moeder maakte voor mij ook nog een middagjurk van zwarte tafzij met een strak lijfje en wijde cirkelrok en een paar op avondjurken lijkende house-coats. De kledingstukken waren bedoeld om in de kerstvakantie op de Del Monte Estate te dragen. De jurk droeg ik voor het eerst (en het laatst) op één van de droevigste dagen uit mijn leven.

Niet lang voor Japans aanval op Pearl Harbour kwam op een avond Majoor Kapitz bij ons op bezoek en hij en vader bespraken als altijd een mogelijke inval van de Japanners op Ambon.
"De kusten zijn overal beveiligd, alleen het gebied (en hij noemde de naam ervan) niet. Dat is zo berg- en rotsachtig, daar zullen ze beslist niet landen", oordeelde Kapitz.
Argeloos vroeg moeder: "En als ze dat nu eens wèl doen?" Kapitz zweeg en vond het waarschijnlijk een domme, vrouwelijke veronderstelling. Maar ik had het gevoel, dat moeder

iets heel voorspellends had gezegd, het gevoel of de tijd even stilstond, net als ik in de auto in Soerabaja bij het zien van de bloedrode maan had gehad.

Bij de grafsteen van dr Rumphius op Ambon

Hugo Curran naast delen van een grote Oncospermapalmboom van Celebes

Ambon, residentshuis

Pietje, klaar voor de optocht, september 1939

Oorlog in Indië

De aanval op Pearl Harbour

En toen brak de zevende december 1941 aan.
Vader was de allereerste op Ambon, die het nieuws over de aanval op Pearl Harbour door de radio opving. Hij gaf - nog voordat de Nederlands Indische regering de oorlog aan Japan had verklaard - opdracht alle Japanners op de eilanden te interneren. Hij had hun gangen al zo lang laten nagaan: “Het zijn allemaal spionnen”, wist hij.

Ik zag mijn droom ‘kerstmis bij Hugo’ in rook opgaan. Ambon werd een stad in oorlog. De eerste bombardementen volgden al gauw en we brachten vele nachten en soms dagen in de schuilkelder door. Toen ik een week nachtdienst in het ziekenhuis had, sliep ik overdag in de kelder. Hoewel: slapen? Ik kon niet slapen, want de beelden, die ik in het ziekenhuis gezien had, lieten me niet los. Bijvoorbeeld het beeld van de neergestorte Australische piloot, die in zee terechtgekomen was en zich met zijn gebroken benen nog had weten te redden, maar zo verbrand was, dat de doktoren niet konden geloven, dat hij nog leefde. Hij jammerde constant van de pijn en ik bleef met hem praten om hem af te leiden. Hij soebatte om papaja en vader liet het eiland afstropen om een rijp exemplaar te bemachtigen, terwijl het geen papaja - tijd was. Met Kerstmis kwam er een groot pak van ‘thuis’ voor hem en ik probeerde er bij hem belangstelling voor op te wekken, maar zelfs de brief van zijn meisje interesseerde hem niet. Hij kreunde alleen maar.
Er waren veel zieke en herstellende Australiërs in het ziekenhuis. Ik vond ze allemaal even aardig. Tijdens bombardementen wilden ze, dat de ‘sisters’ hun helmen zouden opzetten. Ze drongen er op aan, dat we dekking zochten, maar met de bravoure van mensen, die nog nooit naast zich een bom hadden zien ontploffen of vrienden hadden zien sneuvelen, lachten we hun bezorgdheid weg.

Moeder had onze kokkie verboden naar de pasar te gaan, daar die achter de vaak gebombardeerde haven lag. De kokkie vroeg praktisch: “Hoe moeten we dan aan eten komen?” “We hebben nog blikjes in de goedang”,zei moeder dan. Tenslotte liet moeder haar gaan op voorwaarde, dat ze moeders fiets zou gebruiken en zo vlug mogelijk zou terugkomen. Eens kwam ze veel later dan anders thuis, terwijl we zagen hoe de haven gebombardeerd werd. Angstig wachtten we in de schuilkelder op haar terugkomst. Haar man, één van de djongossen, stormde af en toe de kelder uit, vervaarlijk met een groot kapmes naar de vliegtuigen zwaaiend, uitzinnig van opwinding. Eindelijk kwam de kokkie het erf oprijden, haar fiets beladen met groente en fruit. Doodkalm vertelde ze, dat deze keer ook de pasar getroffen was en dat ze had geschuild onder een tafeltje. Overal vielen de bommen, ook vlak naast haar, vertelde ze rustig en maande haar echtgenoot tot kalmte. Ik hield van haar, onze kleine, moedige kokkie en ik vond de djongos maar een griezel met zijn lange mes, dat hij altijd bij zich droeg en waarmee hij vaak gevaarlijk in de rondte sloeg, al die lange nachten in de schuilkelder.
De andere bediendes gingen ‘s nachts naar hun dorpen, alleen de oude baboe Mina, onze was- en strijkbaboe, die geen familie meer had, bleef ook bij ons in de kelder overnachten. Zodra de sirenes klonken, rende ik onze lange tuin door naar het huis van onze buren. De buurman, een legerkapitein, moest in de kazerne blijven, zijn vrouw stond op het punt te bevallen van hun tweede kind en ze bezaten geen schuilkelder. Ik droeg het oudste zoontje en begeleidde haar naar onze kelder, me soms ergerend aan alle voorbereidingen, die ze trof, voordat ze zich

met trage pas in beweging zette. Tijdens een zwaar bombardement beviel ze tenslotte in het ziekenhuis en moest met de pasgeboren baby dekking onder het bed zoeken, daar er grote brokken gruis van het plafond vielen.
De oorlog werd hoe langer hoe grimmiger. In spanning wachtten we elke dag op de Japanse inval. Voor het geval dat er ook in de stad Ambon zou worden gevochten, had vader een plan opgemaakt om de burgerbevolking te beschermen. Achter ons huis in de bossen had hij een grote atappen loods laten bouwen. Tegen de wanden ervan dienden baléh-baleh's als bedden. Zodra de Japanners voet aan wal op het eiland zouden zetten, moesten alle inwoners van het stadje zich naar dat 'boskamp' begeven. Zolang het vechten duurde, konden ze er dan schuilen, om daarna hun eigen huizen weer te betrekken. Iedereen had een koffertje 'vluchtspullen' klaar staan. Iedereen vulde zijn goedang boordevol met blikjes en levensmiddelen, iedereen verwachtte er na de gevechten profijt van te hebben.

Lege boot

Vlak voor de Japanse inval stuurde de Australische regering nog een boot naar Ambon om de Europese vrouwen en kinderen uit het stadje te evacueren. Maar de Nederlands-Indische regering had te verstaan gegeven, dat zij het niet wenselijk achtte, dat de Europese bevolking zou vluchten, daar dat de inheemse bevolking zou verontrusten. Vader twijfelde aan de wijsheid van deze wens, hij had graag gezien, dat er zich geen vrouwen en kinderen op oorlogsterrein zouden bevinden. De inheemsen konden altijd de bergen in vluchten.
"Wat denk je ervan? Zullen we Nellie en Pietje niet mee laten gaan op die boot?", vroeg hij aan moeder. Even leek de toekomst nog open te bloeien: samen met Pietje naar Australië, ik zou er een baan zoeken en voor Pietje zorgen. Maar aan moeders gezicht zag ik, dat ze niets voor dat plan voelde en ik wilde niet laf lijken, dus deed ik of ik het met moeders inzicht eens was.
De boot uit Australië keerde een paar dagen voor de Japanse invasie leeg terug. Alle vrouwen hadden aan de wens van de regering gehoor gegeven. Wat hebben ze dat later diep betreurd en hoe vaak hebben ze die regering verwenst en vader geprezen, nadat ik ze verteld had, dat vader het helemaal niet eens was geweest met het regeringsbesluit.

De Japanse inval

Eind januari 1942 vertrokken de meeste inwoners van het stadje uit voorzorg naar het boskamp. Omdat wij er zo vlakbij woonden, stelde wij ons vertrek uit tot vader het bericht van de landing van de Japanners had ontvangen.
29 Januari namen we alle vier maar vluchtig afscheid van elkaar. Moeder en Pietje vertrokken naar het boskamp, ik naar het ziekenhuis. We namen alleen wat verschoningen en twee jurken mee, omdat we er in onze onnozelheid vanuit gingen, dat we na de gevechten weer terug zouden keren in ons huis. Waar vader heen zou gaan, wist ik niet. Hij wilde de bergen intrekken om zo lang mogelijk uit handen van de Jappen te blijven.
De Rode Kruis vrijwilligsters kregen samen met de Ambonse verpleegsters onderdak in een schoolgebouw tegenover het Militair Hospitaal. Eén van de lokalen was ingericht als slaapzaal voor de vrijwilligsters en één als slaapzaal voor de verpleegsters.
Tot mijn verbazing merkte ik, dat dit tot 'noodhospitaal' ingerichte schoolgebouw de school was, waarin ik als kind met mijn vriendinnetje Willie Metselaar zo dikwijls had gespeeld.
In de trapauto van haar broertje hadden we over de empers (open galerijen), die rondom de lokalen lagen, gereden en in het voorste lokaal had ik voor het eerst in mijn leven een

menselijk skelet gezien en in dat lokaal stonden nu twee rijen van negen veldbedden voor ons, de Rode Kruiszusters.
Wanneer er zich één van die zusters in haar rol als verpleegster misplaatst voelde dan was ik het wel. Wat wist ik met mijn schamele ervaring nu van medicijnen, laat staan van het verplegen van ernstige gewonden? Misschien vroegen de meesten van ons zich dat wel af, maar ik voelde me toch wel de minst gekwalificeerde. Er waren maar twee gediplomeerde verpleegsters onder ons. Met de functionerende hoofdverpleegster, zr. Bleau meegerekend, waren dat er drie. In het lokaal naast het onze sliepen de Ambonse verpleegsters. Jonge meisjes nog, maar met heel wat meer ervaring dan de vrijwilligsters.
We hadden ons die avond van de 29ste januari nog maar net op onze veldbedden geïnstalleerd, toen er werd geroepen: “Nellie Jansen je vader is er.” Blij verrast stond ik even later tegenover een heel ernstig kijkende vader. “Ik kom nog even afscheid van je nemen, Nellie”, zei hij bewogen. Al ontroerde het me, dat hij tijdens die hele drukke dag, waarop hij zoveel had moeten regelen nog aan mij had gedacht, ik deed toch vrij onverschillig en zei luchtig: “’t Beste vader, tot ziens.” Het was de laatste keer, dat ik hem gezond heb gezien. Waarschijnlijk had vader gedacht, dat ik - de enige die in de stad bleef - het meeste gevaar liep en was hij daarom nog een keer uitdrukkelijk afscheid van me komen nemen. Ik heb dat laatste afscheid van hem mijn hele leven wel als een kleinood in mijn hart bewaard.
Voor mij had het uitbreken van de oorlog tot dan toe een interessante wending van mijn stilstaande lot toegeschenen. Ook de dagen daarna, dagen vol spanning, van hevige bombardementen, waardoor het ziekenhuis heen en weer schudde, scherven rondvlogen, ramen braken, plafonds barstten, kalk en glas naar beneden viel, de patiënten onder hun bedden schuilden, een bom het waterreservoir in de buurt trof, de olietanks onklaar gemaakt werden en zwarte rookwolken zich over de stad verspreidden, beleefde ik als een spannende film.

Op een avond zagen we in het sinds de oorlog onbewoonde sanatorium tegen de berghelling plotseling weer licht branden en we begrepen dat de Japanners daar al moesten zijn aangekomen. Ze waren geland op het onverdedigde gedeelte van Ambons kust (zo onbegaanbaar had Kapitz verzekerd, dat het niet verdedigd hoefde worden) en over de bergen naar Ambon-stad getrokken. Tenslotte stuitten ze wel op verzet en de Australiërs en de Nederlanders doodden en verwondden meer Japanners dan zij zelf aan manschappen verloren.
De volgende dag, 1 februari 1942, konden we vanuit het ziekenhuis zien, hoe de Jappen als kleine poppetjes de bergen en heuvels afdaalden. Een poosje later stond zo’n vreemd uitgedoste Japanse soldaat, bezweet en vermoeid, aan de poort van het hospitaal en maakte het gebaar van dorst hebben. Tot mijn verwondering snelde één van de doktoren met een kroes naar een waterkraan en bood de gevulde beker buigend de soldaat aan. Waar had hij in vredesnaam zo vlug buigen geleerd? Coby Bronsgeest, de tandarts en ik konden nauwelijks ons lachen om de angstige arts verbergen. We hadden nog niets van de wreedheid van de Japanners ondervonden en samen lachten we veel, die allereerste paar dagen van de bezetting, ook al werden we dadelijk met de meeste gewonden en zieken het Militair Hospitaal uitgezet, dat nu voor de Japanse gewonden werd opgeëist.
De volgende middag werden we opgetrommeld om de Japanse gewonden te komen ‘wassen’. Coby en ik besloten onze diensten samen te doen. We vulden ieder een emaille wasteiltje met water, dat we naar de ziekenzalen droegen. We mochten alleen de rasperige, geschoren hoofden en de voeten van onze vijanden schoon houden, wie de rest van hun lichamen verzorgde wisten we niet en het interesseerde ons uiteraard ook niet, blij als we waren, dat we ons niet met het intieme gedeelte van hun lichamen hoefden bezig te houden.
Door Coby’s geestige commentaar op alle bizarre gebeurtenissen, die ons overkwamen, beleefde ik de eerste paar dagen van de bezetting in een bijna voortdurende lachroes.

"Ik heb totaal geen zin meer in dat hoofd en voeten wassen", besloot ze na een dag of drie. "Ik weet waar de hoofdkraan van het water is." We slopen een gebouwtje binnen en resoluut sloot ze de kraan af. Met onschuldige gezichten betraden we daarna de ziekenzalen, wijzend op onze lege teiltjes: "No water. Tida ada ajer." Jammer genoeg hadden de Japanners gauw door wat er mis was en moesten we alsnog de hoofden en voeten onder handen nemen.
Wat waren we die eerste dagen nog onbevreesd voor onze bezetters. Daar één van onze ernstig gewonde Australiërs mij gesmeekt had om wat vruchten op water, liep ik ongevraagd een kamer van een Japanse officier binnen, omdat ik had gezien, dat er op het tafeltje naast zijn bed allerlei uit onze overvolle goedangs gestolen blikjes stonden. Ik vroeg hem, zonder buigen, bijna met een blik van 'waag het eens te weigeren' om een blikje peren op sap. Tot mijn verwondering wist hij blijkbaar wie ik was. De dochter van de resident. Wie had hem dat verteld? Dat feit scheen hem erg te vermaken, want hij greep schuddend van het lachen zijn maleise woordenboekje en zei, na er in te hebben gebladerd: "Doeloe besar, sekarang ketjil" (Vroeger groot, nu klein). Maar hij gaf me toch het blikje.
's Avonds op mijn veldbed schreef ik alles wat mij in die dagen overkwam in mijn 'oorlogsdagboek'. Ik wilde de oorlog zo objectief mogelijk verslaan en dus noteerde ik bijvoorbeeld ook de woede van de inwoners van Ambon op de legerleiding in Batavia, die vlak voor de Japanse inval, op twee na, alle op Ambon gestationeerde vliegtuigen naar Java had laten komen. Vanaf dat moment had Ambon geen luchtverdediging meer gehad, de twee achtergebleven vliegtuigen stegen nog wel op, maar werden dadelijk neergehaald. Ook beschreef ik in dat dagboek, dat ik vond, dat de Jappen zulke gezonde lichamen hadden, heel stevig en zonder puistjes en hoe ik vermoedde, dat ze zulke geharde lichamen bezaten door de dagelijks intensieve gymnastiek, die ze elke morgen deden. Waarom ik zo bijzonder objectief heb willen zijn, begreep ik zelf niet, maar ik ben er later wel dankbaar voor geweest. Ik heb vaak het gevoel gehad, dat mijn hand in die dagen werd geleid, want eigenlijk zou ik toch vol afschuw en haat tegenover de bezetters hebben moeten zijn.
Coby en ik bleven grapjes maken over onze toestand. "Straks sturen ze ons nog naar Japan, worden we geisha's", lachten we overmoedig en ook dat grapje noteerde ik in mijn dagboek, niet vermoedend dat eens een Jap al deze ontboezemingen zou lezen. Ik betitelde die Japanners wel als 'Krompoten' en had plenty niet-vleiende benamingen voor hen, maar ik beschreef ook hoe correct de generaal, die ons huis bewoonde, zich tegenover me had gedragen.
Achteraf begrijp ik zelf niet, waarom de komst van onze bezetters zo op Coby en mijn lachspieren werkte, want onze toestand was verre van rooskleurig. We kregen nauwelijks iets te eten, vaak maar één maaltijd per dag, die bestond uit wat rijst en een beetje sajoer (groente), terwijl we uit de rijst eerst alle meegekookte wormpjes visten, die we dan aan de rand van onze emaille bordjes legden. 's Nachts liepen de Jappen door ons slaaplokaal, lichtten met hun bajonet onze klamboe's omhoog en beschenen ons met hun felle flashlights, zodat we niet veel nachtrust kregen, terwijl we overdag hard moesten werken.
Eén van de herstellende Australiërs bleef me tijdens de karweitjes, die ik buiten op het terrein deed, hardnekkig volgen. Stond ik te vegen dan pakte hij me de bezem af, vond het geen werk voor me en zo probeerde hij me allerlei werk uit handen te nemen. Na een paar dagen en ettelijke verhalen over zijn leven in Australië overhandigde hij me een briefkaart, waarop hij officieel aan vader om mijn hand vroeg. "Of ik de kaart zodra ik vader weerzag aan hem zou willen geven." Natuurlijk was deze onzinnige situatie ook weer aanleiding tot veel gelach.

Nadat de nederlaag van ons leger een feit was, keerde vader terug uit de bergen om zich bij moeder en Pietje in het 'boskamp' te voegen. Ach, wat had hij heilig geloofd, dat de bezetters zich zouden houden aan de 'Conventie van Genève'. Hij rekende erop, dat hij met de Japanse

commandant zou kunnen onderhandelen over de terugkeer van de burgers naar hun huizen, waar nu Japanners ingetrokken waren.

Uit: 'Moluks verzet W.O. 11', een boekje, dat verkrijgbaar is in het Moluks Museum in Utrecht:
'Daags na de capitulatie kwam er een Japanse officier in Batoe Boelan (het boskamp). Hij vertelde de aanwezigen, dat het evacuatiekwartier van nu af aan beschouwd diende te worden als interneringskamp. Een dag later werden zijn woorden nog eens bevestigd tijdens een officiële bijeenkomst in de voormalige residentswoning. Een Japanse generaal, die daar zijn intrek had genomen, regelde er de verdere overdracht van het burgerlijk bestuur met de voormalige resident H.J. Jansen, diens ambtenaren en de politietop. De bewoners van Batoe Boelan waren niet gerechtigd het kamp te verlaten. De in het kamp ondergedoken militairen dienden zich onverwijld te melden. De militairen, die op reguliere wijze krijgsgevangen waren gemaakt of zich bij de Japanners hadden gemeld, werden bijeengebracht op een drietal plaatsen, de Molukse militairen kwamen vrijwel allen in het marinekamp Halong terecht. Enkele dagen later werden de meeste alweer vrijgelaten. Nippon voerde geen oorlog tegen de bangsa Indonesia, maar tegen de Blanda's. De op Leitimor gevangen genomen Australiërs werden allen geïnterneerd in het dichterbij Ambon gelegen 'Tan Toei' kamp. Op 10 februari werd daarheen ook het tot dusverre in hotel Molukken ondergebrachte marinepersoneel getransporteerd.'
Tot zover het boekje 'Moluks verzet'.

In onze huizen woonden dus nu Japanners, die de beschikking kregen over de voorraden eten, die we zo zorgvuldig hadden gehamsterd. Ze sliepen in onze bedden, maakten gebruik van onze meubelen, bekeken misschien onze fotoalbums, maar ik geloof, dat niemand zich erg bezig hield met deze feiten.
De tuinen van enkele van die huizen kwamen uit op de tuin van ons noodhospitaal, door een deur ervan gescheiden. Eén van de vrijwilligsters, mevrouw van Sandick, getrouwd met een zoon van de vroegere gouverneur van Sandick, wees mij de deur van haar tuin aan en samen vatten we tenslotte de moed die deur te openen. De aanblik van haar tuin zal ik nooit vergeten: op het grasveld lagen vuile, kapotgesmeten etensborden en kommen en ander huisraad. Weemoedig zei ze: "Daar liggen borden van een paar eeuwen oud, uit de Ming-periode. Het is een deel van de porseleinverzameling van mijn schoonvader, het deel dat mijn man erfde. Zelf durfde ik ze nauwelijks aanraken." Er zou haar al gauw een veel groter verlies treffen.
Een paar dagen daarna opende ik weer eens zo'n deur. Tot mijn schrik zag ik een Japanner staan, maar hij wenkte me en beduidde me mijn verpleegstersschort omhoog te houden, waar hij zonder een woord te zeggen een heleboel blikjes levensmiddelen in stortte. Hij vulde de schort, nadat ik hem bij de keuken geledigd had zelfs tot tweemaal toe. Natuurlijk vond ik, dat het eten de zieken toekwam en ik dacht er geen moment aan de blikjes zelf te houden.

Nog steeds had ik dus geen enkele wreedheid van de Japanners ondervonden en ook dit noteerde ik in mijn dagboek.
Na een dag of acht nodigde de Japanse majoor-dokter de Nederlandse en Australische doktoren en verpleegsters uit om bij hem een maaltijd te komen gebruiken, uit dank voor de hulp, die we (weliswaar gedwongen) aan de Japanse gewonden hadden verleend. Bijna iedereen gaf aan de uitnodiging gehoor, want een behoorlijke maaltijd was zelfs toen al buitengewoon welkom, maar Coby en ik voelden niets voor dit soort verbroedering met onze bezetters en weigerden, hoewel we, uit angst voor represailles toch blij waren dat niet iedereen ons voorbeeld volgde.

Dysenterie

In ons huis woonde nu dus de commandant van de Japanners. Hij had in vredestijd eens vader ontmoet tijdens een vlootbezoek van de Japanse marine en had blijkbaar een goede herinnering aan die ontmoeting.
Hij besloot vader een bezoek in het boskamp te brengen, maar toen hij aan de ingang van het kamp van moeder hoorde, dat vader dysenterie had, maakte hij dadelijk rechtsomkeert. Japanners zijn doodsbenauwd voor besmettelijke ziektes.
De allereerste dysenteriepatiënten uit het boskamp, die naar het noodhospitaal gebracht werden, waren drie kleine kinderen, waarvan er twee al heel gauw stierven.
Direct na de inbeslagname van ons militair hospitaal hadden de Japanners de Nederlandse apotheker zijn apotheek uitgezet. Eén van de vrijwilligsters, een gediplomeerd verpleegster die zich op dat moment in de buurt van de apotheek bevond, kreeg van de Japanse apotheker een schort vol medicijnen mee, waaronder serum tegen dysenterie. In het noodhospitaal aangekomen, toonde ze verrukt haar verkregen schat aan de Nederlandse chef-arts, maar tot haar verbijstering sommeerde deze haar om die kostbare medicijnen en verbandmiddelen weer terug te brengen, want ‘anders zouden de Japanners denken, dat hij - de hoogste baas - niets meer te zeggen had over zijn staf’. Ze was de vrouw van een onderofficier en de arts was majoor, hoe kon ze zich verzetten? “Na de oorlog klaag ik hem aan”, zei ze bitter. Hoe konden we vermoeden, dat die oorlog nog zo lang zou duren en hoe moegestreden we daarna zouden zijn? Ik meen zelfs, dat ze de oorlog niet overleefde.
Die zelfde arts ontzegde - ik vermoed na een in zijn ogen brutale opmerking - een andere gediplomeerde verpleegster de toegang tot de ziekenzaaltjes.
Nadat vader ook opgenomen werd in het noodhospitaal begon ik eindelijk de ernst van onze situatie in te zien.
Vader was doodziek, maar hij weigerde het gebruik van een steek, wilde naar een W.C., die hij niet bereiken kon, dus werd er ergens vandaan een stilletje voor hem opgescharreld en naast zijn bed geplaatst. Bijna tot aan zijn allerlaatste dag op deze wereld klom hij bij elke buikkramp zijn bed uit, om zich niet door een verpleegster te hoeven laten helpen. Soms was hij iets te laat en schaamde zich en stamelde verontschuldigingen voor zijn bevuilde pyjama. Ach vader, mijn lieve, heel kuise vader, hij leed naast zijn lichamelijke pijnen ook nog onder schaamtegevoelens. Toen ik hem voor de eerste keer waste, vroeg hij op het moment, dat ik aan de intiemste delen van zijn lichaam wilde beginnen, benauwd: “Kun je dat wel, Nellie?” “O, ja, vader, ik heb al zoveel Aussies gewassen”, zei ik, hopend dat hij mijn eigen schroom niet zou opmerken. Hij voelde zich het meest op zijn gemak, wanneer de Ambonse verpleegstertjes hem verzorgden. Ze deden het waarschijnlijk professioneler.
Deze jonge meisjes waren gewoon om ‘s avonds in hun slaaplokaal allerlei christelijke liedjes meerstemmig te zingen. Met zijn matte stem zei vader op zo’n avond eens tegen me: “Mooi zingen die meisjes.” Het liedje, dat ze zongen was ‘Veilig in Jezus’ armen.’ Tot dan toe had ik het altijd een sentimenteel versje gevonden, dat je eigenlijk met goed fatsoen niet zingen kon. Maar hun gezang scheen vader goed te doen en dus verwelkomde ik elke avond hun lieve stemmen.
Zoals Jezus’ discipelen zijn laatste woorden - de kruiswoorden - bewaarden in hun hart en optekenden, zo staan vaders laatste uitspraken gegrift in mijn hart.
In zijn ijlkoortsen riep hij vaak: “Mensen kom toch van die bergen af. De Japanners doen niets.” Hij riep die woorden naar de in de bergen gevluchte Ambonse bevolking. Smekend klonk dan zijn stem alsof hij nòg de verantwoording droeg voor het heil van zijn geliefde Ambonezen.

Of hij klaagde tegen mij: “Waarom komt er niet één regent naar me toe? De hulppredikers komen wel bij de dominee.” Zo ziek als hij was, had hij opgemerkt, dat ds. Van Leeuwen, die ook bij ons in het noodhospitaal woonde, af en toe bezocht werd door zijn dominees of hulppredikers. Maar hij besefte niet, dat deze mannen anoniem konden blijven, terwijl de regenten dadelijk door de Japanners zouden worden ingerekend.
Eens kwam ds. van Leeuwen aan vaders bed staan, waarschijnlijk om hem bemoedigende woorden toe te voegen, maar hij wist ze kennelijk niet te vinden, dus begon vader het gesprek en bedroefd over het wegblijven van de regenten, zei hij: “Vest op prinsen geen betrouwen, dominee.” De dominee knikte, niet begrijpend wat hij bedoelde. Vader voegde er aan toe (en ik had het gevoel, dat hij het zei om de dominee ter wille te zijn, maar daar kan ik helemaal ongelijk in hebben gehad): “Maar het geloof in Christus beschaamt nooit.”
Deze tekst heeft na de oorlog één van zijn geliefde regenten (zonder waarschijnlijk te beseffen, dat hij één van de bedoelde ‘prinsen’ was) op zijn grafsteen laten beitelen.
In elk geval heeft deze enige godsdienstige uitspraak, die vader op zijn sterfbed deed, moeder later erg getroost. “Hij had dus toch in Christus geloofd.”
Steeds wanneer ik vaders bed naderde, tilde hij zijn hoofd op en vroeg: “Nellie, is Ans daar?” om op mijn ontkennend antwoord zielsbedroefd te zeggen: “Nu zie ik Ans niet weer en ik heb haar nog zoveel over de kinderen te zeggen.” Wanneer ik ook maar één keer geloof had geschonken aan zijn woorden, zou ik dadelijk naar de Japanse dokter zijn gegaan om van hem te eisen, dat ik moeder zou mogen halen uit het boskamp, maar ik hield het voor absoluut onmogelijk, dat vader zou kunnen sterven. Toen hij één van zijn laatste dagen iets aanspreekbaarder leek, liet ik zelfs één van de Australiërs, die me herhaaldelijk gevraagd had of vader, die Ambon zo goed kende, niet een vluchtroute zou kunnen opstellen, bij zijn bed komen. Doodvermoeid, de woorden kwamen er hortend uit, vertelde vader hem de veiligste wegen om uit handen van de Jappen te blijven, de bergen in te vluchten en daar een schuilplaats te vinden. Uitgeput riep hij met zwakke stem de Australiër na: “But don’t do it, don’t do it. Don’t try to escape.”
Verschrikt zei de Australiër even later tegen me: “I didn’t know your father was that ill. I wouldn’t have troubled him had I known.” Hij had wèl gezien hoe ziek vader was, ik niet.
In het bed naast dat van vader lag een zekere dominee Poot, ook een dysenterie patiënt uit het boskamp. Op een morgen mopperde hij ergens over. Ik hoorde hoe vader met zijn matte stem probeerde een grapje te maken tegen de hoofdzuster, zr. Bleau: “Die is aan de beterende hand, zuster, hij moppert alweer.”
Eens probeerde een vrijwilligster vader wat te laten eten. Ze hield hem een bordje rijstepap voor, rijstepap waar hij zijn hele leven al van gegruwd had. “U moet toch wat eten, resident”, drong ze aan. Hierop antwoordde vader heel nadrukkelijk: “Mevrouw Goud een Jansen heeft nog nóóit wat gemoeten.” Normaal zou hij zoiets nooit gezegd hebben, maar ik moest er wel om lachen. Later vertelde iedereen, die hem de laatste paar dagen verpleegd had, dat hij wanneer hij bij bewustzijn was, voortdurend de deur in de gaten had gehouden en bij het opengaan ervan steeds vroeg: “Is mijn vrouw daar?”

Vader stierf op 18 februari 1942. Alleen in het cijfertje vier had de droom, die hij een paar maanden tevoren had gedroomd, zich vergist.
De nacht van 17 op 18 februari was hij niet meer bij kennis geweest en had alleen maar diep snurkend adem gehaald, zodat ik me verwonderde, dat hij zó zwak nog zo krachtig kon snurken. Tegen de morgen kwam zr. Bleau het lokaal binnen. Ze schudde mismoedig het hoofd en tot mijn verbijstering hield plotseling vaders diepe ademhalen op en tot mijn nog grotere verbijstering sloot even later de zuster vaders starende ogen.
Ik huilde niet, ik nam geen afscheid, ik wilde alleen naar moeder, ik rende het hospitaal uit.

Op de straat, die het noodhospitaal scheidde van het militair hospitaal ontmoette ik één van de doktoren, doktoren, die zich slechts tweemaal per dag op hun dagelijkse ronden vertoonden bij de zieken en verder hun dagen doorbrachten in de kleine onderofficierswoningen, grenzend aan het ziekenhuis. De dokter, die ik tegenkwam, zag kennelijk aan mijn gezicht dat het ergste gebeurd moest zijn, het ergste, dat ze blijkbaar allemaal al hadden verwacht, behalve ik. Niemand had mij voorbereid, maar ik was wel de enige, die in zijn stervensnacht aan vaders bed had gezeten. Hoe anders zou dit in normale tijden zijn toegegaan. De dokter vroeg niets, sprak geen woord van compassie, zei alleen maar: "Wie moet het nu je moeder laten weten, we hebben net perinta keras gehad van de Japanners, dat er niemand meer naar het boskamp mag." Ik beet hem toe: "Daar heb ik ù niet voor nodig", en rende door naar het huis van de Japanse arts, die het geconfisqueerde huis van de Nederlandse chef-arts bewoonde.
De Japanse dokter zat aan een bureau in de binnengalerij en zonder plichtplegingen liep ik op hem af, bleef voor het bureau staan en zei gebiedend, zonder te buigen: "You killed my father! I want a passport to be able to tell my mother."
Zonder een woord van verzet of terechtwijzing schreef hij op een papiertje een paar Japanse hiëroglyfen en overhandigde het me. Slechts een paar weken daarna, nadat ik meegemaakt had, hoe Japanners de Blanda's gewoonlijk behandelden, heb ik beseft, hoe uitzonderlijk zijn gedrag was. De man zal wel een marinearts zijn geweest, de Japanse marine had vaker contact gehad met buitenlanders dan de Japanse landmacht, waarmee we later te doen kregen.

Van de tocht door Ambons lege straten op weg naar het Boskamp herinner ik me weinig. Toen ik voor de tuin van ons huis stond, durfde ik die niet binnengaan; ik liep door het park over het weggetje om de tuin heen, het pad waarover op moeders wens de zwembadbezoekers zo kort geleden hadden moeten lopen, naar het boskamp. Op dat pad begon ik plotseling heel dwingend te bidden: "Laat me de goede woorden zeggen om het moeder te laten weten." Tot vlakbij het kamp herhaalde ik als een 'Weesgegroetje' dit gebed.
Jarenlang wist ik niet meer wat ik gezegd had, toen ik moeder ontmoette. Pas na de oorlog vertelde moeder me: "Je zei precies de goede woorden toen. Daar heb je me zo mee getroost. Je zei: "Vader is bij God, moeder." Hoe kan ik dat gezegd hebben? Ik die God maar een fictie vond, waar angstigen zich aan vast klampten. Misschien werd op de één of andere manier mijn dwingende gebed toch verhoord.
Moeder was door het slechte eten en de ontberingen in die achttien dagen zo slank geworden als een jong meisje en haar haar was witter. Ze huilde niet, ze was verbijsterd net als ik. De veranderingen in ons leven waren nog niet te bevatten.
Pietje, om wie wij ons op dat moment niet bekommerden, was die nacht ziek geworden. Hij merkte, dat hij zijn pyjamabroek had bevuild en was diepbeschaamd de loods uitgeslopen en had de broek in de voorbij stromende kali uitgewassen. Zodra hij weer op zijn baleh-baleh lag, had hij echter opnieuw met stekende buikpijn zijn potje moeten vullen en het daarna weer in de kali moeten ledigen en schoonwassen. Het kaliwater was het enige water, dat de kampbewoners ter beschikking stond. Moeder was tenslotte wakker geworden en begreep, dat ook Pietje de gevaarlijke dysenterie had opgelopen.
Terwijl moeder en ik diepgeschokt buiten de loods aan het praten waren, merkte Piet aan de commotie om hem heen, dat er iets bijzonders moest zijn gebeurd. Een vrouw zette zich naast hem op zijn baleh-baleh en begon zijn gloeiende benen te strelen: "'t Komt wel goed, hoor", herhaalde ze voortdurend, zonder uit te leggen, wat er goed moest komen, maar Pietje had haar toch begrepen. Nu had hij kortgeleden een boek gelezen, waarin een jongen voorkwam, wiens moeder weduwe was. Pietje kon alleen maar bevreemd denken: "Nu is mijn moeder weduwe."

Nadat heel veel mensen hadden geprobeerd te tonen hoe ze met ons meeleefden, kwam er, tegen de tijd dat ik weer naar het noodhospitaal terug moest, een groepje mannen om me heen staan. Eén van de assistent-residenten had een brief geschreven aan de in ons huis wonende commandant, waarin hij, nadat hij uitgelegd had hoe onhoudbaar de toestand in het boskamp was geworden, hem smeekte om de bewoners ervan ergens anders onder te brengen. “Op de terugweg naar het hospitaal, kom je langs je oude huis. Kun jij die brief niet afgeven aan de commandant?”
Ik kon alles, ook zomaar de tuin inlopen, die nu door de hoogste in rang van onze vijanden in beslag was genomen. Ik trof de commandant aan, zittend op òns rotan zitje voor de naaikamer. Zonder buigen (dat had ik nog helemaal niet onder de knie) overhandigde ik hem de brief. Hij nodigde me uit om plaats te nemen op één van onze rotan stoelen. Blijkbaar was hij al op de hoogte van vaders dood (misschien gebeld door de Japanse arts.) Hij betuigde me tenminste zijn leedwezen en stelde toen iets voor, waarvan ik later pas heb begrepen, hoe ongelooflijk dit aanbod was. Hij nodigde me uit het huis door te lopen en alles wat ik eruit mee wilde nemen te verzamelen. Ik mocht uit de goedang een hutkoffer halen om de barang in te pakken en daarna acht mannen uit het boskamp gaan vragen de hutkoffer naar moeder te brengen. Daarna liet hij me alleen, ik weet niet waar hij zich zolang heeft opgehouden.

De hutkoffer

Als in een droom liep ik even later door de bekende, maar in zo korte tijd vreemd geworden kamers en galerijen. Ik kwam niemand tegen, niet één Japanner, niet één bediende. Hadden ze allemaal opdracht gekregen mij niet voor de voeten te lopen?
In de door moeder met salamoenihouten Queen Anne meubelen gemeubileerde binnengalerij stonden andermans meubelen, op de grond lagen onbekende perzen. Later hoorden we van Ambonezen, dat er vrachtauto’s volgeladen met meubelen op een boot geladen waren, waarschijnlijk richting Japan en daaronder zullen onze meubels zich wel hebben bevonden.
In de pingpongkamer, waar ook mijn bureautje stond met twee grote ingelijste foto’s van Hugo er op, en in mijn slaapkamer was weinig veranderd. Natuurlijk nam ik allereerst Hugo’s foto’s en het met rood lint samengebonden bundeltje brieven van hem mee. Daarna wat jurken, waaronder de tafzijden jurk, die bestemd was geweest voor kerstmis op Mindanao.
Op de galerij voor de bediendenkamers stonden, klaar voor verzending naar Engeland, de kisten, volgepakt met door de Europese vrouwen genaaide en gebreide kleren.
“Die zullen ze nu wel naar Japan sturen”, dacht ik. “Daar kan het ook koud zijn.”
In vader en moeders slaapkamer verzamelde ik zoveel mogelijk kleren van moeder, zelfs haar naar kamfer ruikende bontjas, die ze tijdens het laatste verlof in Holland had gekocht, legde ik bij de klaarliggende hoopjes kledingstukken. “Ik kan nu best alvast een warme jas kopen, we gaan toch gauw voorgoed weer terug”, had ze gezegd. Ook Pietjes kleerkast leegde ik zoveel mogelijk. Ik bleef even aarzelen, voordat ik vaders kast durfde open maken, maar deed het tenslotte toch. Daar lagen op keurige stapeltjes zijn witte pakken, zijn ondergoed. “Ik neem zijn bintangs mee voor moeder”, dacht ik, toen ik de doosjes zag staan. Maar de médailles waren uit de doosjes gehaald en waarschijnlijk nu als souvenirs in de koffers van de Jappen verdwenen; leuk om straks thuis in Japan te laten zien.
In de linnenkast stond een doos bonbons. Ik stak er één van in mijn mond en dat was het enige voedsel dat ik at, die dag en de volgende twee dagen.
Ook de grote étuis met zilver bestek legde ik bij mijn verzameling. Tenslotte sleepte ik de grootste hutkoffer uit één van de goedangs naar de slaapkamer en stampte er zoveel mogelijk barang in en haalde een paar mannen uit het boskamp om het ding naar moeder te brengen.

Terug in ons huis (waarom ik terugging weet ik niet meer) zag ik ‘s middags naast één van de plantenbakken, die onze lange voorgalerij in segmenten verdeelde, de Nederlandse chef-arts staan, die, denk ik, eindelijk de moed had gevat om aan de commandant te melden, dat vader overleden was. Hij had me kennelijk in het ziekenhuis nog niet gemist, want hij keek me stomverbaasd aan en riep uit: “Juffrouw Jansen, wat doet ù hier?” Ik antwoordde niet, verbeeldde hij zich soms, dat ik onder zijn gezag stond? Hij begroette buigend de commandant. Ik vertrok weer naar het noodhospitaal, mijn bundeltje jurken en ondergoed onder de arm.

Die nacht sliep ik nauwelijks. Woelend op mijn veldbed nam ik een paar besluiten. In de eerste plaats wilde ik afscheid van vader nemen, wat ik eigenlijk nog nauwelijks had gedaan. Ook besloot ik na de begrafenis voorgoed in het boskamp te blijven bij moeder en Pietje.
De volgende dag stond ik vroeg op en stak de straat over naar het Militair Hospitaal. Ik dwaalde door gangen en langs ziekenzalen op zoek naar een Nederlandse arts, die me zou kunnen vertellen in welke kamer vader lag. Daar ik niemand trof in het ziekenhuis, besloot ik naar de door de artsen bewoonde huisjes te gaan. Ik opende de deur van één ervan en bleef perplex in de ingang staan. De kamer zag er uit, alsof er de vorige avond een feestje was gehouden. Op de grond stond een grote fles jenever, aan de wanden hingen trossen bananen. Op de tafel lagen repen chocola. Al die dagen sinds de bezetting hadden de patiënten en verpleegsters nauwelijks te eten gehad. Bij het zien van de jeneverfles herinnerde ik me verontwaardigd, hoe één van de heel ernstig gewonde Australiërs, die verging van de pijn, mij had gesmeekt: “Can’t you get me a drink sister?” Op mijn vraag aan een arts of hij misschien aan een borrel kon komen voor de man, had hij geantwoord: “Hoe zou ik dáár nu aan kunnen komen?”
Ik liep het huisje weer uit en stuitte eindelijk op een dokter. Ik heb altijd spijt gehad, dat ik zijn raad opvolgde. “Ik zou niet gaan kijken als ik u was, u weet hoe vlug lijken ontbinden in de tropen.” Maar zelfs in ontbonden staat had ik vader willen zien, had ik afscheid willen nemen, zodat ik, denk ik, beter had kunnen aanvaarden, dat dit alles werkelijkheid was en niet een wrede droom.
Vader zou die dag begraven worden en ik geloof, dat hij de laatste Nederlander is geweest, die nog een soort officiële begrafenis heeft gehad. Ik deed mijn zwarte tafzijden jurk aan, die nu om mijn vermagerde lichaam slobberde en ging op mijn pasje alleen naar het boskamp. Weer snelde moeder me tegemoet. Pietje lag doodziek op zijn baleh-baleh.

Vaders begrafenis

Hoe vader vanuit het hospitaal naar het boskamp vervoerd werd, las ik pas aan het eind van mijn leven in een dagboek, dat één van de verpleegsters in die dagen bijhield en dat ongeschonden alle bombardementen overleefde.
Hier volgt haar beschrijving:

Donderdag, 19 Februari 1942.
Gisteren is de resident van de Molukken, Hr. Jansen in ons noodhospitaal overleden. Voor de begrafenis werd door de Jappen drie uur tijd gegeven. De kuil graven moesten de Europeanen zelf doen. Wij mochten de dode uitgeleiden, d.w.z. tot aan de achteruitgang van het Militair hospitaal. Tien onzer verpleegsters plaatsten de kist met de dode op een vrachtauto, dus geen officiële lijkwagen of zoiets en zoals gewoonlijk onder toezicht van Japanse soldaten met bajonet op ‘t geweer. De stoet ging eerst naar het evacuatiekamp, waar mevrouw Jansen vertoefde. Zij en mevrouw Kapitz mochten mee ter begrafenis. De Japanse

autoriteiten stonden ook toe, dat overste Kapitz, krijgsgevangene, daarbij tegenwoordig mocht zijn tussen twee Japanse soldaten met bajonet op 't geweer. Mevrouw Kapitz kreeg daardoor het voorrecht haar man even te kunnen spreken.

Tot zover haar dagboek.

Nadat de vrachtauto met vaders lijkkist in het boskamp was aangekomen, hield een dominee in het bos een korte toespraak voor de kampbewoners - niet voor moeder en mij, want niet één van zijn woorden drong tot ons door - en daarna beklommen moeder en ik de vrachtauto, ons nauwelijks realiserend, dat vader daar echt in die ruwhouten kist lag. Terwijl moeder en ik roerloos naast elkaar stonden, wisselden overste Kapitz en zijn vrouw vlug wederzijds nieuws uit.

Pietje in het hospitaal

Mijn tweede besluit om vanaf die dag in het boskamp te blijven, kon ik niet uitvoeren. Piets toestand was zo verslechterd, dat ook hij naar het noodhospitaal moest vervoerd worden. Dus liep ik die middag alweer door Ambons straten naast de door een paar mannen gedragen brancard van mijn broertje. Ondanks zijn hoge koorts lag het joch toch nieuwsgierig om zich heen te kijken en nam veel meer in zich op dan ik had gedaan op mijn tochten van het ziekenhuis naar het boskamp en terug. In mijn herinnering heb ik bijvoorbeeld nooit één Japanner gezien, terwijl het stadje ervan gewemeld moet hebben. Voor mijn gevoel had ik steeds door lege straten gelopen. Ik kon alleen maar aan het feit denken, dat vader er niet meer was en de buitenwereld bestond niet meer.
Toen moeder die middag, dodelijk verontrust over Piets toestand, afscheid van me nam, vroeg ze zachtjes, alsof ze zich voor de vraag schaamde: "Hoe ging je droom verder, Nellie?" Ik begreep dadelijk welke droom ze bedoelde en fluisterde: "Een dansfeest tussen bedden." Dus niet Pietjes dood en dat had moeder willen weten.

Piet kwam in het bed te liggen naast het bed, waarin vader was overleden. Dat laatste bed was alweer bezet door een andere dysenteriepatiënte. Piet vroeg dadelijk: "In welk bed is vader gestorven?" Ik loog: "O, hij lag in een andere kamer." Hij heeft dat nooit geloofd, vertelde hij me later.
Ik week niet meer van zijn bed. Arm joch, hij gilde het soms uit van de buikkrampen en misschien ook van angst, want had hij niet dezelfde ziekte als zijn gestorven vader, en bij elke gil kromp ik ineen. Eén van de artsen raadde me aan om hem af en toe alleen te laten en hij maakte een opmerking alsof hij Pietjes jammeren overdreven vond en dat laatste had hij nu net niet moeten doen. Ik keek hem aan met dodende blikken en weigerde Piets bed te verlaten. Tenslotte werd mijn veldbed op de ziekenkamer gezet, zodat ik 's nachts af en toe een beetje kon slapen, wat niet goed lukte, want ik vloog bij de minste kik, die ik van hem hoorde, overeind. Ik wilde goedmaken, wat ik vond dat ik aan vader had misdaan: niet voorbereid zijn op een dodelijke afloop.

Ik nam me ook voor moeder zoveel mogelijk op de hoogte te houden van Piets toestand, dus trok ik de volgende dag op mijn pasje weer naar het boskamp. Voor ik wegging had ik aan de gediplomeerde verpleegster, die de ziekenzalen niet meer mocht betreden, gevraagd of zij bij Pietjes bed wilde gaan zitten. Ik had die dagen volkomen lak aan alle bestaande regels en vooral aan die van de doktoren. Mijn plaatsvervangster dacht waarschijnlijk dat ik onder en boven de wet stond en nam graag wraak op de chef-arts.

Alweer snelde moeder, toen ze hoorde dat ik het bospad afkwam, me angstig tegemoet. “Nee, Pietje leefde nog.”
Op mijn terugtocht naar het ziekenhuis - ik liep nu steeds de kortere weg door onze tuin - riep de Japanse commandant me naar binnen. Vriendelijk raadde hij me aan niet meer door Ambons straten te lopen, daar hij niet voor ‘de correctheid van de Japanse soldaten’ meer in kon staan. Hij was werkelijk een gentleman, deze Japanner, al besefte ik dat pas veel later. Dit in tegenstelling tot de chef-arts, die waarschijnlijk niet eens wist wat ‘gentle-zijn’ inhield. Bij mijn aankomst in het ziekenhuis stond hij op een emper me kennelijk op te wachten. Ik wilde me zo vlug mogelijk naar Pietjes kamer begeven, maar de man hield me staande en begon me uit te foeteren. Hoe had ik het in mijn hoofd gehaald, tegen zijn verbod in, de verpleegster bij mijn broertjes bed toe te laten, alsof ik hier de bevelen uitdeelde. Dat was teveel voor mijn opgekropte woede tegen alles wat arts was. Ik barstte los in verwijten. Weet niet meer wat ik precies gezegd heb, wel dat ik hem verweet, dat hij de medicijnen had teruggestuurd, die mevrouw van Eindhoven had gekregen van de Japanse apotheker, waaronder het serum voor dysenterie. Jammer genoeg werden de spanningen van de laatste drie dagen me teveel; ik voelde me slap worden (had ook nauwelijks iets gegeten) en ik brak in tranen uit, zodat ik niet verder kon tieren en naar Pietjes bed vluchtte. De verpleegster zat er nier meer naast en ik denk, dat ze me de schrobbering, die ze van de chef-arts had ontvangen nooit heeft vergeven. Haar man had een lage rang in het leger en de arts liet zelfs de vrouwen van zijn minderen zoiets goed voelen.

Ik denk dat niemand goed zijn houding tegenover me wist te bepalen in die dagen. Ik werd tenminste volkomen aan mijn lot overgelaten. Dat gold echter niet voor de ‘Aussies’ Schuchter kwamen ze af en toe naar Pietjes bed en betuigden hun spijt “I’m so sorry” over vaders overlijden.
Op de laatste middag van hun verblijf in het noodhospitaal - 22 februari - kwam één van hen me vragen, of ik die avond naar hun afscheidsfeestje wilde komen. Ik weigerde, maar hij drong aan: “Je móét komen, want we hebben eten gesmokkeld.” En één van de smokkelaarsters vertelde me, dat ze vroeger bediende bij jullie was geweest en ze vertelde, dat ze “NonnieNellie manis seperti goela” had gevonden. (Lief als suiker).

Alle Australiërs liepen met een Maleis woordenboekje op zak. Ik dacht ontroerd: “Dat moet onze kokkie zijn, onze lieve dappere kokkie, die nu weer eten aan de Aussies brengt.”
“Ik kom je vanavond halen, hoor”, zei de Australiër en hij hield woord. Het was de eerste keer, dat ik Pietje, zonder plaatsvervangster, even alleen liet.
Die avond beklom ik het apart staande, op palen gebouwde gebouwtje, waar de aan de beterende hand zijnde Australiërs sliepen, verzorgd door hun altijd aanwezige arts. Aan het eind van het zaaltje stond tussen rijen bedden een koffergrammafoon danswijsjes te spelen en op de gangetjes tussen de bedden dansten enkele paren Aussies en verpleegsters. Ik beleefde nu in werkelijkheid de droom, die ik zoveel maanden eerder had gedroomd. Eigenlijk had ik zin om me dadelijk weer om te keren en terug te gaan naar Pietjes bed, maar uit beleefdheid at ik iets van de gesmokkelde lekkernijen. Ze smaakten, zoals alle eten toen, nog steeds naar as.

De dag na hun afscheidsfeest vertrokken de Australische patiënten, hun arts en ook de Nederlandse militaire artsen en hun militaire patiënten. Op vrachtauto’s werden ze naar het krijgsgevangenkamp Tan Toei vervoerd. Twee burgerartsen bleven achter voor de burgerpatiënten. We mochten geen contact meer hebben met de Ambonse verpleegsters en werden voor korte tijd ondergebracht in de onderofficiershuisjes, grenzend aan het militair hospitaal.

Vertrek uit het Boskamp

Een paar dagen later zagen we vrachtauto's volgestouwd met de vrouwen en kinderen uit het Boskamp voorbijrijden op weg naar hun nieuwe interneringskamp en op 3 maart 1942 stonden ook voor ons verpleegsters, doktoren en patiënten, vrachtauto's klaar, die ons naar dat kamp brachten.
Opnieuw kwamen we in een gewezen school terecht: S.T.O.V.I.L. = School tot opleiding van Inlands leraren. Voordat we het gebouw, dat rondom met prikkeldraad bespannen was, mochten binnengaan, werd onze barang door Japanse soldaten onderzocht en werden onze laatste enigszins waardevolle bezittingen in beslag genomen, lees gestolen. Zo moest ik het, mij door een Australiër in bewaring gegeven fototoestel afgeven en werd het mooie horloge, dat vader op zijn laatste verjaardag gekregen had en door moeder na zijn dood aan Pietje was geschonken, de zieke jongen afgenomen.
Pietje werd naar een tot ziekenzaal ingericht lokaal gebracht, samen met de andere aan dysenterie, malaria of tyfus lijdende patiënten. Ik kon me niet meer alleen aan hem wijden, moest ook voor het steeds groter wordende aantal dysenteriepatiënten zorgen en dat was een heel vermoeiend karwei. Het ziekenzaaltje lag nogal ver verwijderd van de paar W.C.'s, die het schoolgebouw rijk was. Voor elk te legen potje moesten we 50 meter lopen over de empers, de smalle open galerijen die de lokalen omgaven en waarop de mannen, vrouwen en kinderen samenhokten. De enige bedden in het kamp stonden in dat ziekenzaaltje. De gezonden sliepen op de grond van de betegelde schoollokalen. In elk lokaal van zeven bij acht meter sliepen 35 mannen, vrouwen en kinderen, zodat er om elke tegel vaak felle ruzies ontstonden, soms zelfs om een halve tegel. Ik sliep naast een pastoor en waarschijnlijk was dit de eerste keer na jaren, dat hij zo dicht naast een vrouw de nacht mocht doorbrengen. Overdag hokten de mensen op de empers.

Pietjes ontlasting werd langzamerhand vaster en ik besloot één van de blikjes, die ik van een Japanner had gekregen voor hem te vragen om hem wat beter voedsel te kunnen geven dan de rijstepap, die hij tot nog toe gegeten had. Ik kreeg tot mijn verontwaardiging te horen, dat de blikjes allang op waren. Ik had er zelf nooit iets van genuttigd en had de patiënten er ook niet van zien eten. Ik besloot er niets van te zeggen, maar voelde me hoe langer hoe meer buiten het groepje verpleegsters staan. Bovendien werd ik vaak duizelig van moeheid en ondervoeding en ik betrapte me tijdens het verzorgen van één van onze aardigste kennissen, de heer von Meyenfeldt, een assistent-resident, een keer op de wens: "Ging je maar dood, ik kan je potje bijna niet meer legen." Ik schrok erg van mijn gedachte.
Ook voelde ik me af en toe woedend worden op een vrouw, die, wanneer ze moest overgeven, niet eens haar hoofd optilde, zodat alle braaksel in haar haren terechtkwam en ik het er met mijn vingers moest uitplukken, terwijl water zo schaars was en ver weg. Ik had de neiging boos tegen haar uit te vallen: "Mijn vader heeft tot het allerlaatst rekening met zijn verzorgsters gehouden."
Toen ds. Poot, de patiënt die in het bed naast vader had gelegen en wiens ontlasting allang weer vast was, maar die zich zorgen maakte om zijn te hoge pols, mij om papier vroeg, waarop hij een lange 'afscheidsbrief' aan zijn vrouw op Java wilde schrijven, kwam er een enorm gevoel van minachting voor hem bij me op. Ik haalde een schrift uit één van de kasten (schrijfmateriaal was er genoeg in deze gewezen school) en zei, toen ik het hem gaf, zo sarcastisch mogelijk: "Zo, nu kunt u een heel schrift vol afscheidswoorden schrijven." Hij overleefde de oorlog en ik hoorde hem eens een radiopreek houden in Holland. Het was een aardige preek en hij was ongetwijfeld een nobel mens, maar ik kon die weken na vaders dood geen enkel medelijden opbrengen voor zieken, die zich minder heldhaftig gedroegen dan vader had gedaan. De vrouw, die haar braaksel altijd liet lopen, genas, maar meneer von

Meyenfeldt stierf en ik voelde me zo schuldig, dat ik hem een moment had doodgewenst, die lieve, stille, geduldige man, die zich net zo dapper had gedragen als vader.
Na Pietjes volledig herstel besloot ik mijn ontslag als ziekenverzorgster te nemen, daar ik voelde, dat er een hele slechte in me stak. Met behulp van een schoolbord ging ik stenolessen aan een groepje mannen geven.

De toestand in het kamp - die kleine school - was vanaf de eerste dag erbarmelijk slecht. Wanneer het brandhout op was (en daar ons voedsel hoofdzakelijk uit rijst bestond waren we op koken aangewezen) kregen we soms een paar dagen achter elkaar niets te eten. Op andere dagen kwam er zelfs geen rijst binnen. De Japanners hadden het in deze oorlogsbasis veel te druk met oorlogvoeren om zich om ons te bekommeren.

Uit het dagboek van de verpleegster:
'Donderdag 10 maart 1942. De laatste dagen droge rijst, geen groenten. Na herhaaldelijk gesmeek om betere voeding kwam er 's middags het één en ander, o.a. 10 kg. suiker en wat blikjes melk voor de baby's en de zieken en voor het hele kamp blikjes met witte bonen. Wat hebben we vandaag gesmuld, witte bonen uit blik bij onze rijst. Sommige Jappen, die ons bewaken hebben meelij met ons en sluiten af en toe de ogen om ons gelegenheid te geven wat eetbaars binnen te smokkelen. Alles erg duur.'
Tot zover de verpleegster.
Ja, soms deed een bewaker of hij niet zag, dat iemand wat voedsel onder het prikkeldraad kreeg aangereikt van één van hun vrienden buiten het kamp en zo kreeg moeder een pakje van een Ambonse jongen, dat hij uit naam van zijn familie aan haar gaf. Tussen het voedsel zat een briefje verstopt, een briefje waar we toen erg blij mee waren, omdat er in verteld werd hoe zij en vele anderen met ons meeleefden en waarin ze beloofden voor vaders graf te zorgen. Maar boven dat briefje, dat getikt was, stond in schrijfletters de fatale zin: 'Nederland zal herrijzen.' Die woorden hebben ons - en ik ben bang de familie - veel ellende bezorgd. Ik was namelijk zo stom het briefje in mijn dagboek, dat ik nog steeds bijhield, te bewaren.

Uit het dagboek van de verpleegster:
'Woensdag 8 april 1942. We moeten smokkelen, anders gaan we dood bij deze kampvoeding. En in dat smokkelen zit systeem: posten staan op de uitkijk en seinen elkaar bij elk onraad - vrouwen houden de Japanse wacht aan de praat. De grootste hoeveelheid komt 's avonds en 's nachts binnen aan 't stukje strand onder het prikkeldraad door.
12 april. Er is nu ook een smokkelcorrespondentie tussen de twee kampen 'Stovil'en 'Tan-Toei' aan de gang. Briefjes komen over en weer, kunstig tussen de groenten verstopt door z.g. koelies. Mevrouw Valderpoort is onze kampleidster. Ze regelt alles met de Jappen over voeding, ligging enz.
20 april. Er komen telkens meer mensen van alle omliggende eilandjes in ons kamp. Vandaag kwamen er 15 van Ceram en Banda.
24 april. 41 Europeanen uit Ternate kwamen het kamp in met een bundeltje kleren als enig bezit. En bij al deze drukte van nieuwelingen door de smalle poort in het prikkeldraad wordt de lijkkist van de Heer v. D. naar buiten gedragen en op een vrachtauto gezet.'
Einde verslag.

Het eerste bombardement in het kamp

De schoollokalen werden steeds voller, om elke tegel ontstonden ruzies en tenslotte moesten de nieuwelingen op de empers slapen, de empers waarop iedereen de dagen doorbracht,

waarop kinderen probeerden te spelen, voor zover ze nog speelden; meestal zaten ze lusteloos bij hun ouders, te ondervoed en gespannen om nog drukte te maken.
Onze toestand werd hoe langer hoe benarder en onze stemming hoe langer hoe somberder tot op 13 mei 1942 zes vliegtuigen over de goenoeng Nonnah kwamen gevlogen en we opeens mitrailleurvuur hoorden en zagen hoe er bommen neervielen op het radiostation en op de Japanse oorlogsschepen in de baai, vlak tegenover ons kamp. We konden de gewonden op de schepen horen kermen en even moest ik denken: “Daar zijn mensen aan het pijn lijden”, maar ik verdrong dadelijk mijn meegevoel: “Het zijn onze vijanden, die ons gevangen houden en laten sterven.” Dus wuifde ik enthousiast naar de geallieerde vliegtuigen. Onmiddellijk klonk er naast me een bestraffende stem: “Juffrouw Jansen, u brengt het kamp in gevaar.” Ik herkende de man, die bij de stem hoorde: het was een man, die door vader altijd wat gewantrouwd werd, wat zijn politieke betrouwbaarheid betrof. Hij stond daar naast me met een pannetje boven zijn hoofd, uit angst voor eventuele bomscherven, zijn gezicht boos, alsof hij me een bekeuring gaf, hij was hoofd van de politie. Ik beantwoordde zijn waarschuwing met een minachtende blik en dat had ik niet moeten doen. Eigenlijk had de man mijn minachting niet verdiend. Er was reden genoeg voor angst. Op het ogenblik - ik leef nu in 2003, tijdens de oorlog met Irak - hoor je constant over ‘precisiebombardementen’, die toch niet helemaal precies genoeg zijn om geen burgers te treffen. In 1942 vertrouwde ik er op - en de meeste kampbewoners deden het - dat ‘onze bevrijders’ wisten, dat we ondergebracht waren in een school aan het strand, op een steenworp afstand van militaire doelen: de oorlogsschepen in de baai, het radiostation vlakbij. Ons schooltje was werkelijk één van de gevaarlijkste plaatsen waar de Jappen ons hadden kunnen onderbrengen op Ambon en waarschijnlijk was dat ook hun bedoeling, want wat moesten ze met al die burgers. Later werden we ondergebracht in een loods op een nog gevaarlijker plek.
Hoe vaker Ambon door de geallieerden gebombardeerd werd en hoe beter ze doel troffen, hoe hachelijker onze positie werd. Na een bombardement was hun woede altijd duidelijk te merken. Dan struinden Japanse officieren door het kamp, baanden zich ruw een weg door de troep samenhokkende mensen op de overvolle galerijen, trapten iedereen, die hen niet vlug genoeg ontliep of sloegen ze met hun knuppels. Dat laatste deden ze, wanneer iemand, die hen niet had zien aankomen, niet vlug genoeg een buiging maakte.

Na acht uur ‘s avonds werd de elektriciteit afgesloten en zaten we in het donker op de empers bij elkaar. Soms werden er liederen gezongen, tot ook dat verboden was. Ik merkte afgelopen zondag, dat ik zelfs nu nog, na bijna zestig jaar, het lied ‘Wat de toekomst brengen moge’ niet met droge ogen kan aanhoren. Toekomst, we klampten ons er aan vast, maar beseften heel goed, dat we die misschien niet zouden beleven.
Het eten werd hoe langer hoe slechter. Dagenlang bestond het uit één maaltijd droge rijst per dag en wanneer er geen hout geleverd was, en dat kwam steeds vaker voor, kregen we helemaal niets te eten. Geen wonder, dat het aantal beri-beri patiënten steeds groter werd en onze wonden maar langzaam genazen (dit volgens het dagboek van de verpleegster).
Ruw werd de betreffende vrouwen de dood van hun mannen in het krijgsgevangen kamp meegedeeld. Dit overkwam o.a. ook mevrouw van Sandick, mijn kennis uit de ziekenhuisperiode. Met haar had ik door haar tuindeur gekeken naar de scherven van haar mans porseleinverzameling. Die zoon van gouverneur van Sandick was een stil, bescheiden mens geweest, maar volgens de Jappen was hij doodgeschoten omdat hij geweigerd had hun bevelen op te volgen. Later hoorden we via door Ambonezen gesmokkelde briefjes wat er werkelijk gebeurd was in het mannenkamp. Op 12 juli 1942 hadden de Jappen een ‘knuppeldag’ gehouden: zestig dronken Jappen waren losgelaten op 33 Hollandse krijgsgevangenen, waaronder van Sandick. Hem werd een oog uitgeslagen en toen hij

bloedend met de handen voor de ogen een paar passen naar voren deed, was hij teruggesleurd en doodgeslagen.
Ik lette een paar dagen lang op zijn vrouw, nadat ze dit vreselijke nieuws had gehoord. Ze was alleen nog stiller geworden. Hield ze zich flink of was ze verdoofd door alles wat ook haar zelf overkwam en begon ze te twijfelen aan de werkelijkheid? Ze bleef zo kalm. Zou ze zich net als ik constant afvragen: “Is dit het normale leven, was het vroeger normaal, hoort dit bij leven?” In mijn hoofd bleef het zinnetje dreunen: “We are such stuff as dreams are made on, and our little life is rounded with a sleep.” Ik zei ook vaak in mezelf Hamlets soliloquy op, die ik tijdens mijn verblijf op kostschool uit mijn hoofd had moeten leren, niet vermoedend hoe vaak ook ik eens zijn vraag zou stellen: ‘To be or not to be. To die, to sleep no more and by that sleep of death to say we end the heartache and the thousand natural shocks that flesh is heir to. It is a consummation devoutly to be wished…’

Met gevaar voor hun leven bleven Ambonezen buiten het kamp hun waren (waarvan de prijzen steeds hoger werden) op het strandje aanbieden en zorgden de dapperste mannen in ons kamp, dat de broodnodige etenswaren binnengesmokkeld werden. Zonder deze bijdrage aan onze voedselrantsoenen zouden er nog veel meer mensen omgekomen zijn, dat eerste jaar van onze internering, dat verreweg het gruwelijkste zou blijken te zijn van onze gevangenschap.
Even plotseling als het smokkelen begonnen was, hield het echter ook weer op. In juli werden er links en rechts van het prikkeldraad aan het stukje strand extra wachten geplaatst. Dagenlang kregen we geen groenten. De 10 kg. groente voor 400 mensen stond buiten het kamp naast de Japanse wacht te verpieteren in de zon. Er was weer iets gebeurd en via de Ambonezen hoorden we, dat er vele Jappen bij waren omgekomen.

Niet lang na onze internering werd de Indische mensen aangezegd, dat zij het kamp mochten verlaten om in ‘vrijheid’ verder in de stad te gaan leven. Tweeënzestig Indo-Europeanen namen het aanbod aan, maar kort daarna werden ze vervangen door een veel groter aantal mensen afkomstig van de omliggende Molukse eilanden en Nieuw-Guinea. Vrachtauto’s vol berooide, verbijsterde mannen, vrouwen en kinderen werden voor de ingang van de school uitgeladen en moesten in de stampvolle lokalen ergens een ligplaats zien te vinden.
Moeder en ik raakten al gauw bevriend met twee jonge echtparen uit Nieuw-Guinea: Annie Bartstra en haar man en twee kinderen (hij was ook een B.B.-ambtenaar) en Jeannette Ploeger met haar man en drie kinderen. De twee vrouwen waren elkaars tegenpolen. Annie altijd bedaard en resoluut, Jeannette heel nerveus, altijd druk in de weer lijkend. Misschien omdat ik verder weinig te doen had, verdiepte ik me vrij intens in de manier waarop de beide vrouwen hun kinderen opvoedden.
Annie hield haar Marian en Rieksje heus wel in de gaten, maar deed of ze nauwelijks lette op wat ze uitvoerden. Zo mocht Rieksje (drie jaar) tot verontwaardiging van andere moeders, rondlopen met een mes, waar hij tot Annies trots, verbazingwekkend handig mee omging. Jeannette maakte zich het grootste deel van de dag zichtbaar zorgen om de toestand en handelingen van haar drie kinderen: Gerdi (6), Berthe (4) en Rudi (3).

De school werd berstens vol en de Jappen, die blijkbaar bang waren, dat één van hun burgergevangenen zou ontsnappen, gelastten de mannen, vrouwen en kinderen om de zoveel weken zich te verzamelen op het grasveldje (dat na veel gesmeek na enige tijd ten behoeve van de kinderen ontdaan was van prikkeldraad), opdat ze geteld zouden kunnen worden. Dat tellen was echter een ondoenlijke bezigheid voor Jappen, want ondanks het feit, dat we ons in rijen hadden opgesteld, raakten ze telkens de tel kwijt en begonnen dan opnieuw.

Dat maakte, dat we altijd uren lang in de brandende zon, dicht tegen elkaar aan, op onze verzwakte benen moesten blijven staan. Soms viel er iemand flauw.

Een week voor de fatale vijfde augustus 1942 droomde ik iedere avond voor ik definitief in slaap viel, dezelfde hele korte droom, waaruit ik doodsbang wakker schrok. Op het moment van wakker worden, hoorde ik iemand zeggen: “De tweede ‘quaker’ van rechts.” Ik had toen nog nooit van waarschuwende dromen gehoord, maar begreep later, dat dit zulke dromen moeten zijn geweest. Wie heeft me toen willen waarschuwen?

Het verhoor

We begonnen onze kampdagen meestal met onszelf af te vragen, wat de nieuwe dag ons weer aan onaangename verrassingen zou brengen.
Die vijfde augustus hoefden we niet lang op een antwoord te wachten. Om negen uur stroomde het kamp vol Japanners. Een paar officieren sommeerden ons de lokalen en empers te verlaten en ons te verzamelen op ‘t grasveldje. We stonden er weer samengepakt in de brandende zon van negen tot twaalf van het ene been op het andere te wiebelen, terwijl enkele soldaten ons weer eens tevergeefs trachtten te tellen. De andere Japanners verspreidden zich over de lokalen en doorzochten grondig onze koffers en bundels en namen alles wat ze aan papieren vonden met zich mee: diploma’s, dagboeken, geboortebewijzen, brieven etc.
Zo verloor ik mijn dagboeken en het bundeltje brieven van Hugo, de brieven, die ik zo vaak tot troost herlezen had. In mijn laatste dagboekschrift lag het briefje met de aanhef ‘Nederland zal herrijzen’.

Twee dagen na het doorzoeken van onze schamele bezittingen werd eerst moeder onder escorte van een Japanner naar een klein gebouwtje buiten het kamp gebracht om er verhoord te worden. Ik stond aan het prikkeldraad te wachten op haar terugkomst en werd toen ze in de deuropening verscheen, bevolen me op mijn beurt naar het gebouwtje te begeven. Tijdens het passeren van elkaar fluisterde moeder: “Je wordt geslagen. Ze sloegen de bril van mijn neus.” Ik verstijfde: moeder, mijn grijze moeder, geslagen door mannen! Even later overkwam mij hetzelfde en ik stond voor mijn gevoel de slagen als een idioot op te vangen: een broodmagere sukkel, langer dan mijn belager, absurd was het, het kòn niet waar zijn. Het feit, dat ze moeder hadden geslagen onthutste me meer dan dat mijn eigen lichaam bewerkt werd.
Elke keer, dat ik de Japanner, die me verhoorde, verzekerde, dat ik de naam van de Ambonse familie, die ons het briefje met de aanhef ‘Nederland zal herrijzen’ had gestuurd niet kende, sloeg de man me in mijn gezicht met de knokkels van zijn hand. (Japanners slaan niet met hun vlakke hand, maar krommen hun vingers tot knokkels.) Hij had, voordat vader hem bij het uitbreken van de oorlog had laten interneren, met Nederlanders getennist, sommige kampbewoners herkenden hem. Jarenlang had hij zich natuurlijk bij de goedgelovige blanken ingelikt, terwijl hij al die tijd een spion was geweest. Voor een Japanner was hij vrij lang en hij had een lichtgetint, knap gezicht.
Gelukkig kende ik werkelijk de naam van de Ambonse familie niet en tenslotte hield de man op met zijn verhoor.
Ik hoopte, dat dit het einde van de beproeving zou zijn, maar ‘s middags kregen de drie grootste smokkelaars van het kamp - drie mannen - en ik het bevel met een paar soldaten mee te gaan en op de voor de school staande vrachtauto te klimmen. Omdat het een regenachtige dag was, hing moeder me nog vlug Pietjes regencape om. Staande in de laadbak van de auto zag ik voor het eerst na maanden de buitenwereld weer. De aloon-aloon lag er verlaten bij. Terwijl we langs het grote grasveld reden, moest ik denken aan controleur Nieuwenhuizen,

wiens verhaal ons via een gesmokkeld krantje had bereikt. Een paar maanden geleden had hij op deze aloon-aloon gestaan, vastgebonden aan een boom, ingesmeerd met stroop, zodat de mieren zich aan hem tegoed zouden kunnen doen. De passerende Ambonezen werden gedwongen hem met stenen te bekogelen. Tenslotte onthoofdden de Jappen hem. Zijn vergrijp bestond uit het feit, dat hij, toen alle andere Molukse eilanden bezet waren, tot de conclusie kwam, dat hij nooit in zijn eentje zijn eiland zou kunnen verdedigen en dus besloot met vrouw en kind naar Australië te vluchten. De daar zetelende Nederlandse regeringsfunctionarissen beschuldigden hem van desertie en stuurden hem terug naar zijn inmiddels bezette eiland. De Jappen bestraften zijn terugkomst met een wrede moord.
De aloon-aloon zag er nu vredig en onschuldig uit. Pietjes cape wapperde elegant om mijn schouders en ik begon me Marie-Antoinette op weg naar het schavot te voelen. Bij het woonhuis, dat de Jappen blijkbaar als gevangenisje hadden ingericht, werden de drie mannen en ik uitgeladen en door het tuintje naar een binnenplaatsje geleid. Ik zag wat goedangs, in welker deuren vierkante luikjes uitgezaagd waren. Nog steeds in de rol van Marie-Antoinette, zei ik, wijzend op de goedangs: “Kijk onze martelkamers.” Meteen trapte één van onze Japanse begeleiders me hard in de buik.
De mannen werden inderdaad in de goedangs ondergebracht, ik kreeg een soort spenkamertje (voorraadkamertje) als cel.
Voordat mijn begeleiders en ik het huis binnengingen, fluisterde één van de Jappen, een nogal donkere man, die getuige geweest was van de trap in de buik, me toe: “Trust God and speak the truth.” Hij bleef mijn troost tijdens mijn gevangenschap.
De meubels in mijn cel bestonden uit twee stoelen en een tafel. Wanneer ik niet in de aan het kamertje grenzende binnengalerij werd verhoord en geslagen, moest ik me aan de tafel zetten en kreeg een blanco stuk papier voorgelegd met het steeds herhaalde bevel daarop de namen van de vrouwen die briefjes naar Tan Toei hadden gesmokkeld en de naam van de Ambonse familie, die moeder het briefje had gestuurd, te vermelden.
Hoe vaak ik ook in mijn ongelukkige Maleis, vol spelfouten (ik heb het nooit leren schrijven), uitlegde dat ik de namen niet kende, elke dag lag er weer zo’n blanco A-viertje op de tafel en werd me bevolen eindelijk de namen te verraden. Ik was zo blij, dat ik dat niet kon, want tot welk verraad ben je in je angst niet in staat? De maanden in het kamp had ik alleen omgang gehad met burger-geïnterneerden en ik kende de vrouwen van de krijgsgevangenen nauwelijks en wist in elk geval niet wat ze overdag uitvoerden. Uit mijn ‘dagboeken’ kwamen de Jappen ook niets te weten, want ik had er nooit in vermeld welke daden de verschillende kampbewoners verrichtten, maar me beperkt tot het aantekening houden van de bombardementen, die we meemaakten en hoe bang en bedrukt iedereen zich voelde en hoe verwonderd ik was geweest te ontdekken, dat Japanners vrouwen sloegen.

Tijdens mijn verhoren in de binnengalerij van het huis, lagen op het bureau, waarachter mijn ondervrager zat, mijn dagboeken en het bundeltje brieven van Hugo. Waarschijnlijk had de goed Nederlands sprekende Japanner ze vertaald. Hij was altijd bij de verhoren aanwezig. Eens verhoorde hij zelf me. We zaten samen aan een lange tafel. Bladerend in mijn dagboekschriften en er hier en daar in lezend, zei hij plotseling streng: “Japanners slaan geen vrouwen.” Op hetzelfde moment klonk vanaf het platje het schrille gegil van een vrouwenstem. Kennelijk werd er een Ambonse vrouw afgeranseld. Wat zou ze op haar geweten hebben? Ik bleef, om mijn ondervrager niet te provoceren, strak voor me kijken, me afvragend onder welke rubriek hij de slagen, die hij moeder en mij verkocht had, dan wel zou onderbrengen.
Zodra de brieven van Hugo ter sprake kwamen, begonnen alle in de binnengalerij aanwezige Jappen te grinniken en maakten ze obscene opmerkingen. Ik deed of ik ze niet begreep en de meeste begreep ik ook niet, zo goed was mijn Maleis niet en ook over dat feit werd ik

onderhouden. Schandelijk, dat Indië ‘s onderdrukkers de taal van de onderdrukten niet eens goed spraken.
Op een gegeven moment merkte iemand op: “Je bent wel èrg mager.” Gedachteloos antwoordde ik: “Kaloe saja tida dapat makanan.” (als ik ook geen eten krijg).
De laatste paar dagen had de kleine giftige Japanner, die me in het begin af en toe met woedende tegenzin een ronde rijstbal had toegeworpen, me niets meer te eten gebracht. Dat deed me weinig, want ik had het gevoel een loden pijp als slokdarm te hebben en kon nauwelijks slikken.
Toen ik na dat verhoor weer in mijn kamertje op de stoel zat naast de deur, werd die plotseling opengesmeten. Het Japannertje duwde me een homp rijst in handen en daarna sloeg hij me zo hard hij kon met een rietje in mijn gezicht. Deze slagen deden veel meer pijn dan de knokkelslagen van mijn ondervragers. Ik had me voorgenomen nooit één kreet te slaken, maar deze keer kostte me dat erg veel moeite. Ik kon niet verhinderen, dat er tranen over mijn wangen dropen en op dat moment kwam de donkere Japanner mijn kamertje binnen. Hij zei iets troostends en gaf me een stuk cake en vertelde me, dat hij getrouwd was met een Australische en dat hij een Christen was en dat zijn vrouw nu in Australië woonde.

Mijn ondervragers deden hun uiterste best me zoveel mogelijk angst in te boezemen, door me zo vernederend en woedend mogelijk te behandelen en me voortdurend er op te wijzen, dat ze in staat waren me te doden. Eens kwamen een paar officieren de verhoorkamer binnen. Ik bleef met gebogen hoofd op mijn stoel tegen de wand zitten (daar zat ik soms hele dagen). De officieren hadden gedaan of ze me niet zagen, dus groette ik ze ook niet. Na een kort gesprek met mijn bewakers (misschien waren dat wel militaire politieagenten, ik wist niets van Japanse legerrangen af) verdwenen ze weer. Onmiddellijk na hun vertrek werd ik weer keihard met knokkelhanden in mijn gezicht gemept. “Waarom had ik niet gebogen voor die officieren?”
De nachten waren moeilijk door te komen, zittend op mijn keukenstoel in dat kamertje. De mannen in de goedangs en ik werden bewaakt door waarschijnlijk dronken Jappen. Ze liepen tenminste altijd zwaar boerend langs mijn raam over de emper naar de goedangs en weer terug. De eerste nacht probeerde ik zo’n wacht aan het verstand te brengen, dat ik nodig van het toilet gebruik moest maken. Tenslotte dacht ik, dat hij me begrepen had en waagde me naar buiten. Aan zijn woedende gebaren en gezicht, merkte ik dat dat niet zo was en vluchtte ik weer naar binnen, terwijl de man zijn bajonet in mijn rug duwde. Ik had toen gelukkig nog een sterke blaas en bevuilde me niet. Een verschoning had ik niet bij me.
Tenslotte lukte het me aan de meer schrandere Japanners duidelijk te maken, dat ik wel eens af en toe naar de W.C. moest.
Die W.C. bevond zich in de badkamer. Ik had wel gezien dat boven de W.C. een scheurkalender hing, waarvan alle blaadjes op één na afgescheurd waren. Dat blaadje hing er aan een hoekje bij, het kon er elk ogenblik afwaaien. Ik weet niet meer op welke dag ik besloot toch te lezen, welke boodschap dat éne blaadje inhield, maar het bleek wel de dag te zijn, waarop ik die boodschap het meest nodig had. Onze nepgevangenis was blijkbaar vroeger bewoond geweest door een Christelijke familie, want er stond een Christelijk versje op het eenzame blaadje. En omdat ik me werkelijk heel angstig voelde, beschouwde ik de woorden als een vingerwijzing van een Hogere Macht, terwijl ze me in het gewone leven waarschijnlijk geërgerd zouden hebben, ik ze naast me zou hebben neergelegd: ‘Wat een dwingeland van een God.’ Het versje maande het volgende aan:

Door geen bekommeringen
Geen noden en geen pijn
Laat god zich iets ontwringen
Hij wil gebeden zijn.

Bijzondere ervaring

Nood leert werkelijk bidden. Ik gaf mijn trotse houding van het wel alleen af te kunnen eindelijk op en bad vertwijfeld: “Help me alstublieft, God.” Helemaal niets anders, maar diep gemeend.
Wat er toen gebeurde vergat ik mijn hele leven (dat nu bijna voorbij is) niet en hoewel ik er nooit toe kwam om werkelijk in een God te geloven, heeft het voorval me er wèl toegebracht de mogelijkheid van Zijn bestaan niet uit te sluiten.
Het licht om me heen werd plotseling overweldigend en voor me uit werd het transparant, alsof ik ergens in keek, in een nòg groter licht. Op hetzelfde ogenblik begreep ik alles, ik begreep de zin van ons hierzijn op aarde, ik begreep waaròm we door moesten maken wat we doormaakten, ik was alwetend en begreep vooral de zin van het lijden. Ik kreeg antwoord op al mijn vragen, vragen die ik me nog nooit gesteld had en waarvan de antwoorden heel anders waren dan ik ze zelf zou gegeven hebben. Het was of ik in een oord van begrijpen keek.
Ik kan onmogelijk navertellen, wat ik toen begrepen heb, want op het moment, dat me verteld werd, dat ik niet gedood zou worden en weer terug mocht naar het kamp, viel er voor mijn gevoel een sluier over al mijn weten en begrijpen en kon ik me geen enkel antwoord meer herinneren.

Nog niet zo lang geleden las ik in een overigens wonderlijk boek een exacte beschrijving van wat ik zoveel jaren geleden zelf had beleefd. De schrijver moet een soortgelijke ervaring gehad hebben en die ervaring later door de hoofdpersoon in zijn boek hebben laten navertellen.
De auteur beschreef zijn ervaring als volgt:
“I almost achieved enlightenment”, he said. “For a while I understood everything. I could feel it inside me. I had all the answers to all the questions. Unfortunately I can’t remember any of it. Just the feeling, just the knowing. Terrific, huh? Here I achieve nirvana and I can’t remember the specifics.”

Uit: ‘Time after time’ van Allen Appel.

De dagen na deze ervaring had ik het gevoel, alsof ik nog steeds in licht wandelde. Ik had geen angst meer tijdens de verhoren. Ik kan me zelfs niet meer herinneren of ik nog geslagen werd. Maar tòch, op de dag, dat ik hoorde, dat ik naar het kamp terug mocht en me vlak voor deze mededeling werd toegesnauwd: “Je schreef in je dagboek, dat je liever dood was dan onder de Jappen. We kunnen je wel doodmaken”, voelde ik mijn lichaam plotseling verslappen en moest ik me aan een paal (we stonden op de emper) vasthouden om niet te vallen.
Het licht was verdwenen. Ik was weer gewoon bang. Ik voelde, dat ik op het punt van flauwvallen stond, maar op dat moment fluisterde een andere Japanner me in het Maleis toe: “Ini main main sadjah. Ada toelis baik dalem dagboek.” (Dit is slechts spel, je hebt goed geschreven in je dagboek.) Wie is dat geweest? Ik begreep dadelijk waarop zijn laatste zin sloeg. In mijn drang om objectief te zijn had ik indertijd ook enkele positieve hoedanigheden van Japanners beschreven: hoe gezond hun lichamen waren, zònder puistjes en oneffenheden, die de Australiërs wèl bezaten, hoe getraind die lichamen waren door de ochtendgymnastiek etc. Mijn welwillende uitlatingen over hun uiterlijk hebben beslist tot gevolg gehad, dat ik waarschijnlijk niet zo wreed behandeld werd, als Japanners gewoon waren weerlozen te behandelen. Wie had toen mijn hand geleid?

Vlak voordat ik voorgoed het kamertje verliet, stopte de Engelssprekende Japanner me nog een stuk cake en wat geld in de handen: “Koop onderweg wat eten”,zei hij vriendelijk. Geëscorteerd door twee bewakers liep ik alleen (zonder mijn drie medegevangenen, ik meen, dat zij al teruggebracht waren) door Ambons straten en langs de aloon-aloon naar het kamp terug.
Veel vertelde ik niet over mijn doorstane angsten. Moeder was blij me heelhuids weer te zien, maar we praatten nergens over. Elke dag had genoeg aan zijn eigen kwaad, we wapenden ons tegen de dingen die komen gingen en stonden nooit stil bij wat er gebeurd was. Ik vertelde moeder zelfs niet over de grootse ervaring, die ik had gehad.

In een flits - ik had het me niet eens afgevraagd - wist ik opeens wat de dromen, die ik vlak voor mijn gevangenname gedroomd had, betekenden. Ik begreep plotseling, dat ik het woord ‘quaker’ verkeerd had gespeld, dat het ‘kweker’ had moeten zijn. Op weg naar de keuken had ik gezien, dat op het kleine lapje grond ervoor een paar mannen begonnen waren groentetuintjes aan te leggen. Ieder had zijn piepkleine tuintje, ongeveer een vierkante meter. De namen van de kwekers kende ik niet, ik had ze er zelfs ook nooit bezig gezien; iemand had me verteld, dat het het werk van mannen was. Nu informeerde ik naar hun namen en mijn vermoeden werd bewaarheid. Vanuit de keuken gezien was ‘de tweede kweker van rechts’ de man, die mij toen ik naar de bevrijders zwaaide zo woedend terechtwees, omdat hij bang was dat de Japanse wacht op ons zou schieten.
Hij had me op de emper natuurlijk vaak in mijn dagboek zien schrijven en aan de Jappen gerapporteerd, dat ze daarin hoogstwaarschijnlijk wel alle namen van de smokkelaars en van de vrouwen die briefjes ontvingen zouden kunnen vinden. Bewijs van mijn veronderstelling heb ik nooit gekregen, maar ik geloofde mijn dromen.

Een paar dagen na mijn terugkomst beet een ordinaire soldatenvrouw, die in ons laatste kamp met de Japanse kampcommandant naar bed ging, me toe: “Door jouw schuld, jouw dagboek zijn we allemaal geslagen.” Ik probeerde al mijn verachting voor haar in mijn stem te leggen, toen ik antwoordde: “Dacht u, dat u wáárd bent in mijn dagboek voor te komen?” Ik realiseerde me helemaal niet, dat haar mening waarschijnlijk de mening van vele kampbewoners zou zijn. Doordat ik nooit één naam verraden had, eenvoudig omdat ik ze niet kende, kon ik me niet voorstellen, dat iemand me van zo’n laagheid zou kunnen betichten. Mijn onwetendheid en mijn aangeboren desinteresse in de handelingen van mijn medemensen en onderontwikkelde opmerkingsgave hadden me behoed voor zulk verraad. Dat had zeker niet mijn heldhaftigheid gedaan. Dat zou ik al spoedig merken.
Mijn beproevingen waren nog niet voorbij.

Nog meer stokslagen

Ik had op me genomen de brieven, die de kampleidster Mevrouw Valderpoort aan de wisselende kampcommandanten schreef, voor haar te tikken. Daarna leverde ik ze af bij de dienstdoende Molukse politieagent, die samen met de Japanse wachten voor het kamp de wacht hield. Zoals iedereen deed, noemde ik de agent ‘oppas’. Om zijn aandacht te trekken, riep ik dan staande achter het prikkeldraad: “Oppas, oppas!” De Keieese agent, gelukkig geen Ambonees, voelde zich hierdoor blijkbaar beledigd en deed zijn beklag bij de Jappen. Hij kreeg genoegdoening. Hem werd toegestaan mij in het wachtkamertje aan de ingang van de school tien stokslagen toe te dienen. Dat deed hij met overgave. Hij sloeg met een dikke stok op mijn rug (een rietje had meer pijn gedaan). Als een stijve hark stond ik daar, mijn lippen op elkaar geperst, de slagen tellend. Bij de negende slag bad ik: “Laat hem alstublieft niet nòg

eens op dezelfde plaats slaan, anders moet ik schreeuwen." En weer beleefde ik een wonder. De tiende slag kwam lager op mijn rug terecht en ik hoefde geen kik te geven.
Moeder had aan het prikkeldraad staan kijken hoe de man me sloeg. Ze was nooit gul met complimentjes, maar toen ze mijn rug verzorgde, zei ze: "Ik was er zo trots op, dat je geen geluid gaf."

Nog een paar keer moest ik, begeleid door twee Japanners het kamp uit. Eenmaal werd ik naar een klein huis gebracht, dat aan de laan lag, die naar Batoe Gadja, ons huis, voerde. Onderweg passeerden we het ziekenhuis. Juist op dat moment fietsten twee Ambonse verpleegstertjes de poort uit. Schel fluitend reden ze een ogenblik later dicht langs mij en mijn begeleiders en weer terug. Het lied dat ze floten was het refrein van het Friese volkslied, dat vlak voor de oorlog vaker gezongen werd dan het Wilhelmus: 'Neêrland herrijst en zijn fiere Vorstin. Haalt het met geestdrift en vreugde weer in.' Die dappere meisjes, de Jappen vroegen dadelijk, welk vers ze gefloten hadden. Ik wist het natuurlijk niet, iets Ambonees, zei ik, maar ik voelde me wel getroost.
In het huisje aangekomen, werden de bewoners één voor één langs de stoel waarop ik zat gevoerd. Ik herkende niemand tot ik opeens de jongen zag, die ons in het kamp het fruit en het daartussen verstopte briefje had bezorgd. Er ging een schok door me heen en de Jappen merkten het onmiddellijk. Toen ze me terugbrachten naar het kamp namen ze de jongen mee. Ze wilden bij moeder en mevrouw Kapitz (die de jongen ook had gezien) informeren of zij hem herkenden. Bij het verlaten van het huisje vroeg een vrouw (was het zijn moeder?) angstig wat er aan de hand was. "Saja djoega tidah tau",fluisterde ik. (Ik weet het ook niet) Bars verbood één van de Jappen me met haar te praten.
Tijdens de wandeling naar het kamp, probeerde ik de Jappen er telkens weer van te overtuigen, dat ik de jongen niet herkend had. "Semoea ada moeka sama-sama." (Ze lijken allemaal op elkaar) herhaalde ik steeds, al klonk dat niet aardig tegenover de jongen. Ik hoopte, dat hij het begrijpen zou, hij bleef doodstil naast ons lopen. Ik voelde me zo diep schuldig, dat ik hem door mijn schrikgebaar had verraden en dat schuldgevoel is me mijn hele leven bijgebleven. Ik weet zeker, dat ik hem zou verraden hebben, wanneer ik gemarteld was geworden.
Moeder en mevrouw Kapitz verzekerden de Jappen natuurlijk bij hoog en bij laag, dat dit beslist niet de jongen was, die het fruit geleverd had. Jaren later durfden ze elkaar pas te bekennen, dat ze hem wel degelijk hadden herkend. Wat er met het gezin is gebeurd, weet ik niet. Na de oorlog, toen ik de kans had met een vliegtuigje naar Ambon te gaan (wat ik dolgraag zou hebben gedaan) durfde ik het aanbod niet aannemen uit angst, dat ik dan te horen zou krijgen dat de familie iets vreselijks was overkomen.

Mijn volgende door Japanners geëscorteerde wandeling door Ambon bracht me naar het huis van de familie de Jong Swemers, het huis, waarvan de tuin aan de onze grensde. Het werd nu blijkbaar bewoond door een in Japan bekende auteur en journalist. De man vroeg me tenminste dadelijk, of ik ooit één van zijn in vier talen vertaalde boeken had gelezen. Voor zich op een tafeltje lagen mijn met een rood potlood bewerkte dagboeken en ik begreep dat het bespreken daarvan het doel van mijn bezoek zou zijn. Misschien wilde de man ook alleen maar weten hoe de schrijfster van die oorlogsverslagen er uit zag, want hij behandelde de inhoud nauwelijks. Op een gegeven moment vroeg hij, of ik de pedagoge 'Montessori' ook kende, maar hij sprak haar naam op zo'n Japanse manier uit, dat ik pas begreep, wie hij bedoeld had, toen ik weer terug in het kamp was.
Nog tweemaal zou ik over mijn dagboeken ondervraagd worden. Eénmaal door grinnikende matrozen op een Japans oorlogsschip en éénmaal door een stel hoge officieren, niet lang voor het einde van de oorlog.

Hoe tijdens mijn gevangenschap de dagen in het kamp Stovil verliepen, beschrijft de Rode kruisverpleegster als volgt in haar dagboek, dat wèl ongeschonden de oorlog overleefde.

Zaterdag 8 augustus 1942.
Naar aanleiding van 5 augustus op welke dag de Jappen onze barang doorzochten en alle papieren meenamen, werd mevrouw Kapitz (vrouw van overste Kapitz) door Jappen ontboden buiten het prikkeldraad. En nog 7 dames. Ze hadden zich te verantwoorden over de clandestiene briefjes aan hun mannen. Uit angst, dat deze mannen zwaar gestraft zouden worden, vertelde mevrouw K., dat alle 54 aanwezige dames clandestien hadden gecorrespondeerd met hun krijgsgevangen mannen - in de hoop, dat zo'n groot aantal minder zwaar gestraft zou worden.
Zondag 9 augustus 1942.
De Jappen trachten ons moreel te breken. De hele dag rijden er auto's met Japanse officieren af en aan en elk half uur lopen ze geheimzinnig door ons kamp en nemen ons goed op. We worden er inderdaad angstig van. De mensen, die op 7 augustus zijn meegenomen zijn nog niet terug - het hele kamp in ontzettende angst.
Maandag 10 augustus 1942.
Alle 54 dames die een clandestiene correspondentie met hun krijgsgevangen man hebben gehad, worden door de Japs ontboden op een grasveld buiten het prikkeldraad. Van negen tot twaalf moesten we in de brandende zon staan. De Japs namen foto's van ons - een hoogzwangere vrouw viel bijna in zwijm - toen wij vroegen of zij mocht gaan zitten, werd zij met een knuppel geslagen. Terwijl wij daar drie uur stonden, werd door de Japs het bevel gegeven in 't kamp, dat alle proviand in blik - van iedereen - buiten 't prikkeldraad op 't grasveld moest worden gebracht. Japanse officieren en soldaten liepen door ons kamp de mensen op te jagen met dreigementen - alles moest vlug naar buiten worden gebracht worden, maar toch zagen velen nog kans gauw de gesmokkelde blikjes open te maken en zich de maag te vullen - in de keuken werden door ons schraal eten blikjes met spekworst en boter geleegd. We aten die dag zo verschrikkelijk lekker, dat we 's avonds bijna allemaal ziek waren. Alle foto's van ons koninklijk huis moesten worden ingeleverd - de Jappen staken hun bajonetten door de foto van onze koningin en staken alles toen in brand.
Nadat wij, de 54 vrouwen, 3 uur in de zon hadden gestaan, werd er telkens een clubje van 4 dames in een huisje in de kampong gebracht. In dat huisje waren vier of vijf kleine kamers. In elke kamer een schrijfbureautje met een Jap er achter. Zittend. En een Japanse beul naast hem. Vóór elke schrijftafel werd een dame (staande) een verhoor afgenomen. In het Maleis vroeg de Jap hoe dikwijls onze mannen geschreven hadden en waar die briefjes waren - verbrand zeiden we natuurlijk. Toen kregen we een briefje in te vullen - naam en rang van onze man, hoeveel briefjes ontvangen, hoeveel geschreven en in welke maanden. Dit onder dreigement, dat als wij het niet precies opgaven, onze mannen zouden worden vermoord. En terwijl wij staande, half gebukt over de schrijftafel, deze brieven invulden, sloeg de beul ons met een knuppel. Mijn clubje kwam er nogal genadig af - uit andere kamertjes hoorden we gegil en dit werd gehoord door de volgende vier dames, die buiten stonden te wachten. Elk afgewerkt groepje mocht terug naar het kamp - we moesten zwijgen over hetgeen er gebeurd was, of ons hoofd zou er afgaan. 's Middags werden er verschillende B.B.ers (bestuursambtenaren), dominees, zendelingen en leerkrachten bont en blauw geslagen en vijf bewusteloos.
Dinsdag 11 augustus 1942.
Alarm! Japanse soldaten renden door ons kamp en sloten ons op in onze slaapzaaltjes - ramen en deuren potdicht. Dit duurde vijf uur. Volgende dag mocht alweer niemand naar buiten. Dit was vreselijk voor de moeders met kinderen, die schreeuwden van de honger,

dorst en ze hadden volle broeken, er was geen water... Eindelijk om vier uur mochten we in de keuken een bordje droge rijst halen, toen de zaaltjes weer in, waar het stonk. Intussen deden de geallieerden hun werk in de lucht: bommen. Vliegtuigen schoten omlaag op schepen af en dan weer omhoog, bijna loodrecht, waardoor de Jappen ze niet onder schot konden krijgen.

Tot zover het verslag van de Rode Kruisverpleegster. Ze vervolgt haar dagboek met beschrijvingen van alle ontberingen, alle ellende, alle honger, alle sterfgevallen, die zich voordeden in de kleine school.
Eind november 1942 werd de burgermannen aangezegd, dat zij het kamp moesten verlaten. Voor vrouwen wier mannen dood of militair waren, was het een opluchting, omdat de sfeer in het kamp er op vooruitging, nu alleen vrouwen en kinderen de school bevolkten. Er werd niet meer gevochten en er heerste minder jaloezie nu we allemaal in hetzelfde schuitje zaten. Veel meer ruimte leverde het vertrek van de mannen niet op, want de Jappen eisten drie lokaaltjes voor zichzelf op, die ze met prikkeldraad bespanden om ze van ons kamp gescheiden te houden. De veel strengere bewaking zorgde ervoor, dat we niets meer konden smokkelen, zodat de dagen, dat we helemaal niets te eten kregen hoe langer hoe veelvuldiger voorkwamen. Vaak was er alleen voedsel voor kinderen onder de veertien jaar en dat offer brachten vrouwen veel gemakkelijker op dan mannen zouden hebben gedaan.

De verpleegster schrijft in haar dagboek nog een voorval, dat ikzelf me pas na lezing weer herinnerde:
Dinsdag 8 december 1942. Om tien uur moesten we ons weer eens op 't veld verzamelen - angst - wat gaat er nu weer gebeuren? Onze nieuwe 22-jarige kampcommandant - een kleine hummel wiens lange sabel te lang is en over de grond sleept - heeft lange papieren in de hand - de tolk eerbiedig naast hem. Er werd ons een stuk in het Japans voorgelezen en mevrouw Valderpoort kreeg het in het Maleis van de tolk en moet het ons voorlezen. Wat we te horen kregen, kwam hierop neer, dat voor ons alles verloren was. We hebben geen regering en geen koningin meer. Onze regering heeft de Japanse gevangenen slecht behandeld. Zij, de Japanners, behandelen ons niet slecht, ze zijn goed voor ons en hebben zelfs medelijden met ons, we mogen na de oorlog in dit land blijven (want wij hebben geen land meer) en we krijgen, als wij hun wetten opvolgen zelfs een baantje. De kinderen in het kamp moeten voortaan Japans leren.
Donderdag 17 december 1942. Vandaag kregen de kinderen tussen 10 en 20 jaar Japanse les van een Japanse. Het is erg moeilijk, zeggen ze. Er heerst veel wondzeer, huidaandoeningen, slechte ogen, ons geheugen gaat achteruit, beri-beri en algemene slapte. Apenpokken, de kinderen zitten vol, maar ook de moeders - 't is zeer besmettelijk - wandluizen, de bamboebedjes zitten vol.
24 december 1942. We moeten weer verzamelen op 't veldje. Japanse officieren en een troep soldaten doorzoeken onze barang.
25 december 1942.
Geen brandhout. Buiten het prikkeldraad staat vis en groenten, door 't kampbestuur aangevraagd. Al uren staat het in de zon - we zien het wegrotten en krijgen het niet - 1ste kerstdag.
26 december 1942.
2de kerstdag nog geen brandhout. De Ambonezen gooien boomtakken over de heining op onbewaakte momenten. Tot overmaat van ramp werd 's morgens om elf uur het water afgesloten, de hele dag geen water.
27 december.
Water - paniek - iedereen rent om water te drinken, te baden, de was te doen. Paniek uit angst, dat 't na een uur weer wordt afgesloten. Mevr. Valderpoort moet iedereen in bedwang

houden - zaal voor zaal wordt het water gedistribueerd - eerst allemaal drinkwater - daarna teiltjes vullen voor de was en mandibakken en daarna mag er gebaad worden. Om vier uur Jappen in 't kamp - we moeten ons verzamelen op 't veld en krijgen te horen, dat we de volgende morgen moeten verhuizen. Alle barang moet mee - ook bultzakken voor zover iemand die heeft, klamboes, keukengerei. Waarheen? Weer paniek - pakken, wassen enz, want om zeven uur is het donker. Op alle zaaltjes is het gelijk een landverhuisbende.

Tot zover de beschrijving van de laatste paar dagen in 't kleine schooltje 'Stovil' door de verpleegster.

Af en toe hadden we tijdens ons verblijf in Stovil bezoek gehad van wat Japanse artsen, die grote belangstelling leken te hebben voor de huidziekte, die ik opgelopen had en die zich voor het eerst had geopenbaard vlak na mijn verblijf in de gevangenis. Moeder vond de nogal vurige uitslag, die bij de enkels was begonnen en zich steeds aan weerszijden van mijn lichaam uitbreidde precies lijken op de zeldzame huidziekte, waaraan zij op Bali eens had geleden: lichen ruben planis. Terwijl de Japanse artsen voor de zoveelste maal de uitslag bekeken en in het Japans commentaar leverden, meende ik het woord salversan te verstaan. Moeder schrok vreselijk toen ik haar dit vertelde, zij kende het woord maar al te goed: salversan een middel tegen een venerische ziekte. Had ik die opgelopen tijdens mijn gevangenschap? We dachten toen nog dat zoiets mogelijk was. Ik voelde me smerig.

Verhuizing naar een volgend kamp

De avond voor het vertrek naar ons volgende kamp propten moeder en ik zoveel mogelijk in de hutkoffer, die ik een paar maanden geleden had mogen meenemen van de toenmalige Japanse marinecommandant. Moeder had zich altijd een beetje geschaamd voor het bezit ervan. Hij had ruimte op een emper ingenomen, er zaten zoveel belachelijke bezittingen in, bijvoorbeeld de bontjas en de cassettes met bestek, kon iemand zich iets overbodigers voorstellen in onze huidige omstandigheden?
Eén van de laatste dagen van het jaar 1942 werden de scharminkelige vrouwen en kinderen op vrachtauto's geladen en weer uitgeladen tegenover een lange loods, die op hoge rotsen stond. Ambons blauwe baai glinsterde beneden ons tussen de stammen van de klapperbomen door, de bomen leken uit zee te rijzen.
Zonder ruzies zocht iedereen een plaatsje in de 12 bij 60 meter lange loods. Och hoe ordelijk en gehoorzaam waren de kampkinderen geworden. Angstig schikten ze zich naar de wil van hun moeders en vooral naar die van de Japanners. Ook buigen hadden ze voortreffelijk geleerd.

Naast de loods lag een klein stenen gebouwtje, dat al gauw de weidse naam 'polikliniek' verwierf, omdat daar dagelijks de wonden en ziektes door een burgerarts, dokter Marseille (de enige man in ons kamp) bekeken werden en het bleef bij kijken, want geneesmiddelen waren er niet.
De 140 burgermannen hadden hun kamp naast het onze. De kampen waren van elkaar gescheiden door een stuk grasveld en prikkeldraad. Schuin tegenover onze loods lagen aan de overkant van de weg de loodsen van 500 Australische krijgsgevangenen (de Nederlandse waren naar Celebes en Japan vervoerd). Wat er zich bevond in de loods pal tegenover de onze, slechts door een smalle straat ervan gescheiden, hoorden we pas een paar dagen later. De wanden van onze loods waren van gedèk, het dak van atap. We sliepen op de grond en iedereen probeerde bij gebrek aan tegels zoveel mogelijk een eigen plaats te markeren.

Ik had het gevoel of we allemaal iets meer lucht hadden gekregen daarboven op die rotsen, die we af konden lopen langs een rotspad, dat ons voerde naar de zee, de blauwe, wijde zee, waar we onszelf en onze kleren konden af- en uitspoelen. Ik ervoer tenminste die paar weken in Tan Toei als een komen in de ruimte, een plaats waar ik beter ademhaalde. Mijn huidziekte verdween op slag, onze wonden genazen vlugger door het zoute zeewater.
De latrines van de mannen waren weliswaar op hoge palen boven diezelfde zuiverende zee gebouwd, maar ik vertrouwde erop dat hun uitwerpselen wel door de tegen de rotsen beukende golven zouden worden verpulverd, of anders op hen meegevoerd worden, de wijde baai in.
Halverwege ons rotspad naar zee stond op tien meter hoge palen het wachthuisje van de Japanse soldaten, die ons dag en nacht bewaakten. Ook het mannenkamp had op het pad naar de latrines zo'n huisje. Voor we de zee bereikten om onze was en onszelf schoon te spoelen, moesten we voor het wachthuisje onze teiltjes wasgoed naast ons op de rotsgrond zetten en een diepe buiging voor de Japanse soldaat maken. Hetzelfde ceremonieel werd vereist op onze terugweg naar de loods.
De vrouwen, wier mannen zich in het mannenkamp bevonden, stonden natuurlijk geregeld aan het prikkeldraad te spieden of ze een glimp van hun echtgenoten op konden vangen.
Een enkele keer bekeken moeder en ik en wat vrouwen van militairen ook wel eens deze burgermannen om te zien hoe ze hun tocht naar de latrines volbrachten. Daar liepen dan die vroeger zo correct in blinkend witte pakken geklede blanke mannen met ontbloot bovenlijf in rafelige korte broekjes over het lange plankier naar hun latrines, een flesje zeewater in de hand om zich af te kunnen spoelen, om aangekomen bij het wachthuisje van de soldaat zorgvuldig het flesje neer te zetten, in de houding te gaan staan en diep te buigen, om daarna hun flesje weer ter hand te nemen en zich naar hun hurk-W.C.'s te begeven.
Ik dacht, dat ik het een vernederende vertoning moest vinden, tot de vrouw van een militair arts plotseling in een gierende lachbui uitbarstte: "Moet je ze zien", proestte ze, "wat een zooitje al die vroeger altijd zo correcte mannetjes."
De les die ik van haar leerde, vergat ik mijn leven niet. Zo kon je onze toestand, ons leven, ook opvatten: als een grote klucht, een tragikomische klucht, waarin aan ons spelers telkens een andere rol werd toebedacht en je deed er het beste aan op de juiste momenten te lachen, want momenten om te huilen waren er al genoeg.

Moeder had gemerkt, dat het met Jeannette Ploeger niet goed ging. Ze gedroeg zich steeds nerveuzer en verliet nauwelijks haar plekje in de loods, en klampte zich een beetje aan moeder vast. Terwijl geen enkele andere vrouw ooit meer menstrueerde, bloedde ze constant, zodat moeder aanbood de was voor haar en haar drie kinderen te doen.
Na vaders dood had ik me voorgenomen een beetje zijn plaats in moeders leven te vervullen, ik voelde het als een plicht tegenover vader, maar wie weet heeft moeder het helemaal niet zo gewaardeerd, dat ik haar alles uit handen wilde nemen. Ook nu weer wilde ik niet, dat zij de was voor Jeannette zou doen en nam ik dit klusje op me, hoewel ik griezelde van haar bebloede kleren. Wassen bestond uit spoelen in zout zeewater, zeep was een bijna vergeten artikel. Later zou ik me schuldig voelen over mijn weerzin, altijd te laat.

Een paar dagen nadat we ons zo goed en zo kwaad als het ging een beetje gesetteld voelden in ons nieuwe kamp, kwamen we er achter wat zich in de loods aan de overkant van de straat bevond. Die loods was volgestouwd met bommen en dat bericht leidde tot grote onrust onder de meeste vrouwen. Ik maakte me helemaal geen zorgen en keek een beetje neer op hun angst. Die hele maand in dat kamp op de rotsen, voelde ik me opgelucht: de zee zo vlakbij, de klapperbossen zo vertrouwd; misschien overleefde ik de oorlog nog wel.

Hoe vaker Ambon en de schepen in de baai gebombardeerd werden, hoe strenger de Japanners ons behandelden. De vrouwen mochten zich niet meer bij het prikkeldraad ophouden en zeker niet iets roepen naar hun mannen, op straffe te worden neergeschoten. Op de hoek van ons kamp stond afweergeschut.

Bombardement van het kamp Tan Toei

Het werd februari 1943. Enkele Ambonezen waren met doodsverachting langs ons kamp komen wandelen over de weg langs de bommenloods en ze hadden drie keer een hand met uitgespreide vingers opgestoken, daarna met één vinger naar de lucht boven hen en toen met één vinger naar de grond gewezen. De optimisten - en dat waren de meesten onder ons - hadden de gebarentaal beschouwd als een waarschuwing dat Ambon en de schepen in de baai op de vijftiende zouden worden gebombardeerd en dat we daarna zouden worden bevrijd. Het kamp gonsde van de berichten: de vijftiende zou er iets gebeuren. Een dappere Ambonees had een briefje binnengesmokkeld, waarop stond ‘15 augustus. Djangan takoet.’ (Wees niet bang.). Nu dat waren we niet, op enkele vrouwen na, die angstige dromen hadden gehad en onder anderen mij met een bebloed gezicht rond zagen lopen.
In kamp Stovil had moeder voor mij van een gesmokkelde kain een ‘come-back’ jurk gemaakt. Bijna alle vrouwen hadden één jurk uit hun garderobe bewaard voor de ‘come-back’ in de bewoonde wereld, dat evenement zou nu spoedig aanbreken.
De avond voor de vijftiende kwamen we in groepjes bij elkaar: morgen de bevrijding. Hoe zou die verlopen. Eén vrouw trachtte ons te overtuigen van de belangrijkheid onze papieren te redden, wanneer we zouden moeten vluchten, niet bevroedend dat die zorg voor haar papieren juist haar dood zou worden. In plaats van de rotsen af te rennen, was ze teruggelopen om die kostbare identiteitsbewijzen uit de brandende loods te halen.

Op de morgen van vijftien februari 1943 kwam al vroeg Annie Bartstra langs onze ‘tampat’. Ze hield een potje in haar handen, dat ze ons trots toonde: “Kijk eens, Rieksjes ontlasting is weer vast.” We feliciteerden haar.
Even later schuifelde Jeannette voorbij en drukte schielijk, wat verlegen, moeder een briefje in de hand, om daarna weer snel haar plekje inde loods op te zoeken. De vorige dag had ze tot mijn verbazing (de eerst zo druk pratende Jeannette was de laatste paar weken in een stille vrouw veranderd) mij naar de datum van vaders sterfdag gevraagd. “Achttien februari”, had ik geantwoord, “over vier dagen.” Op het papiertje, dat ze moeder in de hand drukte had ze een troostend christelijk versje geschreven, ik meen, dat het ‘Onward Christian soldiers’ heette. Ontroerd las moeder de datum boven het gedichtje ‘18 februari’. Ik dacht verwonderd: “Maar het is toch pas de vijftiende?” Heeft Jeannette geweten, dat ze de achttiende februari niet zou halen? Haar gedrag was de laatste drie weken heel vreemd geweest.

Eén klein gedeelte van de loods was afgezet en iedereen, die boeken meegenomen had naar het kamp was verzocht ze op die plaats in te leveren en de plek kreeg de weidse naam van ‘onze bibliotheek’. Op de fatale vijftiende februari besloot ik ‘s morgens naar dit boekenparadijs te gaan; het was bijna elf uur. Ik was er nog maar net aangekomen toen ik het overbekende geluid van naderende geallieerde vliegtuigen hoorde. Omdat ze nogal laag overvlogen verliet ik de loods om te kunnen zien wat hun doelwit zou worden. Tot mijn stomme verbazing zag ik dat met fluitend geluid een bom vlak bij me insloeg. Hij trof een rijtje mensen, dat tegen de loods aanzat en doodde om en om één van hen. Gedachtig aan de voorspellende droom van mijn kennis, die mij met bebloed gezicht had zien rondlopen, sloeg ik mijn handen voor dat lichaamsdeel en liep naar de brandende loods op zoek naar moeder en

Pietje, niet wetend dat ze al de rotsen waren afgevlucht. Ergens vandaan doemde Annie Bartstra op
Met holle, vlakke stem zei ze: “Rieksjes hersentjes liggen er uit.” “Waar is hij dan?” vroeg ik. “In de polikliniek”, antwoordde Annie en ik begreep haar niet.
Nog steeds verbijsterd begon ik tenslotte het rotspad af te lopen, langzaam, om te kunnen worden ingehaald door moeder en Piet. Ik dacht geen ogenblik aan de bommenloods. Ergens halverwege het pad kwam een meisje me achterop; haar bovenbeen was een gapende wond, maar ze liep nog (het kostte haar later maanden om weer te leren lopen). Met een haast verheerlijkt gezicht vroeg ze: “Wil je aan mijn ouders vertellen, dat ik góéd gestorven ben?” Ze was de dochter van de vroegere bewoners van mijn gevangenis. Verdoofd en als in een droom liep ik verder, overwegend of ik bij het wachthuisje de soldaat zou moeten groeten. Ik besloot het niet te doen en een paar tellen later was de man trouwens met huisje en al de lucht in gevlogen. De bommen in de bommenloods waren ontploft en de luchtdruk waaide mij de zee in, deed de klapperbomen om me heen tot aan de grond toe een buiging maken en deed de balken en resten van loodsen en hun inhoud om me heen vliegen, wat ik niet eens merkte, omdat mijn ogen bleven zoeken naar moeder en Piet. Later zei een vriendin van moeder, de vrouw, die na zijn dood vaders bed had ingenomen: “Toen ik die bomen zag buigen, moest ik denken aan dat verhaal van Selma Lagerlöff uit de Christuslegenden: daarin bogen de bomen voor Christus. Ik had het gevoel, dat ze voor mij bogen.”

Van sommige vluchtende vrouwen werden de kleren door de luchtdruk afgerukt. Het lawaai van de explosies was oorverdovend, maar in mijn herinnering beleefde ik alles als in een vertraagde film, ik had maar één gedachte: “Waar zijn moeder en Pietje? Ben ik weer laf geweest, dat ik ze in de steek heb gelaten?” Ze hadden mij allang gezien; zij waren wijselijk niet de zee in gelopen, maar hadden dekking gezocht aan de voet van de rotsen. Ze hadden angstig naar me zitten kijken en gezien hoe telkens een door de lucht vliegend overblijfsel van de kampinhoud me net niet raakte. Volgens het dagboek van de Rode Kruisverpleegster zag het zeewater rood van het bloed afkomstig van gewonde vrouwen, die van het plateau, waarop de loods stond naar beneden waren gerend op zoek naar hun gillende kinderen, die eerder op de dag wat in zee waren gaan spelen. Ik heb het niet gemerkt. Toen ik eindelijk moeder en Pietje ontdekte, krabbelde ik de zee uit om me bij hen te voegen.

Later hoorden we, dat vijf Australische gevangenen bij het zien van de bommen op de vrouwenloods, naar de bommenloods waren gerend om de bommen weg te rollen. Bij de voltreffer op de loods werden ze uit elkaar gereten. Ook de burgermannen waren naar ons kamp gerend om hun vrouwen bij te staan. Het verhaal van twee van hen, een echtpaar dat in Stovil naast ons sliep (toen ze die school binnenkwamen was hij een dik mannetje geweest, zij een vrij kleine vrouw, die elke avond haar toonladders oefende. We keken vertederd, wanneer we ze bespiedden in hun slaap, dicht naast elkaar, altijd hand in hand.): Nadat hij de bommen op de vrouwenloods en ernaast had zien vallen, klom hij als eerste het prikkeldraad van ons kamp over, maar bereikte zijn vrouw niet. Een balk van de polikliniek trof hem dodelijk. Zijn vrouw heeft daarna nooit meer haar toonladders geoefend.
Zoveel verhalen hoorden we later, maar op de dag zelf waren we alleen maar bezig onze eigen levens te redden.
Nadat het geluid van de explosies was opgehouden, hoorden we dat de grootste bom, de duizend kilobom, nog niet ontploft was. Wanhopig vluchtten de niet getroffenen over de rotsen en stukken strand zo ver mogelijk weg van het gevaar. De gewonden werden door verpleegsters en Aussies ook een meter of vijftig over het strand naar een veiliger plaats gedragen. Weer hoorden we vliegtuiggeronk en de kinderen en veel vrouwen begonnen te

gillen, maar naar boven kijkend, zag ik hoe een groepje Japanners, dat ons van de weg af in de gaten hield, ons stond uit te lachen: het vliegtuig was Japans.
Nadat de laatste bom ontploft was en het weer stil was geworden, al stegen nog hoge vuurzuilen en rook uit de loods op, werden de gewonden naar het Indisch hospitaal vervoerd en de licht- en niet-gewonden, velen met gescheurde kleren en op blote voeten, in vrachtauto's geladen om naar weer een ander kamp te worden vervoerd. De Australische krijgsgevangenen hadden ons de hele dag al bijgestaan: ze hadden zoveel mogelijk kinderen gedragen, vrouwen gekalmeerd en ondersteund, voorzagen ons ook nog van hun legerdekens en wat zijn we hen daar alle resterende kampjaren dankbaar voor geweest. Na de oorlog hoorden we, dat er van de 500 Australiërs nog maar 79 leefden, die zo verzwakt waren, dat ze slechts kruipend hun bevrijders tegemoet konden gaan. Misschien hebben ze wel vaak spijt gehad, dat ze hun dekens aan ons afstonden.
Zittend in de laadbak van de vrachtauto, die ons naar het slechtste kamp reed, dat we zouden hebben, keek ik naar een vrouw, die een kindje van een jaar op schoot had, haar dochtertje leunde tegen haar aan. Ik zei met een blik op de baby: "Wat heerlijk om nog zo'n gaaf kindje te zien." Bezorgd bekeek de vrouw haar zoontje: "Nou", aarzelde ze, "vanmorgen had hij wel verhoging." Ik dacht: "Hoe kun je na al die verschrikkingen je nog opwinden over verhoging?" Een week later overleed het kindje.

Het volgende kamp was in een kerkje

Nadat we ons kamp op de rotsen hadden verlaten, stopten de volgeladen vrachtauto's tenslotte voor een klein kerkje, dat niet ver van ons oude huis lag. 'Ons nieuwe kamp: het kerkje Bethanië.' Nu waren we letterlijk van alles beroofd. Moeder verzuchtte: "Eigenlijk voel ik het als een opluchting, dat ik nu eindelijk precies zoveel bezit als alle anderen, helemaal niets." De hutkoffer met inhoud was uiteraard ook verbrand en het bezit ervan had haar altijd bezwaard.
Nadat een groepje mannen was toegestaan de verbrande resten van onze loods te onderzoeken, kwamen er toch nog wat bruikbare spullen het kerkje binnen, zoals wasteiltjes, lepels, mokken en o wonder een gave zakdoek, waarop ik eens de vier vlaggen van de geallieerden geborduurd had. De luchtdruk had dit lapje als symbool van de uiteindelijke overwinning de lucht en de vrijheid ingeblazen.
Na een paar dagen ontdekten moeder en ik, dat het verbrande bestek, dat door allerlei kerkbewoners gebruikt werd, afkomstig was uit de cassettes, die ik meegenomen had uit ons huis en in onze hutkoffer stopte. Beschroomd vroegen we, of wij en onze protégés (we zorgden voor Jeannettes drie kinderen en voor het zoontje van een zwaargewonde vrouw) misschien ook een lepel ter beschikking konden krijgen. We bleven het eten met bestek toch prefereren boven het eten met onze handen, wat we de eerste paar dagen hadden gedaan. Ons eten werd in het mannenkamp bereid, want de kerk bezat geen faciliteiten, op één W.C. na.

Doordat onze loods in Tan Toei eerst door wat lichte bommen was getroffen en de bommenloods pas een poosje daarna, waren de meeste slachtoffers gevallen onder de vrouwen en kinderen, die zich nog in de loods hadden bevonden, zoals Jeannette. Haar drie kinderen werden gered, al was Berthe aan haar armpje gewond. Vlak voor het einde van de oorlog werd haar door een brandbom een armpje afgerukt en bloedde ze dood. Annie Bartstra had ook gedacht bescherming in de loods te vinden en was over haar kinderen gaan liggen, maar een scherf trof Rieksjes hoofdje.
Moeder en ik ontfermden zich over Jeannettes drie kinderen en over Brammetje van Leeuwen.

Zijn moeder werd aan haar voet getroffen, kreeg tetanus en werd verpleegd in het Indisch hospitaal. Haar eerste in het kamp geboren kind had ze al na een paar weken verloren en ook haar oudste autistische zoontje Edmond was overleden in Stovil. Driejarig Brammetje had zolang hij leefde zijn broertje in alles nagedaan. Ook hij sprak niet en ook hij zwaaide voortdurend op een wonderlijke manier met zijn armen.
Het enigszins schoonhouden van deze vier kinderen was een onmogelijke taak, omdat het wassen van de kleertjes bestond uit het uitspoelen ervan in een stukje ondiep vies kaliwater, dat door het tuintje van de kerk stroomde. In dat stukje water dreven de uitwerpselen van de mensen, die in de hoger gelegen dorpen woonden. Nu had Brammetje de gewoonte om zodra ik zijn broekje weer een beetje schoon had gemaakt en hij het nog wat vochtig weer aanhad er onmiddellijk een hoop in te produceren. ‘s Nachts tussen de vier kinderen, waarvan er twee op de kerkbank boven mijn hoofd sliepen, overdacht ik, dat ik de zorg voor Brammetje haast niet aan kon en na een paar dagen vroeg ik andere alleenstaanden of ze hem konden overnemen, ik had er al drie om voor te zorgen. Ze weigerden allen, op een lieve Indiase danseres na. Zij ontfermde zich over het jochie, dat al zoveel had meegemaakt in de drie jaar dat hij op deze wereld was. Na een paar weken sprak het kereltje, waarvan we gedacht hadden dat het stom was, vloeiend Engels en Nederlands en zwaaide hij niet meer met zijn armpjes.
Jeannettes drie kinderen waren stille dociele kinderen geworden. Gerdi, het oudste kind vroeg eens: “En waar is mamma nou?” Ik gaf het geijkte antwoord: “In de hemel.” Gerdi keek dromerig omhoog de blauwe lucht in tot ze wat ongelovig verder informeerde: “Heeft ze dan vleugels gekregen?” “Ja”, loog ik. “Vast wel.”

De Rode Kruisverpleegster beschrijft de kerk als volgt.
Na de ramp werden de mannen ondergebracht in een kerk en de vrouwen in een andere kleine kerk ‘Bethanië’. Dit verblijf was een nieuwe ramp. Een ieder kreeg een plaatsje op de ruwe, cementen vloer - geen bultzakken, geen dek, geen klamboes, geen eten - de ruimte voor elk was 0,8 m. Men lag er als sardines in blik met opgetrokken knieën. Eén W.C., een kleine badkamer voor 262 mensen, waaronder 150 kinderen - er waren veel baby’s en kleintjes, die nog niet zindelijk waren - geen verschoning voor dezen. Mevrouw Valderpoort smeekte de Jappen om betere huisvesting, we kregen het niet. De Ambonese goeroe van de Indische kerk die in een klein huis achter het kerkje woonde, gaf enkelen een slokje koffie. Hiervoor werd hij door de Jap zijn huisje uitgeslagen. Bij al deze ellende hadden velen hun dode man of kind te betreuren of wel een zwaar gewonde in het hospitaal. Er kwam wat barang binnen die van onder het puin gered was: enige ingedrukte koffers doorzeefd van scherven, en teilen, emmers, mokken en borden waar geen model meer aan was. Onze Aussies zonden ons 60 Australische dekens en wat klamboes en bultzakken voor de oude dames. Na enige dagen mochten we gebruik maken van een smalle kali in een ravijntje naast het kerkje, een kali met vuil water, waar menselijke uitwerpselen in dreven van bovenstrooms. Mevrouw Valderpoort vroeg de Jap om stoffen voor kleren. We kregen zwart katoen, een soort dunne voering van 10 cent de meter, wij moesten van het geredde geld (16.200 gulden, 30.000 ging verloren) er 2 gld. de meter voor betalen. Iedereen, die geen verschoning had, kreeg een zwarte jurk, of shorts met blouse; zij konden nu de stinkende, gehavende kleren eens wassen in ‘t gore kaliwater en zonder zeep. Die natte was mocht niet buiten hangen vanwege het luchtgevaar, men hing het in de kerk aan lijntjes. Hieronder een mensenmassa op elkaar gepakt met versufte, haast stomgeslagen gezichten en met een gevoel als van ‘door God en iedereen verlaten’. Bij alarm - bijna iedere dag - afgrijselijke angst, paniek. De ruimte rond de kerk was 3 meter breed, nergens kon dekking worden gezocht. Bij een vreselijke bomaanval op Ambon op de tweede zondag in ‘t kerkje, mocht niemand er uit, deuren potdicht, Japanse wacht ervoor. Vliegtuigen, bommenregen, scherven vlogen tegen de kerk. De mensen waren bijna krankzinnig van angst, zo met de dood weer voor ogen. Eén der dames ging op een

kerkbank staan en bad luidkeels! Ze bereidde de mensen voor op de dood. Dit moment is werkelijk met geen pen te beschrijven - dit na de Tan Toeiramp.
Tot zover haar beschrijving.

Inderdaad brak er paniek uit in die barstensvolle kerk, zodra er vliegtuiggeronk gehoord werd. Moeder had Pietje opgedragen tijdens een bombardement voor Gerdi, de oudste te zorgen. Moeder en ik zorgden voor de beide andere kinderen. Nooit zou Pietje vergeten Gerdi op te zoeken, bij de hand te nemen en haar de kerk uit te leiden naar de door de burgermannen voor ons gegraven loopgraven. Terwijl de vrouwen elkaar verdrongen zocht hij kalm naar zijn beschermelingetje en raakte nimmer in paniek. Tijdens de vele bombardementen zwiepte de kerktoren door de luchtdruk heen en weer en de angstigsten onder ons gilden het dan uit: “De toren breekt af, hij komt òp ons.” Maar steeds richtte de slanke spits zich weer kaarsrecht op.

Het viel me vaak op, dat er weinig werd gehuild in de kerk. Trachten te overleven maakt niet treurig, het slorpt je op, zodat er geen tijd tot nadenken overblijft.
Er was een vrouw, een goede kennis van moeder, die wel eens klaagde over het feit, dat haar enig kind haar oogje kwijt was en het eenmaal te vaak deed tegenover Annie Bartstra. Nu had ik de laatste nog nooit één klacht horen uiten over het verlies van Rieksje, ze leek haast onbewogen. Maar opeens viel ze uit tegen de klagende moeder: “Hou toch eens op met je gejammer! Jij hèbt je kind tenminste nog.” Dat was de enige keer, dat ze liet merken hoe ze haar oogappel (want dat was Rieksje geweest) miste. Ze is nu negentig, heeft haar beide kampkinderen overleefd, maar nog trilt haar stem, wanneer ze over dat zoontje praat.

De wond, die ik tijdens het bombardement aan mijn voet had opgelopen, ging er gevaarlijk ontstoken uitzien en ik kon er bijna niet meer op lopen. Ik werd naar het ziekenhuis gebracht, hoewel ik dat zelf overdreven vond. Toch genoot ik van die week, wèg uit die overvolle kerk, geen zorg meer voor anderen, slapen in een bed! Ik kan me niet herinneren waardoor en òf mijn wond genas, hij zal wel behandeld zijn. Ik kan me alleen nog goed voor de geest halen, hoe ik de eerste ochtend op een bank ergens op een emper zat en plotseling een geluid hoorde, of er varkens geslacht werden. De vrouw, die naast me op de bank zat, zag mijn schrik en legde laconiek uit: “Dat zijn de zwaargewonden, die onverdoofd door de Jappen behandeld worden.” Ik schaamde me voor de etterende wond aan mijn voet, ik hoorde hier niet.
Dan herinner ik me nog een vrouw, ook op die bank, die constant huilerig riep: “Ik wil naar Keesje toe.” Keesje was haar enige overgebleven kind (twee had ze al verloren) dat onlangs bij het bombardement was omgekomen. Tot mijn latere wroeging kon ik toen alleen maar denken: “Stel je toch niet zo aan, je wéét toch, dat hij dood is.” Waar was mijn compassie gebleven?

In één van de ziekenzaaltjes lag Brammetjes moeder. Ze lag er met vast op elkaar geklemde kaken en werd door een vriendin van haar, een verpleegster, in leven gehouden, doordat deze met eindeloos geduld minuscule druppeltjes water en vloeibaar voedsel tussen haar als met een slot gesloten lippen perste. Na de oorlog vernam ze, dat ze niet alleen twee kinderen had verloren, maar dat ook haar man in Japan om het leven was gekomen. Ze overleefde dit alles. Ik ontmoet haar nog wel eens op een kampreünie. Ze glimlacht de mensen tegemoet, is altijd vol belangstelling voor iedereen. Brammetje is al zeker vijftig jaar Bram en heeft het goed gedaan in het leven; zonder traumabegeleiding kwam hij sterk uit alle beproevingen.

De week in het hospitaal had me wel meer kracht gegeven om het leven in de kerk weer aan te kunnen. Dat bestond uit het zo goed mogelijk zorgen voor de drie kinderen en met hen te

wachten op het ronken van naderende vliegtuigen en het met hen rennen naar de open loopgraaf, die nauwelijks bescherming bood.

Na enige weken hadden de Jappen begrepen, dat één W.C. voor meer dan 200 mensen toch te weinig was en werd er op een paar meter afstand van het kerkje een brede loopgraaf van ongeveer 10 meter gegraven, daarover planken, waar ronde gaten in waren gezaagd: onze 20 nieuwe W.C.'s. Na enkele dagen hadden ook de vliegen die gaten in de gaten en onder etenstijd ontdekten ze onze borden, dus niet lang daarna brak er weer een dysenterie-epidemie uit, deze keer vooral onder de kinderen.
Ik liep rond op de cadans van de zin, die zomaar bij me opgekomen was: "Mijn toekomst kijkt op een blinde muur." De zin verontrustte me niet, noch maakte hij me verdrietig, ik stelde domweg een feit vast.
Maar op een dag kwam er toch in die muur een heel klein gaatje, waardoorheen een dun lichtstraaltje scheen. Na eindeloze smeekbeden om een veiliger onderkomen werd ons op een avond aangezegd, dat we ons gereed moesten maken voor een verhuizing de volgende dag.

Weer verhuizen

Met onze nu zeer schamele bezittingen, zoals de Australische legerdeken, een geblakerd teiltje en dito mok en lepel en met aan onze voeten de stukjes hout, waarover een lapje gespannen was, (klompen noemden we ze, gemaakt door de burgermannen in het mannenkamp, die we nauwelijks durfden dragen uit angst, dat ze zouden slijten), bestegen we de volgende dag de klaarstaande vrachtauto's. We werden naar de haven gereden en het ruim van een Japans oorlogsschip ingedreven, wankelend lopend door ondervoeding en ontwenning. Van het wankelend lopen herinner ik me niet veel meer, maar zo beschreef de rode Kruiszuster onze gang naar de boot. De gewonden en burgermannen waren in een ander deel van het schip ondergebracht.
Tot onze verbazing zag het ruim er schoon en prettig uit, belegd met matten, waarop tot zitten nodende, lage banken stonden en dus was het eerste dat we deden plaats nemen op die banken. We werden er onmiddellijk afgejaagd door een paar verontwaardigde Japanners: "Hoe konden we nu denken, dat het banken waren, het waren toch duidelijk tafels?" De matten dienden als onze slaap- en zitplaatsen, een welkome verbetering vergeleken met de cementen kerkvloer! De marinebemanning was veel vriendelijker dan de militairen op Ambon geweest waren. En dan 's avonds het eten! Aardappeltjes, vis, groenten, glimmend van de saus. We aten uitgehongerd en moesten diezelfde nacht die maaltijd bezuren met hevige buikloop en braken. Sommige vrouwen raakten zelfs in coma, maar wat ons nog niet eerder overkomen was, de marinearts bekommerde zich om hen en gaf ze injecties. De rode kruisverpleegster schreef in haar dagboek, dat ze er vier gekregen had, voor ze weer bijkwam. Moeder, Piet, de drie kinderen en ik hadden ons niet overmatig volgepropt en liepen wel de buikloop en het braken op, maar voelden ons de volgende dag al weer aardig opgeknapt. Dadelijk gonsde het gerucht door het ruim: "De aardappeltjes, blauwzuurvergiftiging, de Jappen willen ons kwijt."

Tijdens deze twee dagen durende tocht over zee naar Makassar stonden we alweer ettelijke malen doodsangsten uit. Af en toe werden de zware schotten van het ruim door een paar matrozen in volledige uitrusting, (zoals helm en gasmasker op, zwemvest aan) vergrendeld, zodat we begrepen, dat er luchtalarm was en dat wanneer ons schip getroffen zou worden we als ratten in een val zouden verdrinken als het schip zonk. Zodra we de matrozen zagen en het vergrendelen van de schotten hoorden, verstomde het constante geroezemoes in het

volgepakte ruim, zelfs de kinderen en de baby's zwegen en door de doodse stilte klonk slechts het gemurmel van de gebeden van het groepje nonnen, dat, verzameld uit alle delen van de Molukken, zich bij elkaar gevoegd had en ook nu naast elkaar een plekje in het ruim gevonden had. Tot de Jappen de luiken weer ontgrendelden bleven we dicht naast elkaar, doodsbang, zitten luisteren naar deze gebeden, die meestal gericht waren aan Maria vol van genade. Maar na de oorlog bleek, dat het niet Maria was geweest die ons toen beschermde. Dankzij de Australiërs, die door de Ambonezen in de bergen verstopt werden gehouden en via de radio contact met Australië hadden, was een geallieerde torpedoboot ons schip vol burgervrouwen, mannen en kinderen gevolgd tijdens onze oversteek naar Celebes. Pas nadat wij ons niet meer aan boord bevonden en het Japanse oorlogsschip de haven van Makassar weer uitvoer, werd het door onze achtervolger getorpedeerd.
Maar van dit alles waren wij natuurlijk niet op de hoogte en de doodsangst, die we tijdens de maanden op Ambon gedurende de bombardementen hadden gevoeld, verminderde aan boord niet.
Tijdens één van die bange dagen aan boord van het oorlogsschip, werd ik gesommeerd om aan dek te komen. De zon scheen stralend, de zee was zo blauw en ik knipperde met mijn ogen tegen het helle licht na de donkerte in het ruim, toen ik de kring van Japanse matrozen, die zich op het dek verzameld hadden, binnenging. Ze stortten hun onverstaanbaar gekwetter als een troep vogels over me heen en onderbraken het telkens met schaterend gelach.
Eén van hen hield me een bladzij van een tijdschrift voor, waarvan me dadelijk tussen de Japanse hiëroglyfen één regel in 't oog sprong, omdat ik in herkenbare drukletters mijn naam, Nelly Jansen, mijn geboortedatum en mijn geboorteplaats Pankalpinang zag staan. Ik begreep, dat de journalist die me op Ambon had geïnterviewd zijn stuk in een tijdschrift in Japan had weten te plaatsen.
Vandaar, vermoed ik, hun vrolijke lach bij het zien van zo'n van alle vrouwelijke vormen verstoken, broodmager wezen, gehuld in een kledingstuk, dat nauwelijks de naam van een jurk verdiende, dat hen ernstig (want bang) aanstaarde. Was dat de dochter van de hoogste gezagdrager van die streek? Was dat degene die geschreven had over de gezondere lichamen van Japanners boven die van hun vijanden? Wat een triomf voor hen, de overwinnaars. En tot ik weer naar het ruim werd gebracht, bekeken al die mannen me nieuwsgierig van top tot teen, gaven grinnikend hun commentaar, om af en toe in luid gelach uit te barsten. Japanse humor verschilt van de onze en is nooit te duiden.

Toch was de behandeling van het groepje uitgemergelde vrouwen en kinderen door de mannen van de Japanse marine die paar dagen aan boord van hun schip heel wat humaner dan die van de militaire bezetting op Ambon. Op de kade van Makassar stonden brancards klaar om de gewonden en de door het ongewone voedsel in collaps geraakte vrouwen te vervoeren. De overige vrouwen en kinderen beklommen voor de zoveelste maal de laadbakken van de vrachtauto's, die hen naar weer een nieuw kamp zouden brengen. Tijdens de tocht naar dat kamp zaten we dicht op elkaar gepakt als varkens, gedwee te wachten op het moment, dat we weer zouden worden uitgeladen. Het kwam zelfs in de kinderen niet op om te klagen of lastig te zijn; onze beschermelingetjes zaten doodstil en zoet naast ons.

Kampili

Ons nieuwe kamp 'Kampili' lag ongeveer 18 kilometer buiten Makassar. Uit de verte en op het eerste gezicht zag het er vriendelijk uit: kleine stenen huisjes, omwoekerd door hoog gras en het groen daarvan gaf het een nòg aardiger aanzicht. We moesten ons een weg door het stugge gras banen om de piepkleine huisjes (oppervlakte vijf bij zes meter) te bereiken. Elk

woninkje was verdeeld in drie kamertjes. In elk kamertje stonden drie paar bamboe stapelbedden , baleh-baleh's, waarop een matje lag en dat leek ons een weelde na het slapen op de cementen vloer, mensje naast mensje, elkaar rakend, niet in staat ons om te draaien. De matjes zaten wel vol wandluizen, maar dat wisten we toen nog niet.
De oudste vrouwen, waaronder moeder, werd het huisje toebedeeld, dat het dichtste bij het hoofdgebouw lag, het hoofdgebouw, dat het onderkomen van de Japanse commandant en zijn twee bediendes was. Vergeleken met onze onderkomens was het een bijna vorstelijk stenen huis.
Moeder wilde natuurlijk wel Piet en mij bij zich houden en zo kwam het, dat we niet meer voor Jeannettes kinderen konden zorgen. Annie Bartstra nam die taak van ons over en ik ging als jonge 'kracht' in de keuken werken en in het begin was er voor dat werk beslist kracht nodig. Onze 'pannen' bestonden uit oliedrums, onze 'kookplaten' uit stukken spoorrails op klinkers. Het vuur uit takkenbossen onder de rails. Het groepje vrouwen zonder kinderen, dat zich voor de taak om te eniger tijd een maaltijd aan de kampbewoners voor te zetten, had opgegeven, moest er midden in de nacht voor opstaan. Het werd een urenlang gevecht om het vuur onder de drums met water en rijst brandende te houden, een gevecht met nat hout, dat ons stekende ogen van de rook en pijnlijke armen van het kipassen (waaieren) bezorgde voordat we tegen de middag, soms zelfs later, iedereen een min of meer gaar bordje waterrijstepap konden aanbieden.
Zodra echter dit werk gemakkelijker werd, het hout droger, moesten deze 'stoere vrouwen' zonder kinderen hun baantje afstaan aan vrouwen met kinderen en kregen ze een zwaarder baantje toegewezen.

Het terrein, waarop de huisjes stonden, was groot en verwaarloosd en één van de eerste opdrachten, die de Japanse commandant ons gaf, was het bevel het gras kort te knippen. We dachten, dat ons dit met het kleine kapmesje, dat ons ter beschikking werd gesteld, nooit zou lukken, het gras was bijzonder taai en scherp, maar na urenlang zwoegend op onze hurken het gras te lijf te zijn gegaan, zag de omgeving om de huisjes er na een paar weken toch toonbaarder uit. Toen we eindelijk resultaten zagen en het werk een soort bijhouden van het grasveld werd, kreeg iedereen om de paar weken de opdracht om bij haar dagtaak een week lang elke morgen een uur te gaan 'grasjes trekken'. Een andere taak, die we om de beurten moesten verrichten, was het legen van de beerputten. Ik verkocht die taak, die maar een uur duurde voor een week grasjes trekken aan een ieder, die liever een uur beerputten leegde, dan een week grasjes trok, zodat ik nooit heb geholpen met dat vieze werk.
Ons nieuwe kamp was vroeger een Indisch sanatorium geweest. Achter elk van de huisjes lag een mandikamer, waarvan de bakken vroeger waarschijnlijk met water gevuld werden door bediendes. Water was verkrijgbaar uit de waterputten tegenover de huisjes. Het vullen van de mandibakken was behoorlijk zwaar werk, zodat we dat al gauw niet meer deden en ons bij de putten wasten. We moesten al genoeg emmers water naar de keuken sjouwen.

Nieuwe kampbewoners uit Malino

De eerste paar weken bewoonden alleen de vrouwen en kinderen uit Ambon dit grote kamp, maar we begrepen al gauw, dat dit niet de bedoeling van de Jappen kon zijn. Op een ander deel van het terrein aan de andere kant van het hoofdgebouw werden twaalf lange loodsen gebouwd en we gisten natuurlijk dagelijks naar hun bestemming.
Na enkele weken hoorden en zagen we het antwoord. Tot onze stomme verbazing klonk op een warme Indische middag ergens in de verte gezang van vrouwenstemmen. We kenden de

wijzen van de versjes, die ze zongen. Hollandse liedjes! Zingen, hoe lang geleden leek het, dat wij ons daartoe vrolijk genoeg gevoeld hadden?
Even later reden er vrachtauto's vol Hollandse vrouwen en kinderen door de poort, vrolijk zwaaiend naar het groepje hen wat verwezen aanstarende, armelijk uitziende andere Hollandse vrouwen en kinderen. Drie dagen lang kwamen telkens ongeveer vierhonderd nieuwe kampbewoners de klaarstaande lange loodsen vullen, goeddoorvoede, goedgeklede vrouwen en kinderen met hun keurige koffers, hun ongedeukte, ongeblakerde emmers en teilen, met hun gezonde kleuren op de wangen, hun ongebrokenheid en moed. Ze hadden gevangengezeten in het bergdorp Malino, voormalig vakantieoord met een heerlijk klimaat. Voedsel hadden ze van de bergbewoners mogen kopen. Hun koffers puilden uit van de meegenomen kleding en andere bezittingen.
Het was moeilijk voor de 'armen' in het kamp - de Ambonmensen - hen niet te benijden, dus begonnen die Ambonmensen zich al gauw te laten voorstaan op het leed, dat ze geleden hadden: zij hadden pas werkelijk de oorlog aan den lijve ondervonden, daar woog het tot dusver meegemaakte verdriet van de Malinomensen niet tegen op.

Tot aan de dag van vandaag is het onderscheid tussen de Ambon- en Malinomensen blijven bestaan. Tijdens de jaarlijks gehouden kampreünies is er bijna geen vermenging tussen de beide groepen, hoewel ze nog tweedriekwart jaar in een zelfde kamp hebben moeten doorbrengen.
Die laatste jaren waren weliswaar minder ellendig dan het jaar in Ambon, maar ook in kamp Kampili hebben we de nodige ziektes, honger en doodsangsten moeten doorstaan.

Ik leed maandenlang aan een soort buikloop, waar de vrouwelijke arts, mevrouw Goedhart, geen verklaring voor kon geven. Ze gaf me de laatste imitine-injectie, die ze bezat, omdat ik vroeger wel eens amoebe-dysenterie had gehad, zonder resultaat. Na de oorlog hoorde ik, dat extreme ondervoeding soms ook buikloop ten gevolge kon hebben. Ook kreeg ik op een kwaad moment malaria-tertiana, zodat ik om de drie weken ongeveer, arbeidsongeschikt was, of leed ik aan spontaan ontstane wonden, die me hoge koortsen en pijn in mijn lies bezorgden. Toch werd ik nog tot de gezondere onder ons gerekend, of in elk geval rekende ik mezelf er toe.
Zoals iedereen dat deed, vond ook ik ziektes een geringer ongemak dan de angsten, die onvoorziene omstandigheden ons konden bezorgen, zoals bijvoorbeeld de dolle honden, die af en toe ons kamp binnendrongen en later de nachtelijke bombardementen. Nadat een paar kinderen en vrouwen aan de hondenbeten waren overleden, liep iedereen met een stok door het kamp en schrok van elke loslopende hond. Zoveel angsten omringden ons: angst om het uitblijven van voedsel, van brandhout, angst voor het droogvallen van de waterputten, daar dit ons ook eens een seizoen overkomen was en het laatste jaar angst voor overvliegende vliegtuigen.

Natuurlijk waren we al die jaren volkomen verstoken van nieuws uit de buitenwereld. We hadden er geen idee van, hoe de oorlog aan het verlopen was, maar geloofden rotsvast in een voor ons gunstig einde. Soms filterde er nog wel eens een 'kabar angin' (bericht op de wind) ons kamp in, niemand wist de oorsprong. Blijkbaar hadden enkele moedige vrouwen toch nog wel eens contact met iemand buiten het kamp. Eén vrouw moet het zeker hebben gehad, want ongeveer een jaar nadat we in Kampili gevangen waren gezet, beviel ze van een snoezig Indisch knaapje.
Ons kamp werd langzamerhand voor mijn gevoel een afschaduwing van de maatschappij, zoals we die vroeger hadden gekend.

Handel

Al hadden we geen geld tot onze beschikking er werd toch handel gedreven. Ons ruilmiddel was suiker, dat ons in dit kamp wèl werd verstrekt. Uiteraard was voor de Ambonmensen dit artikel het enige, dat ze konden aanbieden, maar gewend als ze waren aan extreme voedingsschaarste, gebruikten ze het graag als ruilmiddel om de begerenswaardige bezittingen van de Malinomensen te kunnen bemachtigen. Zo hebben moeder en Piet zich eens maandenlang van suiker onthouden om voor één van mijn verjaardagen, ik geloof de laatste in het kamp, een 'comeback' jurk te kunnen kopen. Een jurk van voile-achtige stof met lange mouwen en ik voelde de tranen prikken toen ik hem aanpaste, omdat ik wist hoeveel offers de aanschaf had gekost. Ook deze comeback jurk heb ik nooit kunnen dragen.

Een tweede overeenkomst met de normale maatschappij waren de 'baantjes' in het kamp. Ze leverden weliswaar geen loon op, maar wel een 'emolument'. Elk baantje leverde één of ander voordeel op en zelfs het kleinste kind leerde het woord emolument kennen. Voordat iemand aan een nieuw baantje begon, stelde ze zich eerst op de hoogte van dat voordeel. Zo kregen de vrouwen, die de groente schoonmaakten bijvoorbeeld een extra portie groente, degene die de rijst kookten een extra portie rijst, of wat er op een dag aan ongewoons, zoals katjang of zo, binnenkwam. Alleen het werken met kinderen leverde niets op.
Eens klaagde iemand tegen me: "De mensen, die in de varkenskraal werken, krijgen meer te eten dan wij en ze krijgen zelfs vlees." (Het vlees van de varkens was uitsluitend bestemd voor de Japanners. Af en toe kwamen vrachtauto's de dikst gevoerde dieren ophalen om ze naar de abattoirs in Makassar te brengen. De commandant beloonde de varkenshoedsters wel eens met wat extra eten.).Ik raadde de klaagster aan: "Ga daar dan ook werken." Ik wist, dat ze dit nooit zou doen, want de varkens waren groot en vies en zagen er gevaarlijk uit. Ik vergeleek haar jaloezie met de jaloezie van de minst betaalden in een kapitalistische maatschappij en vond, dat ze vergelijkbaar waren.
Het werk van varkenshoedster vereiste bepaalde capaciteiten, die zij noch ik bezaten, maar die een vriendin van me, Toos Hoogeveen, de dochter van de gouverneur van de Grote Oost, de Hazewinkelman, in ruime mate bezat. Ze hield van dieren, zelfs van varkens maar vooral van paarden, en ze liep altijd rond in haar paardrijtenue. Doordat ze het eerste jaar in Malino had doorgebracht en in de varkenskraal iets beter te eten kreeg dan de doorsnee kampbewoner, zag ze er nog steeds mooi uit. Ze was iets ouder dan ik en ik bewonderde haar: haar moed, haar schoonheid, de fierheid waarmee ze zo zelfverzekerd op haar rijlaarzen door het kamp stapte.

Structuur

In mei arriveerde de kampcommandant, die het hoofdgebouw tot aan het eind van de oorlog met zijn twee Japanse bediendes zou blijven bewonen. Het was een gezette man en we schatten zijn leeftijd op iets in de dertig. Na de oorlog hoorden we, dat hij pas vierentwintig jaar was geweest toen hij het kamp kwam besturen. Via 'kabar angin' was hem een roep van wreedheid voorafgegaan en in het mannenkamp had hij inderdaad wreedheden begaan en in Makassar zelfs een hele Chinese familie uitgemoord, maar waarschijnlijk had hij bij het aanvaarden van zijn nieuwe taak - het besturen van een vrouwenkamp - zich voorgenomen van dat kamp een modelkamp te maken.
Elke morgen kwam hij persoonlijk de Ambonhuisjes en de Malinoloodsen inspecteren.

Wanneer hij verscheen, moesten we voor onze bedden gaan staan en op zijn bevel ‘Kiotske’, de in-de-houding-stand aannemen. Op zijn tweede bevel ‘Kireii’ verwachtte hij, dat we bogen, ook de kleuters, en na zijn derde bevel ‘Nauree’, mochten we ‘op de plaats rusten’. Hij liet een ‘varkenskraal’ bouwen en riep een ‘naaikamer’ in het leven. In de naaikamer moesten vrouwen legeruniformen en petten stikken. Arbeidsongeschikte oudere vrouwen moesten legersokken breien. Hoewel ze liever in de naaikamer zou hebben gewerkt, meldde moeder zich bij de groentedienst aan, want ze vertikte het iets voor de ‘vijand’ uit te voeren. Gelukkig waren er genoeg vrouwen, die minder scrupules hadden anders had zo’n houding nog tot botsingen met ‘Jamadji’, de commandant, kunnen leiden. En die botsingen waren gevaarlijk. Eens liet hij mevrouw Valderpoort, de leidster van het Ambonkamp, een hele dag bij een open graf staan, bulderend, dat hij haar zou vermoorden, onderwijl zijn sabel slijpend en de timmerman van het kamp opdracht gevend haar maat te nemen om haar doodskist te maken.
Maar hij voorzag ons ook van werkkleding, die genaaid werd in de naaikamer. Voor de jongeren bestond die kleding uit een ‘tjelana monjet’ een soort hansop met de knopen van voren en mouwloos, voor de ouderen uit een jurk met een korte mouw. De kleding was gemaakt van een stevige, donkerblauwe, katoenen stof, die binnen de kortste keren tot grijs verkleurde. In het mannenkamp bestelde hij schoeisel in alle maten: houten plankjes met een lapje aan de bovenkant erover gespijkerd. Deze kostbare ‘klompen’ gebruikten we uitsluitend voor onze gang naar de hurk-W.C.’s, waarvan de twee schuingeplaatste stenen constant bevuild waren.
Door al deze bemoeienissen van de commandant kwam er structuur in ons leven en werd het minder moeilijk zo lang gevangen te zijn.
Moeder, Pieter en ik besloten na een paar maanden te verhuizen naar een loods in het Malinokamp, waar we meer ruimte kregen. Een verademing na de benauwdheid van de ‘Ambonhuisjes’. We beschikten er over een soort ‘hok’: twee paar stapelbedden tegenover elkaar en daartussen een stukje aangestampte grond. Doordat een paar vriendelijke Malinomensen ons een paar lakens aanboden, konden we ons hok van de andere hokken afscheiden en die privacy was een weelde. We voelden ons aan deze kant van het hoofdgebouw ook vrolijker, niemand sprak over doorstane ellende, er werd af en toe nog wel eens gelachen.
Nadat ik bijna alle baantjes die er in het kamp te doen waren, baantjes zoals rijstwaster, rijstkookster, rijstplantster en sjouwster, doorlopen had, kreeg ik het enige baantje aangeboden, dat ik met plezier een poos gedaan heb. Dat baantje bestond uit het bezighouden van een groep kindertjes van twee tot drie jaar, wier moeders moesten werken. Ik kreeg een atappen loodsje ter beschikking, waarvan de gammele deur met een atappen touwtje gesloten kon worden. Atap is een soort dakbedekking, meestal van palmbladeren of aloon-aloon gemaakt. De kindjes zaten op de aangestampte aarden grond, materiaal was er uiteraard niet, dus wrong ik me in allerlei bochten om ze te vermaken, vertelde ze heel korte verhaaltjes (ze waren nog zo klein, zodra ze drie werden zorgde iemand anders voor ze), leerde ze liedjes, wandelde met ze tussen de loodsen, maar kon ze nog niet leren dat laatste in een ordelijke rij te doen, de meeste waren nog maar net twee jaar geworden en ik had bovendien niet genoeg overwicht, want ik hield van mijn kindertjes en dwong ze nergens toe. Die flinke kindjes, die al kleine taakjes hadden, zoals zelf eten halen, wat soms misliep als ze het kostbare eten lieten vallen of over zich heen kregen, tot wanhoop en soms boosheid van hun moeders.
Eens op een dag - de leerlingetjes waren net vertrokken en ik wilde de deur met het touwtje dichtbinden - klom er een snoezige baby over de drempel, een jongetje van anderhalf jaar. Hij was in Malino geboren en zag er nog vrij mollig uit voor een kampkind. Zijn moeder kwam hem even later zoeken en vertelde me, dat hij dolgraag ook naar ‘school’ ging, maar nog te jong was. Toen ik hem op mijn arm nam was het bij ons wederkerige liefde op het eerste

gezicht en ik bood hem een plaatsje in mijn klasje aan en al heel gauw bleek Hansje Juta het snelste en pienterste leerlingetje van mijn kleuters te zijn. Hij praatte goed, zong de liedjes mee, er was geen verschil tussen hem en de andere peuters te merken. Tegenwoordig zouden we zo'n kind - haast nog een baby - hoogbegaafd noemen. Ik streefde er altijd naar er geen lievelingetjes op na te houden, maar deze keer kon ik mijn gevoelens niet de baas: ik hield van Hansje, of ik hem altijd had gekend. Zijn moeder vertelde me, dat hij eens - toen hij me in de loods voorbij zag komen - van plezier gebloosd had.

Ik besloot mijn kindertjes met Kerstmis een feest te geven en spaarde daartoe al mijn suiker op om cadeautjes te kopen of om van gekochte lapjes stof allerlei speeltjes te maken, bijvoorbeeld poppetjes voor de meisjes. Die vulde ik op met kapok, die ik uit moeders toch al flinterdunne matras stal, wat ze nooit leek te merken (de oudste kampbewoners kregen soms een bultzakje). Voor de jongens kocht ik van de Malinomensen knikkers, soms zelfs een auto-tje. Nu ja, ik fabriceerde zoveel mogelijk op speelgoed lijkende speeltjes om in de 'kerstboom' te hangen. De kerstboom was een klein uit de grond getrokken boompje, geen spar natuurlijk.
Maar vlak voor Kerstmis sloeg het noodlot toe. Ik liep met mijn kleuters door het kamp te wandelen en we hadden bijna de laatste loods bereikt, toen in het voorste gedeelte van de onordelijke rij een klein jongetje plotseling omviel en begon te braken. Iemand bracht hem naar zijn moeder. De volgende dag was hij overleden. En na korte tijd moest ik geregeld een speeltje uit de boom halen, dat niet meer nodig was.
Tenslotte werd ook Hansje ziek, mijn lieve stevige Hansje. Maar na een paar dagen kwam hij toch weer op school, tot mijn grote blijdschap. Ik besloot hem beslist niet meer te laten merken hoe een grote plaats hij in mijn hart innam, daar ik me schuldig voelde tegenover de overleden kinderen, van wie ik zoveel minder gehouden had. Ik zag aan Hansje, dat hij teleurgesteld was.
Enkele dagen daarna werd hij weer ziek en lag al spoedig op sterven. Zijn moeder liet hem in het ziekenhuisje opnemen. Zijn laatste nacht hield ik het 's nachts op mijn baleh-baleh niet meer uit en ondanks mijn angst voor dolle honden stond ik op om hem nog eenmaal te zien. Met mijn stok gewapend sloop ik in het pikkedonker (er was geen maan) langs de loodsen naar de ziekenloods. Zijn moeder droeg het kindje in haar armen en ik herkende het jongetje niet. Een oudemannetjeskopje drukte zich tegen haar borst en al probeerde ze de baby op mij attent te maken, hij wilde niets meer van me weten. Ik had het gevoel, dat hij vond dat ik hem de laatste paar dagen op school had verraden en diep geschokt sloop ik weer terug naar mijn loods, maar liep in het donker de verkeerde binnen (alle loodsen leken op elkaar) wilde me neerleggen op een al bezette baleh-baleh, waardoor de slaapster wakker werd en begon te gillen, daarmee de hele loods wekte en overal kreten klonken: "Een dolle hond, een dolle hond!"
Hansje overleed de volgende dag.

Dromen

Omdat we helemaal geen nieuws uit de buitenwereld hoorden, was iedereen erg geïnteresseerd in het fenomeen van voorspellende dromen. Daar ik er ook een paar had gehad, werd me vaak gevraagd: "Heb je de laatste tijd nog wel eens iets gedroomd?" Dat had ik inderdaad, maar het waren geen vrolijke dromen geweest, meestal over branden en vluchten, dus hield ik ze maar voor me en troostte mezelf me de dooddoener: 'dromen zijn bedrog.'

Sinds we in het Malinokamp woonden, had ik vrij veel contact met de groep Amerikanen, die in één van de loodsen bivakkeerde, vooral met Margaret Jaffray, de dochter van een vooraanstaande zendeling, dr. Jaffray, die in het mannenkamp Pareh-Pareh gevangen zat. Margaret was een vrouw van in de dertig, maar ze gedroeg zich veel jonger, waarschijnlijk omdat ze net als ik, nog steeds haar moeder om zich heen wist. We hadden ook nog gemeen dat we allebei onze vader vereerden en een held van hem hadden gemaakt.
We bespraken hen en hun lot vaak met elkaar en die gesprekken schenen haar op te beuren, tot op een dag ze overstuur bij me kwam en zielsbedroefd, maar overtuigd van de waarheid er uitbracht: “Mijn vader is bij jouw vader, ik heb het gedroomd.”
Een poosje daarna vond ik op een morgen de deur van het loodsje waarin ik mijn kindertjes bezighield wijd openstaan, het bamboevezeltouwtje stukgetrokken. Iemand vertelde me, dat even tevoren Margaret in grote paniek mij had gezocht, radeloos was geweest dat ze me niet vond en dat ze daarna naar het hoofdgebouw was gerend ‘om de commandant te spreken’. Ze bleek hem te hebben toegeschreeuwd dat het kamp in brand zou vliegen en dat hij er iets aan moest doen. Hierna werd ze in een straight-jacket geknoopt en daarna geplaatst in een stenen huisje, waar nog een Amerikaanse vrouw, wier zenuwen een tijdelijke opname in een Japanse gevangenis op Makassar niet hadden aangekund, was ondergebracht. Haar moeder mocht bij haar wonen.
Ze werd dus eigenlijk min of meer voor gek verklaard, terwijl later bleek dat ze alleen maar voorspellende dromen had gehad. Haar vader is inderdaad in Pareh-Pareh gestorven en het kamp vloog inderdaad in brand, al duurde het nog even voordat het werkelijk gebeurde.

Na Hansjes’ dood had ik geen moed meer om me weer in te zetten voor mijn doel het kampleven van de kindertjes uit mijn uitgedunde klasje zo prettig mogelijk te maken. Ik wilde een andere baan, wèg van kinderen.
Voor het eerst sinds we in kamp Kampili woonden ondervond ik, dat de Japanse commandant heel goed op de hoogte was van het doen en laten en de voorkeuren van zijn onderdanen. Hij moet geweten hebben, dat moeder en ik besloten hadden nooit werk te verrichten, dat ten voordele van onze vijand zou strekken. Via het Malino kamphoofd, mevrouw Joustra, werd me meegedeeld, dat ik slechts van baan kon veranderen, wanneer ik als volgende baan het naaien van Japanse uniformen zou kiezen, printa van de commandant.
Mijn werk bij de kleintjes viel me zo moeilijk, dat ik me, ondanks moeders protesten toch vernederde de voorwaarde aan te nemen. Ik ging naar de naaikamer en moest in het begin mijn vingertoppen kapot prikken, voordat ik eindelijk een fatsoenlijk knoopsgat had leren fabriceren. Saai werk, maar het voorkwam verdriet.
Tenslotte mocht ik de naaimachines hanteren en mijn topprestatie was een khaki pet, waarvan de stiksels op de klep zoveel mogelijk paralel moesten lopen. Het hoofd van de naaikamer, die me kennelijk niet in staat had geacht tot het maken van enig acceptabel kledingstuk zei verrukt: “Laat deze pet maar eens aan je moeder zien.” Toen ik mijn werkstuk, waar ik zelf ook een beetje trots op was, moeder voorhield, gooide ze het als gestoken van zich af: “O, jakkes een pet voor een Jap”, griezelde ze.

Tijdens het laatste jaar van onze gevangenschap werden achter de huisjes van het Ambonkamp nieuwe loodsen gebouwd, omdat het leven in de volgepakte stenen huisjes ondraaglijk was geworden.
Op de plek waar de loodsen gebouwd werden, groeiden een paar hoge bomen en moeder vond het zo’n aantrekkelijk gevoel wat groen in de buurt te weten, dat ze dadelijk besloot een plaats in één van de nieuwe loodsen te bemachtigen. Ik kreeg het plotseling koud bij die gedachte. “Ze voelen onveilig”, protesteerde ik, maar kon niet uitleggen waarom. “Onveilig?”, vroeg

moeder verbaasd. “Ze lijken me juist veiliger, uit de lucht zie je ze minder goed door de bomen.”
Dus verhuisden moeder, Pieter en ik voor de tweede maal in dit kamp. Andere Malinomensen deden hetzelfde, o.a. Toos de Hazewinkelman, (Toos Hoogeveen), zodat eindelijk Malino- en Ambonmensen zich een beetje mengden.

Malaria

In de nieuwe loods stortten alle voorradige wandluizen zich ‘s nachts gretig op mijn bloed, terwijl dat van moeder en Pieter hun blijkbaar niet beviel. Hoofdluizen maakten verder het leven zuurder dan het al was en ook onderging ik mijn eerste malaria-aanval in deze loods. Die eerste aanval was de heftigste. Ondanks dat moeder alle aangeboden dekens boven op me stapelde en een fles gevuld met gloeiend water naast me legde, kon ik niet ophouden met mijn geklappertand en tenslotte verloor ik het bewustzijn en werd wakker in het ziekenloodsje. Tijdens mijn genezing schreef de dokter me een ei voor, maar ik weigerde dat kostbare voedsel, want ik had toch ‘maar’ malaria en eieren waren voor echte zieken.
Daar ik om de paar weken door een malaria-aanval overvallen werd, leerde ik de voortekenen goed kennen. Een paar dagen voordat de ziekte toesloeg, werd ik bevangen door gevoelens van grootheidswaanzin. Ik voelde dan, dat ik de aangewezen persoon was om het kamp te leiden, zelfs om de oorlog tot een goed einde te brengen. Ik wilde speeches gaan houden en mensen naar me laten luisteren. Gelukkig bracht ik steeds nog net het inzicht op om me te beheersen. Wanneer de koorts dan begon uit te breken en ik me alleen maar ziek voelde, vroeg ik me vaak af, of de stof, die tijdens de dagen van incubatie door mijn lichaam stroomde en me dat oppermachtige gevoel bezorgde, misschien dezelfde was, die (wie weet) constant door de lichamen van wereldleiders en alle van hun capaciteiten overtuigde mensen stroomde.

Tegen het einde van de oorlog kregen hoe langer hoe meer mensen te kampen met allerlei mogelijke kwalen. Piets benen zwollen op tot op olifantspoten lijkende proporties. We konden er putten indrukken, die er lang in bleven staan. Als enige medicijn tegen de bij vele mensen plotseling ontstane wonden gebruikte de dokter zout water.
De stemming in het kamp werd steeds gedeprimeerder, vooral nadat er een lijst binnengebracht en aangeplakt was, waarop vermeld stond welke burgermannen in Pareh-Pareh gestorven waren.
De commandant vond het tijd om in te grijpen: hij gaf opdracht tot een in onze ogen krankzinnige onderneming: we moesten een ‘feest’ organiseren. Er werd extra suiker en écht meel (tot dan toe hadden we meel uit rijst gestampt gebruikt) naar de keuken gebracht, waar koekjes van moesten worden gebakken en voor het eerst na jaren werd ons toegestaan het volkslied te zingen en moesten er toneelstukjes worden opgevoerd. We versleten de man voor gek, maar moesten naderhand toegeven, dat het ‘feest’ ons allemaal (op de weduwe geworden vrouwen na) goed had gedaan. “De oorlog kon niet lang meer duren, wanneer de commandant plotseling zo lankmoedig werd.” De hoop, die langzamerhand aan het verdwijnen was geraakt, stak de kop weer op.

Maar dat er nog altijd rekening moest worden gehouden met de gemoedstoestand van de commandant beschreef mevrouw Uckerman, de Rode Kruisverpleegster, op heel indringende manier in haar dagboek. Hier volgt haar beschrijving van één van de keren, dat Jamadji ‘mata gelap’ werd:

Over het algemeen was het leven in Kampili veel beter dan op Ambon: veel meer ruimte, betere woongelegenheid en betere hygiënische toestanden. Aan de andere kant moest er door de vrouwen zeer zwaar werk worden verricht en bleven ons beledigingen en de mishandelingen ook niet gespaard. Ik zal bijvoorbeeld één van de laatste gebeurtenissen aanhalen: 'De ter dood veroordeling van Mevrouw Valderpoort, door de commandant Jamadji'.
Mevrouw Valderpoort was grenswacht gaan lopen, dit werd een vreselijke dag voor haar, ze heeft met één been in het graf gestaan. Zij waakte namelijk bij de bron even buiten de 20 meter grens en stond daar te praten met mevrouw Duyn. Jamadji kwam te paard voorbij en bulderde tegen beide dames. Mevrouw Duyn ging vrijuit, maar mevrouw Valderpoort moest voor drie uur in de brandende zon staan voor zijn huis. Hij sloeg haar en zijn kastijding dreef hij zover door, dat hij haar wilde vermoorden. Hij trok zijn sabel en ging deze staan slijpen. Intussen gebood hij de dominee - die ook als timmerman dienst deed - de maat van haar te nemen voor haar doodskist en die met spoed te brengen, haar graf moest gegraven op ons kerkhof. Na een tijdje bulderde hij om de doodkist, die te lang wegbleef naar zijn zin. Het drama zou nu gebeuren - zijn sabel werd nog eens gescherpt - en mevrouw Valderpoort dacht: "Ik hoop, dat hij hem zo scherp maakt, dat mijn hoofd er in één slag af is." Zij mocht een laatste wens doen, maar zij had niets te wensen, alleen hoopte ze, dat haar kinderen eens zouden vernemen, dat zij tot het laatst haar plicht deed. Bij dit schouwspel waren mevrouw Joustra, die vergeefs voor haar pleitte, mevrouw Nanning, die ook pleitte, waarop hij evenmin reageerde, en mevrouw de Hondt, zij pleitte ook, maar op een andere manier. Zij speelde een laatste troef uit toen ze zei: "Toean, als u dit doorzet, krijgt u het hele kamp tegen u, iedereen zal u haten. En (met nadruk) mevrouw Valderpoort zal na haar dood iedere nacht bij u komen spoken, zolang u leeft." "Ik wil bloed zien", zei hij. "Slacht dan maar een kip", zei mevrouw de Hondt. De ds. mompelde tegen mevrouw Valderpoort: "God geve dat dit een komedie is, doch ik blijf voor u bidden." De pastoor (Beltjer) was er ook bij en aan hem moest mevrouw Valderpoort haar laatste wens uitspreken. Na de bepleiting van mevrouw de Hondt, die hem eigenlijk bespottelijk had gemaakt, kwam hij tot bezinning. Bovendien is een oosterling bang voor spoken. Hij was vermoedelijk mata gelap. Ik weet niet wat er gebeurd zou zijn, indien hij de daad direct had kunnen uitvoeren, want hij had om een auto gestuurd om haar buiten het kamp te vermoorden. De auto kwam niet. Mat en slap voor zich uitziende liep hij zijn huis binnen en liet mevrouw Valderpoort bij haar doodkist staan. Hij zond iemand om mevrouw Gerth, met wie mevrouw Valderpoort de gehele kamptijd al samenwoonde, te roepen. Toen ze kwam zei hij tegen haar: "Ga naar mevr. Valderpoort en neem haar mee naar huis (haar loods)." Jamadji liet voor zich een schone pyjama buiten brengen en deed die buiten aan, want zijn kamer werd geheel leeggeruimd en schoongemaakt. "Jamadji heeft het vuile afgedaan. Jamadji gaat een nieuw leven beginnen."

Tot zover het verslag van de verpleegster. We vroegen ons natuurlijk onmiddellijk af, of de commandant soms slecht oorlogsnieuws had gehoord. Vooral de Ambonmensen hadden al zo vaak de verscherpte wreedheid na zulk nieuws ondervonden van onze onderdrukkers.
We kregen nog meer bewijzen van het naderende einde van de oorlog.
Jamadji liet overal loopgraven (open greppels) graven en voor hemzelf werd een betonnen mausoleum van een schuilkelder gebouwd. Bijna elke nacht vlogen er geallieerde vliegtuigen boven het kamp, soms gooiden ze lichtkogels uit, die de ons omringende sawa's hel verlichtten. We gisten naar het doel er van, konden niet vermoeden, dat hun nieuwsgierigheid ons kamp gold. Later heb ik wel eens gedacht, dat misschien de Jappen de geallieerden opzettelijk hebben willen laten geloven, dat Kampili door Japanse soldaten werd bewoond.

Dolle honden

Jamadji dwong ons ‘s nachts de loodsen te verlaten en in de open loopgraven op elkaar gepakt (en wanneer het regende kletsnat) de nachten door te brengen, angstig luisterend en turend of we geen dolle honden hoorden of zagen, de commandant verwensend, dat hij ons niet in onze (voor honden iets veiliger) loodsen liet slapen. We waren veel banger voor de dolle honden dan voor onze vrienden in de lucht. Die laatsten wisten toch wel dat ons kamp een vrouwenkamp was en zouden het heus niet als doelwit gebruiken. Destijds - op Ambon - hadden ze weliswaar wel degelijk ons kamp gebombardeerd, maar dat alleen maar gedaan om te voorkomen dat de Japanners in de hele archipel bommenloodsen naast vrouwenkampen zouden aanleggen. Wat we niet beseften was, dat op Celebes geen trouwe Ambonezen woonden, die onze bondgenoten op de hoogte hielden van de krijgsverrichtingen van de Japanners.
Later begrepen we, dat Jamadji heel goed wist, dat de geallieerden in de veronderstelling leefden, dat ons kamp werd bevolkt door Japanse soldaten. Pas na de bombardementen mocht er op ons platgebombardeerde terrein, waar eens onze loodsen hadden gestaan een groot wit doek gespreid worden, waar met enorme letters P.O.W. op stond.

Samen met Toos Hoogeveen (ik bleef haar in gedachten steeds de Hazewinkelman noemen) werd ik één van de loopgraafbewaaksters. Daarvoor moesten we - nadat de commandant een alarmbel had laten luiden - boven aan de rand van de ons toegewezen loopgraaf gaan staan, de toestromende mensen een plaatsje aanwijzen, tijdens de duur van het alarm af en toe de kinderen met plasjes doen helpen etc. We vonden het allebei een opluchting, dat we niet tussen de op elkaar gepakte menigte in de greppel de nacht moesten doorbrengen, maar we hielden wel scherp de omgeving in de gaten met het oog op het gevaar van dolle honden.
Tijdens Toos’ noodlotsnacht had ik weer eens malaria en was nog niet tot werken in staat. Een kennis verving mij. Nadat de commandant de alarmbel had laten klinken, zochten moeder, Pieter en ik de dichtstbijzijnde (al bestaande) goot op, waar we iets meer bewegingsvrijheid hadden. Even later ging het gerucht van loopgraaf tot loopgraaf, dat er een dolle hond gesignaleerd was. De dakpansgewijs over elkaar liggende vrouwen en kinderen inde lage goot hielden zich doodstil en op het moment dat de hond over het bruggetje liep, verroerde zich gelukkig niemand. Moeder fluisterde: “Dat is ‘m.” Ik kon het niet geloven, hij liep zo vlak langs ons zonder ons blijkbaar op te merken, maar even later hoorden we de gil van de vrouw die onze goot bewaakte en op de rand ervan zat. Ze was in haar oorlel en haar dikke haarwrong gebeten. (Het stukje oorlel werd er even daarna door onze dokter afgesneden en ze overleefde de beet).
Toos en mijn plaatsvervangster stonden als gewoonlijk op de rand van de door hen te bewaken loopgraaf en Toos zag de hond richting varkenskraal en ziekenzaaltje lopen. Wanneer hij de varkens zou bijten zou de ramp niet te overzien zijn. “Ga je mee hem doodslaan?”, vroeg Toos aan haar collega (ik had dat moeten zijn en ik had vast ook niet durven weigeren). Vastberaden liep Toos met haar stok in de handen de hond achterna. Ter hoogte van de varkenskraal viel Toos het beest aan, probeerde hem te wurgen, terwijl de andere vrouw het dier op zijn kop sloeg, ook een keer missloeg en Toos raakte. Het lukte Toos tenslotte de hond te doden, maar hij had kans gezien haar met zijn tanden toch een haal over een hand te geven.
Ik vermoed, dat Jamadji het een naar idee vond, dat zo’n mooie jonge vrouw - dochter van de gouverneur - aan hondsdolheid zou sterven. In elk geval (en dat had hij met de andere slachtoffers nooit gedaan, zelfs met de kinderen niet) bracht hij haar die nacht nog naar Makassar, waar ze een (uitgewerkte) seruminjectie kreeg.

Ik zocht haar de volgende dag op. Ze stond met de gewonde hand haar wasje in een teiltje te doen en ik bood aan haar te helpen, maar ze deed luchtig over het voorval “Het is maar een klein schrammetje”, hoewel ik van onze gezamenlijke kennis wist, dat ze die morgen een afscheidsbrief aan haar ouders had geschreven. Ik zag haar na die keer nog eenmaal lopen over een verhoogd weggetje in het kamp. Achter haar de sawa’s en de ondergaande zon. Ze liep zo veerkrachtig, gekleed in haar rijbroek, op haar rijlaarzen, haar bruine krullen glansden in het rode zonlicht en ik wist zeker: “Ze gaat niet dood. Dat kàn gewoon niet, zo’n mooie jonge vrouw.”

Weer dromen over bombardementen

De gebeurtenissen volgden elkaar nu vlug op. Omdat we zo verstoken waren van enig nieuws uit de buitenwereld, probeerde ik via mijn dromen een blik in de toekomst te werpen. Daarvoor moest ik me ‘s morgens vroeg zo fel mogelijk concentreren op die éne grote wens: “Laat me iets dromen, dat uitkomt.” En dan begon ik inderdaad te dromen, maar het waren niet de dromen, die ik had gewenst. Ik droomde alleen over bombardementen en branden en vluchten. Dus vertelde ik niemand de uitkomst van mijn pogingen, bleef me troosten met: ‘dromen zijn bedrog.’

Op een heldere mooie morgen, even nadat iedereen zich naar haar werk had begeven, klonk de alarmbel van de commandant. Alarm overdag, dat was nog niet voorgekomen. Niemand nam de moeite zich naar haar/zijn loopgraaf te begeven, we doken allemaal de dichtstbijzijnde in. Ach het alarm zou wel gauw voorbij zijn en we zetten ons in een houding om naar onze bevrijders te zwaaien. De vrouwen om me heen vroegen weer eens verlangend: “Heb je de laatste tijd nog wel weer iets gedroomd?” Ik begon mijn droom van die morgen te vertellen, die weliswaar weer over branden en vluchten gegaan was, maar nu iets uitgebreider was geweest. Na de branden en het vluchten waren we terechtgekomen in een dicht bos en onze loodsen hadden op palen gestaan.
“Nou”, ving ik aan “het was geen leuke droom hoor, het kamp vloog in brand en we moesten vluchten...”Verder kwam ik niet, want op dat moment zagen we uit de boven ons ronkende vliegtuigen allemaal staafjes vallen. “Misschien chocoladerepen”, riep iemand hoopvol. Tot onze grenzeloze verbazing zagen we een meter of twintig van ons af, hoe de nieuwe loodsen, de loodsen achter de Ambonhuisjes in één waarvan moeder, Piet en ik woonden, de loodsen die moeder zo veilig had geacht, in een vuurzee veranderden. Verdwaasd ontvluchtten we onze greppel en net als de vorige keer wist ik weer niet wat ik moest doen. Moeder en Piet zoeken en de vuurzee in lopen, maar misschien waren ze daar niet eens. Ik stond een poosje te weifelen, liep toen toch de vluchtende vrouwen achterna, die naar de poort holden. Op onze weg er naar toe doken plotseling overal vandaan Japanse soldaten op, die woedend met hun geweren op de vliegtuigen schoten. Onze vrienden mitrailleerden terug, de kogels sprongen om ons heen en troffen ons niet. Waar hadden die soldaten zich al die tijd opgehouden? We renden voor ons leven en vroegen ons dit pas later af.
Toen de tweede massa vliegtuigen vrij laag over ons kamp ronkte, dwaalden wij allang over de sawa’s buiten ons kamp. Nu werden de Malinoloodsen ook in brand geschoten door honderden brandbommen. De mensen uit die loodsen hadden dus nog even de tijd gehad iets uit hun loodsen te redden. Moeder, Piet en ik hadden er beter aan gedaan niet naar de Ambonloodsen te verhuizen, we verloren voor de derde maal al onze bezittingen, ook mijn tweede comeback jurk. Maar bezittingen waren wel de laatste zaken, waar we ons in die tijd druk over maakten.

Nadat onze bevrijders weer teruggevlogen waren naar hun bases in Australië en het stil geworden was in de lucht, besloten de groepen vrouwen, die het kamp aan alle kanten waren ontvlucht - door de poort, onder en over het prikkeldraad - weer terug te keren naar hun basis, het kamp, dat geen kamp meer was, maar een verschroeid stuk land. Alleen het hoofdgebouw en de stenen huisjes stonden er nog. De Japanse soldaten vertoonden zich niet meer.
In de loopgraaf, waar ik 's nachts altijd de wacht moest houden, waren ook brandbommen gevallen. Eén had Berthe Ploeger getroffen, haar armpje was er afgerukt. Berthe, het kindje waar moeder en ik na het bombardement in Tan Toei voor gezorgd hadden. Ze had nog even geleefd en haar laatste woorden waren: "Mijn armpje, ach kijk eens mijn armpje is er af."
Een andere brandbom had de vrouw getroffen, die mij een poosje geleden vervangen had. Toos had haar nog de sawa's over gesleept in een poging haar te redden, maar ze was tenslotte aan bloedverlies overleden.
En Toos moest haar verbrande afscheidsbrief voor de tweede maal schrijven. Had Jamadji haar het papier ervoor verstrekt?

Loodsen op palen

Aan het eind van die eerste bombardementsdag werden we door de commandant bevolen ons te begeven naar het achter ons kamp zich bevindende, ondoordringbaar lijkende stuk oerbos. Op weg er naar toe ontmoette ik het groepje vrouwen, waarmee ik die morgen in de loopgraaf had gezeten en dat naar mijn laatste droom had gevraagd. Ze drongen zich om me heen en vroegen gretig: "Hoe liep de droom af?" Ik vertelde: "Daarna kwamen we in loodsen op palen...." en ik had dit laatste nog maar nauwelijks gezegd, of we zagen tussen de bomen loodsen schemeren, loodsen .... op palen.
Was deze kleine groep loodsen soms het kamp geweest van de soldaten, die tijdens het bombardement zo plotseling waren opgedoemd? Of was dit kamp speciaal gebouwd om ons, vrouwen en kinderen op te vangen na een eventuele overval van de geallieerden? Antwoord op onze vragen kregen we uiteraard nooit.

Ons nieuwe 'kamp' bestond uit wat kleine gebouwtjes met atapen daken en biliken wanden, kleine op palen gebouwde loodsen, die door Darlene Deibler in haar boek 'Evidence not seen' als volgt beschreven werden*: 'Bamboo-matwalled grass-roofed huts. The floor was made of two-inch wide bamboo strips tied together with rattan, about an inch apart, providing easy access for the wind, the mosquitoes and all the 'creepy-crawlies' of the jungle. If the floor had been designed for a bed of torture, the builders outdid themselves.'*
De loodsen waren zo klein, dat we nu werkelijk als haringen in een ton de nachten moesten doorbrengen. Wanneer ik 's morgens wakker werd, lag ik vaak - als lichtste - boven op de lichamen van twee andere vrouwen.
Over ons oude verbrande kamp hing de walgelijke stank van verbrand vlees, dat de omgekomen varkens verspreidden. Arme Pieter moest met andere jongens van zijn leeftijd de kadavers opruimen. Toos Hoogeveen was nog steeds niet ziek en sjouwde mee. Twee dagen na het eerste bombardement kwamen er opnieuw vliegtuigen het oude kamp bombarderen, ditmaal met brisantbommen, kennelijk met de bedoeling het stenen hoofdgebouw van Jamadji te treffen. Ik was aan het werk in de keukenruïne en vluchtte samen met een paar andere vrouwen de kant van de bossen op, maar omdat we die niet op tijd konden bereiken, schuilden we onder een struikje. We zagen de bommen vallen vlakbij de keuken en rondom de enige overdekte schuilkelder, die tussen het hoofdgebouw en de keuken lag. Ik wist niet, dat Pieter en de andere kadaveropruimers in die kelder aan het schuilen waren. Later beschreef Pieter de

manier waarop Toos de doodsbange vrouwen en kinderen in die donkere ruimte moed had ingesproken en hoe ze gezorgd had, dat er geen paniek ontstond.
Toos, moedige Toos. Na de incubatietijd van drie weken werd ze toch ziek; ze kreeg hevige keelpijn, kon niet meer slikken of praten, maar beduidde haar verzorgsters, dat ze zèlf haar speeksel wilde wegvegen, omdat ze wist hoe gevaarlijk het was. Misschien was ze door de weliswaar uitgewerkte seruminjectie tegen hondsdolheid nog zo goed bij kennis gebleven. Ze stierf in elk geval even moedig als ze geleefd had. Na de oorlog hoorden we dat haar moeder ook in een kamp overleden was en dat haar vader - gouverneur de Hazewinkelman - tijdens zijn eenzame bootreis naar Holland aan iedereen, die er maar belangstelling voor toonde, Toos' afscheidsbrief had voorgelezen.

Eén van de ongemakken in ons laatste kamp was, net als op Ambon, het vinden van een geschikte plaats om ons te ontlasten van onze faeces. In het begin gebruikten velen de plekken onder de bomen, maar daar werd al gauw tegen geprotesteerd daar ze moesten dienen als schuilplaatsen tijdens eventuele nieuwe bombardementen. De stank en de vliegen zouden trouwens onverdraaglijk worden. De stenen hurk-W.C.'s in het oude kamp bestonden nog wel, al waren ze ontdaan van hun biliken schotten, maar de wandeling erheen nam nogal wat tijd in beslag, wat voor moeders met kleine kinderen natuurlijk erg bezwaarlijk was. Hoe zij het oplosten weet ik eigenlijk niet.
Moeder en ik trachtten onze ingewanden te laten gehoorzamen aan onze wil en stonden 's morgens in het halfdonker op, om na onze wandeling door het bos en langs de sawa's neer te hurken op de twee stenen boven het gat, dat onze ontlasting naar de beerput voerde. Op één van die morgens was ook Jamadji vroeg op pad. Schaterend reed hij langs ons op zijn paard, maar wij waren al zo de schaamte voorbij, dat het voorval ons niet veel deed en een herinnering werd, die vergezeld ging van de verwondering om ons gebrek aan gêne.
Van die laatste oorlogsmaanden herinner ik me maar enkele incidenten, o.a. de herdenkingsdienst, die Jamadji ons na de bombardementen beval te houden. Op de aloon-aloon van het oude kamp stonden op een verhoging wat kistjes, overdekt met witte doeken, en die kistjes moesten iets bevatten wat aan de overledenen had toebehoord. In een lange rij moesten we allemaal langs die verhoging schuifelen voor een laatste vaarwel. Was Jamadji zich 'deler van ons lot' gaan voelen, of wist hij dat het einde van de oorlog niet lang meer op zich zou laten wachten en had hij besloten dat hij zich maar beter in kon dekken tegen eventuele wraakoefeningen?

Er kwamen steeds vaker allerlei hoge officieren het kamp bezoeken. Ze confereerden dan met Jamadji in het hoofdgebouw (dat niet erg geleden had van de bombardementen) en eens werd ik opgetrommeld om me daar naar toe te begeven en me te laten bekijken door het nieuwsgierige stelletje mannen en ik begreep, dat hun nieuwsgierigheid te maken had met wat er in de Japanse tijdschriften over me geschreven was door de journalist op Ambon.
In die dagen ging er ook plotseling een gerucht door het kamp: dat President Roosevelt dood zou zijn en dat zijn vice-president Truman de huidige president van de V.S. zou zijn geworden. Iemand (wie?) zou een pamflet van buiten het kamp toegesmokkeld hebben gekregen.
Het ritselde in het kamp van de geruchten. Zou de oorlog werkelijk bijna voorbij zijn? De Jappen deden niets aan de opbouw van ons verbrande kamp. Alleen de naaikamer werd wat opgeknapt en van wat nieuwe naaimachines voorzien. Waren er nieuwe uniformen nodig? Waarom kregen we plotseling tennisschoenen? Waarom kwamen er zoveel officieren het kamp binnen, die we nauwelijks 'hormat' hoefden te bewijzen?

Einde van de oorlog

Op een warme augustusmorgen lag ik ziek van de wondkoorts helemaal alleen op de harde bamboelatten in de loods. Moeder was ons schamele wasje aan het doen bij één van de putten in het oude kamp.
Plotseling klonken er buiten de loods heel veel opgewonden stemmen en lawaai. Iedereen werd gesommeerd zich naar de aloon-aloon in het oude kamp te begeven; Jamadji wilde ons iets mededelen. Zou het....? Ach nee, hij zou ons wel vertellen, dat we ons klaar moesten maken om naar een ander kamp te gaan. Maar je wist toch nooit, dus ik strompelde mee met de stroom mensen op weg naar het grote grasveld.
Nadat alle kampbewoners - op de zieken na - er een plaats op hadden gevonden en iedereen zich stond af te vragen of we nu werkelijk bij elkaar waren geroepen om eindelijk groot goed nieuws te horen, verscheen, vergezeld van één van zijn helpers, Jamadji op het veld, allebei in groot tenue. De commandant begon met een stem, waarvan ik me niet meer herinner of hij bedroefd of alleen maar plechtig klonk ons te vertellen dat de keizer had besloten, dat Japan zich zou overgeven of had overgegeven.
Daarna beval hij ons het Wilhelmus te zingen. Verbaasd en nog niet in staat tot bevatten, gehoorzaamden we; misschien waren we ontroerd, ik weet het niet meer. Wat ik me nog wel heel goed herinner, was dat ergens op dat grasveld een hoge zuivere vrouwenstem plotseling het Halleluja uit Exultate jubilate van Mozart begon te zingen. Volgens Pieter hebben we ook nog ‘Dankt, dankt nu allen God’ gezongen en dat zal dan wel.
Moeder werd opeens bevangen door medelijden met de verliezer, die daar zo eenzaam naar zijn vroegere onderdanen stond te kijken en ze liep op Jamadji af om hem de hand te schudden. Moeder, die nooit iets in het voordeel van onze vijand had willen doen. Op zijn gezicht was niet te lezen of hij de geste waardeerde, maar hij trok zijn hand niet terug. Hij salueerde naar de nog steeds perplexe vrouwenmenigte en vertrok stilletjes naar het hoofdgebouw. Later hoorden we, dat zijn hele familie in Nagasaki woonde, terwijl we ook langzamerhand op de hoogte werden gebracht van het werpen van de atoombommen. Terwijl ònze harten jubelden om de bevrijding maakte hij zich waarschijnlijk hele grote zorgen om zijn familie. Na heel veel jaren hoorden we, dat niemand van zijn geliefden was omgekomen.
Nog steeds wat verdwaasd liepen tenslotte al die magere, verfomfaaide vrouwen en kinderen, met hun ongekamde haren, in het enige kledingstuk dat de meeste nog bezaten, naar hun verblijfplaatsen in het bos of naar hun werk.

Na verloop van tijd verschenen er allerlei soorten mannen in ons kamp. Goeddoorvoede mannen, die uit een vorig leven leken te komen, maar soms ook mannen net zo mager als wij, die uit Pareh-Pareh (het mannenkamp) kwamen en met hun bevrijders waren meegelift om hun vrouwen in Kampili te bezoeken.
Ik herinner me nog een reus van een Hollander, die in Australië als piloot had meegevochten in de oorlog en met het gezag van een overwinnaar door het oude verbrande kamp liep. Hij had rood haar, een vrolijk groot gezicht, zo blank, zo van vroeger. Als een lopend vuurtje ging door het kamp, wat hij een Japanner had toegevoegd. Hij had de man opzij geschoven en gezegd: “Jouw rijk is uit Tinus!” Een Jap, waarvoor wij kort tevoren nog voor hadden moeten buigen, o heerlijke reus van een Hollander!
Eén van de gewezen bewoners van Pareh-Pareh, die naar ons kamp gekomen was om zijn vrouw op te zoeken, kende ik. Het was de resident van Makassar. Toen hij mij zag, betrok zijn gezicht en hij zei meewarig: “Wat vreselijk van je vader en je oudste broer.” Dodelijk verschrikt vroeg ik: “Wim? Is Wim ook dood?” Nu schrok op zijn beurt de resident en krabbelde terug: “Nu ja, van je broer weet ik het niet zeker, hoor.” Ik besloot moeder niets

van dit gesprek te vertellen. Hoe kon de man zoiets nu weten, niemand had toch nog bericht uit Holland gehad?

Pieter, die zijn gezwollen knieën niet meer kon buigen - hij had een ziekte, waarvan wij de naam (pellagra) niet kenden - werd al gauw met een ziekenauto naar Makassar gebracht, samen met een grote groep andere zieken. Alleen de enigszins gezonden moesten nog een paar maanden in Kampili blijven tot er ook voor hen huisvesting was gevonden.
Ik meen me te herinneren, dat ons een tent was toegewezen, omdat ik me op een donkere nacht samen in een tent zie zitten luisterend naar wild gezang vanuit een kampong in de buurt. Voor de bevrijding hadden de inheemsen ons nooit iets laten merken van hun aanwezigheid, we wisten niet dat er zich dorpen in de buurt bevonden. “Stel je voor, dat ze iets tegen ons gaan ondernemen”, zei moeder. Ik kon me dat onmogelijk voorstellen, alle inheemsen in Indië hielden toch van de Hollanders? “We zijn hier niet op Ambon”, vervolgde moeder. Daarna werd ook ik angstig, die lange nacht, en leek de oorlog nog niet voorbij.
Hoe lang we nog in Kampili zijn gebleven voordat ook wij op vrachtwagens naar Makassar werden gebracht, herinner ik me niet meer. Die laatste paar maanden in Kampili kregen we wel beter eten, af en toe was er zelfs vlees bij, en mijn wonden vlogen dicht. Tot mijn verbazing herhaalden ook de malaria-aanvallen zich niet meer. Ik vroeg me af, of dit het gevolg van de blijdschap om het einde van de oorlog was of het gevolg van vitaminerijker voedsel. Misschien van beiden.

Ik zie ons opeens in een huis in Makassar, een huis dat we bewoonden met wat andere gezinnen, en ik herinner me de extase, die we voelden om het beslapen van een bed, een kraan, die maar hoefde open gedraaid te worden om water te verkrijgen om onze dorst te lessen of ons gezicht te wassen, een mandikamer waar we ons zonder anderen in konden baden, zeep waar we onszelf en onze kleren mee konden wassen. We konden ons zonder moeite schoon houden!
Een vriendin van moeder, die de oorlog in Australië had doorgebracht, stuurde ons een postpakket vol welkome geschenken: toiletartikelen, luxe goederen, waaronder een zijden jurk voor mij. In die jurk danste ik met Australiërs op de feesten, die zij af en toe gaven.
Niet lang nadat we in Makassar waren, kregen we via Amerika een telegram, waarin gemeld werd, dat al moeders kinderen in Holland nog in leven waren. Eindelijk kon ik haar vertellen, hoe ik al die tijd gedacht had, dat Wim waarschijnlijk overleden was. Hij had vijf jaar concentratie kamp, eerst in Amersfoort en daarna in Oraniënburg, overleefd, de enige van de groep, waarmee hij naar Duitsland was gebracht. Nu hadden we alleen van Mies op Java nog geen bericht.

Pieter was na zijn verpleging in het ziekenhuis weer bij ons komen wonen. Hij deelde een kamer met mij, kroop een keer nieuwsgierig de zolder van het huis van een vriendje op en zakte door de vloer ervan, brak daarbij één van zijn net weer tot normale proporties geslonken benen en lag een hele nacht te kreunen van de pijn. De volgende dag bracht ik hem in een rickshaw naar het ziekenhuis, waar een dokter zijn gebroken bot zette en zijn been in gips wikkelde. Met Pieter op mijn rug liep ik door de ziekenhuistuin naar de weg toe om een rickshaw aan te roepen. Uit één van de ziekenhuiskamers keek een man naar ons, zijn hoofd schudde meewarig en ik voelde dat hij zoiets dacht als: “Wat een toestand, ‘t enige vervoermiddel een ongemakkelijke fiets.....” De man was in Stovil de hoofdsmokkelaar geweest en had met mij samen gevangen gezeten in het huisje op Ambon.

Eén van onze medebewoonster van het huis in Makassar, een aantrekkelijke zendelingsvrouw, zorgde ervoor, dat we genoeg Australiërs op bezoek kregen om ons te voorzien van blikken

voedzaam voedsel. Na haar bezoeken aan de K.P.M.-boten in de haven, kwamen we ook in het bezit van bekers, borden en bestek. De zendelingsvrouw verzekerde ons, dat ze haar gegeven waren en gezien haar mans beroep geloofden wij haar onvoorwaardelijk. Op een middag kreeg ze echter tegenbezoek van een aantal K.P.M.-boot personeel, dat zelf nooit in een kamp had gezeten, ze hadden de oorlog in Australië doorbracht. Deze beklaagden zich tegenover moeder over die 'ex-kampbewoonsters': "Gewoon dieveggen zijn het. Ze stelen bij het leven onze borden, bekers en ons bestek." Er ging moeder een groot licht op en ze haastte zich naar de achtergalerij en fluisterde: "Verstop alles met het K.P.M.-embleem." Wat ik deed.

Nadat ik dadelijk na de bevrijding nog een brief aan Hugo had geschreven, waarop ik nooit antwoord kreeg, begon hij een beetje uit mijn herinnering te verdwijnen en raakte ik verstrikt in een relatie met een Hollandse B.B.-ambtenaar, die voor de oorlog één van vaders controleurs op Nieuw-Guinea was geweest en naar Australië gevlucht was, toen de Jappen de eilanden begonnen te bezetten. Die controleur had een diepe bewondering voor vader gehad en dat vond ik zijn grootste aantrekkelijkheid. Bovendien vond moeder hem aardig, hij was tien jaar ouder dan ik, moeder kon beter met hem praten. Doordat hij commandant van de N.I.C.A was (waar de letters voor staan weet ik niet meer, maar de leden ervan bestuurden Makassar), beschikte hij over een auto en hij nam me een paar maal mee uit naar een hotel, dat weer in bedrijf was. Ik voelde me in die vooroorlogs uitziende omgeving op mijn rare schoenen en met mijn ongeknipte haren nogal opgelaten, vooral omdat ik vergeten was hoe ik al het bestek moest gebruiken. Mijn geheugen leek geleden te hebben door de ondervoeding. Dit bleek ook tijdens een baantje, dat ik had bij de radio-omroep. Aan het hoofd ervan stond iemand uit een vrij-van-bezetting-gebleven land. Hij kende alle muzieknummers bij naam, nummers, die ik voor de oorlog ook gekend had. Ik wist er niet één meer te noemen en voelde me hopeloos buiten de nieuw aangebroken tijd staan.

Terug naar Holland

De relatie met de B.B.-ambtenaar belemmerde me wel in het omgaan met anderen, o.a. met de er op los feestende Australiërs, maar de 'verloving' duurde niet lang, en toen we in februari 1946 naar Holland vertrokken was ik weer vrij van alle banden.
In februari 1946 kregen we het welkome bericht dat er een plaats voor ons was op een boot, die vanuit Batavia naar Holland zou vertrekken. We hadden toen precies vier jaar lang van plaats naar plaats gezworven.
Voor het laatst reisden we op een Koninklijke Paketvaart Maatschappij-boot van Makassar naar Batavia.
De boot die ons van Tandjong Priok naar Holland vervoerde, heette de Tegelberg. Het was een Hollands vrachtschip, dat tijdens de oorlog door de Engelsen gebruikt werd als een troepentransportschip en nog een Engelse bemanning had.
Moeder, Pieter en ik namen ieder op onze eigen manier afscheid van Indië. Terwijl de Tegelberg de haven uitvoer, stonden moeder en ik aan de railing van het schip te kijken naar het laatste stukje Indië dat achter ons verdween en moeder dacht aan de keren dat ze ook zo aan de railing van een luxe boot van de Maatschappij Nederland had gestaan, samen met vader - popelend van verlangen naar Holland - en slechts voor een verloftijd afscheidnemend van haar tweede vaderland.
Deze keer merkte ze weemoedig op: "Ik zie Indië nooit meer terug." Ik antwoordde, overtuigd van de onmogelijkheid daarvan: "Ach, waarom niet? Natuurlijk gaan we er nog wel eens

heen. Mies woont er toch?" Mijn leven had bestaan uit heen en weer reizen tussen mijn twee vaderlanden.
Maar moeder kreeg gelijk. Zij noch ik zouden mijn geboorteland ooit meer terugzien, maar ik nam er zonder weemoed afscheid van.

Het haveloze troepje ex-kampbewoners uit Celebes en Java werd verdeeld over de ruimen van de Tegelberg. Deze ruimen waren heel wat smeriger dan het ruim van het Japanse oorlogsschip, dat ons van Ambon naar Makassar had vervoerd.
We moesten beginnen met het afwassen van de stapels borden, die de soldaten vuil hadden achtergelaten en we mochten slapen in hun houten kooien, onder en boven elkaar. Onze wasgelegenheden waren douches aan dek, waaruit slechts zout water stroomde.
De Engelse dokter, die ik af en toe hielp als tolk voor zijn Nederlandse patiënten en die heel christelijk bleek te zijn, vroeg verbaasd en medelijdend: "Heb je niet eens een bijbel?" Alsof het gemis daaraan in een kamptijd het meest onoverkomelijke was. De bijbel, die ik van hem kreeg, bezit ik nog steeds.

In Ataka - een plaatsje in Egypte - werden we door het Rode Kruis voorzien van wat warme kleren. Volgens Pieter hebben we die zelf moeten betalen, maar dat weet ik niet meer. Mijn 'winterjas' was een geblokt zomerjasje voor een kind van twaalf jaar, het reikte tot boven mijn knieën en ik heb er de koude winter van 1946-1947 heel wat kou in geleden.
In de enorme loods waar we de kleren kregen toebedeeld, speelde ergens een bandje vrolijke walsen. De spelers waren Duitse krijgsgevangenen. Ik voelde opeens medelijden met hen. Moeder, noch Pieter, noch ik zijn ooit in staat geweest een hele bevolking te haten om de daden die enkelen bedreven, waartoe hun leiders hen hadden aangezet. Zelfs onze bezetters haatten we niet, ze hoorden bij ons oorlogslot.
Ook de Jap, die me in het gevangenisje voedsel onthield en me sloeg, haatte ik niet. Ik dacht alleen maar: "Je bent natuurlijk een hele eenvoudige soldaat uit één of ander boerendorp, die van zijn superieuren leerde dat je alle blanken haten moest." Hoe ik tegenover zo iemand gestaan zou hebben wanneer hij één van mijn geliefden gemarteld of gedood had, weet ik natuurlijk niet. Maar dan nog zou ik zijn rijksgenoten niet om zijn daad veroordeeld hebben. Er was toch ook die donkere Japanner geweest, die me probeerde te troosten?
Een groot deel van het lijden, dat de hier op aarde krioelende mensenmassa moet ondergaan, wordt toch veroorzaakt door de heersende politiek van een land en die politiek wordt slechts door enkelen gemaakt. Het raadselachtige vind ik alleen, dat die enkelen het elke keer weer voor elkaar krijgen om miljoenen mensen te overtuigen dat hun zaak een rechtvaardige is, waarvoor het waard is offers te brengen.

De reis naar Holland was een beetje een voortzetting van het leven in een kamp, alleen hadden we de vrijheid ons aan dek te begeven, waar echter totaal niets te beleven viel.
Aan het eind van de boottocht loofde de Engelse kapitein een taart uit voor de bewoners van het ruim, dat er gedurende de hele reis het netst had uitgezien. Ons ruim, gevuld met Malino- en Ambonmensen die al hun bezittingen hadden verloren, won het natuurlijk glansrijk van dat van de Javamensen, die, omdat ze niet gebombardeerd waren, nog wat boenkoesjes (bundeltjes) kleren en andere geredde artikelen onder en om hun kooien hadden staan.
Toen moeder de taart zag, beving haar opeens een woede, die ik niet van haar gewend was. "Hij", viel ze uit en ze bedoelde er de kapitein mee, "behandelt ons als kinderen met zijn idiote taart." Ze had zo genoeg van de jaren, die we door de behandeling van de Jappen als onmondige kinderen hadden moeten doorbrengen.
Ik begreep haar woede toen niet zo goed en liet me de taart goed smaken.

Na het bombardement van Kampili

Graf van Hermen Jan Jansen

Grafopschrift

Op het kerkhof Belakan Soya te Ambon bevindt zich nog het graf van Resident H.J.Jansen met het volgende opschrift:

Herman Jan Jansen
Resident der Molukken
geb. 14 Augustus 1892 te Zwolle
overl. 18 Februari 1942 te Amboina.
Ps.73: 13 (Berijmd)

Ligging van het graf:
Wanneer men met het gezicht staat naar het kerkhof Belakang Soya,dan is het graf gelegen in het rechtervak,niet ver van de graven van enige Japanners.
Het graf is begin November 1979 opgeknapt door de Regent van de bergnegorij Kilang op het eiland Ambon,de heer M.A.C.de Quelju. Raja Kilang - zoals tegenwoordig de Regent wordt genoemd - woont beurtelings in Ambon of in Kilang.Het adres is : jalan Sultan Hairun no. 47, Ambon, Maluku----- of: Kilang, melalui Ambon,Maluku, Indonesia.
Als jonge man woonde de heer de Quelju in het huis van zijn vader,de toenmalige Regent van Kilang,in Ambon,dichtbij de woning van de Resident Jansen.

Tussenstop in Egypte

In het Holland van na de oorlog

Tegen de tijd, dat we Holland bereikten, was ik weer eens ziek: hoge koorts en stekende rugpijn. Pleuris constateerde de dokter later, maar toen de boot via IJmuiden door het Noordzee-Kanaal voer op weg naar Amsterdam, wilde ik natuurlijk ook Holland zien en wuiven naar de Hollanders, die aan de oever van het Kanaal hun armen uit hun lijf zwaaiden om ons te begroeten. We ontdekten opeens één van moeders broers en zijn vrouw. Net als die van alle andere Hollanders waren ook hun wangen felrood gekleurd door de maartse vrieskou en na een blik op al die rozig-blanke gezichten, zagen we, naar elkaar kijkend, met afschuw hoe geel en grauw onze gezichten geworden waren door de Indische zon.
Rillend van de koorts dook ik mijn kooi weer in tot de boot eindelijk afmeerde in Amsterdam.

De OORLOG was voorbij, maar de gevolgen ervan nog lang niet. Bij alle andere teleurstellingen (nog steeds geen eigen tampat - zelfs geen eigen bed en nauwelijks geld om te besteden) voegde zich nu ook eindelijk het verdriet om het verlorene. In het kamp hadden we voor verdriet geen tijd gehad en vlak erna leefde nog de hoop op een beter leven in Holland.

We konden eindelijk rouwen om het verlies van vader en vooral moeder viel het gemis van zijn steun heel zwaar. Ze had me eens verteld, dat zij en vader in Indië elke avond voor háár bed neerknielden en een gebed ten behoeve van hun kinderen in Holland uitspraken.
Een paar jaar na de oorlog - ik logeerde bij haar omdat ze voor de zoveelste maal ziek was geworden (het kampleven had haar erg verzwakt) - zag ik haar slaapkamerdeur op een kier openstaan. Ze lag nu alleen geknield voor haar bed en ik hoorde haar hartstochtelijk snikken: “Neem mij alstublieft ook weg.”
Ik kan nu op mijn hoge leeftijd veel meer mededogen opbrengen voor die eenzame, teleurgestelde vrouw, die ooit mijn levenslustige moeder was, dan ik het in die jaren na de oorlog kon. Mijn compassiegevoelens waren vrijwel versteend in die tijd, ik kon alleen maar denken: “Ze heeft gelijk dit te wensen, wat heeft zij nog te hopen?” Haar kinderen waren allemaal volwassen, de droom ooit nog eens met een paar ervan een gezin in Holland te hebben was vervlogen. Niet lang hierna werd haar gebed verhoord, ze stierf voordat ze zestig jaar was, een verlaat oorlogsslachtoffer.

Het eerste jaar in Holland werd ook nog overschaduwd door de wetenschap, dat twee gezinsleden nog steeds in gevaar in Indië verkeerden. Mies was na haar bevrijding uit het Jappenkamp naar haar zieke schoonzuster in een nog niet bevrijd kamp op Java gereisd en moest nog een jaar langer in een kamp verblijven, doordat de inheemsen in opstand waren gekomen. De verschrikkingen die ze dat jaar meemaakte waren gruwelijker dan die in haar vorige kampen, maar mijn - al van haar kleuterjaren af - dappere zusje doorstond ze allemaal Moeder beleefde gelukkig haar behouden terugkomst in Holland en de geboorte van twee van haar kinderen nog. Na enkele jaren emigreerden Mies en haar man en kinderen naar Nieuw-Zeeland (Holland was toen al vol, al bedroeg de bevolking maar 10 miljoen mensen). Toen we in Rotterdam afscheid van haar namen, zei moeder weemoedig, maar overtuigd: “Nu zie ik haar nooit meer terug.” Ook deze keer kreeg ze gelijk.

Het tweede gezinslid, waar we ons dat eerste naoorlogse jaar zorgen over maakten was Kees. Hij had zich dadelijk na de bevrijding van Nederland opgegeven bij de militaire dienst om zich in te zetten voor de bevrijding van zijn familieleden in Indië. Heel lief, maar toch jammer dat hij het deed, want we waren al bevrijd toen hij naar Indië ging en hij vergooide op die manier nog een tijd van zijn leven, dat toch al bekort was geworden door de jaren van onderduiken.

Die jaren na de oorlog leefden we wel bevrijd van angst, maar zeker niet van verdriet. Het waren moeilijke, moeizame jaren, veel vrolijkheid brachten ze niet.
Mijn hele verdere leven heb ik eigenlijk altijd beschouwd als een soort 'toegift' op de jaren waarin ik voor mijn gevoel werkelijk geleefd had, de jaren voor de oorlog. Vlak na de oorlog dreunden de woorden 'de rest is toegift' voortdurend door mijn hoofd en ik vroeg me af of iedereen het leven zo beleefde.
Hoe vaak heb ik in die tijd niet Hamlets soliloquy in gedachten opgezegd, vooral het laatste deel:

For who would bear the whips and scorn of time
The oppressor's wrong, the proud man's contumely
The pangs of despised love, the law's delay

(En ook onder dit laatste hebben we geleden, toen de gemeente Bilthoven ons het huis, dat ze ons eindelijk had toegewezen, na enige tijd weer wilde ontnemen om het terug te geven aan de N.S.B.-eigenaars, die twee jaar gevangen hadden gezeten als landverraders; we schakelden vergeefs een advocaat in.)

The insolence of office, and the spurns
That patient merit of th'unworthy takes
When he himself might his quietes make

(dat zou ik nooit hebben gedaan)

With a bare bodkin? Who would these fardels bear?
To grunt and sweat under a weary life
But that the dread of something after death
The undiscovered country from whose bourn
No traveler returns - puzzles the will
And makes us rather bear those ills we have
Than fly to others that we know not of?
Thus conscience does make cowards of us all.

Eén herinnering uit die sombere tijd na de oorlog staat me nog heel helder voor de geest.
Ik reisde voor het eerst met de trein van Bilthoven, onze toenmalige woonplaats, naar Amsterdam, waar ik mijn vriendin Mieke Krijgsman wilde opzoeken. Op het eens zo drukke, maar nu stille stationsplein overviel me plotseling een diepe melancholie en de weg van het station naar de tram liep ik op de maat van een in mijn hoofd gonzend droevig gedicht.
Wie het gemaakt heeft en naar aanleiding van wat, weet ik niet, maar ik kende er de volgende versregels van uit mijn hoofd:

When I remember all
The friends so linked together
I've seen around me fall
Like leaves in wintry weather
I feel like one
Who treads alone
Some banquet-hall deserted
Whose lights are fled
Whose garlands dead
And all but he departed.

Het leven voor de oorlog: mijn banquet-hall.
De rest toegift.

De tijd met mijn kinderen: een heerlijke toegift.
De tijd met mijn kleinkinderen: een laatste geschenk.